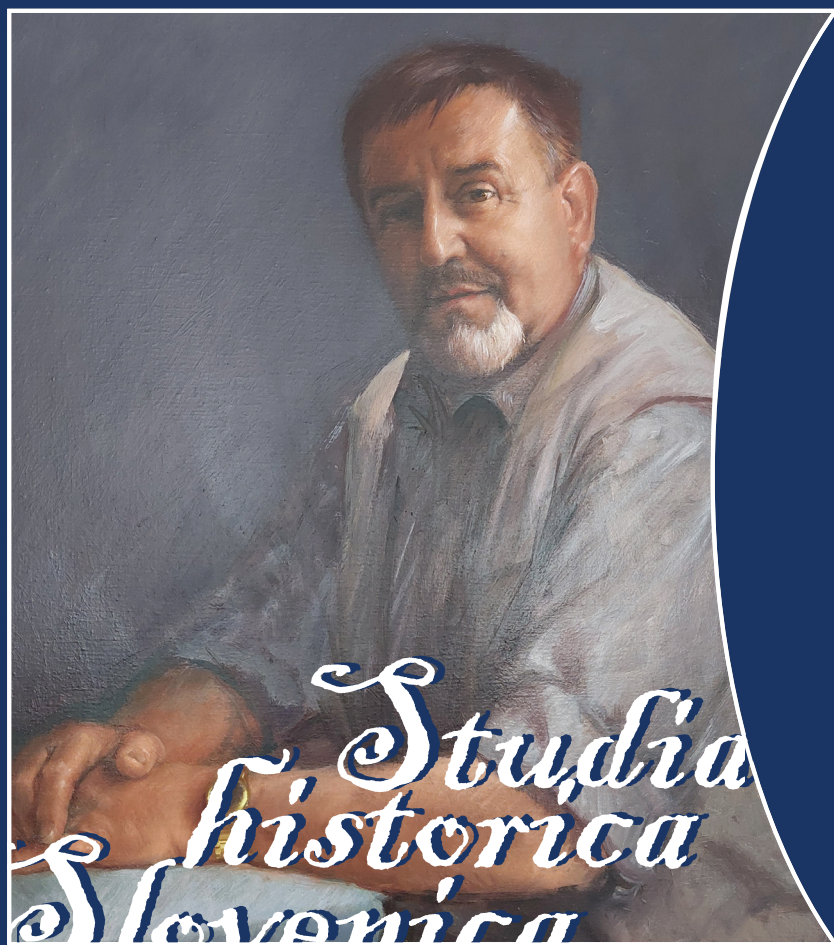

Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2023

3

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 23 (2023), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2023

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCA KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>
ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
ZRI DR. FRANCA KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,
dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,
dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjavec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),
dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš
Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147
Itagraf d.o.o.

Tisk / *Printed by:*

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in
'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno
bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and
international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.
Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

Studia
Historica
Slovenica

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: Srebrni jubilej Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru.....	587
---	-----

V spomin / In Memoriam

ALEŠ MAVER: Poslovil se je izr. prof. dr. Janez Marolt.....	595
ANDREJ HOZJAN: Zaslužni profesor Univerze v Mariboru dr. Jože Koropec (1923–2004): ob stoletnici rojstva	599

Članki in razprave / Papers and Essays

TONE RAVNIKAR: Maribor v 13. stoletju. 3. del: mesto in njegovi meščani	611
<i>Maribor in the 13th Century. Part 3: The City and Its Citizens</i>	
BOŠTJAN UDOVIČ, TANJA ŽIGON and PETRA KRAMBERGER: Diplomatski Ceremonial Events at the 1821 Congress of Ljubljana.....	639
<i>Diplomatski ceremonialni dogodki na Ljubljanskem kongresu leta 1821</i>	
SINDI ČASAR: Vzgojiteljice v prvih prekmurskih vrtcih (1886–1920)	669
<i>Female Kindergarten Teachers in the First Kindergartens in Prekmurje (1886–1920)</i>	

S *Studia* **H** *Historica* **S** *Slovenica*

GORAZD BAJC, ANE MARIE HERCEG in KAJA MUJDRICA: Bazovica , glasilo Jugoslovanskega odbora iz Italije, in njen odnos do jugoslovanske kraljevine, 1941–1944.....	703
<i>Bazovica, the Newspaper of the Committee of the Yugoslavs of Italy, and Its Attitude Towards the Kingdom of Yugoslavia, 1941–1944</i>	
RENATO PODBERSIČ: Četniki na Primorskem. Poskus ustanovitve četniške enote v Panovcu pri Gorici leta 1944.....	739
<i>Chetniks in Primorska Region. Attempt to Establish a Chetnik Unit in Panovec Near Gorica in 1944</i>	
ANA ŠELA: Alternativna gibanja pod nadzorom Službe državne varnosti: mariborska kulturna scena v osemdesetih letih.....	771
<i>Culture in Maribor in the 1980s: Alternative and the State Security Service (SDV)</i>	
ANDREJ NATERER, DAVID HAZEMALI in MATEJA MATJAŠIČ FRIŠ: Mladi NEET v Sloveniji: analiza učinkov izbranih intervencijskih odgovorov projekta "PreseNEETi se" na potrebe in značilnosti mladih NEET v severovzhodni Sloveniji.....	805
<i>Young NEETs in Slovenia: Analysis of the Effects of Selected Intervention Responses of the Project "PreseNEETi se" on the Needs and Characteristics of Young NEETs in Northeastern Slovenia</i>	
Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	843
Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors	847
Studia Historica Slovenica / letnik / year 23 (2023)	857

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
Historica
Slovenica*

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Jubilej /
Anniversary

*Studia
Historica
Slovenica*

Srebrni jubilej Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru

Zabavna zadeva pri vsakem zgodovinskem društvu je, da po eni strani širi vednost o preteklosti, a se po drugi strani ne more izogniti okoliščini, da bi iz iste preteklosti raslo in da bi nekateri njegovi podvigi in spodrsaljaji še sami vsekozi postajali del preteklosti in s tem zgodovine prostora, v katerem živi in deluje. Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru je v letu, ki zapira svoja vrata, omenjeno preizkusilo na svoji koži. Domala spregledalo je, da je dopolnilo petindvajset let, kar je obletnica, ki jo vsaj na Slovenskem povezuje mo s srebrno barvo.

Petindvajset let v širši zgodovinski perspektivi običajno ne pomeni veliko, četudi ne gre prezreti, da je bila, denimo, Evropa v dobrih dveh desetletjih med prvo in drugo svetovno vojno praktično postavljena na glavo. V življenju združenja raziskovalcev preteklosti v obdravskem mestu pa gre kljub vsemu že za kar nekaj časa, po katerem se da izmeriti nekatere dosežke. In morebitni raziskovalec društvene zgodovine iz prihodnosti bo hitro ugotovil, da si je po Kovačiču poimenovana družčina visoko na zastavo svojih prednostnih nalog zapisala obeleževanje spomina na zgodovinske akterje in prelomnice v obliki konferenc, simpozijev in akademij. V njih je kot mnoga sorodna združenja pač prepoznala najpripravnejše orodje za obujanje in ohranjanje skupnostnega spomina na spomina vredne dogodke, procese in njihove udeležence.

Pri tem je seveda moralo pasti v oči, da v zavesti Slovenk in Slovencev zgodovinarji ne igrajo tiste vloge, ki jo imajo pri nekaterih drugih narodih. Slovenski obiskovalec Kijeva ali Lviva bo najprej najbrž pomislil, da je bil Mihajlo Hruševski, ki je v navedenih ukrajinskih mestih počaščen z visokima spomenikoma in z uličnima poimenovanjema v mestnem središču, gotovo pesnik ali vsaj dramatik. Začudil se bo, ko mu bodo pojasnili, da se je svojim rojakom (ne glede

na to, da je bil kratek čas tudi predsednik na koncu sicer spodletele ukrajinske države ob koncu prve svetovne vojne) prikupil, ko jim je spisal obsežni prikaz zgodovine, s katerim jih je izpeljal iz dolge sence večjih ruskih sosedov. Na Slovenskem je položaj drugačen. Anton Tomaž Linhart bi bil v širokih krogih bržkone neznan, ko bi se vpisal "samo" med pionirje slovenskega zgodovinopisja, ne bi pa bil sočasno avtor *Županove Micke* in *Matička*. Pokazati je mogoče celo, kako je Prešernovo pesniško videnje pokristjanjenja Karantancev vplivalo na poglede poznejših zgodovinarjev.

Zato ni veliko presenečenje, da je ime prelata Franca Kovačiča, "patrona" zgodovinskega društva, dandanes manj znano. Ob tem, da ni bil pesnik, mu je škodovala še neka splošnejša okoliščina. Če je bil v romanskem in germanskem sosedstvu osnovni problem v tem, da sta fašistični in nacistični režim preteklost zlorabljala na način, da sta dogodkom in osebam podtikala namene in vsebine, ki so jim bili sicer tuji, je bila v Sloveniji po drugi svetovni vojni težava drugačnega predznaka. Nova politična in družbena elita si ni znala prav veliko početi z zgodovinskimi prelomnicami, ki so prej štele, in njihovimi nosilci, med katerimi je bil Kovačič. Še celo nacionalni patos 19. in zgodnjega 20. stoletja, po katerem je tudi on posegal, je imel omejeno uporabno vrednost, saj običajno razredno ni bil prav obarvan.

Tako je nastal svojevrsten paradoks, da v Mariboru javni spomin na Kovačiča ohranja skoraj samo še "njegovo" zgodovinsko društvo. Možakarjev podpis namreč nosijo skoraj vse ključne humanistične ustanove v tem delu Štajerske. Bil je ena od duš ustanovitve Zgodovinskega društva za spodnjo Štajersko leta 1903. Iz društvenih potreb in pobud so potem izšli *Časopis za zgodovino in narodopisje*, ki še zmeraj izhaja, študijska knjižnica kot predhodnica današnje Univerzitetne knjižnice Maribor in banovinski arhiv kot predhodnik sedanjega Pokrajinskega arhiva Maribor. Kovačičeva dejavnost je bila izjemnega pomena tudi za vznik tukajšnjega pokrajinskega muzeja. Iz njega so potem zrastle še druge muzejske in galerijske ustanove. Seveda je društvo hkrati posejalo ključna semena vsaj za humanistično krilo leta 1975 ustanovljene mariborske univerze. K sreči so vsi "otroci" in "vnuki" Zgodovinskega društva za spodnjo Štajersko ravno v letu 2023 skupaj primerno počastili spomin na skupne začetke in s tem na njihovega "dobrega duha" Kovačiča.

Za suhimi podatki, ki jih je moč strniti v poved ali dve, lahko človek le nepopolno sluti izjemno energijo in neumorno delavnost, lastno predvojnemu prelatu. Brez nje vseh danes samoumevnih pridobitev kajpak ne bi bilo. In če zastavimo vprašanje, od kod je Kovačič omenjeno energijo črpal, se odgovor skriva v branju njegove življenjske zgodbe kot celote. Šlo je preprosto za človeka, ki je bil od glave do pete v službi potreb ožje skupnosti, ki ji je pripadal, skupnosti (vzhodno)štajerskih Slovencev.

Potrebno pa je povedati, da je imel "oče slovenskega znanstvenega Maribora", kot mu je znal kdo reči, že ob koncu svojega življenja občutek o majhni

Spominska plošča (delo akademskega kiparja Viktorja Gojkoviča), posvečena dr. Francu Kovačiču, ki jo je 28. maja 2003, ob 100-letnici ustanovitve Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko, na pročelju Pokrajinskega arhiva v Mariboru odkrilo Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru (foto: Darko Friš)

ceni in upoštevanju svojega prispevka. Ko je bilo 5. marca leta 1998 v Mariboru ustanovljeno novo zgodovinsko društvo, je zaradi precej posrečene izbire imena postalo prva ustanova, ki je to zgodovinsko nepravilnost poskusilo vsaj malo popraviti. Sočasno se je pri Kovačiču in njegovem krogu navdihovalo, ko je začrtalo svoj vsebinsko in idejno široki delokrog. Ledino sta oralna prva predsednika, akademik dr. Jože Mlinarič in dr. Andrej Hozjan, od leta 2002 pa je na čelu tega združenja zgodovinarjev in humanistov dr. Darko Friš. Vsi so (bili) tesno povezani z mariborsko Filozofsko fakulteto oziroma njeno predhodnico.

Ko se oziram na bero našega kolektivnega jubilaranta, se pogled spet najprej ustavi na številnih konferencah in simpozijih pod društveno zastavo. Doslej jih je bilo že za kakšna dva ducata, že pred časom pa se je kot njihov prepoznaven termin ustalil začetek meseca decembra. V zadnjem desetletju se jih je veliko vrtelo okoli obeleževanja spomina na prvo svetovno vojno in na leta po njej. V širšem smislu je bil z njo povezan tudi lanski zelo odmevni simpozij o slovenskem odnosu do vladarske dinastije Karadorđevićev. Pohvaliti se je moč, da simpozijske vneme ni mogla omajati niti nedavna pandemija. Celo več, v najtežavnejšem letu 2020 je društvo (skupaj s prizadevnimi soorganizator-

ji) pripravilo kar dve tovrstni srečanja. Eno, daljše, je posvetilo dogodkom leta 1920, drugo, enodnevno, pa Antonu Korošču. Doslej zadnje, letošnje srečanje ob zgodovinskih temah pa se je ukvarjalo z večplastnim slovenskim razmerjem do evropskega vzhoda. Simpoziji in občasne slavnostne akademije, kakršna sta potekali leta 2017 ob stopetdeseti obletnici Kovačičevega rojstva in leta 2018 ob društveni dvajsetletnici, skušajo na svoj način nadaljevati plemenito izročilo, ki so ga ob začetku 20. stoletja vzpostavili Kovačič in sodrujci, ko so k svojim humanističnim podvigom pritegnili strokovnjake (in tudi že strokovnjakinje) različnih strok in navsezadnje različnih prepričanj, kar je med drugim dalo sad v *Kovačičevem zborniku*, izdanem ob prelatovi sedemdesetletnici.

Najljubši "otrok" društvenikov verjetno ostaja znanstvena revija *Studia Historica Slovenica*, ki se lahko pohvali že z dvaindvajsetimi bogato napolnjenimi letniki, tako da ni preveč dobro, če pade posamezna številka človeku na nogo. Tudi med slovenskimi humanistiki namenjenimi publikacijami si je zagotovila prepoznavno mesto. Ob reviji izhaja pod okriljem društva in z njim povezanega znanstvenoraziskovalnega inštituta knjižna zbirka *Studia Historica Slovenica*. Do danes so knjige so njene "članice" že napolnile skoraj celo polico. Bralec in bralka lahko iz njih spoznavata pomembne koščke domače in obče zgodovine od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Kot posebej uspešen in odmeven, zaradi bogate likovne opreme pa hkrati razkošen knjižni projekt iz zadnjih let moramo izpostaviti monografijo o mariborskih županih iz obdobja med letoma 1850 in 1941 z naslovom *Snovalci sodobnega mesta ob Dravi*.

Svojim dragocenim sopotnikom in sopotnicam se je društvo oddolžilo s tem, da jih je ovenčalo z naslovom častnega člana. Dr. Jože Koropec, dr. Sergej Vrišer, dr. Bruno Hartman in dr. Jože Mlinarič, ki je postal zaradi svoje pionirske vloge častni predsedniki, so od leta 1998 do danes žal že odšli od nas. Tako so živeči častni člani dr. Manica Špendal, dr. Elko Borko, dr. Stane Granda in dr. Ludvik Toplak. Pripomniti velja, da so nas nekateri sedaj že pokojni ustanovni in zgodnji člani povezovali še s humanističnimi izročili "Kovačičevega" Maribora pred drugo svetovno vojno, v katerem so se izobraževali in se brusili. Po njihovi zaslugi je omenjeno izročilo za vselej vzdano v temelje Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru.

Če častni člani na svoj način pričujejo o plodni društveni dejavnosti za nazaj, je seveda potrebno po drugi strani poskrbeti za znanstveni in humanistični naraščaj. Niti tukaj "kovačičevcem" ne gre slabo. Študentska sekcija je zažive-la takoj po ustanovitvi leta 1998, že precej letnikov pa šteje med najmlajšimi mariborskimi zgodovinarji močno uveljavljeni *Študentski zgodovinski časopis*, ki ga pišejo in urejajo njeni članice in člani. Ob jubilejih posebej izstopajoče mlade člane za povrh nagradimo s Kovačičevo nagrado. Kak njen prejemnik je že pustil močne sledove v slovenskem zgodovinopisju.

In čeprav danes ne velja več kot v prelatovih časih, da bi bile bele lise v strogi znanosti med Slovenci posebej izstopajoče, bo Kovačičeva energija, skupaj z energijo njegovih predhodnikov in sodobnikov, nedvomno pomemben navdih za vse, ki delujejo v društvu, poimenovanem po njem, še v naslednjih letih in desetletjih, ki bodo sledila srebrnemu jubileju.

Aleš Maver

Dr., izredni profesor
Univerza v Mariboru,
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

V spomin /
In Memoriam

*Studia
Historica
Slovenica*

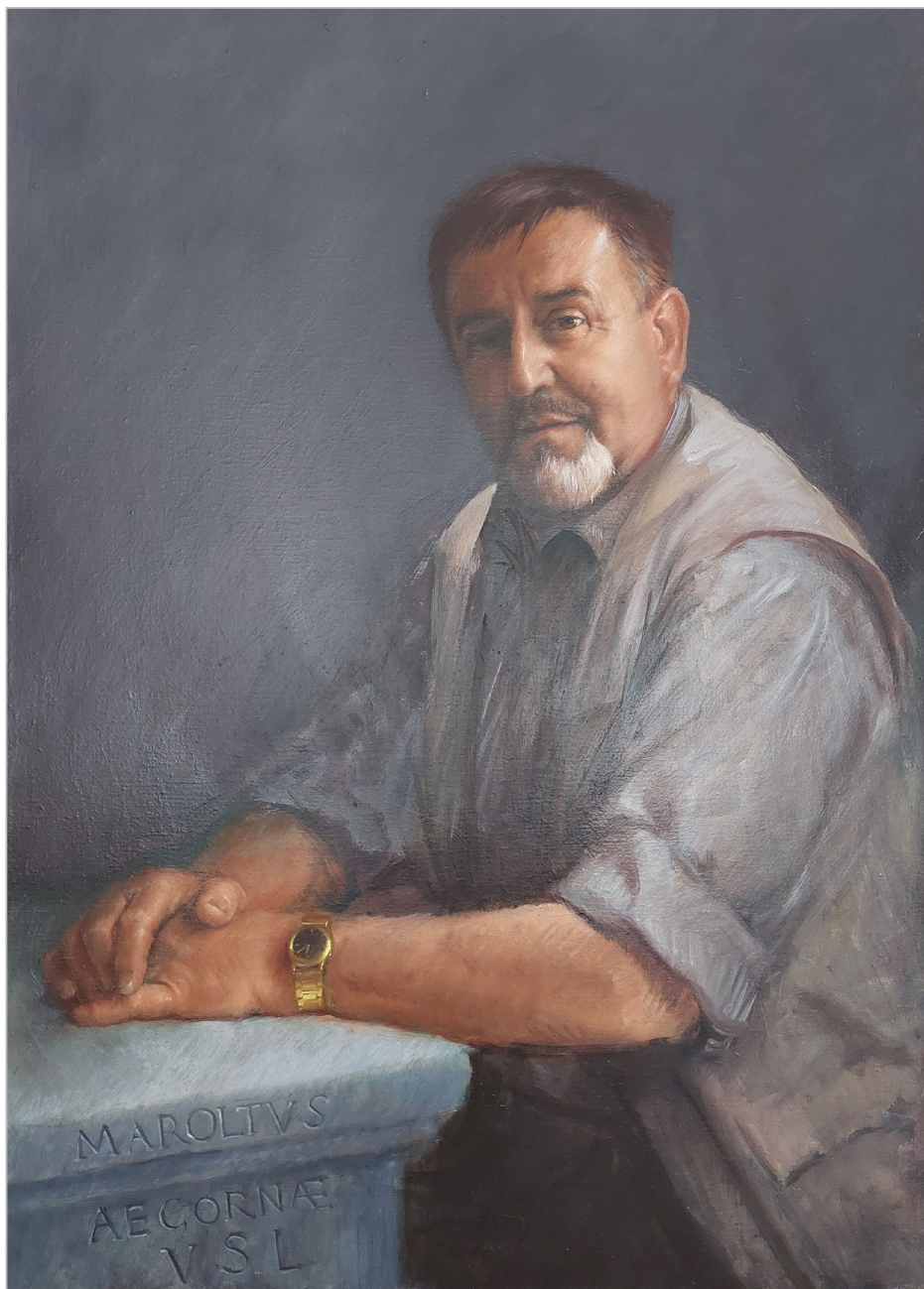

Poslovil se je izr. prof. dr. Janez Marolt

Pred skoraj natanko desetimi leti je bil na tem ali podobnem mestu objavljen zapis ob sedemdesetletnici dolgoletnega predavatelja na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Mariboru, izr. prof. dr. Janeza Marolta. V gostišču Repanšek na Homcu pri Domžalah so se letos že pripravljali, da pozdravijo goste na praznovanju njegove osemdesetletnice 6. avgusta. Žal se je nekaj izmed tistih ljudi, ki bi nazdravljali jubilarantu, dober mesec prej v istem gostišču zbralo na sedmini. Profesorja Marolta je bolezen, ki ji je ob skrbni podpori domačih kljuboval dolga leta, premagala na Vidov dan po julijanskem koledarju ali na "dan, ko se vse vid", kakor ga je sam šaljivo krstil pred nekaj leti.

Z njim je po profesorjih Antonu Ožingerju in Jožetu Mlinariču odšla še ena maskota mariborskega zgodovinskega oddelka. Verjetno ni študentke ali študenta, ki bi se od osemdesetih let prejšnjega stoletja srečal s pokojnim Maroltom, pa si ga ne bi zapomnil kot posredovalca znanja ali pripovedovalca zgodb. Njegovega sloga ni mogoče posnemati, njegovo navdušenje nad zgodovino je bilo nalezljivo, medtem ko so njegove zabavne pripovedi že za časa njegovega življenja prešle v zakladnico oddelčnih legend.

Tudi sam zase lahko rečem, da je umrl profesor v moje življenje in v moje razmišljanje o zgodovini vstopil kot pojem učinkovitega pripovedovalca o preteklosti veliko prej, kot sem ga osebno spoznal in se z njim teden za tednom srečeval na fakultetnih hodnikih. Že, ko sem pred tremi desetletji z odprtimi usti prebiral odlomke iz njegovega dnevnika v *Večeru*, v katerih je pisal o delovnih izzivih profesorja vozača in predstojnika oddelka, sem si predstavljal, kako lepo bi bilo kdaj stopiti v vsaj malo podobne čevlje. Pozneje sem se seznanil z enim od virov tega nenavadno razkošnega znanja, kakršnega je Marolt delil s svojima zgoraj omenjenima kolegoma in še s kom iz starejših generacij slovenskih zgodovinarjev. Njegova šolska "zibelka" je tekla v hrvaškem Pazinu, na sre-

Portret izr. prof. dr. Janeza Marolta, delo akademskega slikarja Tomaža Perka (Arhiv družine Marolt)

dnješolski ustanovi, katere pomena za slovensko kulturno zgodovino verjetno še nismo docela premislili ali ovrednotili.

Tam nabrano vednost je Marolt obilno nadgradil med dodiplomskim in magistrskim študijem teologije ter med poznejšim študijem zgodovine in primerjalne književnosti. V doktorski disertaciji se je posvetil poročilom o današnjem slovenskem ozemlju v *Cesarski zgodovini* s konca 4. stoletja po Kristusu.

Če sem kmalu prišel do spoznanja, da so za našo generacijo poljane znanja, do katerih se je pokojni profesor sprehodil na pazinski klasični gimnaziji, domala nedosegljive, je bila druga skrivnost njegovega suverenega obravnavanja zgodovinskih vprašanj zame nekoliko teže dostopna. Morda se mi je kot staremu ljubitelju letnic, števil in podatkov dokončno razkrila šele, ko sem že po njegovi smrti njemu v spomin poslušal radijsko oddajo, v kateri je predstavljal knjigo *Pod bomškimi bribom*. Ta obsežni zbornik prispevkov o svojem domačem kraju in njegovi okolici nam je s prijateljema ponosno tudi podaril med obiskom lansko zimo. Za izid bogato ilustrirane knjige si je dolgo prizadeval. Radijsko pripovedovanje o njej je začinil s toliko ljubezni do Pšate, ki je le dober mesec po njegovi smrti hudo ponagajala domačinom, in drugih okoliških voda, da me je globoko ganilo. Dojel sem. Maroltova pripoved o preteklosti je bila tako iskriva, ker je rasla iz tesne povezanosti s pokrajino ali pokrajinami, o katerih je govorila. Kar se tega tiče, je bilo zgodovinarju življenje naklonjeno. Dano mu je bilo spoznati velik del sveta in skoraj vse njegove dele, o katerem je predaval študentkam in študentom. Ekskurzije pod njegovim vodstvom so vse do konca prvega desetletja 21. stoletja za mlade in manj mlade navdušence nad zgodovino pomenile nepozabna vrata v sodobnost in minulosť predvsem sredozemskih dežel. A zdi se mi, da je zlasti toplo naklonjenost gojil do Bližnjega vzhoda. Tako je velikokrat z navdušenjem pripovedoval o dogodivščinah s potovanja po Sveti deželi, ki se ga je pred četrť stoletja skupaj z diakoni (ti so menda v petek najbolj navdušeno planili na salamo) udeležil dobršen del slovenske zgodovinarske srenje. Imel sem srečo, da sem nekoč z rajnim Maroltom v Izrael potoval še sam. Delila sva si celo hotelsko posteljo, kakršno naše ljudstvo trdovratno imenuje "zakonska".

Omenil sem že obsežen repertoar domislic, zgodb in anekdot, s katerimi je Marolt popestril svoja predavanja in osebne pogovore. Nerad priznam, da med študentkami in študenti še danes požanjejo več odobravanja kot katera koli moja. Zlasti to velja za tisto, da so vse gobe užitne, nekatere pač zgolj enkrat. Slednjo najraje uporabim, kadar predavam o cesarju Klavdiju. Seveda ne pozabim navesti avtorja.

Ob koncu naj ob zemeljskem slovesu priljubljenega profesorja in dragoce-nega sodelavca navedem odlomek iz pesmi Alojza Gradnika *Vprašanje*, o kateri domači pravijo, da mu je bila posebej ljuba:

Kako si zgnetel me, nebeški Oče?

/.../

*Italsko sonce vtil si v moje žile:
kri favnov in asiškega berača
in Aretina in Giordana Bruna.*

Da, pogrešali bomo to italsko sonce. Hvala zanj in počivajte v miru, profesor.

Aleš Maver

Dr., izredni profesor
Univerza v Mariboru,
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

***Zaslужni profesor
Univerze v Mariboru
dr. Jože Koropec (1923–2004):
ob stoletnici rojstva***

Pričujoči zapis zagotovo ne bo zadnji zapis o enem od vélikih slovenskih zgodovinarjev preteklega 20. stoletja, naših predhodnikov. Na prostoru slovenske Štajerske se je v zadnjih dveh in pol stoletjih rodila oz. se kot historiografi pojavila in uveljavila cela serija tako slovensko kot nemško pišočih začeni od Antona Krempla, Simona Povodna, R. G. Puffa, Ignaca Orožna, pa Antona Kaspreta, Mateja Slekovca, Franca Kovačiča in drugih. V letu smrti slednjega (1939) je Jože Koropec dopolnil 16 let in zaključil prvi letnik mariborske klasične gimnazije. Še en znamenit in že pokojni slovenski zgodovinar je bil njegov letnik, prav v Mariboru rojeni akademik dr. Janko Pleterški, ki pa je realko obiskoval in končal v Ljubljani. Leto pozneje se je v Vipavi rodil še en pomemben pisec tukajšnje oz. slovensko-štajerske umetnostnozgodovinske preteklosti – Jože Vid Curk. Starši so se z njim vred leta 1930 pred fašističnim nasiljem preselili v mesto pod Piramido, kjer se je do konca vojne izšolal na realki. Tri še kako znana imena in Maribor kot njihov skupni imenovalec!

Jože Koropec se je rodil 17. marca 1923 na eni od podpohorskih kmetij na Bukovcu pri Zgornji Polskavi. Po osnovni šoli na Zgornji Polskavi je z letom 1935 začel osemletno šolanje na klasični gimnaziji v Mariboru in je od takrat konkretno povezan z našim obdravskim mestom. Okupacija mu je podaljšala gimnazijska leta in mu zamaknila opravljanje mature, vendar ne za dolgo. Še v medvojnih letih je vpisal študij zgodovine na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze in ga zaključil leta 1948. Kot tak je dobil nastavitveni dekret za poučevanje na gimnaziji v Črnomlju. Po šestih letih (1954) so ga premestili na njemu znano mariborsko klasično gimnazijo. Tu je poučeval in doživel njeno danes težko razumljivo ukinitvev leta 1959, ko so ga prerazporedili na nasledni-

Zaslužni prof. Univerze v Mariboru dr. Jože Koropec (Arhiv *Studia Historica Slovenica*)

co mariborske realke, Prvo gimnazijo Maribor. Takratna leta si je z življenjsko družico soprogo Nežiko osnoval dom v mestu, od koder pa se je pozneje preselil v novozgrajeno hišo v Morju pri Framu. Tudi na mariborski gimnaziji ga niso zmogli dlje zadržati. Že 1961. je ob gimnazijskem delu začel honorarno poučevati na tedaj novoustanovljeni mariborski Pedagoški akademiji, kamor so ga redno nastavili leta 1963. Vsakodnevne vožnje na relaciji Morje pri Framu – Maribor so mu postale stalnica, kot tudi redno arhivsko delo v sosednjem Gradcu. Na podlagi slednjega je takrat že redno objavljajl strokovne in tudi že prve znanstvene članke.

Kot prvi javni oz. posvetni višješolski predavatelj zgodovine v Mariboru sploh, če e upoštevamo predavanja iz cerkvene zgodovine na mariborski Visoki bogoslovni šoli (ukinjena 1918.), se je v naslednjih 26 letih intenzivno posvečal strokovnemu usposabljanju in vzgoji generacij bodočih učiteljic in učiteljev zgodovine. Hkrati je podpiral postopno razvojno pot do bodoče mariborske univerzitetne ustanove in se z njemu lastnimi prizadevanji vključil v mednarodno sodelovanje na polju zgodovinske stroke. Mišljena sta njegov prispevek

k leta 1964 in 1965 uspeli zamisli o ponovnem izdajanju *Časopisa za zgodovino in narodopisje*, leta 1941 ukinjene najstarejše, od 1904. redno izhajajoče slovenske zgodovinopisne revije, čigar uredniško delo je prevzel in vodil polni dve desetletji, in prizadevanja za ustanovitev in izoblikovanje Mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija Modinci (*Internationales Kulturbistorisches Symposium Mogersdorf*), kar mu je uspelo po njegovih dolgoletnih rednih delovnih obiskih v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, kjer se je srečeval z mnogimi eminentnimi zgodovinarji iz avstrijsko-štajerskega in drugih oz. sosednjih državnih prostorov. Še danes redni vsakoletno potekajoči simpoziji Mogersdorf so se nato začeli leta 1969 v avstrijski vasi Modinci/Mogersdorf ob tromeji med današnjo Avstrijo, Slovenijo in Madžarsko nekaj kilometrov pred Monoštrom/Szentgotthárd. Štiri leta pozneje je Koropec uspešno organiziral prvi mariborski simpozij Modinci.

Vmes je magistriral in doktoriral na ljubljanski univerzi, izdal prvo monografijo (glej spodaj) in postal izredni profesor ter se kmalu razveselil novoustanovljene Univerze v Mariboru (1975). Z nazivom rednega profesorja je doživel povišanje akademije v Pedagoško fakulteto leta 1986 in se pred koncem 1989 upokojil. Neposredno po upokojitvi pridobljen naziv zaslužni profesor Univerze v Mariboru je postal trajna priča njegovega vsestranskega in požrtvovalnega dela na tej ustanovi. Skorajda odveč je dodati, da se je seznam njegovih znanstvenih in drugih objav vsako leto kar pridno polnil. Bistveni mejniki v njegovi znanstveno-raziskovalni karieri so bili:

- *Šentpavelska posest v vzhodni Sloveniji do začetka 17. stoletja* (magistrska naloga oz. po izvorniku "diplomska naloga 3. stopnje", Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 1967). Sam se je rad pohvalil, da je bil – ob malce prej uvedenem znanstvenem nazivu magister v humanističnih vedah – prvi magister zgodovine v Jugoslaviji.
- *Zemljiške gospoščine v Dravski dolini do konca 16. stoletja* (doktorska disertacija, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 1969).
- Prva monografija: *Zemljiške gospoščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja* (Maribor, 1972).

Njegova prva znanstvena objava je ugledala luč sveta v letu 1957. Že z njo je nakazal kar več značilnosti, ki so nato krasile njegov izpovedni slog. Ubesedil je namreč analizo zgodnjenovoveških deželnoknežjih urbarjev, in to z izrazjem, ki je znalo pritegniti še tako nestrokovnega ali celo nezainteresiranega bralca. Po le-tej je sledil daljši premor brez objav, kar so pogojevale njegove življenjske in poklicne okoliščine. Od srede šestdesetih let prejšnjega stoletja in njegovega začetka urednikovanja takrat znova obujene mariborske revije *Časopis za zgodovino in narodopisje* je postalo raziskovanje bistven sestavni del njegovega

življenja. Odtlej je objavljaval nepretrgoma do začetka novega tisočletja, nemalekkrat po več obsežnih objav v istem letu. Bil je nedvomno doslej najplodnejši in najpomembnejši slovenski avtor razprav oz. člankov o starejši zemljiškoposestni preteklosti na vzhodu slovenskega prostora. Ta kompleks pa je le eden od več njegovih vsebinskih sklopov raziskovalnih tem, seveda hkrati daleč najobsežnejši. Primerjalno po obsegu ga je moč oceniti na dobre tri četrtine vseh Koropčevih objav. Zato bodo prav te vsebine v nadaljevanju dobile potrebno pozornost. Drugi sklopi raziskovalnih tem:

- kmečki upori na Slovenskem;
- davčni popisi iz 16. stoletja: predvsem glavarina 1527 in imenjska cenitev 1542–1544;
- krajevno-zgodovinske teme: njegova rojstna okolica in področje nekdanje velike občine Slovenska Bistrica; drugi kraji;
- najstarejše slovensko-štajerske matične knjige;
- toponimika (krajevna, ledinska imena): npr. njegov odziv na izdano Blaznikovo *Historično topografijo slov. Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do 1500*. Skupaj z Janezom Šumrado sta bila sploh edina, ki sta zmogla resnejši odziv na tako kompleksno delo;
- cerkvena zgodovina;
- posamične teme: rojstni kraj Antona M. Slomška; medsebojna pomoč in sociala; biografski zapisi o osebnostih.

Kot zapisano, se je v raziskave starejše zemljiške posesti in položaja nepri- vilegiranih družbenih slojev usmeril od samega začetka svojih objav in jim ostal zvest do zadnjih napisanih vrstic. Zgodnja dela s temi vsebinami so izhajala v ljubljanskih revijah *Kronika* in *Zgodovinski časopis*. Močan impulz mu je pri tem pomenil izid knjige Hansa Pircheggerja *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte* (München, 1962), saj je s tem delom pridobil temeljit vpogled v celovitost raziskovanega prostora in vsebinske nastavke za nadaljnje raziskave. Zaključek doktorskega študija pa mu je omogočil dodaten čas za temeljito arhivsko delo predvsem v tujini.

Sledi podroben pregled njegovih objav iz sklopa zemljiške posesti. Raziskoval je skorajda izključno le prostor slovenske Štajerske. Izven le-tega je z naslovno prostorsko-posestno opredelitvijo segel le v enem samcatem primeru. Predstavljeni bodo praktično vsi tovsebinski naslovi člankov, razprav v zbornikih in posebnih študij z natančnimi podatki o objavi. Med njimi bodo razvidni celo trije ponatisi člankov. Da bo razumevanje lažje, so razdeljeni v več enostavnih prostorskih enot, znotraj vsake pa so naslovi urejeni v kronološkem zaporedju izidov. Mednje so dodane tudi objave iz sklopa davčnih popisov iz 16. stoletja, saj so jih izdelovali izključno v okvirjih takratnih zemljiških gospostev. Posebej se mora opozoriti na izjemno obsežen članek "Slovenski del Štajerske v

davčnem seznamu glavarine leta 1527", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 59=Nv24 (1988), št. 2, str. 216–277, saj ga ni možno razvrstiti v nobeno od napovedanih prostorskih enot. Prav tako je v te enote nesmiselno uvrstiti njegov članek "Ptujski pogledi v Štajersko Slovenijo med Dravo in Savo do 16. stoletja", v: *Mestni statut 1376. Stadtrecht vom 1376* (Ptuj, 1997), str. 53–62.

- Objave o njegovi najbližji in širši okolici doma (Morje pri Framu):
- "Slovenjebistriški svet v luči prvih deželno knežjih urbarjev", *Kronika* 5, št. 1 (1957), str. 20–25.
- "Nekoč je bil grad... Iz Gromberške preteklosti", *Glasnik*, 15. VI. 1964, št. 10.
- "Slovenjebistriški svet v XIV. in XV. Stoletju", *Kronika* 13, št. 3 (1965), str. 165–174.
- "Ob spodnjepolskavskem urbarju iz leta 1663", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 36=Nv1, št. 1 (1965), str. 87–92.
- "Srednjeveška deželnomaršalska framska gosposčina", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40=Nv5, št. 1 (*Bašev zbornik*) (1969), str. 236–241.
- "Srednjeveška gromberška gosposčina", *Zgodovinski časopis* 23, št. 3–4 (1969), str. 275–282.
- "Posebnosti iz starejše preteklosti slovenskobistriškega sveta", v: *Slovenska Bistrica 1941 – 1971* (Slovenska Bistrica, 1971), str. 17–21.
- "Polskavska zemljiška gospostva", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 51=Nv16, št. 1 (1980), str. 7–70.
- "Svet okoli Slovenske Bistrice do leta 1700", v: *Zbornik občine Slovenska Bistrica I* (Slovenska Bistrica, 1983), str. 91–162.
- "Zemljiško gospostvo polskavski Bukovec", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 63=Nv28, št. 1 (1992), str. 73–143.
- "Iz rančke preteklosti", v: *Ranče skozi pet stoletij* (Ranče, 1994), str. 4–9.
- "Framsko Morje skozi čas (do leta 1800)", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 66=Nv31, št. 1 (1995), str. 33–69.
- "Spodnja Polskava v obdobju 1550–1800", v: *750 let župnije Sveti Štefan na Sp. Polskavi* (Spodnja Polskava, 1999), str. 13–76.
- "Oplotnica 1182–1611", v: *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (Ljubljana, 2001), str. 215–220.
- "Posebnosti iz kopivniške preteklosti do sredine 19. stoletja", v: *Kopivnik skozi čas* (Kopivnik, 1997), str. 4–26.

Zahodna slovenska Štajerska:

- "Srednjeveška Dobrna", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 44=Nv9, št. 2 (1973), str. 215–224.
- "Vransko v srednjem veku", *Časopis za zgodovino in narodopisje*

46=Nv11, št. 2 (1975), str. 217–234.

- "Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 49=Nv14, št. 1 (1978), str. 16–32.
- "Vitanjsko zemljiško gospostvo do 17. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 52=Nv17, št. 1 (1981), str. 5–22.
- "Zemljiško gospostvo Novi Klošter do konca 17. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55=Nv20, št. 2 (1984), str. 191–216.
- "Zemljiško gospostvo Valdek do konca 17. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 56=Nv21, št. 1 (1985), str. 69–75.
- "Družine pri Slovenj Gradcu v davčnem popisu leta 1527", v: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina I* (Slovenj Gradec, 1995), str. 237–246.
- "Slovenjgraško od 11. do konca 14. stoletja", v: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina II* (Slovenj Gradec, 1999), str. 77–100.

Jugozahodna in južna slovenska Štajerska:

- "Brežice v srednjem veku", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 47=Nv12, št. 1 (1976), str. 93–116.
- "Laško gospostvo v srednjem veku", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 47=Nv12, št. 2 (*Laški zbornik*) (1976), str. 244–275.
- "Žebnik, Radeče in Svibno do 17. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 50=Nv15, št. 1–2 (1979), str. 51–77.
- "Zemljiško gospostvo Podsreda do 17. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 52=Nv17, št. 2 (1981), str. 204–218.
- "Brestanica z okolico in Brestaniški do 17. stoletja", v: *Brestanica* (Brestanica, 1982), str. 45–77.
- "Iz zgodovine dolnjega slovenskega Posavja v prvi polovici 16. stoletja", *Zgodovinski časopis* 39, št. 1 (1985), str. 13–17.

Celjsko področje in širša okolica do Podravinja:

- "Krško bizeljsko gospostvo", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 42=Nv7, št. 1 (1971), str. 27–35.
- "Srednjeveško konjiško gospostvo", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 43=Nv8, št. 1 (1972), str. 1–13.
- "Srednjeveško gospostvo Rogatec", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 45=Nv10, št. 1 (1974), str. 73–88.
- "Srednjeveško gospostvo Vojnik", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 45=Nv10, št. 2 (1974), str. 267–277.
- "Zbelovo, Studenice, Pogled do srede 17. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 51=Nv15, št. 2 (1980) str. 239–283.
- "Zemljiško gospostvo Žusem do 17. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55=Nv20, št. 1 (1984), str. 1–22.

- "Ponikva do Slomška", v: *130 let visokega šolstva v Mariboru* (Maribor–Celje, 1991), str. 73–85.
- "Pogled, Zbelovo in Studenice", v: *Loče iz roda v rod. Zbornik prispevkov* (Loče–Slovenske Konjice, 1999), str. 201–222.
- "Svetna zemljiška gospostva na Konjiškem do 1600", v: *Konjiško – 850 let prazupnije 1146–1996* (Slovenske Konjice, 1996), str. 98–160.

Zahodno Podravje, Dravsko polje in Podravinje:

- "Ob urbarju gosposčine Slivnica pri Mariboru iz leta 1608", *Zgodovinski časopis* 19–20, št. 1 (1965/66), str. 235–241.
- "Srednjeveški Majšperk", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 41=Nv6, št. 1 (1970), str. 14–21.
- "Imenjska cenitev leta 1542 in Dravsko polje", v: *Ptujski zbornik IV* (Maribor, 1975), str. 195–199.
- "Med Dravo in Dravinjo v 16. stoletju", v: *Ptujski zbornik V* (Ptuj, 1985), str. 345–358.
- *Nekaj iz zgodovine šatenberškega gospostva* (Maribor, 1985).
- "Imenjska cenitev leta 1542 za zemljiško gospostvo Rače", v: *Rače in okolica skozi stoletja I.* (Rače, 1993), str. 14–35.

Dravska dolina med Dravogradom in Mariborom (ob že zapisanih kariernih mejnikih!):

- "Ruše v srednjem veku", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 48=Nv13, št. 1–2 (*Glazerjev zbornik*) (1977), str. 76–90.
- "Posestne razmere okoli Radelj do konca 17. stoletja", v: *Radlje skozi čas. Zbornik občine Radlje* (Radlje 1983), str. 21–27.
- "Dravograjski svet do leta 1600", v: *Dravograd 1185–1985* (Dravograd, 1985), str. 11–23.
- "Ruše v srednjem veku", ponatis v: *Ruška kronika* (Ruše, 1985), str. 68–81.
- "Obdravsko selniško v srednjem veku", v: *Selnica ob Dravi. Zbornik ob 900-letnici kraja* (Selnica ob Dravi, 1993), str. 44–66.
- "Ob naši meji med Dravogradom in Svečino v prvi polovici 16. stoletja", v: *Grafenauerjev zbornik* (Ljubljana, 1996), str. 421–429.
- "Šentpavelski Remšnik do 15. stoletja", v: *Gestrinov zbornik* (Ljubljana, 1999), str. 125–146.

Širša mariborska okolica – desni breg Drave:

- "Miklavž na Dravskem polju v srednjem veku", v: *Poetovio – Ptuj 69–1969* (Maribor, 1969), str. 92–94.
- "Srednjeveški pohorski dvor", *Kronika* 18, št. 2 (1970), str. 76–79.

- "Hoče do srede 17. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 49=Nv14, št. 2 (1978), str. 187–203.
- "Iz zgodovine Razvanja", v: *Razvanje skozi 1000 let* (Razvanje, 1985), str. 10–11.
- "Iz zgodovine Razvanja do leta 1700", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 57=Nv22, št. 1 (1986), str. 24–31.
- "Hoška davnina do srede 17. stoletja", v: *Hoče 850: območje boške prazupnije I. Zbornik župnije Hoče ob 850-letnici* (Hoče, 1996), str. 127–216.
- "Pohorski dvor do sredine 17. stoletja", *Znanstvena revija* 8, št. 1 (1996), str. 3–21.
- "Miklavž na Dravskem polju do sredine 18. stoletja", v: *Zbornik občine Miklavž na Dravskem polju. 1. Dobrovce, Drauski Dvor, Miklavž, Skoke* (Miklavž na Dravskem polju, 2001), str. 71–98.

Levi breg Drave, Ptujsko polje in zahodne Slovenske gorice:

- "Slovenske gorice v luči mariborske mestne knjige", v: *Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968* (Maribor, 1968), str. 311–320.
- "Srednjeveški Vurberk", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 39=Nv4, št. 1 (1968), str. 117–136.
- "Slovenskogoriška posest šentpavelskega samostana do začetka 17. stoletja", v: *Zbornik Pedagoške akademije Maribor, 1960–1970* (Maribor, 1970), str. 239–253.
- "Srednjeveški Hrastovec", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 44=Nv9, št. 1 (1973), str. 47–59.
- "Mariborski grajski zemljiški gospostvi v 16. stoletju", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 58=Nv23, št. 2 (1987), str. 252–306.
- "Mariborski grajski zemljiški gospostvi", v: *Maribor skozi stoletja I* (Maribor, 1991), str. 73–146.
- "Davčni popis v letu 1527 po Ormoškem in na Ptujskem", v: *Ptujski zbornik VI-1* (Ptuj, 1996), str. 491–534.
- "Srednjeveški Vurberk" (posthumno), ponatis v: *V ogledalu časa. Zbornik občine Duplek* (Duplek, 2006), str. 41–55.

Svečina in ožja okolica:

- "Svečinski svet do leta 1600", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 59=Nv24, št. 1 (1988), str. 75–92.
- "Svečinski svet do leta 1600", ponatis v: *Svečina v preteklosti in danes* (Svečina, 1988), str. 14–27.
- "Iz svečinske preteklosti", v: *Svečina v preteklosti in danes* (Maribor,

1988), str. 28–34.

- "Svečinski svet do dr. Andreja Perlácha", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 62=N27, št. 2 (*Perlachov zbornik*) (1991), str. 186–189.

Seznam je občudovanja vreden in priča, da je pisal domala neprestano in neutrudno. Upoštevajoč čas oz. desetletja, v katerih so besedila nastajala, oziroma celoto takratnih konkretnih razmer, je korpus vreden temeljitega razmisleka, kako je to sploh bilo možno. V veliki večini objav so tako nastale prave kronike obdelanega mikroregionalnega prostora v časovnem razponu od 8./9. do 17. stoletja. Sestavki so nastajali po vzorcu: pritegnil je literaturo, nastajajočo od prve polovice 19. stoletja, kot tudi vse druge (npr. omenjeno Pircheggerjevo delo) in tudi lastne objave. Sledili so izdani viri – npr. Franca Kosa *Gradivo za zgodovino Slovencev* I–V, zvezki *Gradivo za zgodovino Maribora* in drugo. Temelj pridobivanja konkretnih informacij iz virov pa so mu predstavljale samostojne obdelave serij neobjavljenih posestnih in drugih virov, recimo iz benediktinske opatije Št. Pavel na avstrijskem Koroškem in predvsem iz Štajerskega deželnega arhiva (Steiermärkisches Landesarchiv (StLA)). Med tovrstne vire so spadali:

- listine – npr. iz zbirke listin v StLA, v Pokrajinskem arhivu Maribor in druge,
- upravni viri deželnoknežjih organov oblasti – npr. notranjeavstrijska vlada in komora v StLA,
- posestni viri – npr. množica raznih urbarjev,
- fond *Starejše deželno pravo* (Altes Landrecht v StLA: akti zemljiških posestnikov – plemiških rodbin),
- davčni popisi: že omenjeni iz 16. stoletja,
- cerkveni viri: od spisov v župnijskih fondih do matičnih knjig,
- ostalo.

Vsako besedilo je nastalo v najmanj treh ali štirih delnih/nepopolnih verzijah, nekatero pa v še več. O tem pričajo mnogi preostanki njegovih rokopisnih fragmentov, ki nam jih je uspelo rešiti pred uničenjem po smrti. Danes tvorijo večji del njegove zapuščine, hranjene v kar štiridesetih arhivskih skatlah v Pokrajinskem arhivu Maribor. Domači raziskovalci zelo dobro vemo, da je za pisanje o kateri koli tematiki iz starejših obdobj, prostorsko pogojeni na slovensko-štajerski prostor, v roke nujno vzeti njegove objave. Zato jih je tudi nujno poznati. Mednarodna odmevnost njegovega *opusa vitae*? Dovolj je citirati podatek, da se danes v tako izjemni referenčni seriji nemškojezičnega zgodovinopisnega prostora kot je RI (*Regesta Imperii*), ki jo izdaja Akademie der Wissenschaften und der Literatur v Mainz, lahko najde kar 27 naslovov njegovih objav.

Njegovo delo in prizadevanja za obogatitev spoznanj o preteklosti je širša skupnost nagradila z več priznanji tako v okvirju občinskih oblasti, kjer je živel, matične delovne organizacije – Univerze v Mariboru, kot tudi na nivoju Slovenije. Republiške oblasti so mu podelile visoka odlikovanja: red dela s srebrnim vencem (1965), red republike z bronastim vencem (1975) in red dela z zlatim vencem (1982). Njegova dela so izhajala še po smrti (2004).

Za konec: Jože Koropec je pred koncem 20. stoletja z veseljem in naklonjenostjo sprejel novico o ustanavljanju novega zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru in postal njegov ustanovni član. Za prvo številko novoustanovljene društvene znanstvene revije, ki jo bralec pravkar držiš v rokah in je izšla tri leta pred njegovo smrtjo, je prispeval pomemben uvodno besedilo "Dr. Pavel Turner – domačin framskega Pohorja". Spomin nanj že zavoljo pravkar zapisanega tudi v našem društvu ne sme zamreti.

Andrej Hozjan

Dr., izredni profesor
Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Članki in razprave /
Papers and Essays

*Studia
Historica
Slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2023-16

Maribor v 13. stoletju ***3. del: mesto in njegovi meščani***

Tone Ravnikar

Dr., docent
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–Maribor, Slovenija
e-pošta: anton.ravnikar@um.si

Izvleček:

Avtor se v tretjem delu razprave o zgodovini mesta Maribor v prvem stoletju obstoja osredotoča na meščane. V prvem delu se posveti pojavljanju meščanov v listinskem gradivu nato pa se osredotoči na nastanek in delovanje upravnih službi v mestu ter v zvezi s tem na pojavljanje elitnega dela meščanstva. V zadnjem delu razprave pa obravnava še obrtnike in trgovce, ki jih je mogoče prepoznati iz ohranjenega gradiva.

Ključne besede:

srednji vek, 13. stoletje, Maribor, mesto, meščani, uprava

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 3, str. 611–638, 108 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

V zadnjem (tretjem), delu razprave o zgodovini mesta Maribor v 13. stoletju se bomo, kot je bilo zastavljeno že v prvem delu,² posvetili samim mariborskim meščanom. Poseben poudarek bo namenjen razvoju in rasti upravne in samoupravne strukture oz. institucij v mestu. Poiskali in poskusili pa bomo natančneje opredeliti tudi ostale meščane, ki se, tako ali drugače, v virih pojavijo. Preden pa se podamo na pot raziskovanja naj poudarim, da se pri teh vprašanjih srečujem s težavo, ki pri obravnavi plemstva in cerkvenih institucij v kraju ni bila v takšni meri prisotna; namreč z relativnim pomanjkanjem virov. Listinskega gradiva, kjer se omenjajo (sploh v aktivni vlogi) mariborski meščani je manj, kot bi si ga želeli, ostale vrste pisnih dokumentov pa, z izjemo deželnoknežjih urbarjev, kjer najdemo posamezne podatke tudi o mestu oz. meščanih, ni. Bi pa bilo seveda pretiravanje, če bi trdili, da ni ohranjenega nič oz. premalo gradiva, da bi se dalo vendarle oblikovati zaključke. Pričakovano število ohranjenega arhivskega gradiva narašča s časovno lestvico po kateri se sprehajamo in za zadnjo četrtino 13. stoletja lahko že ugotovimo, da je ohranjenih listin že kar spodobno število. Še vedno pa ostaja dejstvo, da imamo zelo malo podatkov o samih meščanih in njihovi primarni dejavnosti (se pravi ali so obrtniki in katere vrste obrtniki oz. ali so trgovci), vedno boljše pa smo obveščeni o strukturi mestne (samo)uprave ter o posameznih, očitno izstopajočih/elitnih, meščanskih družinah. Pa gremo po vrsti.

Omembe meščanov Maribora v listinah

Kot je bilo nakazano že v prvem in drugem delu razprave, je urbano naselje, ki je prevzelo grajsko ime Maribor, rezultat aktivnosti ali vsaj pobude s strani zadnjega traungavskega mejnega grofa oz. prvega štajerskega vojvode, Otokarja IV. (I.). Grajsko ime, ki so ga za svojega prevzeli mariborski meščani, jasno kaže na vrstni red nastajanja: najprej grad in nato pod njim (oz. nekoliko vstran) še urbani kraj. Takoj poudarimo, da je obstoj nekega predhodnega naselja na tleh današnjega

---

¹ Razprava je nastala v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, ki jo financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Glej: Tone Ravnikar, "Maribor v 13. stoletju. 1. del: plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 41–66 (dalje: Ravnikar, "Maribor v 13. stoletju. 1. del: plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje").

Pečat zadnjega traungavskega mejnega grofa oz. prvega štajerskega vojvode, Otokarja IV. (I.). (Wikimedia Commons)

mesta seveda nedvomen, kar dokazujejo tudi arheološka raziskovanja³, vendar o tem kraju ne vemo niti njegovega imena (to zagotovo ni bilo ime Marchpurg/Maribor), kaj šele kaj več o tipu, strukturi ipd. Urbani kraj se je, kot kaže, začel razvijati sistematično in organizirano v 80-tih letih 12. stoletja. V primeru Maribora imamo najverjetneje opravka s sistematično izgradnjo urbanega tržnega prostora. Le-to je ob starem vaškem naselju sprožil deželni gospod s ciljem gospodarsko utrditi pomemben položaj, ki ga ima ta prostor na poti iz "starih" štajerskih prostorov v na novo (po letu 1147) pridobljenem ozemlju južno od Drave. O sistematičnosti izgradnje urbanega prostora govori tudi relativno pravilen tloris srednjeveškega mesta in tudi zelo hiter razvoj, ki ga lahko spremljamo od prvih omemb konec 12. stoletja do že povsem razvite upravne in gospodarske strukture sredi 13. stoletja.⁴

³ Branko Vnuk, "Das ehemalige Minoritenkloster in Maribor. Neue Erkenntnisse zur Mittelalterlichen Baugeschichte des Klosters und der Kirche", v: *Bauforschung und Denkmalpflege. Festschrift für Mario Schwarz*, ur. Günther Buchinger in Friedmund Hueber (Wien, 2015), str. 199.

⁴ Glej: Ravnikar, "Maribor v 13. stoletju. 1. del: plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje"; in Tone Ravnikar, "Maribor v 13. stoletju. 2. del: cerkvene institucije v mestu in okoli njega", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 1 (2021), str. 41–72 (dalje: Ravnikar, "Maribor v 13. stoletju, 2. del: cerkvene institucije v mestu in njegovi okolici").

O nastanku tržnega kraja v tem obdobju priča tudi prva v virih izpričana omemba mariborskega prebivalca, Ditrika, ki se pojavi med pričami v listini spisani okoli leta 1190 in izdani v Mariboru, v kateri je štajerski vojvoda Otokar IV. (I.) listinil v korist admontskega samostana.⁵ Ditrik je v tej listini označen kot prebivalec gornjega trga (*de oppido superiori*), kar postavlja jasno distinkcijo med (novim) trgom, ki se je razvil na zgornji rečni terasi, ter starejšega naselja, ki je zraslo bližje vodi, na prvi rečni terasi na današnjem Vojašniškem trgu. Toda listino je potrebno pogledati natančneje; bolje rečeno, seznam prič je potrebno preveriti še enkrat. V listini se namreč za vrsto plemiških prič, ki vse pripadajo plemiškim družinam iz Maribora in okolice in se končuje z očetom in sinom Engelbertom in Otom Jareninskima, najprej omenja neki tkalec Rudolf, ki gotovo ni bil plemiškega rodu, za njim pa še oče in sin Engelbert in Harvik (oče opravlja nalogo upravitelja, ni pa jasno kaj ter za koga upravlja) ter še osem posameznikov, ki so vsi, z izjemo nekega Jakoba Prugina, označeni le z osebnim imenom pred omenjenim Ditrikom. Za Ditrikom je med pričami naštetih še trinajst posameznikov, prav tako brez natančnejše opredelitve. Se pravi, da imamo v seznamu opravka s kar petindvajsetimi neplemenitimi posamezniki, ki so nastopali v omenjenem pravnem dejanju kot priče. Glede na to, da je prvi med njimi označen kot tkalec, pa je povsem realna predpostavka, da imamo opravka z meščani (zelo malo verjetno je, da bi bili plemiči v seznamu prič naštetih za tkalcem) in da je pred nami prvi seznam imen mariborskih meščanov. Ker gre, če je naša interpretacija pravilna, za zelo pomemben dokument, naj na tem mestu te domnevne prve mariborske meščane naštejemo:

Rudolfus textor, Engilbertus dispensator et filius eius Herwich, Reinbardus, Otto, Reimbertus et Helmwich frater eius, Rudigerus, Gerhardus, Liutfridus, Jacobus Prugin, Dietricus de oppido superiori, Engilbertus, Reimbot, Gebhart, Petrus, Arnoldus et frater eius Rudolfus, Pero et filius eius Arnoldus, Liutoldus et frater eius Richerus, Meinoldus, Leo, Perbtoldus.

Opravka imamo ne le s prvim relativno popolnim seznamom meščanov, temveč lahko iz tega seznama potegnemo domnevo o najmanjšem možnem številu meščanskih hiš v Mariboru že kmalu po nastanku kraja.

Nadaljujmo s pregledom pojavljanja meščanov v listinah. Naslednja pomembna listina je nato iz začetka 13. stoletja. V listini, ki je prav tako ohlapno datirana, tokrat med 1202 in 1220, se plemič Verner iz Melja odreče določenim pravicam do posesti v korist šentpavelskega samostana. Listina je bila naj-

⁵ *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 1. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1975) (dalje: GZM I), št. 27, okoli 1190, Maribor.

verjetneje spisana v Mariboru in med pričami se ponovno pojavijo mariborski meščani.⁶ Kot prvega moramo prepoznati Volfharta, ki je v seznamu nedvomno označen kot meščan (*civis*), njemu pa sledijo Markvart desetninar (*decimator*) ter njegov neimenovani sin, Gotšalk kožar (*pellifex*), Siboto iz Kamnice in njegov brat Andrej, Ulrik, ki je označen kot uradnik (*preco*) in neki Mazelin. Četudi se imena v seznamu iz konca 12. stoletja in tem razlikujeta, ni dvoma, da imamo v obeh primerih opravka z meščani. Vsaj pri enem je mogoče najti tudi oznako obrti, ki jo je opravljal. Kožarja z imenom Gotšalk najdemo tudi v listini, nastali med letoma 1220 in 1224, v kateri avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI. Babenberški potrjuje, da je vetrinjski opat Konrad kupil od mariborskega meščana in kožarja Gotšalka hišo s pripadajočimi pertinencaami v Mariboru in zanjo plačal 10 mark.⁷ V tej hiši upravičeno domnevamo začetke še danes ohranjenega vetrinjskega dvorca. V Markvardu desetninarju (se pravi uradniku, ki je skrbel za pravilno pobiranje desetine) pa morda lahko vidimo isto osebo, kot jo leta 1207 najdemo v listini, ki jo je izdal zgoraj omenjeni vojvoda Leopold v korist žičkega samostana in kjer se med pričami, poleg Vernerja iz Maribora, našteva tudi Markvard "*de Boseth*", *prepositus* v Mariboru.⁸ Govorimo o času, v katerem je kraj (najkasneje) tudi formalno dosegel status trga, kar dokazuje listina iz 9. septembra leta 1209, ko se v listini o ponovni ustanovitvi kartuzije v Jurkloštru, ki jo je izdal isti vojvoda Leopold v Mariboru, le-ta označuje kot "naš trg" (*foro nostro*).⁹ Pomen Maribora je do tega časa že presegel pomen zgolj običajnega trga, saj ga vojvoda drugače ne bi izbral za mesto izdaje tako pomembne listine. Listine v nadaljevanju res govorijo o tem, da je Maribor postal kraj, kjer se je občasno sestajal deželni zbor in zasedalo deželno sodišče kar pomeni, da je za Gradcem prevzel položaj drugega glavnega mesta dežele. Vojvoda Leopold se je v Mariboru leta 1224¹⁰ in tudi leta 1227¹¹ tudi dalj časa zadrževal, kar še dodatno izpostavlja pomembno vlogo Maribora v tem zgodnjem obdobju obstoja kraja.

Če nadaljujemo pregled pojavljanja meščanov Maribora v listinskem gradivu, moramo kot naslednjo pomembno listino izpostaviti listino iz leta 1243, v kateri sta Friderik, imenovan *Monachus*, in njegova žena Adelajda podelila

⁶ GZM I, št. 43, 1202–1220.

⁷ GZM I, št. 55, 1220–1224, avgust.

⁸ GZM I, št. 46, 1207.

⁹ GZM I, št. 47, 1209, 9. september, Maribor.

¹⁰ GZM I, št. 56, 1224, 31. januar, Maribor; GZM I, št. 57, 8. februar, Maribor.

¹¹ *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 5. knjiga (1201–1246)*, ur. Franc Kos in Milko Kos (Ljubljana, 1928) (dalje: GZS V), št. 462, str. 230–232; GZM I, št. 61, 7. november, Maribor; GZM I, št. 62. Prim.: Tone Ravnikar, "Judje v manjših štajerskih mestih v srednjem veku", *Edinost in dialog* 76, št. 1 (2021), str. 219–241. V Mariboru pa se zadržuje tudi Leopoldov naslednik, vojvoda Friderik II., ki ga najdemo v mestu vsaj še v avgustu leta 1240 (GZM I, št. 67; GZM I, št. 68).

Pečat avstrijskega in štajerskega vojvode Leopolda VI. Babenberškega (Wikimedia Commons)

žičkemu samostanu dva vinograda v mestu oz. v mestni okolici.¹² Medtem ko za oba donatorja ni povsem jasno, ali pripadata meščanom ali sta predstavnika nižjega plemstva, pa drugače velja za ostale, ki se v listini pojavljajo. Med pričami najdemo našete že omenjenega Markvarda desetninarja, takoj za njim je omenjen David, ki je označen kot *cives* (meščan), nato pa so imenovani še sodnik Ulrik, Henrik, Ditrik, Volfhard, Oton ključar (ključavničar?), Bernard, Ortlin in zdravnik (*cirurgus*) Volfram. Listina je bila izstavljena v Mariboru, vendar ni povsem jasno, kakšen sodnik je zgoraj omenjeni Ulrik: ali gre za deželjskega sodnika ali pa je morda to prvi omenjeni mestni sodnik? Izpostavimo naj dejstvo, da je bila listina izstavljena pred sodnim zborom v Mariboru (*in tribunali Marbpurgensi*), kar je navedlo Norberta Weissa, da je v temeljni monografiji na temo spodnještajerskih mest postavil domnevo, da lahko že gre za mestnega sodnika in mestno sodišče, saj je v deželnoknežjem urbarju, nastalem med letoma 1265 in 1267, že mogoče najti razlikovanje med "*iudicium oppida*" in

¹² GZM I, št. 69, 1243, Maribor.

"*iudicium provincialis*".¹³ Enako kot za omenjenega sodnika Ulrika velja tudi za Eberharda, ki ga omenjeni urbar navaja kot "*Eberhardus iudex*", in ki deželnemu gospodu daje 5 urn gorskoprnega vina.¹⁴ K vprašanju, vezanim na upravne in sodne organe, se bomo v nadaljevanju še vrnili, zato se sedaj zadovoljimo le s tem opozorilom.

Nadaljujmo torej s pregledom pojavljanja mariborskih meščanov v listinskem gradivu 13. stoletja. Sredi leta 1250 se v listini ponovno pojavi Markvard, ki je tokrat označen kot uradnik.¹⁵ V tej listini, vezani na posesti sekavske škofije, se Markvard znajde kot priča skupaj s samimi plemiči. Ta podatek podčrtuje visok položaj, ki ga je ta Mariborčan imel v takratni družbi. Istega leta se mu pridruži še ena pomembna osebnost mariborskega meščanstva 13. stoletja, to je mož z imenom Eberhard.¹⁶ V seznamu prič sta našeta takoj za mariborski plemičema Gotfridom in Hartnidom ter pred lučanskim župnikom Germanom in nekaterimi vitezi. Omenjeni Eberhard se v drugi polovici 13. stoletja vzpne po družbeni lestvici, saj poseduje tudi deželne fevde. Ostaja pa odprto vprašanje, ali ga je mogoče enaciti z *iudexom* iz deželnoknežjega urbarja, ki smo ga zgoraj omenili. Kaže, da je Eberhard zelo dobro izkoristil nemirni čas na Štajerskem po smrti zadnjega babenberškega vojvode Friderika II. leta 1246 in se vsaj v začetku postavil na stran madžarskega kralja Bele oz. na stran madžarske oblasti na Štajerskem. Sredi leta 1259 je s strani štajerskega vojvode, kralja Štefana V. (sin Bele IV.) za usluge, ki jih storil njemu in njegovemu očetu prejel deset kmetij v Slovenskih Goricah, štiri in pol kmetije v Hočah in 2 kmetiji v Vodulah.¹⁷ Kralj in vojvoda Štefan v listini Eberharda imenuje celo naš zvesti meščan Maribora (*Eberhardi fidelis civis nostri de Marpurgo*), kar je zelo nenavadna in za meščana zelo visoka oznaka. Ta podelitev Eberhardu se je zgodila tik pred kolapsom madžarske vlade na Štajerskem. Kot bomo videli v nadaljevanju, je Eberhard očitno pravočasno zamenjal stran, saj njegova zvezda ne ugasne niti pod oblastjo češkega kralja, kot tudi ne pod češkemu kralju sledečimi Habsburžani. Tako je Eberhard skupaj s sinovoma Eberhardom (II.) in Valterjem v letu 1269 s strani sekovskega škofa prejel v zajem desetino v Jarenini, ki jo je sekovski škof že pred tem zastavil Eberhardu starejšemu.¹⁸ V

¹³ Norbert Weiss, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter: Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts und Sozialgeschichte* (Graz, 2002), str. 58 (dalje: Weiss, *Das Städtewesen*).

¹⁴ Alfons Dopsch, *Die Landesfürstliche Gesamturbare der Steiermark* (Wien/Dunaj, 1910), str. 115 (dalje: Dopsch, *Urbare*).

¹⁵ GZM I, št. 79.

¹⁶ GZM I, št. 80, 1250, 29. september, Žlembenk.

¹⁷ GZM I, št. 101, 1259 (sredina).

¹⁸ *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 2. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1976) (dalje: GZM II), št. 18, 1269, 9. april, St. Ruprecht an der Raab.

tem starejšem Eberhardu smemo videti tistega Eberharda, ki se prvič pojavi v dokumentu leta 1250 in sicer kot priča.¹⁹ Gotovo pa je tudi isti kot Eberhard *iudex* omenjen v deželno knežjem urbarju.²⁰ Eberhard spada med samo elito mariborskega meščanstva, o čemer pričajo tudi njegova nadaljnja pojavljanja v listinskem gradivu. Leta 1273 je naštet med mariborskimi meščani na visokem tretjem mestu za Leopoldom, ki ga moremo enačiti z mariborskim mestnim sodnikom iz družine Wackerzil, o komer več v nadaljevanju, ter nekim Otonom.²¹ Visok status obdržijo tudi njegovi sinovi Eberhard II., Valter in Jurij. Kot kaže, je s temi sinovi Eberhardov rod sredi 14. stoletja izumrl²², mi se pa bomo v nadaljevanju k osebi meščana Eberharda še vrnili.

Že iz dosedaj zapisanega je jasno razvidno, da je najstarejša omemba Maribora kot mesta iz leta 1254²³ zgolj slučaj, in da je Maribor mestne funkcije opravljal že nekaj desetletij pred tem. Mesto je postalo centralni kraj, kjer se je ne samo odvijala trgovska in obrtna dejavnost, temveč so v Mariboru potekali tudi sodni zbori. Ti so, kot kaže, potekali ob novo zgrajeni cerkvi posvečeni sv. Janezu in sv. Tomažu.²⁴ Poleg samega pomena Maribora moramo v tem videti tudi vpliv dejstva, da je ravno v tem času službo deželnega sodnika opravljal plemič Gotfrid Mariborski.²⁵

Po letu 1260, ko pride na Štajerskem ob veliki podpori štajerskega plemstva do prevzema vojvodine s strani češkega kralja Otokarja II., se marsikaj spremeni. Gotfrid Mariborski izgubi svoj položaj deželnega sodnika in ga najdemo npr. v listini iz konca decembra 1260 med pričami naštetega na zadnjem mestu²⁶, kar je očiten dokaz o začasnem padcu Gotfrida v nemilost. Že decembra 1261 priporoči deželni glavar Vok Rosenberški kralju in vojvodi Otokarju, da naj se zaradi podpore pisno zahvali nekaterim štajerskim plemičem, med katerimi je tudi Gotfrid Mariborski. Očitno je pravočasno zamenjal stran in si tako ponovno kupil naklonjenost novega vojvode. Potrebno je poudariti, da ni povsem jasno, ali imamo pri vseh navedenih listinah opravka z istim Gotfridom, ali pa

¹⁹ GZM I, št. 80, 1250, 29. september, Žlembenk.

²⁰ Dopsch, *Urbare*, str. 115.

²¹ GZM II, št. 28, 1273, junij–1274, Maribor.

²² Dušan Kos, *Med gradom in mestom: Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 1994), str. 329 in tam citirana druga literatura (dalje: Kos, *Med gradom in mestom*).

²³ GZM I, št. 85, 1254, 4. december, Maribor.

²⁴ Primerjaj: GZM I, št. 67, 1240, 9. avgust, Maribor; GZM I, št. 68, 1240, okoli 9. avgusta, Maribor; GZM I, št. 69, 1243, Maribor; GZM I, št. 70, 1244, 25. september, Maribor; GZM I, št. 78, 1249, Maribor; GZM I, št. 85, 1254, 4. december, Maribor; GZM I, št. 86, 1254, 6. december, Maribor.

²⁵ Primerjaj: Martin Bele, Tone Ravnikar in Andrej Hozjan, "Štajerski deželni zbori med letoma 1246 in 1311", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 31.

²⁶ GZM II, št. 4, 1260, 24. december, Gradec

gre za očeta in enako imenovanega sina²⁷; v vsakem primeru se položaj te mariborske rodbine po kratkem nihaju ponovno popravi in stabilizira. Ne spremeni pa se položaj mesta Maribor kot druge "prestolnice" Štajerske. Že julija 1261 tako v Mariboru zaseda deželno sodišče (*apud Marchpurch in placito generali*) pod vodstvom štajerskega glavarja Voka Rosenberškega.²⁸ Zasedanje deželnega zbora v Mariboru (*in generali iudicio apud Marchburch*) pa se v času češkega gospostva ponovi še v letih 1265²⁹ in 1270³⁰. Maribor je tudi v nadaljevanju mesto, kjer se poleg Gradca največkrat odvije zasedanje deželnega zbora, in kjer se odvijajo tudi pomembne seje deželnega sodišča; tako torej deluje kot štajerska (so)prestolnica.

Mitnica in pobiranje mitnin

Na tem mestu pa moramo opozoriti na še eno zelo pomembno institucijo, ki jo lahko spremljamo v povezavi z mestom, in predstavlja tudi zelo pomemben vir prihodkov tako za mesto, kot tudi za mestnega gospoda. To je mitnica in pobiranje mitnin v Mariboru. Že v najstarejšem ohranjenem urbarju iz časa babenberške oblasti na Štajerskem, sestavljenega pred letom 1237, je med prihodki deželnega gospoda v Mariboru naveden tudi dohodek od regalij v višini 250 mark.³¹ Alfons Dopsch, ki je uredil objavo urbarjev, pravilno opozorja, da gre za manjšo vsoto kot pri drugih naštetih mestih, in da je v to vsoto vključeno mestno sodstvo ter mitnica, ne pa deželnoknežje sodstvo.³² Mitnica v Mariboru se posredno omenja tudi v listini, ki je datirana v leto 1221, je pa bila s strani šentpavelskih menihov ponovno spisana po originalu leta 1248, ko so v originalno besedilo menihi interpolirali nekatere ponarejene podatke. Del, v katerem je mariborska mitnica posredno omenjena je, kot kaže, verodostojen. Listina pravi, da smejo samostanski podložniki trgovati pri Sv. Lovrencu na Pohorju, vendar jim ne dovoli pobiranja mitnine in carine, da ne bodo oškodovani njegovi uradi v Mariboru.³³ V teh uradih pa seveda moramo videti, enako kot v deželnoknežjem urbarju, mestnega sodnika in mitninsko postajo. Pritrdimo

²⁷ Primerjaj: Dušan Kos, *Vitez in grad: Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem in slovenskem Štajerskem in slovenskem koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 2005), str. 330 (genealoška preglednica) (dalje: Kos, *Vitez in grad*).

²⁸ GZM II, št. 6, 1261, 18. julij; GZM II, št. 7, 1261.

²⁹ GZM II, št. 14, 1265, 23. junij, Maribor; GZM II, št. 15, 1265, 24. junij, Maribor; GZM II, št. 16, 1265, 24. junij, Maribor.

³⁰ GZM II, št. 20, 1270, 8. oktober, Maribor (*in generali placito Marchpurgie*).

³¹ Dopsch, *Urbare*, str. 48.

³² Primerjaj: Antoša Leskovec, "Mitnina in mitnice v Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40=Nv5, št. 1 (1969), str. 410 (dalje: Leskovec, "Mitnina").

³³ GZS V, št. 349, str. 181.

lahko Leskovcu, da je leto 1248, ko je bila listina prepisana in interpolirana, tisto leto v katerem moramo videti trenutek, ko lahko že nedvomno govorimo o obstoju mitninske postaje v Mariboru. Le-ta je nato izrecno omenjena v deželnoknežjem urbarju iz časa Otokarja Přemysla, ko se med urbarialnimi prihodki iz naslova regalij za Maribor našteje najprej 100 mark, izhajajoč iz funkcije deželskega sodnika ter nato "*item iudicium eiusdem oppida et muta*", v višini 300 mark.³⁴ Torej so dohodki, ki sta jih dajala mestno sodstvo in mitninska postaja, iz časa Babenberžanov narasli iz 250 na 300 mark. V tej mariborski mitnici moramo videti naslednico tiste mitninske postaje, ki je delovala konec 12. stoletja v Bistrici ob Dravi.³⁵ Obe sta billi deželnoknežji mitnici³⁶; prva je bila postavljena na mesto, kjer se reka Drava izvije iz ožine med Brezнім in Falo in kjer je ponovno omogočeno pristajanje rečnih plovil. Po nastanku mesta in prestavitvi vseh pomembnih institucij v njega (naj opozorim na predstavitev farnega središča iz Kamnice v Maribor o katerem smo razpravljali v drugem delu našega sprehoda po Mariboru v 13. stoletju³⁷) pa se je v mesto predstavila tudi mitninska postaja. O posebnem pomenu (in najbrž tudi o starosti) pobiranja mitnine od trgovanja po Dravi nam govori tudi mariborska mestna knjiga, kjer je v posebnem razdelku posvečenem mariborski mitnini, naštetja na prvem mestu ravno "vodna mitnina", ki so jo pobirali na mariborskem pristanu. Mestna knjiga nato še našteva sklop mitninskih pravic pri t. i. mitnici na trgu (*am platz*), se pravi davek, ki so ga pobirali od trgovcev, ki so se ustavili, skladiščili in prodajali na mariborskem trgu; nato sta omenjeni še tranzitna mitnina (*furfartt*) in posebna mitnina na sukno (*tuech mawtt*).³⁸ Mariborski meščani so pobiranje mitnine dobili v svoje roke pred letom 1302, gotovo že vsaj v zadnji četrtini 13. stoletja.³⁹ Leta 1305 se v dokumentu tudi prvič pojavi omenjeno ime mestnega mitničarja: to je bil neki "*Schaechel der mauter*".⁴⁰ Ni povsem gotovo, je pa verjetno, da smemo tega Schaechla enačiti s tistim Sechlom, ki se kot zidar v dokumentih pojavi leta 1295 in 1298⁴¹ in h kateremu se bomo še vrnili ob opisu obrtnikov v Mariboru.

³⁴ Dopsch, *Urbare*, str. 60.

³⁵ *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 4. knjiga (1101–1200)*, ur. Franc Kos (Ljubljana, 1915), št. 648, str. 328.

³⁶ Rajbert Cmureški, ki je izterjeval davke na mitnici v Bistrici, je bil vazal štajerskega vojvode Otokarja IV. (I), ki v listini imenuje "*dominus meus*" in ima mitnino očitno v upravljanju od njega.

³⁷ Ravnikar, "Maribor v 13. stoletju, 2. del: cerkvene institucije v mestu in njegovi okolici", str. 43.

³⁸ *Gradivo za zgodovino Maribora, 14. zvezek: Dokumenti iz Mariborske mestne knjige II. 13. stoletje – 1676*, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1988) (dalje: GZM XIV), str. 47.

³⁹ Leta 1302 je štajerski vojvoda Rudolf ukazal mariborskemu sodniku, prisežnikom in ostalim mariborskim meščanom naj ne terjajo nobene mitnine od tovorov vina, ki jih iz Ptuj na Koroško skozi mesto Maribor tovorijo za potrebe salzburškega nadškofa in njegovih ljudi (GZM II, št. 99).

⁴⁰ GZM II, št. 109, 1305, 25. marec, Maribor.

⁴¹ GZM II, št. 78 in GZM II, št. 83.

Mestne upravne strukture

Mestni sodnik, prisežniki in skupnost meščanov (mestna veča)

Nasploh moremo ugotoviti, da se je s 70. leti 13. stoletja začelo število ohranjenega arhivskega gradiva strmo dvigati. Prav tako pa je to čas, ko viri omogočijo prvič trdneje prepoznati in analizirati organe mestne samouprave. Zato je to pravi trenutek, da obrnemo pozornost k mestnim upravnim strukturam.

Maribor je seveda po vseh kriterijih tipično celinsko mesto, ki za razliko od nekaterih sosedov tudi nima urbanega predhodnika v antičnem času. Ne glede na to, pa se tudi v Mariboru razvije – in to v zelo kratkem času – komunalno življenje z vsemi upravnimi strukturami, ki jih poznamo tudi v drugih celinskih mestih. Leta 1283 se tako omenja "*iudex, iurati et univertitas civium in Marpurg*", se pravi mestni sodnik, prisežniki in skupnost meščanov (mestna veča).⁴² Slednja predstavlja temeljni organ mesta, ki pa je že predal del svojih pristojnosti svojim predstavnikom, prisežnikom. Le-teh je praviloma dvanajst, je pa v mestu prihajalo do bistvenih odklonov od te številke.⁴³ Leta 1452 jih je bilo npr. samo šest.⁴⁴ Poglejmo, kaj govorijo najstarejše listine kjer se pojavlja sodnik in prisežniki. Omemba sodnika in prisežnikov iz leta 1283 ni prva v kateri nedvomno najdemo omenjenega mestnega sodnika v Mariboru. To se zgodi deset let pred tem, ko se v listini, ki jo izda Kolon Vuzeniški v korist mariborskega meščana Urbana *Scephena*⁴⁵, njegove žene in dedičev in s katero le-temu v fevd podeli tri kmetije pri Mariboru. V listini "*ex parte*" mesta Maribor pričajo "*Walkerus tunc iudex*" ter Ulrik iz Troga, Ulrik in Henrik iz Cvajnika, Sigrid in Ruger iz "*Konkarna*" (pri Kamnici), Ortolf, sin Otona, pisar Rudolf in "*Ztaulen*".⁴⁶ Imena, ki bi namigovala, da gre za male plemiče iz okolice Maribora, če ne bi bili vsi jasno označeni kot "*ex parte civium burgensis*", se pravi, da se pojavljajo v imenu mesta. Da to ni napaka ali nenatančen zapis pisarja nas opozarjata tudi naslednji dve listini, kjer imamo opravka z mariborskim mestnim sodnikom. Obravnavali smo že listino iz leta 1283, v kateri se prvič omenjajo sodnik, prisežniki in mestni komun. V

⁴² GZM II, št. 55, 1283, 1. julij (Maribor).

⁴³ Primerjaj: Jože Mlinarič, "Maribor od začetkov do 18. stoletja", v: *Maribor skozi stoletja*, ur. Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec (Maribor, 1991), str. 164 (dalje: Mlinarič, "Maribor od začetkov").

⁴⁴ *Gradivo za zgodovino Maribora*, 7. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1981) (dalje: GZM VII), št. 41, 1452, 2. junij: "*Wir der richter, ratt die sechs vnd die gemain der statt Marchburg*".

⁴⁵ Gre za istega Urbana, ki se pojavi tudi v deželnoknežjem urbarju iz 1265–1273 navaja kot "*Urbanus schebbo*" med Mariborčani obligiranimi dajati dajatve v deželnoknežji urbar (Dopsch, *Urbare*, str. 112). Oznaka "*schebbo*" kaže, da imamo opravka so sodinom/šefonom, predstojnika teritorialnega urada (Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1996), str. 134 (dalje: Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*)).

⁴⁶ GZM II, št. 26, 1273, 5. julij, Vuzenica.

letu 1282 je sodnik z imenom Markvard prvič omenjen v funkciji sodnika.⁴⁷ Tega leta potrjuje dogovor, s katerim je mariborski meščan Rudolf skupaj z ženo Greto prejel posesti s strani Bertolda iz Pabeštajna in Henrika imenovanega *Hayde*, ki sta skupaj s svojima ženama podelila Rudolfu osem kmetij z vsem, kar spada k njim v Poljčanah.⁴⁸ Ker je šlo za podelitev posesti mariborskemu meščanu seveda prisotnost mestnega sodnika ni nobeno presenečenje. So pa poleg Markvarda dejanju prisostvovali in kot priče (poleg vrste plemiških in cerkvenih prič) nastopili še Henrik iz Cvajnika, Rudlin iz Konkarna, Hertvik in Vitmar, vsi označeni kot meščani (*civibus*). Poglejmo si še nabor meščanov, prisotnih oz. naštetih v listini iz leta 1283. Za mariborskima plemičema Ulrikom in Konradom ter Valterjem iz Ljutomera so naštet: Eberhard, Gotšalk, Henrik iz Cvajnika, Harvtik in Friderik, ki so decidirano označeni kot iurati/prisežniki ter nato še Vitmar, Rudolf sodnikov brat in Rudolf sodnikov sin. Obravnavani listini, tako ta iz leta 1282 kot slednja iz leta 1283, sta bili pečateni tudi z mestnim pečatom. Primerjajmo sezname prič iz let 1273, 1282 in 1283. V vseh treh listinah se na strani zastopnikov mesta pojavljajo Henrik iz Cvajnika (njegov brat samo v prvi), dvakrat najdemo omenjenega Rudlina (Ruger) iz Konkarna (pri Kamnici), leta 1282 in 1283 najdemo naštetega med pričami tudi Vitmarja, v listini iz leta 1273 nastopa tudi Rudolf kot notar (se pravi kot deželnoknežji uradnik). Med znanimi imeni, ki smo jih že srečali, se pojavi tudi ime Eberhard. Ponavljanje imen namiguje, da imamo v vseh navedenih listinah opravka s prisežniki, ki v listinah nastopajo v svoji funkciji. Zanimivo je, da se velik del teh meščanov imenuje (še vedno?) po dvorih v okolici mesta. Ali to pomeni, da imamo opravka s prakso, po kateri so v 13. stoletju med meščane stopali v večji meri pripadniki manjših okoliških viteških družin, in začeli opravljati meščanske naloge ter se (tudi) zaradi svojega porekla povzpeli po mestni družbeni lestvici? Henrik, imenovan po Cvajniku, se tako v listinah pojavlja od leta 1273 do 1290, redno naštet kot meščan, oz. kot tisti, ki priča v imenu mesta, leta 1283 decidirano kot prisežnik mesta. Konec 80. let pa se mu pridruži še Eberhard iz Cvajnika.⁴⁹ Podobno, le da za krajši čas, velja tudi za Rudleina, poimenovanega po Kamniškem vrhu pri Kamnici. V letih 1288 in 1290 se med meščanskimi pričami najde Friderik, imenovan po Račjem dvoru.⁵⁰

⁴⁷ Naj še enkrat opozorimo, da se ime Markvard pojavi mariborskem gradivu že pred tem, ko nastopa v listinah Markvard označen kot uradnik oz. desetninar, leta 1250 pa se pojavi skupaj z Eberhardom označen kar kot cives/meščan. Povsem verjetna je domneva, da imamo opravka z eno in isto osebo oz., da je sodnik Markvard iz 80-tih let naslednik (sin, nečak) uradnika Markvarda (GZM I, št. 69; GZM I, št. 79; GZM I, št. 80).

⁴⁸ GZM II, št. 54, 1282.

⁴⁹ GZM II, št. 62, 1288, 26. september; GZM II, št. 64, 1289, 19. junij.

⁵⁰ V letu 1305 prodaja Elizabeta "*Rautzerin*" skupaj s svojo hčerko Heleno (*Ellen*) vinograd na Račjem bregu pri Mariboru lavantinskemu škofu. V tej Elizabeti moramo videti ženo Friderika iz Račjega dvora, ki je bila leta 1305 najverjetneje že vdova, četudi ni decidirano označena kot takšna, saj je tako najverjetneje razložiti njeno samostojno poslovanje (GZM II, št. 112, 1305, 12. julij, Maribor).

Poimenovanje teh meščanov po dvorih v okolici ne moremo kar tako odpraviti kot naključje. Vsekakor je iz ohranjenega gradiva jasno razvidno, da je bila v Mariboru mestna uprava že v zadnji četrtini 13. stoletja organizirana tako, da je bil na čelu mesta mestni sodnik, ki je bil sočasno tudi zastopnik interesov mestnega gospoda. Iz vrst mestne veče so izvolili prisežnike, ki so mesto zastopali v imenu meščanov. Število teh prisežnikov je iz gradiva težko razbrati, se pa v seznamu prič ob sodniku največkrat pojavi osem imen meščanov. Opozorimo naj na dve listini, ki prinašata seznam osmih meščanov ob sodniku. Obe sta iz časa, ko se v virih pojavljata skupaj dva sodnika, Rudolf in Leopold, o čemer bo v nadaljevanju več govora. Obe sta bili izdani leta 1290, prva 9. januarja, druga pa 3. maja.⁵¹ V prvi listini se poleg obeh sodnikov navajajo kot "gesworn", se pravi kot prisežniki, naslednji Mariborčani: Eberhart, Henrik iz Cvajnika, Friderik iz Račjega dvora, Herman "der Pavmvalck", Vitmar, Hajnz, Volfštajn, Waeckerl in Herman gorninski mojster. Skupaj je torej imenovanih osem prisežnikov. V drugi listini, ki jo je izdal Mariborčan Eberhard, ki ga zato seveda ni med navedenimi prisežniki, so naštet: Henrik iz Cvajnika, Friderik Cink, Herman "der Poumvalch", Henrik, Volfštajn in Vitmar "der Waeberl". Opravka imamo praktično z identičnim seznamom. V drugem pričakovano manjkata izstavitelj listine, Eberhard ter gorninski mojster Herman. Konec 13. stoletja je čas, ko se je zaključilo strukturiranje mariborskih meščanov in se je stabilizirala elita, iz katere so se volili vsi pomembni mestni uradniki, zastopniki ipd.

Mestni sodniki so torej najvišja instanca v mestu. So pa mestni sodniki, tako kot velja tudi za druga celinska mesta, še vedno bolj uradniki mestnega gospoda, kot zastopniki mestnih interesov.⁵² Jože Mlinarič v svojem temeljnem delu o mestnih sodnikih začne njihovo štetje z Valkerjem, ki je kot tak deloval leta 1273.⁵³ Opozorimo pa naj še enkrat na podatka, ki ju je izpostavil Norbert Weiss.⁵⁴ Leta 1243, ko Friderik *Monabus* skupaj z ženo Alheido podeli žičkemu samostanu dva vinograda v oz. okoli Maribora, se to dejanje zgodi "in tribunali Marhpurgensi", se pravi pred mariborskim (mestnim) sodiščem! V seznamu prič nastopa tudi neki Ulrik "iudex", v katerem bi prav lahko videli mestnega in ne deželskega sodnika. Glede na oznako sodišča kot mariborski tribunal je ta domneva tudi verjetnejša. V citirani listini pa se navaja med pričami tudi oseba sodnika z imenom Ulrik. Glede na njegovo relativno skromno pozicijo v listini (naštevata se ne samo za vsemi tudi manjšimi plemiči in duhovniki, temveč tudi za nekim učiteljem – "scolasticus" – in že nekajkrat omenjenim Markvardom,

⁵¹ GZM II, št. 66; GZM II, št. 68.

⁵² Jože Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki v srednjem veku", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54=NVI9, št. 1–2 (1983), str. 29 (dalje: Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki").

⁵³ Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki", str. 36.

⁵⁴ Weiss, *Das Städtewesen*, str. 58.

desetninarjem), je domneva, da imamo opravka z mestnim in ne deželskim sodnikom še verjetnejša. Za sodnikom Ulrikom se nato našteje še sedem prič, v katerih bi lahko videli meščane: Henika, Ditrika, Volfharta, Ota ključarja, Vernerja iz Cvajnika (!), Ortlina in kirurga (se pravi zdravnika) Volframa.

Naslednji podatek, na katerega je opozoril že Norbert Weiss je, da otokarski deželnoknežji urbar, napisan med letoma 1265 in 1267, že ločuje v Mariboru med *iudicium oppida* in *iudicium provincialis*; se pravi, da sta že takrat obstajali tako funkcija deželskega⁵⁵, kot tudi mestnega sodnika, in da je prav verjetno, da lahko v osebi sodnika z imenom Eberhard, ki se imenuje kot *iudex*, lahko domnevamo tako deželskega kot tudi/ali mestnega sodnika. Če smo pri osebi sodnika Ulrika lahko ugotovili, da gre bolj verjetno za mestnega kot deželskega sodnika, pa temu ni tako pri Eberhardu. Njemu se točne funkcije iz virov ne da ugotoviti. Vseeno pa se da seznam mestnih sodnikov, ki ga prinaša Mlinarič, z določeno mero skepse podaljšati do Ulrika iz leta 1243. Obstoj sodnika v prvi polovici 13. stoletja je tudi ne samo mogoč ampak skoraj nujen, saj je Maribor v tem času nedvomno obstajala urbana naselbina (pa najsibodi je bil Maribor pravnoformalno še vedno trg ali pa že mesto z mestnimi pravicami), v kateri je gotovo morala obstajati uprava in na čelu katere je gotovo stal sodnik.

V osebi Eberharda, o katerem smo že govorili, moramo videti isto osebo kot je Eberhard, ki priča v listini spisani v letu 1273/1274, in je naštet med mariborskimi meščani.⁵⁶ Pred njim je neki Oton ter Leopold, ki pa ga moremo enačiti z Leopoldom Wackerzilom, kasnejšim mariborskim sodnikom, o katerem bomo še govorili. Eberhard je prvi poznani predstavnik izjemno pomembne in vplivne mariborske meščanske družine, ki je pomembno krepila zgodovino mesta in tudi širšega prostora. Član te družine s tipičnim imenom Eberhard, verjetno gre za isto osebo kot v urbarju iz leta 1265/7, se v virih prvič pojavi leta 1250, ko priča skupaj z Markvardom. Oba sta označena kot mariborska meščana (*cives*). Že leta 1259 ga štajerski vojvoda (in madžarski (so)kralj Štefan) označuje kot "*Eberhardi fidelis civis nostri de Marpurg*", kar je za meščana zelo nenavadna oznaka. Štefan v tej listini podeli v fevd deset kmetij v kraju Vilkom (v Slovenskih Goricah), štiri in pol kmetije v Hočah in dve kmetiji v Vodulah (pri Mariboru).⁵⁷ Kljub temu, da je bila ta podelitev Eberhardu narejena že povsem ob koncu madžarske vlade nad Štajersko, pa je Eberhard uspel podeljene fevde obdržati tudi pod Otokarjem. Šele Rudolf Habsbrurški je leta 1277 posegel v obstoječe stanje in dosegel, da sta se mari-

⁵⁵ Kljub izrazu "*iudex provincialis*", ki ga uporablja urbar v tej osebi ne vidim deželnega sodnika, temveč sodnika gospodstva, se pravi deželskega sodnika. Provincio razumem kot gospodstveno oblast in ne kot celotno deželo.

⁵⁶ GZM II, št. 28 (junij 1273–1274, Maribor).

⁵⁷ GZM I, št. 101, 1259 (sredina).

borska meščana Eberhard in Martin prostovoljno odpovedala posesti v Slovenskih Goricah (Partinje in Vilkom) in v Pekrah, ter da jima je le-te nato podelil v zastavo.⁵⁸ V deželnoknežjem urbarju iz časa Habsburžanov, nastalem med letoma 1280 in 1295 izvemo, da je Eberhard skupaj z županom Maribora in županom Gradca posedoval deželnoknežje posesti tudi v kraju Ūbelbach (severno od Gradca⁵⁹). Leta 1283 tudi nastopa na prvem mestu med prisežniki mesta v listini, ki jo izdaja mariborski sodnik Markvard.⁶⁰ Kot pričó ga najdemo še leta 1289 v listini župnika Gotfrida.⁶¹ Naslednje leto pa izvemo, da je posedoval posesti tudi okoli Račjega Dvora, saj je meseca maja tega leta iz te posesti podelil admontskemu samostanu gozd, ležeč pri Račjem dvoru.⁶² O teh posestih priča tudi listina iz leta 1298, s katero je Eberhard podelil marenberškemu ženskemu dominikanskemu samostanu v Marenbergu vinograd pri Račjem dvoru in tri kmetije v Slovenskih Goricah.⁶³ Isti dan še proda plemkinji Gizeli Viltuški tri kmetije v Košakah.⁶⁴ Eberhard je do zadnje četrtine stoletja uspel združiti v svojih rokah že toliko različnih posesti, da se obnaša kot pravi zemljiški posestnik, se prepira z drugimi posestniki za posamezne kose zemlje in očitno velik del družinskih dohodkov temelji na zemljiških prihodkih.⁶⁵ Ta pomemben rod mariborskih meščanov je izumrl z Eberhardovimi sinovi, Eberhardom II., Valkerjem in Jurijem nekje sredi 14. stoletja.⁶⁶ Tudi ta kratek prelet dogajanja, vezanega na osebo Eberharda iz Maribora je pokazal, da lahko glede na pozicijo slednjega v času nastanka deželnoknežjega urbarja domnevamo, da je lahko opravljal eno ali drugo sodniško funkcijo. Predvsem smo v kratkih črtah lahko zrisali zgodbo družine, ki jo po vseh kriterijih štejemo med mestno elito. Po kriterijih, ki veljalo že od raziskav Josipa Vilfana, ne smemo govoriti o patricijih, vsaj ne, če nam je merilo patricijat v primorskih mestih. Ne nazadnje že zato, ker je bila meja med plemiči in meščani vendarle jasna in je Eberhard brez izjeme, kljub vsemu zapisanemu, vedno

⁵⁸ GZM II, št. 37, 1277, 18. februar, Wien/Dunaj.

⁵⁹ Dopsch, *Urbare*, str. 217.

⁶⁰ GZM II, št. 55, 1283, 1. julij, Maribor.

⁶¹ GZM II, št. 64, 1289, 10. junij, Maribor.

⁶² GZM II, št. 68, 1290, 3. maj, Maribor.

⁶³ GZM II, št. 84, 1298, 22. februar.

⁶⁴ GZM II, št. 85, 1298, 22. februar.

⁶⁵ Primer: GZM II, št. 74, 1292, 24. oktober, Maribor: Eberhard in sodnik Rudolf se prepirata s šentpavelskim samostanom in opatom Konradom zaradi posesti pri Prošek (pri Bresternici) in Kamnici. Konflikt je bil rešen s posredovanjem štajerskega glavarja Hartnida iz Stadecka ter Vernerja iz Schlierbacha (za Schlierbache glej: Kurt Holter, "Geschichte von Schlierbach bis 1355", *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 116, št. 1 (1971), str. 213–248, posebej str. 216–17 in str. 226.) in Gotšalka iz Hompoša. Kot razzodniki nastopajo torej pomembnejši štajerski plemiči, kar pomeni, da so Eberharda in Rudolfa jemali kot enakopravna in upoštevanja vredna moža v tem sodnem sporu.

⁶⁶ Kos, *Med gradom in mestom*, str. 329.

označevan kot *cives/meščan*, in ločnice, ki ga je ločevala od plemstva, ni nikoli prestopil.⁶⁷

Nekoliko nenavadno skupno pojavljanje mestnih sodnikov iz Maribora in Gradca, ki smo ga lahko opazili zgoraj, pa razložijo listine, vezane na drugo pomembnejšo meščansko družino iz Maribora, ki pa so dejansko v več generacijah opravljali službo mestnih sodnikov. To je družina, ki izhaja iz družine sodnika Markvarda. Markvard, ki je zabeležen kot mariborski sodnik v letih 1282 in 1283, je imel brata z imenom Rudolf ter sina z istim imenom. Oba se navajata v listini leta 1283 kot "*Rudolf frater iudici, Rudolf filius iudici*"; s sodnikom je seveda mišljen Markvard, ki skupaj s prisežniki in celotnim komunom naznanja zamenjavo posesti med Lipmanom iz Razvanja in studeniškim samostanom.⁶⁸ Leta 1288 je Elizabeta, vdova po Rudolfu, sinu mariborskega sodnika Markvarda, potrdila volilo, ki ga je napravil že njen pokojni mož v korist samostana v Reinu.⁶⁹ V listini se kot mestni sodnik pojavi Rudolf "*Marpurge iudice*". Očitno je, da je v čevlje Markvarda stopil njegov (mlajši) brat Rudolf. Slednji se nato kot sodnik v dokumentih pojavlja kar v okoli tridesetih dokumentih. Gre za enega najbolj natančno dokumentiranih oseb iz mariborske srednjeveške zgodovine. Sodniško funkcijo je opravljal od leta 1289, ko se kot tak omenja prvič, do leta 1305, ko ga na funkciji mestnega sodnika v Mariboru zamenja njegov najstarejši sin Merkel (Markvard), sam pa prevzame službo štajerskega deželnega pisarja.⁷⁰ Družina, ki se je že v času njenega začetnika, deželnoknežjega uradnika in desetninarja ter mestnega sodnika Markvarda povzpela do najvišjega statusa v mestu, je v naslednjih generacijah ta status še okrepila. Poleg omenjenih Rudolfa in sina Merkla so se na pozicijo mestnega sodnika povzpeli še Merklovi bratje, Janez (1323–1325), Nikolaj (1335) in Paltram (1344, 1348 in 1363). Sin Paltrama z enakim imenom se leta 1378 imenuje po Betnavi in je torej napredoval v plemiški stan.⁷¹

Konec 13. stoletja se družina izkaže še drugače: člani Markvardove družine postanejo eni glavnih dobrotnikov malteške komende v Melju. Po prvi omembi komende iz leta 1217⁷², se komenda nato ponovno omenja v dokumentu leta 1282, ko sta Bertold s Pabensteina (južno od Ptuja) z ženo Dimudo in Henrik, imenovan *Hayde* (iz Hajdine?), z ženo Zofijo podelila mariborskemu meščanu Rudolfu in njegovi ženi Greti ter dedičem v fevd osem kmetij, deset veder gor-

⁶⁷ Primerjaj nazadnje: Peter Štih, "Plemstvo in mesta med severnim Jadranom in Panonijo v srednjem veku", v: *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino*, ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2010), str. 16.

⁶⁸ GZM II, št. 55, 1283, 1. julij.

⁶⁹ GZM II, št. 62, 1288, 26. september.

⁷⁰ Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki", str. 39.

⁷¹ Prav tam, str. 33.

⁷² GZM I, št. 54, 1217, 23. oktober, Maribor.

nine in mlin ter posest v Poljčanah z vsemi pripadajočimi pravicami. Listino so pečatili s pečati Majšperškega plemiča Hertvika, "*Amelrica Spete*" iz Limbuša ter pečatom mesta Maribor, pričali pa so ptujski župnik Jakob in na drugem mestu brat "*Marquardo, tunc commendatore in Melnich*" ter nato še vrsta pripadnikov nižjega plemstva in nekaj mariborskih meščanov.⁷³ Med laičnimi pričami sta tudi ptujski sodnik *Weberlin* in mariborski sodnik Markvard. Njegova prisotnost in sicer velik angažma mesta pri tem volilu, ki se mesta sicer na prvi pogled ravno ne tiče, pa je dejstvo, da je bil prejemnik volila mariborski meščan Rudolf, brat sodnika Markvarda. Brata kasneje srečamo v vlogi mariborskega sodnika⁷⁴, v kateri je, kot kaže, neposredno nasledil svojega brata Markvard. Prisotnost komturja iz Melj v tej listini ne bi bila nič posebnega (čeprav v oči bije dejstvo, da je imel isto ime kot mariborski sodnik, Markvard!), vendar dejstvo, da ne gre za slučaj, potrjujeta naslednji dve "komendski" listini iz konca 13. stoletja.

Leta 1288 se najprej v listini Elizabete, vdove po sinu mariborskega mestnega sodnika, med pričami na prvem mestu nahaja brat Nudung, komtur, se pravi upravitelj komende v Melju.⁷⁵ Leta 1298 mariborski mestni sodnik Rudolf proda skupaj z ženo Elizabeto Arnoldu, komturju malteške komende v Melju, posesti za dve marki in deset denaričev.⁷⁶ V oči pa pade tudi dejstvo, da so vse tri listine iz zadnje četrtine 13. stoletja, ki so tako ali drugače navezane delovanje na meljske komende, vezane na dejavnost silno znamenite mariborske meščanske družine. Četudi ni mogoče z gotovostjo definirati povezave med komendo in meščansko družino, pa je le-ta brez dvoma obstajala. Z gotovostjo je mogoče trditi, da je vtis o sodnikovi družini kot enem glavnih dobrotnikov samostana, točen.

Družina sodnika Markvarda nam omogoči še dodaten razmislek. Če smo Markvardovega sina Rudolfa prvič srečali v funkciji sodnika leta 1288 pa se že naslednje leto omenjata kar dva sodnika, Rudolf in Leopold. V slednjem moramo videti, kot dokazuje že naslednja listina v kateri se pojavljata, ko sta naštetata kot "*bayde richter von Marchpurch Leupold der Wackerzil und Rudolf*"⁷⁷, Leopold

⁷³ GZM II, št. 54, 1282.

⁷⁴ Npr.: 1288, 26. september, v: GZM II, št. 62 (*Rudolfo Marpurge iudice*); 1290, 9. januar, Maribor, v: GZM II, št. 66 (*wir bayde richter von Marchpurch Leupold Wackerzil und Rudolf*). Da nimamo opravka s sinom Rudolfom temveč z Markvardovim bratom dokazuje prva navedena listina, v kateri je Elizabeta, vdova po Rudolfu, sinu mariborskega sodnika "*Marquarda*", podelila reinski cisterci prihodke iz svojih vinogradov. Markvardov sin Rudolf je bil torej leta 1288 že pokojni in je Rudolf iz leta 1290 lahko le Markvardov brat. Tako tudi: Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki", str. 38.

⁷⁵ Nudung se kot komtur meljske komende pojavi ponovno leta 1302, ko je prvi med pričami ob sklenitvi poročne pogodbe med Vovbrškimi in Goriškimi grofi (*Celjska knjiga listin, I. del: Listine svobodnih gospodov Žovneškib do leta 1341*, ur. Dušan Kos (Celje, 1996), št. 68, str. 88: "*bruder Nudunch der commendewer von Melnich*") (dalje: CKL).

⁷⁶ GZM II, št. 83, 1298, 20. februar, Maribor.

⁷⁷ GZM II, št. 64, 1289, 10. Maribor; GZM II, št. 66, 1290, 9. januar, Maribor.

da iz pomembne družine Wackerzilov. Njuno sočasno opravljanje službe sodnika kaže tudi na velikansko moč, ki si jo družina v tem času prisvoji. Že dolgo je namreč znano dejstvo, da je bil Leopold Rudolfov tast.⁷⁸ Rudolf je namreč bil poročen z Elizabeto, katere oče je bil ravno Leopold Wackerzil.⁷⁹

Kdo ali kaj je torej družina Wackerzilov? Okoli leta 1240 srečamo nekega po imenu sicer neznanega Wackerzila kot mestnega sodnika v Gradcu (*index de Graetze Wakkerzil*).⁸⁰ Leta 1243 se omenjata brata Henrik in Ulrik Wackerzil.⁸¹ Leta 1250 se Henrik omenja sam, leta 1259 pa se posamezno omenja Ulrik.⁸² Brata sta v obeh primerih našeta med pričami. Vsekakor ohranjenost virov ne dopušča sklepanja o tem, kateri izmed bratov (ali pa morda njun oče, stric...) je bil okoli leta 1240 sodnik v Gradcu. Vemo pa, da je bil Henrik poročen z neko Elizabeto, oba sta namreč leta 1271 opredeljena kot tast in tašča nekega graškega meščana z imenom Volkmar, ki tega leta podeli reinskemu samostanu dva dela desetine. Volkamrjeva žena Adelajda, hči Henrika in Elizabete Wackerzil, je takrat že pokojna in podelitev samostanu je bila narejena tudi za zveličanje njene duše.⁸³ V listini se med pričami navaja tudi Leopold Wackerzil. Le-tega srečamo v treh mariborskih listinah navedenega kot sodnika skupaj s svojim zetom Rudolfom. Obstoj dveh sodnikov je nenavaden, ni pa izjema v slovenskem srednjeveškem gradivu. Običajno se ta pojav razlaga tako, da je eden pravi sodnik, drugi pa opravlja funkcijo deželjskega sodnika, se pravi uradnika deželjskega kneza pristojnega za njegovo mariborsko deželjsko sodišče.⁸⁴

Če lahko špekuliramo, moremo v Rudolfu videti mariborskega mestnega sodnika (ne nazadnje se kot takšen decidirano omenja v večih listinah do leta 1305 in tudi njegovi predniki in nasledniki so opravljali to funkcijo), medtem ko v Leopoldu domnevamo deželnoknežjega deželjskega sodnika. Vsekakor pa kaže, da se je vsaj za nekaj časa Leopold preselil iz Gradca v Maribor. V Gradcu je očitno ostala veja njegovega brata (in morda tudi Leopoldovi sinovi), saj Wackerzile v Gradcu med najvplivnejšimi družinami najdemo še v 14. stoletju. Neki Leopold (sin ali Henrika ali Leopolda) je v letih 1304 do 1306 opravljal naloge mestnega sodnika v Gradcu. Družina tudi ne izgine iz Maribora. Leta 1355 so tako bratje Leopold, Janez, Nikolaj in Henrik Wackerzil prodali pravice

⁷⁸ Npr: Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki", str. 38.

⁷⁹ GZM II, št. 86, 1298.

⁸⁰ *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, Band II: 1192–1246*, ur. Joseph Zahn (Graz, 1879) (dalje: StUB II), št. 388, str. 301.

⁸¹ Prav tam, št. 428, str. 542.

⁸² Joseph Zahn, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, Band III: 1246–1260*, ur. Joseph Zahn (Graz, 1903) (dalje: StUB III), št. 79, str. 145.

⁸³ *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, Band IV: 1260–1276*, ur. Gerhard Pferschy (Wien/Dunaj, 1975) (dalje: StUB IV), št. 423, str. 252.

⁸⁴ Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki", str. 32.

salzburškemu nadškofu do prejemanja letno enega tovara vina iz salzburške kašče v Mariboru za šestintrideset goldinarjev.⁸⁵

Wackerzili so torej rodbina, katere predstavniki so se, še preden jih najdemo v mariborskem gradivu, dokopali do najvišjih položajev deželnem glavnem mestu Gradcu. Po preselitvi enega dela družine iz Gradca v Maribor se njihov položaj le še okrepi. Selitev je bila torej za družino očitno dobra strateška poteza v smislu krepitve in širitve vpliva in bogastva. Pa tudi za Maribor je prihod tako etablirane in odlično situirane družine v mestu lahko predstavljal veliko pridobitev. V tej selitvi ene veje ene izmed vodilnih graških meščanskih družin v Maribor pa moramo videti tudi naraščanje pomena Maribora in predvsem naraščanje privlačnosti Maribora za dodatno krepitev in širitev vpliva in bogastva.

V obravnavanem času se začne družina Wackerzilov intenzivno ozirati tudi k pridobivanju fevdov in posesti. Leta 1318 so tako dobili v fevd grad in posest Pickelbach (vzhodno od Gradca), ki jo obdržijo vsaj do leta 1375.⁸⁶ V 14. in 15. stoletju jih najdemo na še drugih srednještajerskih posestvih, Ladein, Roseck bei Stainz in Graden.⁸⁷ Opravka imamo z rodbino, ki je, podobno kot mariborska družina Eberharda in tudi družina uradnika in sodnika Markvarda, začela že zgodaj posegati tudi po zemljiški posesti, kar jim je potencialno omogočalo dvig po družbeni lestvici, po drugi strani pa jim je zemlja nudila tudi večjo finančno sigurnost.

* * *

Analiza mariborskih elitnih meščanskih družin je torej pokazala dve značilnosti. Po eni strani najdemo vrsto Mariborčanov, ki so vedno označeni kot mariborski meščani, z oznakami po okoliških upravnih dvorcih (Cvajnik, Račji dvor, Konkaren-Kamniška gorica pri Kamnici, Košaki...), kar govori, da te družine ali izhajajo iz vrst lokalnega viteštva, ki je v iskanju boljših možnosti za razvoj prestopilo v vrste meščanov, vendar še vedno ohranijo poimenovanje po dvorcih, ki so jih upravljali (in ki jih morebiti upravljajo še vedno!), saj je poudarjanje izvora iz vrst še tako nizkega viteštva prinašala startno prednost pred ostalimi meščani. Prednost se kaže tudi v tem, da so prvi prisežniki mesta rekrutirani v največji meri iz njihovih vrst. Po drugi strani pa imamo že v tem najzgodnejšem

⁸⁵ *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 4. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1978) (dalje: GZM IV), št. 76, 1355, 20. november.

⁸⁶ Robert Baravalle, *Burgen und Schlösser der Steiermark* (Graz, 1995), str. 116 (dalje: Baravalle, *Burgen und Schlösser der Steiermark*).

⁸⁷ Baravalle, *Burgen und Schlösser der Steiermark*, str. 74, 81, 292.

Pogled na mesto Maribor v 17. stoletju (Georg Matheus Vischer, *Topographia ducatus Stiriae* (Graz, 1681)

času mesta Maribor opraviti z nekaj družinami, ki so nedvomno meščanske in posegajo po deželnoknežjih in drugih fevdih. Te družine nastopajo tudi povsem enakopravno na plemiških pravnih in začenjajo tvoriti prave družinske dinastije. Družina Eberharda se sicer v virih pojavi kot prva takšna družina, jo pa relativno hitro prehitijo družina sodnika Markvarda, katera tudi z iskanjem družinskih povezav s podobnimi družinami drugod, konkretno v Gradcu, kaže prave dinastične aspiracije. Oznaka patricijska družina je, če sprejmemo kriterije iz primorskih mest, kjer je bil patricijat doma, napačna, saj te družine ne prestopijo meje med meščanom in plemičem. Res pa je, da je težko pripadnike družine sodnika Markvarda (ali v 14. stoletju družin Künigov in Cvetnikov⁸⁸) kar tako postaviti v isto vrsto z ostalimi mariborskimi meščani. Sam vidim v teh družinah (in seveda v podobnih in še bogatejših ter vplivnejših v npr. Ljubljani⁸⁹, Gradcu ipd.) neko posebno obliko patricijata celinskih mest, ki se sicer

⁸⁸ Opozorim naj še nekega Ota "Herbersteinerja", ki kot "*cives Marpurgensis*" prodaja opatiji v Reinu vinograd v Krčevini pri Mariboru (GZM II, št. 34, 1276, 24. april).

⁸⁹ Fran Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo* (Ljubljana, 1929), str. 45; Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 146.

bistveno razlikuje od patricijata primorskih mest⁹⁰, pa vendar te družine predstavljajo na enak način meščansko elito na celini kot jo patriciji ob morju.

Obrtniki in trgovci

V zadnjem delu razprave se bomo posvetili rekonstrukciji obrtnikov in trgovcev, ki se pojavljajo v ohranjenih virih. To pa je tisti del, kjer se na začetku omejeno pomanjkanje ohranjenih virov najbolj pozna. Če se relativna skromnost gradiva začne spreminjati v zadnji četrtini 13. stoletja in lahko brez težav rekonstruiramo mestno upravo in prepoznavamo in spremljamo pomembne meščanske družine, pa ostaja število listin s katerimi bi lahko rekonstruirali obrtnike in trgovce, še naprej zelo skromno. Iz tega razloga bo slika, ki so jo bomo naslikali v nadaljevanju, lahko le shematična. Gremo po vrsti.

Prva listina, ki omenja mariborskega obrtnika je tista, kjer se sploh prvič omenja mariborski meščan, Ditrik iz Gornjega trga (*de oppido superiori*). Že ko smo prvič obravnavali to listino, smo postavili trditev, da v tej listini ne nastopa le Ditrik, ki je mariborski meščan, temveč jih moramo naštetih še več. Vrsto meščanov, ki so naštetih med pričami, ne smemo namreč začeti tako kot so to počeli do sedaj z Ditrikom, temveč je prvi v vrsti prič, ki ga moramo prepoznati kot meščana, Rudolf tkalec (*textor*).⁹¹ V Rudolfu moremo torej prepoznati prvega po imenu in z oznako dejavnosti opredeljenega mariborskega obrtnika. Naslednji obrtnik, ki ga lahko najdemo je Gotšalk z oznako "pellifex", se pravi kožar.⁹² Isti se kot "*Gotsalco pellipario burgense nostro* (i.e. avstrijskega in štajerskega vojvode Leopolda)" omenja še enkrat.⁹³ Obe listini sta nastali okoli 1220, ko je torej obstoj obrtnika kožarske stroke dokazan. Leta 1243 se v obširnem seznamu prič listine Friderika *Monachusa* pojavita tudi neki ključar Oton ter zdravnik Volfram.⁹⁴ Z določenim vprašanjem moremo videti tudi v Henriku iz leta 1288, imenovanem "*Eysener*" mariborskega kovača⁹⁵, ter v Frideriku "de Zinke ipd." kositrarja.⁹⁶ Slednji se dve desetletji redno pojavlja naveden med prisežni-

⁹⁰ Darja Mihelič, "Pristop k razpoznavanju članov elite. Obalna mesta Slovenije v srednjem veku", v: *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alplami, Jadranom in Panonsko nižino*, ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2011), str. 148.

⁹¹ GZM I, št. 27.

⁹² GZM I, št. 43.

⁹³ GZM I, št. 55.

⁹⁴ GZM I, št. 69.

⁹⁵ GZM II, št. 62.

⁹⁶ Ta se v virih pojavi omenjen prvič leta 1290 (GZM II, št. 68) in nato še večkrat v 90-tih letih 13. stoletja in prvem desetletju 14. stoletja (GZM II, št. 73; GZM II, št. 78; GZM II, št. 83; GZM II, št. 86; GZM II, št. 92; GZM II, št. 96; GZM II, št. 108; GZM II, št. 109; GZM II, št. 112; GZM II, št. 115; GZM II, št. 117; GZM II, št. 119).

ki mesta in je očitno zasedal zelo visok položaj v mestni nomenklaturi. Leta 1295 najdemo prvič omenjenega tudi mariborskega kamnarja/zidarja, Saehla "*der steunmaister*"⁹⁷, ki nastopa tudi v listini iz leta 1298.⁹⁸ Pri tem se pojavlja vprašanje, ali je tega Saehla mogoče istovetiti z istoimenskim mitničarjem, ki se omenja med dvanajstimi pričami (prisežniki), ki potrjujejo listino mestnega sodnika Rudolfa⁹⁹, kar bi ga podobno kot že prej Friderika "kositrarja", uvrščalo v vrh mestne družbe. Ta kratki seznam predstavlja vse z gotovostjo omenjene obrtnike v Mariboru do leta 1300. Glede na to, da je Maribor, za razliko od Ptuja, ki v srednjem veku velja za mesto trgovine in trgovcev, velja bolj za mesto obrtnikov¹⁰⁰, je ta skromnost seveda presenečenje. Seveda je v mestu obstajala vrsta obrtnikov, katerih naloga je bila oskrba meščanov (peki, mesarji ipd.) in ki se ne povzpnejo na družbeni lestvici ter vedno predstavljajo tisti nujni, samo srednje bogati, če ne celo zgolj skromno se prebijajoči del meščanov, ki jih v virih ne najdemo in predstavljajo nemo večino. Obstaja pa en vir, ki vendarle prinaša več podatkov tudi o meščanih. To so deželnoknežji urbarji, ki so za 13. stoletje ohranjeni tako iz časa Friderika Babenberskega kot mlajši iz časa Otokarja Přemysla, in nato še vojvode Alberta Habsburškega. V Otokarskem urbarju se pojavljajo naštetih tudi nekateri obrtniki, ki jih v listinskem gradivu iščemo zastonj. To so mesarji Ulrik, Bernard, Peter in Linhart, krojač Friderik, tkalca Kunzo in Konrad, krojač Friderik, barvarji Heinzel, Henrik in Libman, rokodelca Henrik in Ulrik, učitelj Jakob, kramar Konrad, ki je sploh prvi po imenu znani trgovec/kramar iz Maribora, mlinar Oton (za katerega pa ni povsem jasno ali je bil mlinar v službi mesta ali je bil eden od mlinarjev na podeželju), Henrik kožar ter lončarji Ulrik, Mihael in Janez (*Heinz*).¹⁰¹ Slednji so naštetih med gorskopravnimi zavezanci iz deželnoknežjega urada Maribor, kar seveda pomeni, da sploh ni nujno, da so to meščani, temveč je mogoče tudi, da gre za vaške obrtnike, se pravi ljudi, ki so se na zemljiškem gospostvu preživljali z opravljanjem (tudi) neagrarnih nalog, brez meščanskega statusa oz. bivališča. Je pa povsem na mestu misel, da je med kar tremi mesarji povsem logično predpostaviti, da so vsi ali pa vsaj nekateri iz mesta; takšno število mesarjev na zemljiškem gospostvu je kaj malo verjetno. Isti premislek je na mestu tudi pri tkalcih, kožarju in seveda kramarju. Slika, ki se kaže v teh, še vedno začetnih časih Maribora, namiguje, da je vsaj del obrtnikov v tem času še vedno ohranjal (nekdanje?) vezi s podeželjem, od koder seveda izhaja večina mestnega prebivalstva. Takšen dvojni status, ki ga sugerira seznam, se v prvem stoletju obstoja mesta ne zdi nemogoč. Na tem seznamu

⁹⁷ GZM II, št. 78

⁹⁸ GZM II, št. 83.

⁹⁹ GZM II, št. 109, 1305, 25. marec, Maribor.

¹⁰⁰ Mlinarič, "Maribor od začetkov", str. 156.

¹⁰¹ Dopsch, *Urbare*, str. 113–114.

najdemo tudi nekatere obrtnike, ki so opravljali tiste manj izpostavljene obrti in jih drugače zaradi relativne nepomembnosti v listinskem gradivu srečamo redkeje, ali pa sploh ne. Toda kljub temu je skromno število v virih nastopajočih obrtnikov relativno presenečenje. Situacija se nato v 14. stoletju popolnoma spremeni. Število ohranjenega listinskega gradiva se eksponentno povečuje in s tem se povečuje tudi število obrtnikov, ki se raziskovalcu ponujajo v vpogled.

Eden glavnih razlogov tako za nastanek kot za hiter razvoj mesta je njegova lega, ki je vplivala tudi na nastanek ter obliko vrst trgovanja in s tem prisotnost trgovcev v mestu. Le-Maribor leži na meji med ravninskim, panonskim, vzhodom ter gričevnatim in celo hribovitim zahodom in severom ter nadalje ob prehodu preko reke Drave, ki se tu na izhodu iz ozke doline med Marenbergom in Falo, kjer je bila stisnjena v ozko korito in zato hitra ter nevarna za prehod, umiri in upočasni. Njeno korito se je razširilo, reka pa je postala plitvejša ter s tem primerna za prečenje. Že pred nastankom mesta je moral biti neke vrste prehod, najverjetneje v obliki brodu, ki je botroval odločitvi o postavitvi urbane naselbine ob starejšem vaškem naselju ob reki. Lega pa je seveda tudi povzročila, da so v Maribor prihajali trgovci, najsibodi po kopnu preko Plača oz. iz smeri Slovenske Bistrice, kot tudi iz zahoda, od koder je bila gotovo pomembnejša vodna pot po Dravi kot po kopnem, saj se je slednja morala pri Marenbergu umakniti toku reke Drave ter se po severni strani Kozjaka približati reki, ki jo je dosegla nekje pri Bistrici oz. Kamnici. V vsakem primeru se je (tudi) zaradi trgovskih poti, ki so mesto povezovale ne samo z bližjo okolico, temveč tudi z oddaljenimi kraji, morala v Mariboru razviti tudi lastna trgovska dejavnost. Obrtniška proizvodnja je sama po sebi zahtevala distribucijo in prodajo proizvedenega blaga, kar so relativno zgodaj prevzemali v svoje roke specializirani trgovci. Se pa takšen trgovec v mestu prvi omenja relativno pozno. Po omenjenem kramarju Konradu iz otokarskega urbarja je šele leta 1313 kot trgovec/kramar (*institor*) naveden neki Volfhard.¹⁰² Glede na njegov vzdevek, "*Choczarius*" je mož, kot kaže, originalno izhajal iz Hoč.¹⁰³ Opravka imamo torej s kramarjem, se pravi malim trgovcem, ki je skrbel za lokalno trgovino, ni pa imel možnosti in najbrž predvsem ne sredstev, da bi posegel v donosnejšo trgovino na večje razdalje. Tovrstna trgovina je ostala v domeni trgovcev od drugod. To je stanje, ki se ponavlja skozi celotno srednjeveško zgodovino Maribora.¹⁰⁴

Obstaja pa ena pomembna izjema, kjer Maribor izstopa. Gre za proizvodnjo in distribucijo vina. Že prva listina iz leta 1164, v kateri je prvič omenjen

¹⁰² *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 3. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1977) (dalje: GZM III), št. 25, 1313, 26. marec.

¹⁰³ Glej tudi Mlinarič, "Maribor od začetkov", str. 156, ki v tem Volfhardu vidi prvega po imenu znanega kramarja iz Marbora.

¹⁰⁴ Prim npr. Weiss, *Das Städtewesen*, str. 113; Mlinarič, "Maribor od začetkov", str. 156.

mariborski grad, omenja tudi vinograde na grajskem griču. Od te prve omembe dalje je to dejavnost, ki pomembno zaznamuje (tako kot to velja tudi za Ptuj, Radgono in še kateri kraj) utrip mesta. O upravnih dvorih, ki jih je imela v Mariboru tako salzburška nadškofija kot tudi praktično vsi pomembnejši južnoalp-ski samostani, smo pisali že v drugem delu našega sprehoda skozi drugo stolec-tje obstoja mesta in se na tem mestu ne bi ponavljali.¹⁰⁵ Zaradi specifičnosti, ki so del gorskoprnega razmerja, ki s seboj ni prinašalo odvisnosti, so v gorsko pravna razmerja vstopali tako podložniki kot plemiči, cerkvene inštitucije in tudi meščani. Na tem mestu se bomo omejili le na odgovor na vprašanje, ali je mogoče že v tem zgodnjem obdobju obstoja mesta opaziti participacijo mariborskih meščanov pri vinogradništvu. Odgovor na to vprašanje je lahko samo pozitiven. Zopet nam priskoči na pomoč otokarski urbar (1265–1267), v katerem poseben urbar "*in Vulreichsdorf*", kjer se nahaja sedem kmetij, od katerih vsaka letno daje tri mernike pšenice, dva mernika ovsa in 30 denaričev.¹⁰⁶ Po tem mariborskem predmestju se imenuje med urbarialnimi podložniki tudi neki Henrik "*de Sancto Udalrico*", ki daje v urbar letno po pet veder vina. Ali je omenjeni Henrik lahko razumljen kot mariborski meščan, je sicer vprašljivo, je pa nedvomno, da so obrtniki, ki smo jih že obravnavali in ki posedujejo dežel-noknežje gorskopravne vinograde, brez večjega dvoma meščani. Med domini-kalnimi vinogradi, ki so vpisani v urbar se poleg omenjenga Henrika omenjata še dva, ki sta brez sence dvoma mariborska meščana, saj smo ju kot takšna že prepoznali in obravnavali; to sta upravnik Markvard in njegov sin *Merchlin*.¹⁰⁷ Vpis obeh pa ne pomeni, da moramo slednja šteti med deželnknežja podlo-žnika, saj je očitno, da je tudi na teh vinogradih veljalo gorsko pravo, ki ni s seboj avtomatično prinašalo podložniškega položaja. Med zasnovalci vinogra-dov namreč najdemo vpisane tudi plemiško družino Viltuških. Oba, očeta in sina, srečamo tudi med gorskopravnimi zavezanci deželnega gospoda. Skupaj z njima poleg že naštetih obrtnikov najdemo še našega starega znanca, župana Eberharda, meščana Volfharda, ki smo ga že omenili v zvezi z listinama iz leta 1274 in 1280¹⁰⁸, in Henrika iz Cvajnika, ki smo ga prav tako že opredelili kot mariborskega meščana. Morda pa se med naštetimi gorskopravnimi zavezanci skriva še kakšen Mariborčan, ki pa ga viri ne dopustijo točno locirati. Se pravi, da so bili mariborski meščani že zelo zgodaj vpeti v vinogradništvo, posedova-

¹⁰⁵ Opozorimo naj na temeljno delo, ki obravnava tematiko vinogradništva in vinske trovine na maribor-skem: Jože Mlinarič, "Vinogradništvo in vinska trgovina na ožjem mariborskem območju do konca 19. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70=Nv35, št. 1–2 (1999), str. 11–37. Prav tako: Jože Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=Nv34, št. 1 (1998), str. 11–32.

¹⁰⁶ Dopsch, *Urbare*, str. 102.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 112.

¹⁰⁸ GZM II, št. 29; GZM II, št. 49.

li vinograde po gorskem pravu (zelo verjetno tudi iz urbarjev gradov Maribor, Viltuš, Hompoš...) in – kot kažejo dokumenti iz naslednjega stoletja – tudi sami prihajali v posest le-teh.

Tone Ravnikar

MARIBOR IN THE 13TH CENTURY

Part 3: The City and Its Citizens

SUMMARY

In the third part of the treatise on the city of Maribor in the first century of its existence, the author focuses on the emergence and activities of the city's citizens. The first part of the treatise, he devotes to the overview of the mentioning of citizens in the documents. In doing so, he proves that in the first known document from 1190, which mentions a Maribor citizen, Ditrich is not the only citizen, but that this document probably presents a list of as many as 25 persons in whom we can identify Maribor citizens, and that we are thus looking at the first fairly complete list of the inhabitants of the city of Maribor. A further examination of the documentation uncovers that until the last quarter of the 13th century, the number of documents in which citizens of Maribor appear is very poor, and so it is difficult to form a more accurate idea of the citizenry. The only exception to this general observation are, surprisingly, individuals who can be identified as the elite of the community. Two families in particular stand out, the first being the one originating from a man named Markward, who is first (still in the first half of the 13th century) known as an official in the service of the lord of the city (and the regional prince). After that, there is probably his son and namesake, namely in the role of the city judge. Still after that, the same function is being held by his brother Rudolf as well as his eponymous son. They are followed by Markward's grandson of the same name. Apart from that, the family is particularly involved in supporting and endowing the Commandery in Melje. Markward's family also establishes family ties (by marriage) to the

contemporary family of city judges in Graz – the Wackerzils. A true bourgeois empire was being created. Not surprisingly, members of the family are also found as landowners in the wider area of central Styria as far as the Slovenian Hills. Nevertheless, none of the family members is able to cross the boundary to become a noble. They are always regularly and consistently referred to only as citizens. A similar rise and position, albeit to a lesser extent (which can be at least partly blamed on the lesser preservation of documents), we are able to identify in the family descending from Judge Eberhard, which reached its peak in the middle of the 13th century under the leadership of Eberhard I.

The analysis of the documents, which mention the city's (self-)administrative bodies, showed that already in the first century, an administrative system was formed in the city with a city judge, an assembly of councilors and a city commune, as three instances of decision-making. The documents also make it possible to identify members of the city council by name. In the case of these individuals, we notice that in the second half of the 13th century, among the clearly listed citizenry, it is possible to recognize a number of individuals, identified by the military manors that were dotted in the vicinity Maribor. So, citizens named after Cvajnik, Kamnica, Konkarn (near Kamnica), Trog are listed. It is obvious that the members of the lowest chivalry, settled in the vicinity of Maribor, sought and found their future and also personal freedom, by retreating into the city and acquiring citizenship. As (former) members of the chivalry, however, they climbed the social ladder relatively quickly.

In the last part of the treatise, the author discusses artisans and merchants in the city, who appear by name. It so turns out that in this segment the lack of documents for this earliest period is most evident. Documents from before the end of the 13th century only sporadically allow us to identify individual artisans and not a single merchant. As a source that offers the most topographical data, the so-called regional prince's land registry, created in the time of Ottokar II of Bohemia, turns out to be the best source. In this land registry, above all, among those subject to legislation concerning viticulture, large number of artisans are listed, about whom we can assume, even though the land registry is not completely unambiguous, that they are artisans from Maribor. It also allows us to recognize the first Maribor merchant / hawker by the name of Conrad.

It may be concluded that in the first century of its existence, Maribor had already travelled a path that led it to the status of the second most important city in Styria, where many a nobleman found his abode, ecclesiastical institutions, which, mainly due to the attractiveness of the wine country, established their administrative manors there, a Minorite monastery was built and, last but not least, a fully-functioning medieval city administrative structure was established.

VIRI IN LITERATURA

- CKL – *Celjska knjiga listin*, I. zvezek, ur. Dušan Kos (Celje, 1996).
- GZM I – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor, 1. zvezek*, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1975).
- GZM II – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor, 2. zvezek*, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1976).
- GZM III – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor, 3. zvezek*, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1977).
- GZM VII – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor, 7. zvezek*, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1981).
- GZM XIV – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor, 14. zvezek*, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1988).
- GZS IV – *Gradivo za zgodovino Slovencev, 4. knjiga*, ur. Franc Kos (Ljubljana, 1915).
- GZS V – *Gradivo za zgodovino Slovencev, 5. knjiga*, ur. Franc Kos in Milko Kos (Ljubljana, 1928).
- UBSt II – *Urkundenbuch der Herzogthums Steiermark, Band II*, ur. Joseph von Zahn (Graz, 1879).
- UBSt III – *Urkundenbuch der Herzogthums Steiermark, Band III*, ur. Joseph von Zahn (Graz, 1903).
- UBSt IV – *Urkundenbuch der Herzogthums Steiermark, Band IV*, ur. Heinrich Appelt in Gerhard Pferschy (Graz, 1975).

.....

- Baravalle, Robert**, *Burgen und Schlösser der Steiermark* (Graz, 1995).
- Bele, Martin, Ravnikar, Tone in Hozjan, Andrej**, "Štajerski deželni zbori med letoma 1246 in 1311", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 27–54.
- Dopsch, Alfonz**, *Die Landesfürstliche Gesamturbare der Steiermark* (Wien/Dunaj, 1910).
- Kurt Holter**, "Geschichte von Schlierbach bis 1355", *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 116, št. 1 (1971), str. 213–248.
- Kos, Dušan**, *Med gradom in mestom: Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 1994).
- Leskovec, Antoša**, "Mitnina in mitnice v Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40=Nv5, št. 1 (1969), str. 410–418.
- Mihelič, Darja**, "Pristop k razpoznavanju članov elite. Obalna mesta Slovenije v srednjem veku", v: *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alplami, Jadranom in Panonsko nižino*, ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2011),

str. 148–165.

Mlinarič, Jože, "Maribor od začetkov do 18. stoletja", v: *Maribor skozi stoletja*, ur. Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec (Maribor, 1991), str. 147–194.

Mlinarič, Jože, "Mariborski mestni sodniki v srednjem veku", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54=NV19, št. 1–2 (1983), str. 29–54.

Mlinarič, Jože, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=NV34, št. 1 (1998), str. 11–32.

Mlinarič, Jože, "Vinogradništvo in vinska trgovina na ožjem mariborskem območju do konca 19. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70=NV35, št. 1–2 (1999), str. 11–37.

Ravnikar, Tone, "Maribor v 13. stoletju. 1. del: plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 41–66.

Ravnikar, Tone, "Maribor v 13. stoletju. 2. del: cerkvene institucije v mestu in okoli njega", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 1 (2021), str. 41–72.

Štih, Peter, "Plemstva in mesta med severnim Jadranom in Panonijo v srednjem veku", v: *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino*, ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2010), str. 7–24.

Vilfan, Sergij, *Pravna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1996).

Vnuk, Branko, "Das ehemalige Minoritenkloster in Maribor. Neue Erkenntnisse zur Mittelalterlichen Baugeschichte des Klosters und der Kirche", v: *Bauforschung und Denkmalpflege. Festschrift für Mario Schwarz*, ur. Günther Buchinger in Friedmund Hueber (Wien, 2015), str. 199–213.

Weiss, Norbert, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter* (Graz, 2002).

Zwitter, Fran, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo* (Ljubljana, 1929).

DOI 10.32874/SHS.2023-17

Diplomatic Ceremonial Events at the 1821 Congress of Ljubljana

Boštjan Udovič

Ph.D., Professor
University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Centre of International Relations
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

Tanja Žigon

Ph.D., Professor
University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Translation Studies
Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: tanja.zigon@ff.uni-lj.si

Petra Kramberger

Ph.D., Assistant Professor
University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department for German, Dutch and Swedish
Studies
Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: petra.kramberger@ff.uni-lj.si

Abstract:

The article focuses on ceremonial events at the often-neglected 1821 Congress of Ljubljana, on related media reports, and on the impact of these events on how the Congress proceeded. The analysis brings two main findings. Firstly, ceremonial events during the Congress of Ljubljana of 1821 were an important part of the Congress, and were also covered extensively by the media. Secondly, the aim of the Austrian political elite in organising the ceremonial events that accompanied the Congress of Ljubljana was not only to grease the wheels of diplomatic talks, but also to pursue a policy of its prestige, including by setting the *esprit de corps* of the main political leaders of the era.

Keywords:

Ljubljana Congress, Ceremonial, Prestige, Music, Theatre

Studia Historica Slovenica

Humanities and Social Studies Review

Maribor, 23 (2023), No. 3, pp. 639–668, 100 notes, 5 pictures, 3 figures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction¹

The aim of this article is to present the ceremonial events that took place during the 1821 Congress of Ljubljana (known also by the German name Laibach), which we believe certainly affected the process of negotiations between the different actors meeting in Ljubljana.

In diplomatic practice, as well as diplomatic studies, events that "accompany" the main diplomatic activities (e. g. consultations, negotiations, discussions, conferences) are often overlooked. They only come to the spotlight when they attract the attention of the media – be it due to a ceremonial slip, or some other circumstance (usually outside the sphere of diplomacy). The fact that they remain overlooked can be explained mainly by the divide between diplomatic practice and theoretic discussions on diplomacy. If the former has long since realised that ceremonial events are the drivers of official diplomatic talks, diplomatic studies keep avoiding to even take ceremonial events under observation. This has also been confirmed in our review of the available relevant literature, where we came across only a few individual (particularly technical) analyses of ceremonial events' significance for diplomatic relations.

This of course begs the question why researchers in the field of diplomatic studies are so keen to avoid examining ceremonial events as an integral part of diplomatic activity. A partial answer can be found in Merriam's analysis of the functions of music, which can also be applied to diplomacy. The functions that define music – and in our case diplomacy – in the context of society also include *entertainment*.² As something that comes on the side, this function supposedly has no (major) influence on the pursuit and development of diplomacy. But this reasoning is precisely where the logical error lies, since entertainment – although sometimes made profane – is a driving force and social safety-valve, according to Durkheim,³ allowing swifter and more efficient resolution of difficult subjects and reaching consensus.⁴ Ceremonial events are, therefore, not only equal to other phases/parts of diplomatic communication, but rather a precondition for

---

¹ The article is part of the research conducted within the Research Programmes P5-0177: *Slovenia and its actors in International Relations and European Integrations*, and P6-0265: *Intercultural Literary Studies*, both financed by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS).

² Merriam's functions of music (which we also apply to other societal aspects) are: (1) human expression; (2) aesthetic enjoyment; (3) entertainment; (4) communication; (5) symbolic representation; (6) physical response; (7) enforcing conformity to social norms; (8) validation of social institutions and religious rituals; (9) contribution to the continuity and stability of culture; (10) contribution to the integration of society (Alan P. Merriam, *The Anthropology of Music* (Evanston, 1964), pp. 209–227).

³ Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society* (New York, NY, 1997).

⁴ This has been confirmed by numerous diplomats in conversation, and we have also had the opportunity to witness it in the framework of participant observation.

success on the diplomatic stage. This is confirmed by Melissen,⁵ who points out that "ceremonial meetings /.../ are in fact quite a suitable instrument for non-verbal communication and diplomatic signalling", illustrating on the example of *summit diplomacy* that rituals "have taken over the symbolic and ceremonial domain of diplomacy".⁶ In his discussion, Melissen also establishes that "it is the ceremonial aspect rather than the substance of the negotiation or exchange of views that makes the [diplomatic event] "real" to the general public".⁷

When it comes to analysing ceremonial events, we must also highlight the findings of Harriet Rudolph,⁸ who points to the role of material culture in diplomatic relations, where she distinguishes between two types of material culture: *imagined* and *expressive objects*,⁹ which carry a message in themselves, on the one hand, and objects *paying a tribute*¹⁰ on the other. According to Rudolph, the difference between the two categories is above all in the understanding of these forms of material culture. While *imagined* and *expressive objects* act merely by existing, *paying a tribute* requires awareness of such objects' meaning and an individual's active decision. If these two conditions – the necessary and the sufficient one – are not met, then *paying a tribute* is not part of recognised material culture. Applying Rudolph's reasoning to ceremonial events, we could say that the latter incorporate all the above-mentioned elements of material culture. *Imagined* and *expressive objects* can be recognised in ceremonial events as a whole, as well as their specific elements (e. g. venue and time of the event, invited guests, speakers, their order of speaking, the food and drinks being served, lighting, music, etc.), while the purpose of ceremonial events in itself aligns with Rudolph's classification of *paying a tribute*.

While Rudolph underlines the *material aspects* of diplomatic events in particular, Kinne¹¹ points to the essential symbolic component of the existence of diplomatic ties and contacts between different political entities. More specifically, the importance of understanding individuals within diplomatic relations

⁵ Jan Melissen, *Summit Diplomacy Coming of Age: Discussion Papers in Diplomacy* (The Hague, 2006), p. 5 (hereinafter: Melissen, *Summit Diplomacy Coming of Age*).

⁶ Melissen, *Summit Diplomacy Coming of Age*, p. 15.

⁷ *Ibid.*, p. 16.

⁸ Harriet Rudolph, "The Material Culture of Diplomacy. The Impact of Objects on the Dynamics of Habsburg-Ottoman Negotiations at the Sublime Porte (1530–1650)", in: Gunda Barth-Scalmani, Harriet Rudolph and Christian Steppan (eds.), *Politische Kommunikation zwischen Imperien. Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa* (Innsbruck, 2013) (hereinafter: Rudolph, "The Material Culture of Diplomacy"); Harriet Rudolph, "Entangled Objects and Hybrid Practices? Material Culture as a New Approach to the History of Diplomacy", in: Harriet Rudolph (ed.), *Material Culture in Modern Diplomacy from the 15th to the 20th Century* (Berlin–Boston, MA, 2016), pp. 1–28.

⁹ Rudolph, "The Material Culture of Diplomacy", pp. 215–232.

¹⁰ *Ibid.*, p. 233.

¹¹ Brandon J. Kinne, "Dependent Diplomacy: Signalling, Strategy, and Prestige in the Diplomatic Network", *International Studies Quarterly* 58 (2014), pp. 247–259.

is examined by Breuning,¹² who stresses that, in order to understand how people make decisions in diplomatic relations, we must first understand why they make the decisions they make. This means that "we must understand [individuals] – and their personalities, perceptions, and motivations".¹³ Ceremonial events are certainly more appropriate for this "getting to know the other" than other formal forms of events within diplomatic relations, as this is when people relax more and talk more about themselves, which allows us to search for their "why" before or while we examine their "how". However, ceremonial events are not only important because they help see the "why", but also because – when formal hinderances fall – those participating in the event form some sort of epistemic community,¹⁴ which we could also call an *esprit de corps*.¹⁵ Its establishment is not only important in itself, but particularly because this strengthens the connections between individual members of the corps, within which inter-relational links of *network* and *power*¹⁶ are formed, which in turn influence all of diplomatic conduct.¹⁷ This understanding is also corroborated in Holmes and Wheller¹⁸ and Wheller and Holmes¹⁹, who stress that "personal relations play an important role in international politics", adding that "recent work at the intersection of psychology, neuroscience, and sociology has highlighted the critical importance of face-to-face interactions in generating intention understanding and building trust". In their analyses, they also point out that it is the ritual – in our case the ceremonial event – that creates "important shared experiences through the mechanism of collective effervescence". This makes the ritual as such a condition for establishing quality relations between individuals, a "feeling [of] 'personal chemistry', and a 'sense of connection', solidarity, and positive emotional energy".²⁰

---

¹² Marijke A. Breuning, *Foreign policy Analysis: A Comparative Introduction* (Houndmills–Basingstoke, 2007) (hereinafter: Breuning, *Foreign policy Analysis*).

¹³ Breuning, *Foreign policy Analysis*, p. 11.

¹⁴ Mai'a K. Davis Cross, *The European Diplomatic Corps: Diplomats and International Cooperation from Westphalia to Maastricht* (Houndmills, 2007), p. 7 (hereinafter: Davis Cross, *The European Diplomatic Corps*).

¹⁵ Davis Cross, *The European Diplomatic Corps*, pp. 24–29.

¹⁶ According to Dobbin, *networks* "influence how you behave and your understanding how people in other roles should behave", while *power* is the "ability to shape how others view the world and their own interest". More in Frank Dobbin, "The sociological view of the Economy", in: Frank Dobbin (ed.), *The New Economic Sociology* (Princeton, 2004), pp. 1–46, at pp. 5–6 (hereinafter: Dobbin, "The sociological view of the Economy").

¹⁷ Dobbin, "The sociological view of the Economy", p. 4.

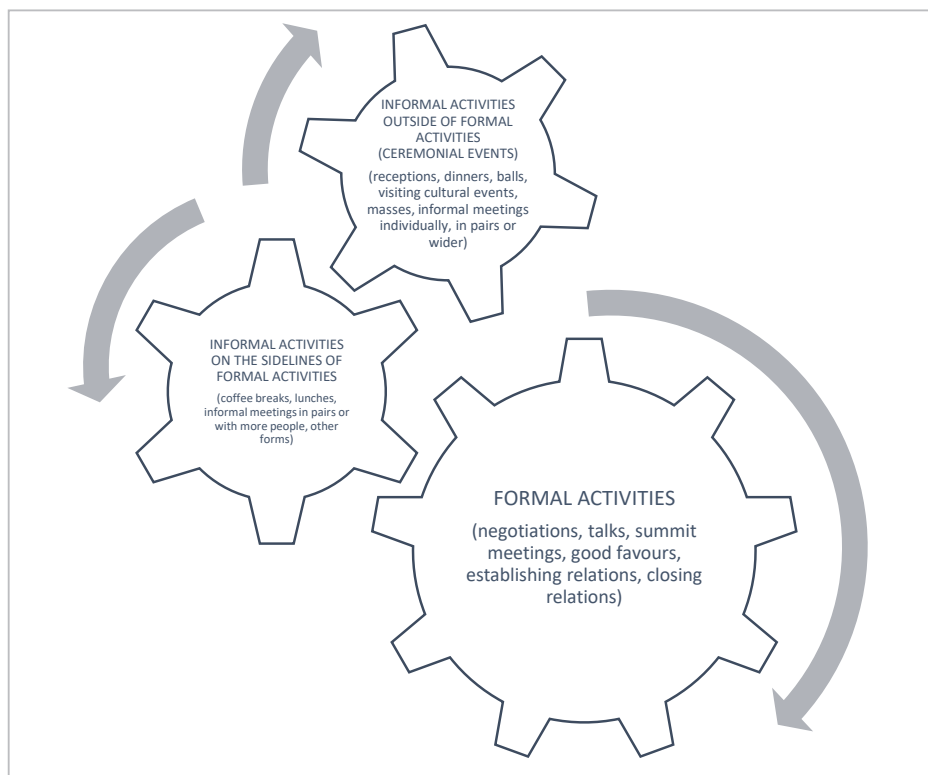
¹⁸ Marcus Holmes and Nicholas J. Wheller, "Social bonding in Diplomacy", *International Theory* 12, No. 1 (2019), pp. 1–29 (hereinafter: Holmes and Wheller, "Social bonding in Diplomacy").

¹⁹ Nicholas J. Wheller and Marcus Holmes, "The strength of weak bonds: Substituting bodily copresence in diplomatic social bonding", *European Journal of International Relations* 27, No. 3 (2021), pp. 730–752.

²⁰ Holmes and Wheller, "Social bonding in Diplomacy", p. 13.

All of this confirms our underlying thesis that the success of a particular diplomatic event or diplomatic relations in general will also greatly depend on the part of activities we may call supporting activities. Their key difference from the main activities is that they are not directly related to the main event, but have a major impact on its realisation (see *Figure 1*).

Figure 1: Relationship between formal and informal activities in diplomacy (Own illustration)

The presented theoretical framework sets the basis for our discussion on the ceremonial events during the Congress of Ljubljana in 1821, where we will focus on two research questions: which events were these, and what did the different actors of the time write in their memoirs about Ljubljana and the cultural events that took place there. The significance of these events is stressed by Šenk,²¹ who says:

²¹ Vladimir Šenk, *Kongres Svete Alianse v Ljubljani* (doctoral thesis, Ljubljana, 1944), p. 59.

But the subjects of the conferences were not only discussed at official sessions. **Walks, private visits and dinners are where they would discuss and solve the most important issues before they were on the agenda for the sessions of the plenipotentiaries. Intimate tea parties, in particular, offered an opportunity for solving pressing political issues, for intrigue, winning support for plans, sowing mistrust and fear, framing the adversary with intentions and statements that would be harmful for the host and guest. All of this was aimed primarily at gaining trust and thereby laying the foundations for achieving further benefits.** This is why Metternich loved to visit the Tsar for tea. [Emphasis added by authors]²²

All this brings us to the research methods: the article will use primary (archival) and secondary sources (published memoirs and journals,²³ analyses, newspaper articles²⁴ and other relevant sources) to attempt to recreate the timeline, content and characteristics of ceremonial events, as well as determine how much newspaper space was dedicated to reports on these events in the main paper covering the Congress, the *Laibacher Zeitung*.²⁵

---

²² An interesting comment on the significance of tea and tea parties can be found in Prince Metternich's memoirs from the Congress of Opava (15 December 1820): "The evening before last I had a strange conversation with Tsar Alexander. We stayed together from 7 until 11. Key evidence of our mutual friendly inclination lies in tea. If we drink tea in private, we go by together well." In his entry, he then throws in a bit of criticism against Count Kapodistrias that everything would be easier if "tea got in his head" and he were to become more open to suggestions (Alfons von Klinkowström, *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren* (Vienna, 1881), III, p. 359 (hereinafter: Klinkowström, *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren*) [original: "Vorgestern Abends hatte ich eine merkwürdige Conversation mit Kaiser Alexander. Wir blieben von 7 bis 11 Uhr beisammen. Ein Hauptbeweis unserer gegenseitigen freundschaftlichen Gesinnungen liegt im Thee. Trinken wir unter vier Augen Thee, so stehen wir gut zusammen."]).

²³ Eva Holz and Henrik Costa, *Ljubljanski kongres 1821* (Ljubljana, 1997), pp. 45–73 (hereinafter: Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*); Richard Metternich (ed.), *Memoirs of Prince Metternich 1815–1829* (London, 1881), III, pp. 477–497 (hereinafter: Metternich, *Memoirs of Prince Metternich*); Karl Mendelssohn-Bartholdy (ed.), *Briefe von Friedrich von Gentz an Pilat. Ein Beitrag zur Geschichte Deutschlands im XIX. Jahrhundert* (Leipzig, 1868), II, pp. 1–76 (hereinafter: Mendelssohn-Bartholdy, *Briefe von Friedrich von Gentz an Pilat*).

²⁴ Tanja Žigon and Petra Kramberger, "Poročanje iz Ljubljane v času kongresa", in: Gregor Antoličič (ed.), *Kongres po kongresu: ob 200-letnici ljubljanskega kongresa* (Ljubljana, 2022), pp. 15–33 (hereinafter: Žigon and Kramberger, "Poročanje iz Ljubljane v času kongresa").

²⁵ Žigon and Kramberger ("Poročanje iz Ljubljane v času kongresa") found that the *Laibacher Zeitung* was the main one to report from Ljubljana, while other Austrian papers mostly drew from its reports.

About the Congress of Ljubljana in terms of time and location

In analyses of the Holy Alliance's Congresses,²⁶ the Congress of Ljubljana (1821)²⁷ is usually in the shadow of the Congress of Opava (1820) and the Congress of Verona (1822). This can be attributed to two facts. Politically, the Congress of Ljubljana was *via facti* more or less a continuation of the Congress of Opava,²⁸ since leaders still discussed a Habsburg intervention in Naples after a revolution broke out there in July 1820. The Congress of Ljubljana was therefore "only" a bridging event, and had little impact on the shaping of the European order by the Holy Alliance in its own right.²⁹ The second reason why the

²⁶ More about the predecessor of the 19th century political architecture see in Izidor Janžekovič, "Izvor in prenos ideje ravnotežja moči iz Italije v Evropo", *Annales – Series Historia et Sociologia* 29, No. 3 (2019), pp. 345–362; Izidor Janžekovič, "Ravnotežje moči od vestfalskega miru (1648) do utrechtškega miru (1713)", *Annales – Series Historia et Sociologia* 31, No. 2 (2021), pp. 271–294; and Izidor Janžekovič, "The Balance of Power in the Renaissance", *History of Political Thought* 40, No. 4 (2019), pp. 607–627.

²⁷ Ljubljana at the time was perceived as one of the capitals of the Austrian provinces, not as a centre of the uprising Slovenian nation. That is why the Congress of Ljubljana is hardly connected to the Slovenian national emancipation. For more on this topic see: Veronika Bajt, "Myths of Nationhood: Slovenians, Carinthians and the Venetic Theory", *Annales – Series Historia et Sociologia* 14, No. 2 (2011), pp. 249–260; Paul Crowther, "The Zlatorog Tale and Slovenian National", *Acta Histriae* 30, No. 3 (2022), pp. 591–603; Darko Darovec, "Slovenian Nation-Building Mythmaker: Fran Levstik's Martin Krpan", *Acta Histriae* 29, No. 3 (2021), pp. 457–503; Stanislav Južnič, "The Forgotten Trieste Bishop Wolfgang Weickhard von Rain (1721 1724) and His Relatives", *Acta Histriae* 31, No. 2 (2023), pp. 211–230; Aleš Maver, "Ecce quomodo moritur Iugoslavus: smrt, pogreb in miselna zapuščina škofa Antona Mahničiča", *Annales – Series Historia et Sociologia* 31, No. 4 (2021), pp. 589–600; Marko Novak, "Vloga slovenskih odvetnikov in razvoj položaja slovenskega jezika kot pravnega jezika od 1848 do 1918", *Acta Histriae* 29, No. 1 (2021), pp. 79–90; Andrej Rahten, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi", *Acta Histriae* 29, No. 1 (2021), pp. 111–135; Tamara Scheer, "The Non-Uniformity of the Church: Language Diversity and the Roman Catholic Dioceses in Late Habsburg Austria", *Annales – Series Historia et Sociologia* 33, No. 2 (2023), pp. 287–298; Ksenija Vidmar Horvat, "Imperialne matere in slovenska nacionalna identiteta", *Acta Histriae* 29, No. 2 (2021), pp. 389–407.

²⁸ The decision to hold the Congress in Ljubljana was taken in early December 1820. Holz and Costa (*Ljubljanski kongres 1821*, p. 46) state that Count Swerts-Spork, the Governor of Ljubljana, was informed of this on 15 December by grand chamberlain Count Wr̄bna, but the move from Opava to Ljubljana was officially announced on 24 December 1820; available at: https://maechte.kongresse.acdh.oew.ac.at/pages/show.html?document=Troppau_Prot_8.xml, accessed: 20. 4. 2022.

²⁹ For more on the Congress of Ljubljana, Ferdinand de Cornot de Cussy, *Précis Historique des événements politiques les plus remarquables qui se sont passés depuis 1814 à 1859* (Leipzig, 1859), pp. 220–274; Walter Phillips Allison, *The Confederation of Europe* (London, 1914); Charles K. Webster, *Foreign Policy of Castlereagh 1815–1822. Britain and the European Alliance* (London, 1925), pp. 312–325 (hereinafter: Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*); Ottmar Hegemann, *Aus den Tagen des Laibacher Kongresses* (Laibach, 1914); Janko Barle, "Ljubljanski kongres I. 1821 po dnevniku zagrebskega škofa Maksimilijana Vrhovca", in: Josip Gruden, Josip Mantuani, and Gvidon Sajovic (eds.), *Carniola* 2, No. 4 (1911), pp. 239–248 (hereinafter: Barle, "Ljubljanski kongres I. 1821"); Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*; Alan Reinerman, "Metternich, Italy and the Congress of Verona", *The Historical Journal* 14, No. 2 (1971), pp. 263–287; Irby C. Jr. Nichols, "The Congress of Verona: A Reappraisal", *The Southwestern Social Science Quarterly* 46, No. 4 (1966), pp. 385–399; Elise Kimerling Wirtschafter, *From Victory to Peace: Russian Diplomacy after Napoleon* (Cornell, 2021), ch. 4; Lidija Podlesnik Tomášiková and Marko Motnik, "Laibacher Deutscher after the Congress of

1821 Congress of Ljubljana remains in the background is more socio-cultural. Ljubljana was not chosen for its importance, but mainly because Gorizia/Gorz/Gorica,³⁰ where the great powers of the time were supposed to meet (and the town would have been much closer for the King of the Two Sicilies),³¹ could not accommodate the leaders and their entire entourage.³²

The relative unimportance of Ljubljana and the unhappiness of the delegates with the chosen venue is mentioned in the memoirs of Metternich and Gentz. Metternich said Ljubljana was "like the anteroom to some comfortable apartments",³³ and Gentz complained that after 4 January³⁴ he would have to go to "mountainous and very cold lands".³⁵ But despite their initial dissatisfac-

---

Laibach", *Musicological Annual* 57, No. 2 (2021), pp. 5–64 (hereinafter: Podlesnik Tomášiková and Motnik, "Laibacher Deutscher"); Ivan Tavčar, *Izza kongresa* (Ljubljana, 1999); Henry Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh, and the Problems of Peace 1812–1822* (Brattleboro, 2013); Tatjana Markošek, *(Ne)znana poglavja slovenske zgodovine, Ljubljanski kongres 1821* (Ljubljana, 2021); available at: <https://365.rtvsl.si/oddaja/neznan-poglavja-slovenske-zgodovine/173251358>, accessed: 3. 1. 2023; Thomas G. Otte, "From Vienna to Ljubljana: The Problems of Peace and Order in Europe in a Historical Perspective", in: Andrej Rahten and Gregor Antoličič (eds.), *The Congress of Ljubljana 1821: Personalities, events and historical context* (Celovec/Klagenfurt, 2021), pp. 11–30; Miroslav Šedivý, "Metternich and the Issue of the Military Interventions During a Pre-March Period", in: Andrej Rahten and Gregor Antoličič (eds.), *The Congress of Ljubljana 1821: Personalities, events and historical context* (Celovec/Klagenfurt, 2021), pp. 67–80; Raphaël Cahen, "Friederich Gentz and the Congress of Ljubljana", in: Andrej Rahten and Gregor Antoličič (eds.), *The Congress of Ljubljana 1821: Personalities, events and historical context* (Celovec/Klagenfurt, 2021), pp. 95–108; Andrej Rahten, Gregor Antoličič and Oskar Mulej (eds.), *Ljubljanski kongres 1821: diplomatsko-zgodovinska študija Vladimirja Šenka – znanstvenokritična izdaja* (Celovec/Klagenfurt, 2020) (hereinafter: Rahten, Antoličič, Maver and Mulej (eds.), *Ljubljanski kongres 1821*); Melitta Pivec-Stelè, "Dnevnik Henrika Coste o kongresu Svete aliance v Ljubljani 1821", *Zgodovinski časopis* 25, No. 3–4 (1971), pp. 201–211 (hereinafter: Pivec-Stelè, "Dnevnik Henrika Coste"); Henry Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (New York, NY, 1958), ch. XV; Mark Jarrett, *The Congress of Vienna and Its Legacy* (New York, NY, 2013), pp. 270–285.

³⁰ Holz and Costa (*Ljubljanski kongres 1821*, p. 6) argue that small towns were selected to host the Congresses of the Holy Alliance so that the "diplomats would not be distracted by too many social engagements, but also so that no European capital would establish itself as the centre of European politics". Similarly, Šenk (in Rahten, Antoličič, Maver and Mulej (eds.), *Ljubljanski kongres 1821*, p. 29) points out: "Already the preceding venues of the Congresses, Aix-la-Chapelle and Opava, were chosen to get the convening diplomats away from too many social engagements and parties, which were a distraction at the Congress in Vienna. Moreover, choosing a small town was supposed to avoid the possibility of any particular political centre taking primacy in European politics, as they wanted to convene in full equality and sincere friendship..."

³¹ Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 312.

³² "If Gorz were not too small to accommodate a Congress, we would have settled ourselves in that town, because there the Alps are entirely passed. A man can only really live in a country where there is no winter, or not a long winter. I am still the only person here; the morning will bring an avalanche of statesmen, an avalanche that will bring me no joy." (Metternich, *Memoirs of Prince Metternich*, p. 478).

³³ *Ibid.*, p. 477.

³⁴ Holz and Costa (*Ljubljanski kongres 1821*, pp. 47–52) report that on 6 January 1821 Ljubljana had 4°C, and it stayed like that throughout January.

³⁵ "...durch gebirgige und sehr kalte Lander..." (Friedrich von Gentz, *Briefwechsel zwischen Friedrich Gentz und Adam Heinrich Müller 1800–1829* (Stuttgart, 1857), p. 337).

tion, they settled in Ljubljana quite comfortably.³⁶ On 6 January, the Austrian imperial couple arrived in Ljubljana, but they were not greeted ceremonially, as ceremonies were forbidden. A day later, the imperial couple attended mass at the Ursuline Church³⁷ celebrated by Bishop of Ljubljana Avguštin Gruber.³⁸ The Congress started on 10 January³⁹ and lasted until 22 May. Apart from the Austrian Emperor and the Russian Tsar, the Congress was attended by King Ferdinand of Naples,⁴⁰ whose kingdom was undergoing a revolution. The issues addressed at the Congress, along with the insurgency in Naples, included the outset of the Greek revolution and an uprising in Piedmont. All these instabilities kept the negotiators and their advisors busy on a daily basis.

It is interesting to read the memoirs and views of the participants of the Congress of Ljubljana, who seem to have grown fond of the town quite quickly despite their initial scepticism. As soon as 16 January 1821, Metternich wrote in his diary that he expected they would stay in Ljubljana at least until the end of March, since an "army takes thirty days to march from the Po to Naples, and we must await their entry here". He added: "We have some public amusements, as, for instance, two masked balls in the week /.../ Moreover, there are here some very pretty women, the prettiest being Countess Thurn, who is two-and-twenty."⁴¹ Similarly to Metternich, Gentz wrote this about Ljubljana in his letter of 1 February 1821 to Pilat:⁴²

I would like to believe that winter in this area is not always as beautiful; but it remains no less incomprehensible to me how and why Laibach was described as

³⁶ The perception of Ljubljana as a provincial venue for the Congress is also illustrated by the anecdote of the Austrian Emperor enraging Carniolan teachers in his address by telling them to teach their students to be obedient because "I do not need scholars, but good and honest citizens" ("*Meine Herren! Die krainerischen Studenten wurden immer für gute Studenten gehalten; trachten Sie, dieselben bei diesem guten Rufe zu erhalten. Halten Sie sich übrigens an das Alte; denn dies ist gut; und unsere Vorfahren haben sich dabei gut befunden, warum sollten wir es nicht? Es sind jetzt neue Ideen im Schwung, die ich nicht billigen kann und nie billigen werde. Enthalten Sie sich von diesen, und halten Sie sich an das Positive; denn ich brauche keine Gelehrte, sondern brave, rechtschaffende Bürger. Die Jugend zu solchen zu bilden, liegt Ihnen ob. Wer mir dient, muß lehren, was ich befehle: wer dies nicht tun kann, oder mir mit neuen Ideen kommt, der kann geben, oder Ich werde ihn entfernen.*"). The address was published in the German (not Viennese) *Allgemeine Zeitung*, 7 February 1821, No. 38, p. 152.

³⁷ The imperial couple were accommodated in the Carniolan Provincial Mansion, only steps away from the Ursuline Church of the Holy Trinity.

³⁸ Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, p. 47.

³⁹ Some sources state 26 January 1821 as the start date, but Schneider dates the first document from the Congress of Ljubljana to 11 January 1821. More in Karin Schneider, "Protokoll der 1. Sitzung des Kongresses von Laibach", in: *Mächtekongresse 1818–1822* (Vienna, 2018); available at: https://maechtekongresse.acdh.oeaw.ac.at/pages/show.html?document=Laibach_Prot_1.xml&directory=editions, accessed: 18. 4. 2022.

⁴⁰ During the Congress, the revolution in the Sicilian kingdom was suppressed, and King Ferdinand I returned to power.

⁴¹ Metternich, *Memoirs of Prince Metternich*, p. 482.

⁴² Joseph Anton von Pilat, editor of the Viennese newspaper *Oesterreichischer Beobachter* (1810–1848).

Zois Palace (Metternich apartment) today (photo: Rok Dolenc (29 April 2022))

so grey. /.../ The town itself is paved at least as well as Vienna. /.../ Furthermore, no one from the Congress society has fallen ill so far; and there is now a general feeling that Laibach has many advantages over Toppau.⁴³

On 2 April 1821, he wrote the following to Pilat:

There has been no word of our departure so far. I think we will still be here to eat cherries, but to me personally, it is all the same to me, to say the truth; I would complain a bit should I not be able to see my garden in May; but otherwise, I am in no way worse off here, and in many ways better than in Vienna. I therefore await our departure very calmly.⁴⁴

---

⁴³ Mendelssohn-Bartholdy, *Briefe von Friedrich von Gentz an Pilat*, p. 16. [original: "Ich will glauben, daß der Winter in dieser Gegend nicht immer so schön ist; aber es bleibt mir darum nicht weniger unbegreiflich, wie und warum man Laibach so greulich verschrieen hat. /.../ Die Stadt selbst ist wenigstens so gut gepflastert als Wien. /.../ Ferner ist bis jetzt noch Niemand von der Congress-Gesellschaft krank gewesen; und es herrscht nu Eine Stimme über die Vorzüge Laibachs vor Troppau."]

⁴⁴ *Ibid.*, p. 61. [original: "Von unserer Abreise verlautet noch kein Wort. Ich denke wir werden noch hier Kirschen essen, mir ist es, die Wahrheit zu sagen, ganz gleichgültig; wenn ich im Mai meinen Garten nicht sehen sollte, würde ich etwas jammern; sonst bin ich hier in keiner Rücksicht schlechter, und in sehr vielen besser als in Wien. Ich warte daher den Ausgang mit größter Gelassenheit ab."]

It seems Ljubljana with its small size,⁴⁵ but at the same time a scenic view of the nearby Alps, the green in its parks, and a reasonably good social and cultural amusement options, really grew on the political decision-makers.

From the perspective of diplomatic activities, a relevant observation is made by Pivec-Stelè⁴⁶ that written sources reported relatively little about the political part of the Congress (probably due to censorship). Here, she also criticises the work of Henrik Costa and Bishop Maksimilijan Vrhovac. The former mainly wrote about social events, and the latter about the receptions he had attended. Pivec-Stelè further explains that the formal Congress sessions started at 9 PM and lasted long into the night – despite attempts to schedule them earlier. General sessions were held in Metternich's apartment at Breg (no. 174), while sessions with fewer participants⁴⁷ took place in Bernstorff's apartment.⁴⁸

Ceremonial events and the cultural and social life in Ljubljana between January and May 1821

Data collection methods

Given that preserved sources about the Congress of Ljubljana are rare and limited, our research into its ceremonial events focused mainly on the sources writing more extensively about what went on at the Congress of Ljubljana. The main source for examining ceremonial events was the diary of Henrik Costa,⁴⁹ where the key events from the time of the Congress of Ljubljana are described in great detail. The findings from the Costa's diary were then supplemented with information from the doctoral thesis of Vladimir Šenk,⁵⁰ the memoirs of Prince Metternich⁵¹ and his advisor Gentz,⁵² the diary of Bishop Maksimilijan

⁴⁵ Ljubljana had around 12,000 inhabitants at that time.

⁴⁶ Pivec-Stelè, "Dnevnik Henrika Coste", pp. 201–211.

⁴⁷ According to Šenk (in Rahten, Antoličič, Maver and Mulej (eds.), *Ljubljanski kongres 1821*, p. 58), these small sessions were attended by the plenipotentiaries of the Nordic courts.

⁴⁸ Danish Count Joachim Friderich Bernstorff, who was an envoy extraordinary and minister plenipotentiary at the Viennese court (Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, p. 102) – in modern language, the Danish ambassador in Austria. Šenk (in Rahten, Antoličič, Maver and Mulej (eds.), *Ljubljanski kongres 1821*, p. 58) says Bernstorff's apartment was supposedly in the house that today has the address 9 Stari trg. However, Holz and Costa (*Ljubljanski kongres 1821*, p. 108) claim differently that Bernstorff's apartment was at 15 Stari trg (an apartment owned by merchant Koss from Ljubljana).

⁴⁹ Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, pp. 45–73.

⁵⁰ In Rahten, Antoličič, Maver and Mulej (eds.), *Ljubljanski kongres 1821*.

⁵¹ Metternich, *Memoirs of Prince Metternich*, pp. 477–497.

⁵² Mendelssohn-Bartholdy, *Briefe von Friedrich von Gentz an Pilat*, pp. 1–76.

Vrhovac of Zagreb,⁵³ research by Kuret and Weiss,⁵⁴ as well as reports in the *Lai-bacher Zeitung*.⁵⁵ All of the data obtained was cross-checked where possible in order to gain the best possible insight into the designing of ceremonial events.

Analysis

Structure of ceremonial events

Although small in size, Ljubljana had a relatively vibrant social life. Holz⁵⁶ says the townspeople of Ljubljana were "used to at least three public balls a week, and along with that, they also threw parties and picnics at home", adding that they were also fond of visiting the theatre.

Most popular among theatrical pieces were chivalric plays and tragedies of fate. But they also staged operettas and comedies. /.../ The Philharmonic Society organised concerts every week...and prepared a few special cultural events during the time of the Congress. The Congress of the Holy Alliance also brought Italian singers to Ljubljana. They sang Rossini's operas, which were popular then. /.../ Another favourite pastime for the people of Ljubljana were boat rides on the Ljubljanica.⁵⁷

All of this is also confirmed in our analysis. Throughout the entire duration of the Congress of Ljubljana, the town saw 102 different ceremonial events, almost half of which (49 per cent) can be classified as diplomatic ceremonial in the narrow sense (e. g. a meeting of two emperors, guard inspection, walk through Ljubljana cheered by citizens). These were followed by musical events

⁵³ Barle, "Ljubljanski kongres l. 1821", pp. 239–248.

⁵⁴ Primož Kuret and Jernej Weiss, "Glasbeno dogajanje v času ljubljanskega kongresa", in: Gregor Antoličič, Peter Vodopivec and Aleš Grabič (eds.), *Kongres po kongresu: ob 200-letnici ljubljanskega kongresa* (Ljubljana, 2022), pp. 91–106 (hereinafter: Kuret and Weiss, "Glasbeno dogajanje").

⁵⁵ *Lai-bacher Zeitung* was the main German newspaper that was in the middle of what went on at the Congress (Žigon and Kramberger, "Poročanje iz Ljubljane v času kongresa"). Žigon and Kramberger add that other Austrian papers reported about the Congress of Ljubljana, such as the *Klagenfurter Zeitung* (Klagenfurt), *Prager Zeitung* (Prague), *Brünner Zeitung* (Brno), *Troppauer Zeitung* (Opava), *Der Wanderer* (Vienna) and the Galician *Lemberger Zeitung* (Lviv). Apart from the Austrian press, news from the Congress of Ljubljana also appeared in other papers like *Il Messaggero Tirolese*, *Giornale della provincia Brescia*, *Augsburger Allgemeine Zeitung* and *Allgemeine preußische Staatszeitung*. However, all of these mostly summarised what the *Lai-bacher Zeitung*, *Wiener Zeitung* or *Oesterreichischer Beobachter* wrote. Given that the *Wiener Zeitung* and *Oesterreichischer Beobachter* actually took the news from the *Lai-bacher Zeitung*, we can conclude that the *Lai-bacher Zeitung* is methodologically a reliable enough source (apart from the censorship) to be considered a supplementary source to the diary of Henrik Costa.

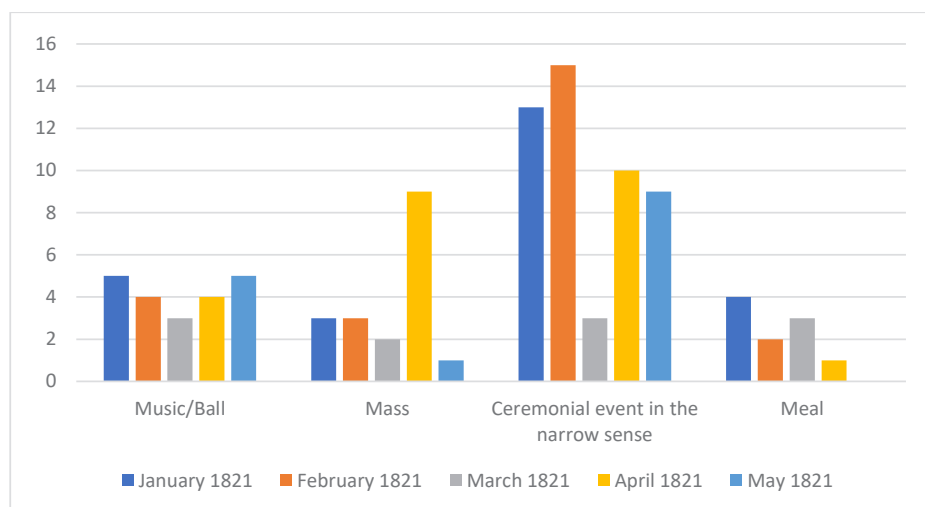
⁵⁶ Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, p. 125.

⁵⁷ *Ibid.*, pp. 125–126.

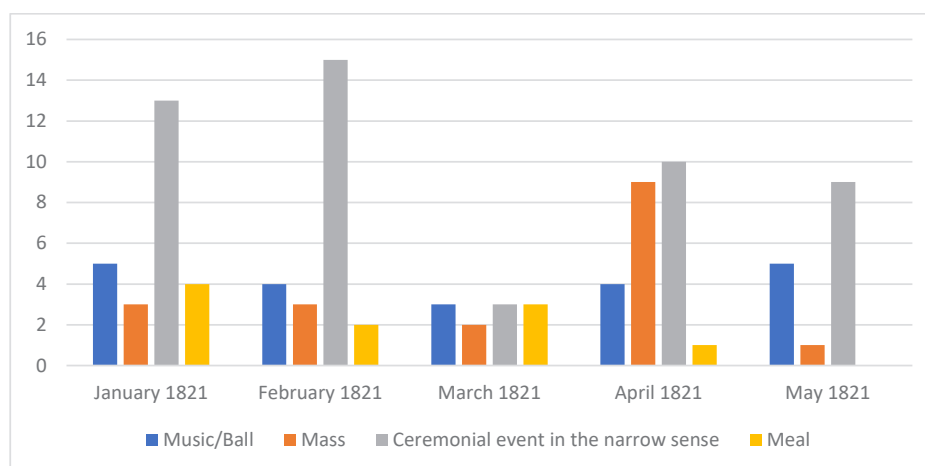
and balls (21 or 20.6 per cent of all events), attending mass (18 or 17.65 per cent of all events), and lunches and dinners (9.8 per cent). There were three diplomatic receptions in the classical sense.

If we look at the distribution of the different events by month, we can see that all three receptions took place at the beginning of the Congress (7, 8 and 11 January), while other event types took place throughout the duration of the Congress with varying frequency (see *Figure 2* and *Figure 3*).

Figure 2: Ceremonial events during the Congress of Ljubljana by event type (Own analysis)

Figure 3: Ceremonial events during the Congress of Ljubljana by month (Own analysis)

An analysis of the ceremonial events that took place in Ljubljana between January and May 1821 reveals that ceremonial events in the narrow sense dominated throughout the Congress, with the exception of March. This comes as no surprise, since leaders met constantly, and at the same time the local authorities wanted the visiting rulers and their entourages to see the town's hospitality, but also to open their coffers and contribute some money for Ljubljana. What is striking at first glance is mass attendance in April. The deviation can be attributed to Easter celebrations, but also to certain other events that the highnesses symbolically confirmed by attending a holy mass. Examples of such events include the mass celebrated by the Bishop of Ljubljana on 3 April 1821 in honour of peace in Naples, which was reached a few days earlier; a Requiem Mass for Empress Maria Ludovika celebrated on 7 April; another mass in honour of peace in Naples on 8 April; and a Requiem Mass for Empress Maria Theresa,⁵⁸ the second wife of Emperor Francis, on 13 April.⁵⁹ On the other hand, the radical decrease in the number of ceremonial events in the narrow sense in March can be attributed above all to the weather, which was really not the best that month. Costa⁶⁰ writes in his diary it was raining or snowing more than half that month, which makes for poor conditions for things like guard inspections, walks, or visiting different new achievements around town.

With respect to meals, it is interesting that there was an equal number of lunches and dinners (5 *vs* 5) – particularly since Pivec-Stelè writes that official Congress sessions started late in the evening and would last long into the night.⁶¹ Lunches were always hosted by the Emperor of Austria, while the dinners were hosted by Prince Metternich.⁶² From the perspective of symbolism in diplomacy,⁶³ this also indicates a symbolic usurpation of the Congress of Ljubljana by the Austrian authorities, who of course wanted to leave a good impression on their guests and thereby make them more open to their suggestions.

---

⁵⁸ In Costa it is wrongly written "Maria Theresa II". Empress-consorts never received regnal numbers.

⁵⁹ *Ibid.*, pp. 62–65.

⁶⁰ *Ibid.*, pp. 58–62.

⁶¹ Pivec-Stelè, "Dnevnik Henrika Coste", p. 206.

⁶² Rohden points out that, compared to the one in Vienna, the Congress of Ljubljana was more of a "men's congress", which means most of the ladies were not present. This consequently minimised the influence of family ties and romantic relations. More in Peter Richard Rohden, *Die klassische Diplomatie* (Leipzig, 1939), p. 148.

⁶³ For more on the role of symbolism in diplomacy, see Boštjan Udovič, "Going international: the (non-) importance of non-aligned countries markets in the foreign economic relations of Yugoslavia", *Zeitgeschichte* 49, No. 1 (2022), pp. 11–32; Jana Arbeiter and Boštjan Udovič, "Does the Mediterranean exist in states' diplomatic rituals?: a comparison of Mediterranean states' *préséance*", *International journal of Euro-Mediterranean studies* 10, No. 2 (2017), pp. 79–106; Jana Arbeiter, "Symbolic importance of diplomatic protocol: common heritage and order of precedence of seven countries of former Yugoslavia", *Revista românească de științe politice* 19, No. 2 (2019), pp. 157–174.

---

*Content of ceremonial events*⁶⁴

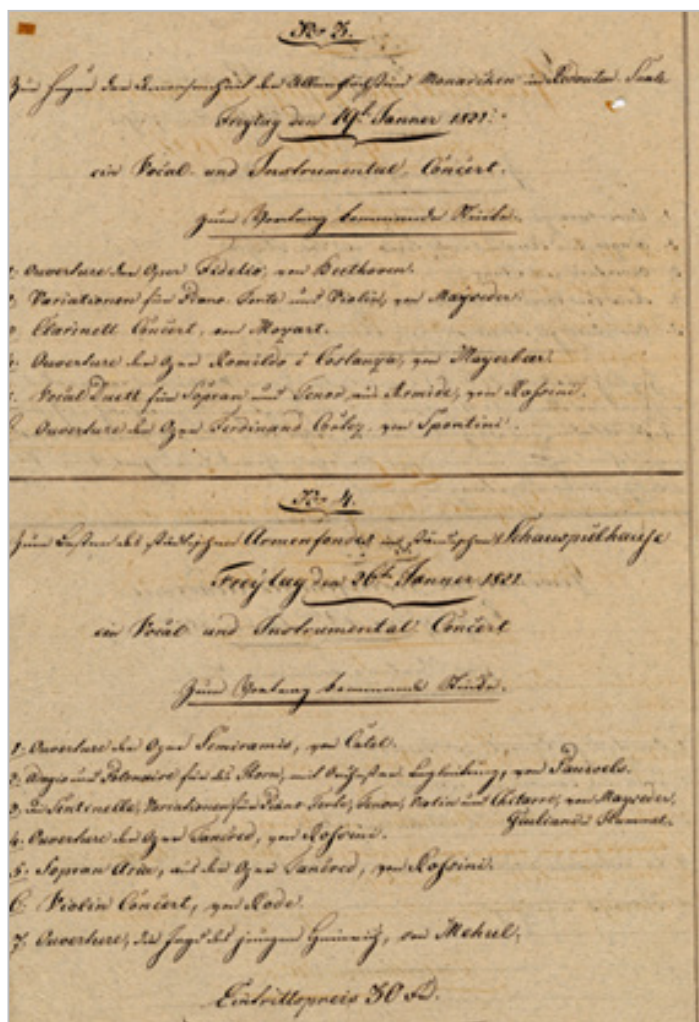
Our analysis of ceremonial events at the Congress of Ljubljana has found that ceremonial events in the narrow sense prevailed, followed by events dedicated to music and dancing, and (soirees) hosted by Prince Metternich. This naturally leads us to the question about the content of individual events according to these categories.

Ceremonial events in the narrow sense can be divided into two categories: (a) military, such as honorary guard inspections or military parades (e. g. Tsar Alexander inspected the honorary guard on 7 January; a big military parade was held on 5 February; officers paid tribute to the Prince of Salerno on 10 April; the Burgenland border guard formed a double column for the Emperor passing by on a horse on 17 April); and (b) civilian, such as visiting the local sights (the Emperor, Empress and Duchess Clementina visited the Cekin Mansion on 15 January; the Emperor and the King of Naples visited the prison in the Ljubljana Castle on 17 January; the Emperor visited the Ljubljana Marshes on 23 January; the Emperor visited the military hospital on 14 February; the Emperor and Empress went falcon hunting on the Golovec Hill on 3 May; before his departure, the Russian Tsar bestowed decorations on 12 May; etc.). In this framework, one of the more interesting points is that the Emperor, Tsar Alexander, the King of Naples, the Duke of Modena and others all went to see how people were fighting a fire that broke in one of the houses in Ljubljana on 22 February due to soot build-up in its chimney. It seems the fire was a local attraction worth seeing.

No information is available as to the lunches and dinners, while the available data on the holy masses refer primarily to their locations. The visiting dignitaries most often attended mass in the Ursuline Church (Church of the Holy Trinity, on today's Slovenska cesta Street), only on very important occasions did they attend mass in the cathedral. According to Holz and Costa, such cases include the Bishop of Ljubljana celebrating mass in the cathedral on 8 February in honour of the Empress's birthday (*Te Deum* was followed by bowing to the Empress); Cardinal Spina consecrating on 11 February the Bishop of Thermopylae, the confessor of the King of Two Sicilies; the Bishop celebrating the anniversary Requiem Mass for Emperor Leopold II on 1 March; the Bishop celebrating a mass in honour of peace in the Kingdom of Naples on 3 April; the Requiem Mass for Empress Maria Ludovika on 7 April, and one for Empress Maria Theresa of Bourbon-Naples on 13 April; as well as the Paschal Triduum, of course. Interestingly, Holz and Costa recorded no major mass in May, indicat-

---

⁶⁴ Unless stated otherwise, all the information presented here is from Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, pp. 45–73.

The programme of the vocal and instrumental concert of the Philharmonic Society in the Redoubt Hall on 19 January 1821 (dLib)

ing that the delegations were already slowly preparing to go home after Easter in the second half of April.

As mentioned, Ljubljana was musically quite active already before, but this activity received a further boost during the Congress. Kuret and Weiss⁶⁵ point out that, "along with the regular weekly Friday cultural events of the Philharmonic Society, they also held four major music and entertainment evenings"

⁶⁵ Kuret and Weiss, "Glasbeno dogajanje".

during the Congress,⁶⁶ the first one on 19 January, the second on 26 January, the third on 16 February and the fourth on 9 March 1821. On 19 January, the "concert featured mostly classical pieces that had already become standard repertoire at philharmonic concerts, with the exception of a few operatic pieces". On 26 January, there was already more stress on vocal music. Works by Gioachino Rossini thus made up an important part of the show.⁶⁷

Some three weeks later came the third major concert, again of vocal and instrumental music. Kuret and Weiss⁶⁸ state that the event could be labelled as a concert of "second-class composers", barring Ludwig van Beethoven, an honorary member of the Ljubljana Philharmonic Society, and Josef Beneš, a Czech composer working in Carniola.⁶⁹ Although a strong remark, we can agree that these were mostly composers who were unknown at the time and today. The fourth major event, held on 9 March 1821, was also a vocal and instrumental concert, but this time Rossini's works made up a third of the programme (two out of six pieces).⁷⁰

When it comes to music, we must not forget the opera. Already at the outset of the Congress – late January 1821 – a reputable opera company led by Italian artist Antonio Cuniberti arrived in Ljubljana, and the group stayed and staged their shows until the end of the Congress.⁷¹ The shows consisted of Rossini's operas, but different sources stress different works. While Sivec,⁷² and Kuret and Weiss⁷³ highlight five Rossini's operas performed by Cuniberti's company,⁷⁴ Costa only lists three: *Il barbiere di Siviglia*, *La cenerentola* and *Eduardo e Cristina*.⁷⁵

Even Prince Metternich confirms that the arrival of the Italian opera company in Ljubljana was an important contribution to the cultural life during the

⁶⁶ During the Congress, the Philharmonic Society held 16 regular concerts (Sara Železnik, *Koncertni sporedi filharmonične družbe 1816–1872* (Ljubljana, 2013), pp. 55–59).

⁶⁷ An analysis of the works performed and available sources (*Laibacher Zeitung*; Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*; Kuret and Weiss, "Glasbeno dogajanje"; etc.) clearly show that Rossini notably shaped the musical life during the Congress of Ljubljana.

⁶⁸ Kuret and Weiss, "Glasbeno dogajanje".

⁶⁹ On the other hand, the diary of Henrik Costa (Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, p. 145) says the "concert was very good".

⁷⁰ É. N. Méhul: *Overture to the opera Adrien*; I. Moscheles: *Variations for Piano and Orchestra*; G. Rossini: *soprano aria and chorus from the opera Tancredi*; S. Mayr: *Overture to the opera La Lodoiska*; J. Mayseder: *Polonaise for violin*; G. Rossini: *Finale from The Barber of Seville* (according to Kuret and Weiss, "Glasbeno dogajanje"); available at: www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-Q50PX8WC, accessed: 19. 4. 2022.

⁷¹ Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, pp. 125, 47–72.

⁷² Jože Sivec, *Opera na ljubljanskib odrib – od klasicizma do 20. stoletja* (Ljubljana, 2010), pp. 64–68.

⁷³ Kuret and Weiss, "Glasbeno dogajanje".

⁷⁴ *Il barbiere di Siviglia* (30 January 1821), *L'inganno felice* (14 March 1821), *La cenerentola* (5 and 10 April 1821), *L'italiana in Algeri* (7 April 1821) and *Eduardo e Cristina* (11 May 1821).

⁷⁵ According to Holz and Costa (*Ljubljanski kongres 1821*, p. 69), the opera was staged on 10 May 1821.

Invitation flyer for the opera *L'italiana in Algeri* in Algeri (7 April 1821) (National Museum of Slovenia (Narodni muzej Slovenije), *Commedien-Zettelsammlung*, Knjižnica NMS, K 13085/4. Photo Tomaž Lauko (4. 5. 2022))

Congress, but he complained about the quality of their performances – probably because he was used to Viennese standards. His diary entry from 18 May 1821⁷⁶ reads:

The town has turned into a village, the streets are empty, everything comes to an end, even the size of Laibach. My only remaining pleasure is the Italian opera, which has finally become good after a number of changes in the ensemble. Rossini's *Edoardo* and *Cristina* are now performed, and it is certainly one of his best works. *La Cenerentola* is also sung, and remarkably well.

⁷⁶ Klinkowström, *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren*, p. 440.

In relation to music, we should also highlight the balls held during the Congress of Ljubljana. The first one mentioned by Holz and Costa⁷⁷ was on 29 January when the Redoubt Hall hosted the "first ceremonial dinner and ball, prepared by high dignitaries". The next mention of a ball in Costa's diary is on 25 February.

The townspeople and tradesmen prepared a ball for the distinguished guests in the Redoubt Hall. 650 tickets were handed out. The ball was a success. Along with the rulers, it was attended by all the high dignitaries. ...The atmosphere at the ball was relaxed. All the ministers, envoys and other members of the diplomatic corps, even Prince Metternich, danced the polonaise.⁷⁸

Costa further writes that the citizens' ball of 25 February was followed by another ball on 4 March 1821.⁷⁹ After that, data on specially organised balls cease.⁸⁰

Pivec-Stelè⁸¹ and Holz and Costa⁸² point to another special activity of ceremonial nature that took place during the Congress of Ljubljana, although it is not a classical ceremonial event – illumination of notable buildings in town in honour of a particular important event or person. Analysing the diary of Holz and Costa,⁸³ we can see that Ljubljana had four such illuminations during the Congress: on 12 and 13 January 1821, the town was illuminated in honour of the Orthodox New Year⁸⁴ (for the Russian Tsar Alexander); on 8 February, it was illuminated to mark the Austrian Empress's birthday; on 12 February, to mark the Austrian Emperor's birthday;⁸⁵ and on 3 April 1821, to mark the peace in the Kingdom of Naples.⁸⁶

⁷⁷ Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, p. 51.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 57.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 59.

⁸⁰ When it comes to dancing, Podlesnik Tomášiková and Motnik make an interesting observation that the so-called *Laibacher Deutscher* (Ljubljana German dance) became somewhat of a characteristic dance for Carniola (similarly to other related dances), and dominated over other dance variations in the province for almost a decade after that. For more, see Podlesnik Tomášiková and Motnik, "Laibacher Deutscher", pp. 5–64.

⁸¹ Pivec-Stelè, "Dnevnik Henrika Coste", p. 206.

⁸² Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*, pp. 45–73.

⁸³ *Ibid.*, pp. 49, 54, 55, 62.

⁸⁴ Pivec-Stelè ("Dnevnik Henrika Coste", p. 206) wrongly states the illumination was on Orthodox Christmas.

⁸⁵ For these two occasions, Holz and Costa (*Ljubljanski kongres 1821*, pp. 54–55) make detailed lists of all the buildings that were illuminated.

⁸⁶ Holz and Costa (*Ljubljanski kongres 1821*, p. 62) point out that this illumination was prepared on citizens' own initiative.

Chisweis.

Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung
des Balls am 20. d. M.

	Fl.	Kr.
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	180.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	270.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	12.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	28.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	28.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	24.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	12.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	36.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	26.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	12.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	120.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	240.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	18.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	12.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	2.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	6.	
Abrechnung der Ausgaben für die Aufführung	2.	
Summe		1278.

L. J. P. 20. d. M. 1871.

List of expenditures for a ball (ARS, SI AS 1080, fonds 24)

Media coverage of ceremonial events

In the analysis of media reports from the Congress of Ljubljana, Žigon and Kramberger⁸⁷ found the following: (a) the *Laibacher Zeitung* published 72 news articles about the Congress, which is fewer than the *Oesterreichischer Beobachter* (84), which was edited by Gentz's friend Pilat, and also fewer than the *Wiener Zeitung*, which published a total of 81 news articles. While the *Oesterreichischer Beobachter* and the *Wiener Zeitung* wrote more news items about the arrivals and departures of important figures to and from Ljubljana, and the related events abroad, the *Laibacher Zeitung* published more articles on the ceremonial events in Ljubljana. There were 25 such items in total, which

⁸⁷ Žigon and Kramberger, "Poročanje iz Ljubljane v času kongresa".

is 35 per cent of all articles about the Congress of Ljubljana in the *Laibacher Zeitung*. If we expand the category of ceremonial events to include arrivals and departures, then this category makes up for over 65 per cent of the news articles on the Congress in the *Laibacher Zeitung*.⁸⁸ Žigon and Kramberger⁸⁹ then classified the articles in the *Laibacher Zeitung* according to type of ceremonial event, and established that the highest share of the articles covered audiences and balls, followed by news about ceremonial masses and theatre or opera performances, while the fewest articles were about walks and sightseeing around Ljubljana. Here, the information from media reports differs slightly from Costa's diary entries,⁹⁰ which also highlight the importance of walks and sightseeing by the important figures of the time. Why did newspapers omit this? Probably because news about who took a walk somewhere are not too interesting to the ordinary reader, especially compared to news about balls, receptions and other festive events.

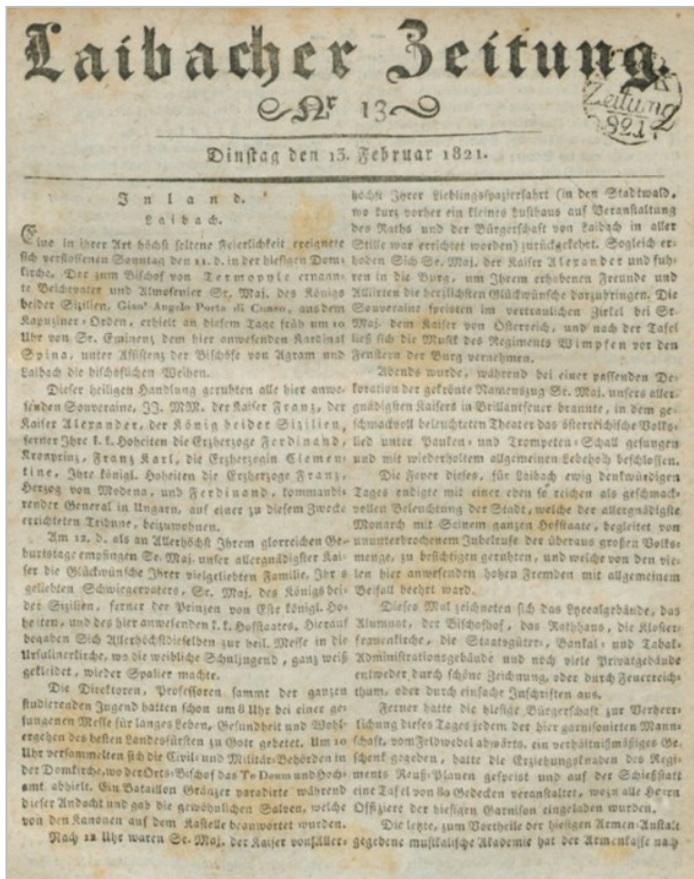
Taking a look at the length of the reports, we can see that the longest items were published on 16 January (short description of who was in Ljubljana and what the imperial couple were doing), on 13 February (consecration of the Bishop of Thermopylae and the events surrounding the Emperor's birthday), on 24 April (Holy Week and related processions) and on 22 May (last visits to the Emperor, guests' departures and conclusion of the Congress). In general, we could say these longer reports made up large parts of the articles, and therefore played an important role of influencing or aggrandising the entire Congress of Ljubljana.⁹¹

⁸⁸ All calculations based on the database by Žigon and Kramberger ("Poročanje iz Ljubljane v času kongresa").

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ In Holz and Costa, *Ljubljanski kongres 1821*.

⁹¹ Interestingly, the *Laibacher Zeitung* also speaks about the illuminations in its reports from Ljubljana. The article from 13 February 1821 (report on the Emperor's birthday) has this to say about the illuminations: "The celebration of this forever memorable day for Ljubljana concluded with a both rich and tasteful illumination of the town, which our most gracious monarch deigned to go through with his entire court, accompanied by incessant cries of jubilation from the extremely large crowd of people, and which the many foreign dignitaries present here honoured with a general applause. Standing out this time with wonderful drawings, abundant fire or simple inscriptions were the lyceum building, the seminary dormitory, the episcopal see, town hall, the monastery Church of Our Lady, the provincial, tax and tobacco administration buildings, as well as many private houses." (*Laibacher Zeitung*, 13. February, No. 13, p. 50) [original: "Die Feyer dieses, für Laibach ewig denkwürdigen Tages endigte mit einer eben so reichen als geschmackvollen Beleuchtung der Stadt, welche der allergnädigste Monarch mit Seinem ganzen Hofstaate, begleitet von ununterbrochenem Jubelrufe der überaus großen Volksmenge, zu besichtigen gerubten, und welche von den vielen hier anwesenden hohen Fremden mit allgemeinem Beifall beehrt ward. Dieses Mal zeichneten sich das Lycealgebäude, das Alumnat, der Bischofhof, das Rathhaus, die Klosterfrauenkirche, die Staatsgüter-, Bankal- und Tabak-Administrationsgebäude und noch viele Privatgebäude entweder durch schöne Zeichnung, oder durch Feuerreichtum, oder durch einfache Inschriften aus."]

Report on events accompanying the Congress in the *Laibacher Zeitung* from 13 February 1821 (*dLib*)

So, what else did the *Laibacher Zeitung* report on? About the "infamous" fire, where flames caught a soot-laden chimney, and the event was witnessed by important figures (23 February 1821),⁹² about the Emperor's visit to the opera to see *Il barbiere di Siviglia* (30 January 1821),⁹³ about masses and what

⁹² *Laibacher Zeitung*, 23 February 1821, No. 16, p. 61: "Rührend war es bei dieser Gelegenheit zu sehen, wie unser angebeteter Monarch mit seinem erhabenen Schwiegervater, dem Könige von Neapel, selbst in die Nähe der Gefahr sich begaben um sich von den gut getroffenen Löschanstalten in Allerhöchst eigener Person zu überzeugen."

⁹³ *Laibacher Zeitung*, 2 February 1821, No. 10, p. 37. We should note that the report on the visit of the Emperor and other dignitaries to the opera was particularly tacky [original: "*Die erhabenen Gäste wurden unter Pauken- und Trompeten-Schall, von dem zahlreich versammelten Publikum mit allgemeinem, herzlichen Jubel empfangen. Am Schlusse der Oper verkündete ein allgemeines wiederholtes Lebehoch die Freude des anwesenden Volkes, welches die hohen Monarchen mit sichtbaren Merkmalen besonderer Zufriedenheit erwiederten.*"].

was sung there (3 April 1821),⁹⁴ the Austrian Emperor's walks in the Latterman Promenade (26 January 1821),⁹⁵ and some even more marginal events. From the perspective of ceremonial events, it is also interesting to look at the extensive reports on imperial birthday celebrations in Postojna,⁹⁶ Novo mesto⁹⁷ and Otočec.⁹⁸ The report from Postojna points out that the 10 AM ceremonial mass in honour of the Emperor, where attendants were addressed in the language of Carniola, gathered the entire political elite. This was followed by a meal with Postojna District Governor Anton Codelli (1753–1832) and other invited notable figures. The celebration concluded with a ball at the Golden Crown Inn, after which the *Kaiserhymne* was sung. The report from Novo mesto is even more extensive than the one from Postojna. It describes in great detail how the Emperor was greeted with cannon salutes, how the military band played, who was present, what was sung at mass, etc. The *Laibacher Zeitung* also reported in a similar fashion from Otočec, where the official ceremonies also concluded with a ball.

The highlights in the *Laibacher Zeitung* (and other newspapers using it as their source) about the ceremonial events in Ljubljana had a clear purpose – to underline the importance of Ljubljana (and Austria) in relation to other great powers of the time. The entire state apparatus – including the strictly censored media⁹⁹ – worked in the direction of creating a sense of importance and a policy of prestige. And the many ceremonial events, along with their related reports, effectively contributed to this policy of prestige.

Discussion and conclusion

Although the Congress of Ljubljana was an eminent and exceptional diplomatic event both for Europe and particularly for Ljubljana – then provincial capital of Carniola and now the capital of the Republic of Slovenia – International Relations and Diplomatic Studies scholars rarely grant it the position it deserves. This can be attributed primarily to the fact that it was a bridging Congress between Opava and Verona, as well as to the temporal closeness to others that meant it could bring no particularly ground-breaking political developments.

⁹⁴ *Laibacher Zeitung*, 3 April 1821, No. 27, p. 109 ("Heute den 3. April war in der hiesigen Domkirche feyerliches Te Deum").

⁹⁵ *Laibacher Zeitung*, 26 January 1821, No. 8, p. 29.

⁹⁶ *Laibacher Zeitung*, 16 February 1821, No. 14, p. 53.

⁹⁷ *Laibacher Zeitung*, 2 March 1821, No. 18, p. 69.

⁹⁸ *Laibacher Zeitung*, 6 March 1821, No. 19, p. 73. Interestingly, the *Laibacher Zeitung* refers to Otočec as "Ottochaz in Croatien".

⁹⁹ Mendelssohn-Bartholdy, *Briefe von Friedrich von Gentz an Pilat*, p. 31.

This analysis is just a small piece in a mosaic of knowledge about what went on at the Congress of Ljubljana focused on the ceremonial events that accompanied it. The research findings have exceeded the initial expectations and thesis that the success of a particular diplomatic event will greatly depend on accompanying or supporting activities, which give meaning to and influence the flow of the main diplomatic event. This was confirmed by the reviewed primary and secondary sources. We have established that the ceremonial events that took place in Ljubljana in the first five months of 1821 can be divided into two categories: those that greased the diplomatic wheels (soirees at Prince Metternich, opera, meals, the socialising of the leaders and nobles, etc.), and those that mainly filled up the days, or classical accompanying events (e. g. guard inspections, celebration of the Emperor's birthday without his presence, walks around Ljubljana, visits to hospitals or prisons, attending holy masses, illuminations, etc.). Although the latter were more frequent than the former – probably in order not to disturb the seriousness of the Congress, as some authors posit – we must, nevertheless, admit that the former were not few in number either. What stands out the most are musical events and balls, which took over – as part of evening get-togethers and soirees – the role of the main ceremonial events, which were followed by serious talks, often until early in the morning. And this cycle was repeated every few days.

The significance of ceremonial events at the Congress of Ljubljana was confirmed in an analysis of media reports, which were focused mainly on ceremonial events, while the agreements reached in Ljubljana as well as the political and statecraft component of these agreements for maintaining the balance of power remained in the background. One might argue at this point that we should consider the strict censorship in the media at that time (see Gentz's letters to Pilat), which is also underlined by Žigon and Kramberger.¹⁰⁰ Nevertheless, it remains a fact that political agreements were made behind the glitz and glamour and diplomatic appearances. The reason for this is to be found not only in the aforementioned censorship, but also in Austria wishing to build its statecraft within and without, and to show that it can take the leading role among great powers with its prestige. Ceremonial events *per se* in Ljubljana were, therefore, not only meant to grease the wheels of diplomatic talks, but also to pursue a policy of prestige. And this is the fundamental difference between the events at the Congress of Ljubljana and diplomatic ceremonial events today, which are – with rare exceptions – in the shadow of diplomatic activities. They are rarely reported on, as media reporting is largely focused on the content of talks, and no longer on what diplomats danced to, what they

---

¹⁰⁰ Žigon and Kramberger, "Poročanje iz Ljubljane v času kongresa".

listened to, and which places they visited. Such reporting would be considered a curiosity rather than serious journalism today, and in any case, it would not make up the centrepiece of reporting in the modern media.

Finally, our analysis of ceremonial events at the Congress of Ljubljana has shown how essential it is in diplomatic studies to also know all the accompanying activities if we wish to fully understand the negotiation process between different actors. Not only do these activities reveal what went on along the official events at meetings and congresses, but they also outline the so-called *esprit de corps*, which is – like elsewhere in life – very important for success.

Boštjan Udovič, Tanja Žigon in Petra Kramberger

DIPLOMATSKI CEREMONIALNI DOGODKI NA LJUBLJANSKEM KONGRESU LETA 1821

POVZETEK

Ceremonialni dogodki so v zgodovini in diplomaciji pogosto zapostavljeni – tako v teoretski kot tudi empirični obravnavi. Glavni razlog za to je predvsem občutek, da gre za nekakšne "stranske dogodke", ki ne vplivajo na udejanjanje zgodovinsko pomembnih dogodkov, saj gre pri ceremonialnih dogodkih zgolj sprostitev po pomembnih pogajanjih ali drugih aktivnostih. A takšno gledanje je popolnoma napačno. Ceremonialni dogodki so v diplomatskih in političnih odnosih motor, ki poganja procese dogovarjanja, sklepanja kompromisov ter iskanja skupnih rešitev. Več kot jih je ter bolj kot so pompozni, bolje deluje "stroj" pogajanj in iskanja rešitev. Ceremonialni dogodki so namreč namenjeni predvsem "človeškosti" predstavnikov držav, na njih se vzpostavljajo odnosi in zaupanje. Psihološke kot sociološke študije pa poleg tega kažejo, da se dogovori v diplomatskih in političnih odnosih sprejemajo hitreje, če med predstavniki različnih skupin obstaja visoka stopnja zaupanja.

Pričujoči prispevek obravnava ceremonialne dogodke na Ljubljanskem kongresu (1821). Gre za kongres sil Svete alianse, ki je v literaturi z vsebinskega vidika pogosto spregledan, včasih imenovan tudi kot *medkongres*, saj je potekal med opavskim in veronskim. Čeprav Ljubljanski kongres tudi vsebinsko ni bil nepomemben, pa se pričujoči članek osredinja predvsem na ceremonialne oz. spremljevalne (ali podporne) dogodke na njem ter poročanje o njih.

Analiza prinaša dve ključni ugotovitvi. Prvič, ceremonialni dogodki na ljubljanskem kongresu leta 1821 so bili pomemben del kongresa, o njih so obširno poročali tudi takratni relevantni mediji. Drugič, cilj avstrijske politične elite pri organizaciji ceremonialnih dogodkov, ki so spremljali Ljubljanski kongres, ni bil le *podmazati* kolesja diplomatskih pogovorov, temveč tudi voditi politiko lastnega prestiža, med drugim z vzpostavljanjem *esprit de corps* glavnih političnih voditeljev tistega časa.

SOURCES AND LITERATURE

ARS – Archives of the Republic of Slovenia – AS SI 1080, fonds 24.

Allgemeine Zeitung – Augsburg, year 1821.

Laibacher Zeitung – Ljubljana, year 1821.

.....

Allison, Walter Phillips, *The Confederation of Europe* (London, 1914).

Arbeiter, Jana, "Symbolic importance of diplomatic protocol: common heritage and order of precedence of seven countries of former Yugoslavia", *Revista româneă de științe politice* 19, No. 2 (2019), pp. 157–174.

Arbeiter, Jana and Boštjan Udovič, "Does the Mediterranean exist in states' diplomatic rituals?: a comparison of Mediterranean states' préséance", *International journal of Euro-Mediterranean studies* 10, No. 2 (2017), pp. 79–106.

Bajt, Veronika, "Myths of Nationhood: Slovenians, Caranvania and the Venetic Theory", *Annales – Series Historia et Sociologia* 14, No. 2 (2011), pp. 249–260.

Barle, Janko, "Ljubljanski kongres l. 1821 po dnevniku zagrebškega škofa Maksimilijana Vrhovca", in: Josip Gruden, Josip Mantuani, and Gvidon Sajovic (eds.), *Carniola* 2, No. 4 (1911), pp. 239–248.

Breuning, Marijke A., *Foreign policy Analysis: A Comparative Introduction* (Houndmills and Basingstoke, 2007).

Cahen, Raphaël, "Friederich Gentz and the Congress of Ljubljana", in: Andrej Rahten and Gregor Antoličič (eds.), *The Congress of Ljubljana 1821: Personalities, events and historical context* (Celovec/Klagenfurt, 2021), pp. 95–108.

Crowther, Paul, "The Zlatorog Tale and Slovenian National", *Acta Histriae* 30, No. 3 (2022), pp. 591–603.

Darovec, Darko, "Slovenian Nation-Building Mythmaker: Fran Levstik's Martin Krpan", *Acta Histriae* 29, No. 3 (2021), pp. 457–503.

Davis Cross, Mai'a K., *The European Diplomatic Corps: Diplomats and International Cooperation from Westphalia to Maastricht* (Houndmills, 2007).

de Cornot de Cussy, Ferdinand, *Précis Historique des événements politiques les plus remarquables qui se sont passés depuis 1814 à 1859* (Leipzig, 1859).

Dobbin, Frank, "The sociological view of the Economy", in: Frank Dobbin (ed.), *The New Economic Sociology* (Princeton, 2004), pp. 1–46.

Durkheim, Emile, *The Division of Labor in Society* (New York, NY, 1997).

Hegemann, Ottmar, *Aus den Tagen des Laibacher Kongresses* (Laibach, 1914).

Holmes, Marcus and Nicholas J. Wheller, "Social bonding in Diplomacy", *International Theory* 12, No. 1 (2019), pp. 1–29.

- Holz, Eva and Henrik Costa**, *Ljubljanski kongres 1821* (Ljubljana, 1997).
- Janžekovič, Izidor**, "Izvor in prenos ideje ravnotežja moči iz Italije v Evropo", *Annales – Series Historia et Sociologia* 29, No. 3 (2019), pp. 345–362.
- Janžekovič, Izidor**, "The Balance of Power in the Renaissance", *History of Political Thought* 40, No. 4 (2019), pp. 607–627.
- Janžekovič, Izidor**, "Ravnotežje moči od vestfalskega miru (1648) do utrechtskega miru (1713)", *Annales – Series Historia et Sociologia* 31, No. 2 (2021), pp. 271–294.
- Jarrett, Mark**, *The Congress of Vienna and Its Legacy* (New York, NY, 2013).
- Južnič, Stanislav**, "The Forgotten Trieste Bishop Wolfgang Weickhard von Rain (1721 1724) and His Relatives", *Acta Histriae* 31, N. 2 (2023), pp. 211–230.
- Kissinger, Henry**, *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (New York, NY, 1958).
- Kissinger, Henry**, *A World Restored: Metternich, Castlereagh, and the Problem of Peace 1812 1822* (Brattleboro, 2013).
- Kinne, Brandon J.**, "Dependent Diplomacy: Signaling, Strategy, and Prestige in the Diplomatic Network", *International Studies Quarterly* 58 (2014), pp. 247–259.
- Kuret, Primož and Jernej Weiss**, "Glasbeno dogajanje v času ljubljanskega kongresa", in: Gregor Antoličič, Peter Vodopivec, and Aleš Gabrič (eds.), *Kongres po kongresu: ob 200-letnici ljubljanskega kongresa* (Ljubljana, 2022), pp. 91–106.
- Markošek, Tatjana**, *(Ne)znana poglavja slovenske zgodovine, Ljubljanski kongres 1821* (Ljubljana, 2021); available at: <https://365.rtv slo.si/arhiv/neznan-poglavja-slovenske-zgodovine/174820867>, accessed: 3. 1. 2023.
- Maver, Aleš**, "Ecce quomodo moritur Iugoslavus: smrt, pogreb in miselna zapuščina škofa Antona Mahničar", *Annales – Series Historia et Sociologia* 31, No. 4 (2021), pp. 589–600.
- Mellisen, Jan**, *Summit Diplomacy Coming of Age: Discussion Papers in Diplomacy* (The Hague, 2006).
- Mendelssohn-Bartholdy, Karl (ed.)**, *Briefe von Friedrich von Gentz an Pilat. Ein Beitrag zur Geschichte Deutschlands im XIX. Jahrhundert*. II. (Leipzig, 1868).
- Merriam, Alan P.**, *The Anthropology of Music* (Evanston, 1964).
- Metternich, Richard (ed.)**, *Memoirs of Prince Metternich 1815–1829*. III. (London, 1881).
- Nichols, Irby C. Jr.**, "The Congress of Verona: A Reappraisal", *The Southwestern Social Science Quarterly* 46, No. 4 (1966), pp. 385–399.
- Novak, Marko**, "Vloga slovenskih odvetnikov in razvoj položaja slovenskega jezika kot pravnega jezika od 1848 do 1918", *Acta Histriae* 29, No. 1 (2021), pp. 79–90.
- Otte, Thomas G.**, "From Vienna to Ljubljana: The Problems of Peace and Order in Europe in a Historical Perspective", in: Andrej Rahten and Gregor Antoličič (eds.), *The Congress of Ljubljana 1821: Personalities, events and historical context* (Celovec/Klagenfurt, 2021), pp. 11–30.
- Pivec-Stelè, Melitta**, "Dnevnik Henrika Coste o kongresu Svete alianse v Ljubljani 1821", *Zgodovinski časopis* 25, No. 3–4 (1971), pp. 201–211.

- Podlesnik Tomášiková, Lidija and Marko Motnik**, "Laibacher Deutscher after the Congress of Laibach", *Musicological Annual* 57, No. 2 (2021), pp. 5–64.
- Rahten, Andrej, Gregor Antoličič and Oskar Mulej (eds.)**, *Ljubljanski kongres 1821: diplomatsko-zgodovinska študija Vladimirja Šenka – znanstvenokritična izdaja* (Celovec/Klagenfurt, 2020).
- Rahten, Andrej**, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi", *Acta Histriae* 29, No. 1 (2021), pp. 111–135.
- Reinerman, Alan**, "Metternich, Italy and the Congress of Verona", *The Historical Journal* 14, No. 2 (1971), pp. 263–287.
- Rudolph, Harriet**, "The Material Culture of Diplomacy. The Impact of Objects on the Dynamics of Habsburg-Ottoman Negotiations at the Sublime Porte (1530–1650)", in: Gunda Barth-Scalmani, Harriet Rudolph, and Christian Steppan (eds.), *Politische Kommunikation zwischen Imperien. Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa* (Innsbruck, 2013).
- Rudolph, Harriet**, "Entangled Objects and Hybrid Practices? Material Culture as a New Approach to the History of Diplomacy", in: Harriet Rudolph (ed.), *Material Culture in Modern Diplomacy from the 15th to the 20th Century* (Berlin–Boston, MA, 2016), pp. 1–28.
- Scheer, Tamara**, "The Non-Uniformity of the Church: Language Diversity and the Roman Catholic Dioceses in Late Habsburg Austria", *Annales – Series Historia et Sociologia* 33, No. 2 (2023), pp. 287–298.
- Sivec, Jože**, *Opera na ljubljanskib odrib – od klasicizma do 20. stoletja* (Ljubljana, 2010).
- Šedivý, Miroslav**, "Metternich and the Issue of the Military Interventions During a Pre-March Period", in: Andrej Rahten and Gregor Antoličič (eds.), *The Congress of Ljubljana 1821: Personalities, events and historical context* (Celovec/Klagenfurt, 2021), pp. 67–80.
- Šenk, Vladimír**, *Kongres Svete Alianse v Ljubljani* (doctoral thesis, Ljubljana, 1944).
- Tavčar, Ivan**, *Izza kongresa* (Ljubljana, 1999).
- Udovič, Boštjan**, "Going international: the (non-)importance of non-aligned countries markets in the foreign economic relations of Yugoslavia", *Zeitgeschichte* 49, No. 1 (2022), pp. 11–32.
- Vidmar Horvat, Ksenija**, "Imperialne matere in slovenska nacionalna identiteta", *Acta Histriae* 29, No. 2 (2021), pp. 389–407.
- von Gentz, Friedrich**, *Briefwechsel zwischen Friedrich Gentz und Adam Heinrich Müller 1800–1829* (Stuttgart, 1857).
- von Klinkowström, Alfons**, *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren* III (Vienna, 1881).
- Webster, Charles K.**, *Foreign Policy of Castlereagh 1815–1822. Britain and the European Alliance* (London, 1925).
- Wheller, Nicholas J. and Marcus Holmes**, "The strength of weak bonds: Substitut-

ing bodily copresence in diplomatic social bonding", *European Journal of International Relations* 27, No. 3 (2021), pp. 730–752.

Wirtschafter Kimmerling, Elise, *From Victory to Peace: Russian Diplomacy after Napoleon* (Cornell, 2021), ch. 4.

Železnik, Sara, *Koncertni sporedi filbarmonične družbe 1816–1872* (Ljubljana, 2013).

Žigon, Tanja and Petra Kramberger, "Poročanje iz Ljubljane v času kongresa", in: Gregor Antoličič (ed.), *Kongres po kongresu: ob 200-letnici ljubljanskega kongresa* (Ljubljana, 2022), pp. 15–33.

DOI 10.32874/SHS.2023-18

Vzgojiteljice v prvih prekmurskih vrtcih (1886–1920)

Sindi Časar

Mag. zgodovine in mag. etnologije ter kulturne antropologije,
asist., mlada raziskovalka
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva cesta 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: sindi.casar@ff.uni-lj.si

Izvleček:

Članek se ukvarja s predstavitvijo madžarizacije šolstva v ogrskem delu avstro-ogrske monarhije. V ospredju osvetlitve je dvojnost zasebnih in državnih iniciativ za ureditev predšolske vzgoje ter uzakonjenje obveznega madžarskega jezika. Posebna pozornost je namenjena razvoju vrtcev v Prekmurju in izvoru ter vlogi vzgojiteljic. Slednje prihajajo iz različnih krajev Ogrske in s svojo zaposlitvijo v obmejnem območju postanejo nosilke madžarizacije otrok "že od majhnih nog". Njihova vpetost v oblikovan madžarski sistem vrtcev in povezanost z Budimpešto jih v lokalnih okoljih vplete v različne družbene vloge, ki promovirajo in širijo madžarski jezik. Sledi prva svetovna vojna in priključitev Prekmurja k novi državi, ki vpliva na njihove usode.

Ključne besede:

madžarske vzgojiteljice, vrtci, madžarizacija, Murska Sobota, Lendava, *tranzicija*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 3, str. 669–702, 172 cit., 5 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

V prispevku sem orisala proces razvoja predšolskih ustanov v ogrskem delu avstro-ogrške monarhije, ki je podobno kot v avstrijskem delu države sledil smernicam, ki jih je glede predšolske vzgoje postavil nemški pedagog Friedrich Fröbel¹. Sprejeti zakoni na področju šolstva na Ogrskem so omogočali, da se je sočasno z razvojem in širjenjem predšolskih ustanov na obmejnih območjih dogajala tudi sistematična madžarizacija. Tako v avstrijskem kot ogrskem delu so k širjenju mreže vrtcev prispevala tudi društva za ustanavljanje otroških vrtcev, otroških zavetišč in časopisje.² S samo strukturo oblikovanja vrtcev so bila tesno povezana usposabljanja in razvoj izobraževanja za vzgojiteljice, še posebej tisti, ki so prihajale iz notranjosti države. Namen raziskave je bil ugotoviti, na kakšen način so vzgojiteljice opravljale svoj poklic in kako so se vključile v multietnično prekmursko stvarnost. Še posebej me je zanimalo, kako je madžarski kader opravljal nacionalno poslanstvo v večjih prekmurskih krajih ter na podeželju z večinsko slovenskim življenjem. S pomočjo madžarskega in slovenskega tiska sem se poglobila v delovanje vzgojiteljic znotraj vrtcev kot tudi izven njih, saj so kot nosilke madžarizacije bile vključene v različne kulturne dejavnosti. Zanimalo me je tudi, kakšna je bila njihova vpetost v širšem ogrskem prostoru in še posebej v Budimpešti. V tem kontekstu obravnavam tudi njihovo delovanje v času prve svetovne vojne ter odločitve, ki so zaradi priključitve Prekmurja k Jugoslaviji spremenile njihovo poklicno življenje z odhodom ter izgonom ali ostajanjem, vztrajanjem in prilagajanjem.

Madžarizacija šolstva in predšolskih ustanov

Področje šolstva je bilo v vsem habsburškem cesarstvu predmet spopadov in polje, v katerem so nacionalistično orientirane elite poskušale vzpostaviti primat. Po spopaditvi Avstro-Ogrske leta 1867 sta državi pri spoprijemanju vprašanja večjezičnosti in nacionalne identifikacije ubrali različne poti. "Medtem ko so v Avstriji nacionalnosti razvijali kulturne definicije nacionalnosti, ki so poudarjale razlike med nacijami in skrb za avtentičnost posameznih nacionalnih

---

¹ Friedrich Fröbel (1782–1852) je bil nemški pedagog, ustanovitelj koncepta otroškega vrtca in eden najvplivnejših reformatorjev vzgoje in izobraževanja v 19. stoletju. Na Froebela je vplival filozof Jean-Jacques Rousseau in švicarski pedagog in reformator izobraževalnega sistema Johann Heinrich Pestalozzi. Frobel je prvi otroški vrtec po svoji metodi odprl leta 1840 v Blankenburgu na Turniškem (Stanley James Curtis, "Friedrich Froebel", *Encyclopædia Britannica*, dostopno na: <https://www.britannica.com/biography/Friedrich-Froebel>, pridobljeno, 24. 7. 2023).

² Slavica Pavlič, *Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945* (Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1991), str. 19 (dalje: Pavlič, *Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945*).

skupnosti, so madžarski nacionalisti iskali načine, s katerimi bi olajšali in spodbudili asimilacijo z madžarsko nacijo.¹³ Razlike v drugačnem odnosu do šolstva je "delno pripisati temu, da je bila Ogrska nacionalna država, delno pa tudi razlikam v strukturah in ciljnih šolskih sistemov."¹⁴ Tako je intenzivirane madžarizacije bilo deležno tudi območje Prekmurja. V etnično heterogeni družbi ogrskega dela monarhije, kjer niti polovica državljanov ni bila madžarske narodnosti, je večja zastopanost madžarskih predstavnikov vplivala na izglasovanje zakonov, ki so med drugim uzakonili madžarščino kot državni jezik.⁵ Osnovno šolstvo na Ogrskem se je oblikovalo na osnovi Eötvösovega zakona⁶ iz leta 1868, ki je šolstvo postavil pod državno okrilje. Posledično so začele oblasti na državni kot županijski ravni ustanavljati ljudske državne šole, še posebej tam, kjer ni bilo cerkvenih in zasebnih šol oz. le-te niso mogle zadostiti potrebam šolanja vseh otrok v kraju. Poleg vprašanja javnega šolstva je József Eötvös pozornost namenil tudi vprašanju vrtcev, za katerega je leta 1870 parlamentu predložil predlog zakona, vendar je ta zvođenel zaradi smrti predlagatelja.⁷ Sledil je Trefortov zakon⁸ iz leta 1879, ki je v šolstvu predpisal obvezen pouk madžarščine v vseh osnovnih šolah, kar je spremenilo poučevanje v šolah z nemadžarskim učnim jezikom. Madžarščina se je uvedla še na učiteljskih, izvajali so se tečajji madžarščine, postopoma se je ukinilo tudi večjezično izdajanje učiteljskega lista, imenovanega *Néptanítók Lapja*, ki je do takrat izhajal v slovaškem, romunskem, srbskem, rusinskem in hrvaškem jeziku. Revija je začela tako odražati madžarsko politično in pedagoško usmeritev vlade na področju izobraževanja.⁹ Odpirala so se nova državna učiteljska. Med njimi je bilo učiteljske v Čakovcu, "namenjeno šolanju učiteljev, ki bodo usposobljeni poučevati v madžarskem jeziku na šolah Medžimurja in med vendskim ljudstvom ter bodo obenem lahko razumeli jezik tamkajšnjega prebivalstva."¹⁰ Sledil je zakon o sre-

³ Pieter M. Judson, *Habsburški imperij: Nova zgodovina* (Ljubljana: Sophia, 2018), str. 327 (dalje: Judson, *Habsburški imperij*).

⁴ Judson, *Habsburški imperij*, str. 326.

⁵ Miroslav Kokolj in Bela Horvat, *Prekmursko šolstvo: Od začetka reformacije do zloma nacizma* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1977), str. 152 (dalje: Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*).

⁶ Zakon imenovan po ministru za vero in uk Józsefu Eötvösu (1813–1871), ki je bil od leta 1867 v madžarski vladi grofa Gyule Andrássyja (Zoltán Ferenczi, *Báró Eötvös József 1813–1871* (Budimpešta, 1903), dostopno na: <https://mek.oszk.hu/05700/05708/html/>, pridobljeno: 25. 7. 2023).

⁷ Béla Pukánszky in Attila Nóbik, *A Magyar iskolázatás története a 19–20. században* (Szeged: Faculty of Arts in Gyula Juhász Faculty of Education, 2019), dostopno na: http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/v3_vodk.html, pridobljeno: 7. 2. 2023 (dalje: Pukánszky in Nóbik, *A Magyar iskolázatás története a 19–20. században*).

⁸ Zakon je bil imenovan po ogrskem ministru za vero in uk grofu Ágostonu Trefortu (1817–1888), ki je funkcijo opravljal od leta 1872 do svoje smrti leta 1888 (*Ágoston Trefort*, dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%81goston_Trefort, pridobljeno: 25. 7. 2023).

⁹ *Néptanítók Lapja*, dostopno na: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Neptanitolapja/>, pridobljeno: 26. 1. 2023.

¹⁰ Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 218.

dnjih šolah leta 1883 z uvajanjem obveznega pouka madžarščine in zgodovine madžarske književnosti v srednje šole z nemadžarskim učnim jezikom, kar pa v Prekmurju ni povzročilo bistvenih sprememb, saj v tistem času srednjih šol na tem območju ni bilo. Maloštevilni Prekmurci so se izobraževali v drugih krajih obeh sestavnih županij oz. drugih županijah ogrskega dela monarhije, denimo v Sombotelu (*Szombathely*), gimnaziji v Kisegu (*Kőszeg*) in od leta 1893 v gimnaziji v Monoštru.

Ključni ogrski zakon za predšolsko vzgojo je bil *Zakon XV – 1891 o otroških vrtcih*¹¹, ki ga je predlagal minister za vero in uk grof Albin Csáky. Z njim so bili vrtci vključeni v madžarski javni izobraževalni sistem.¹² Zakon je zakonsko določil naloge, definiral sam namen vrtcev in zavetišč za otroke, definiral upravljanje ter ureditev njihove strukture. Vključeval je tudi poglavja o ustanavljanju in vzdrževanju vrtcev, o zavodih za usposabljanje vzgojiteljic in kadra za zavetišča, državno pomoč idr.¹³ Naloga vrtcev je bila po eni strani zaščititi otroke, stare od 3 do 6 let, pred nevarnostmi zaradi odsotnosti staršev z zagotavljanjem varstva in vzgoje, po drugi strani pa spodbujati njihov telesni, duševni in moralni razvoj z navajanjem na čistočo in red ter z razvijanjem njihovih sposobnosti, inteligence in temperamenta v skladu z njihovo starostjo.¹⁴ Tako vrtce kot otroška zavetišča so lahko ustanavljali in vzdrževali država, občine, verske skupnosti in zasebniki. Zakon je dvignil veliko prahu že pred samim sprejetjem v parlamentu, saj so mu nasprotovali poslanci drugih narodnosti. Le-ta je predvideval obvezno uvajanje madžarščine oz. je po sprejetju predpisoval, da se za otroke, katerih materni jezik ni madžarščina, uvaja v vrtcih in zavetiščih madžarski jezik kot državni jezik.¹⁵ S sprejetim zakonom je madžarska oblast poskušala spodbujati gradnjo in zavest madžarske družbe ter ustvarjanje nacionalne enotnosti.¹⁶ Proces madžarizacije se je izvajal z mehkejšimi prijemi, a z latentno vsebino v zakonu.

V praksi so nekatere županije madžarizacijo najmlajših izvajale veliko pred samim sprejetjem zakona leta 1891. Madžarizacija je potekala v obliki dnevnik zavetišč. V Železni županiji so že leta 1887 poleti zbirali predšolske otroke v

---

¹¹ Zakon v madžarščini imenovan *XV. t. c. Kisdedővási törvény*. Objavljen je bil 5. maja 1891.

¹² Pukánszky in Nőbik, *A Magyar iskoláztatás története a 19–20. században*.

¹³ *1891. évi XV. törvény cikk a kisdedővásról*, dostopno na: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89100015_TV&targetdate=&printTitle=1891.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9ny cikk&referer=1000ev, pridobljeno: 25. 1. 2023 (dalje: *1891. évi XV. törvény cikk a kisdedővásról*).

¹⁴ *1891. évi XV. törvény cikk a kisdedővásról*, str. 1.

¹⁵ Prav tam, str. 2.

¹⁶ Judit Podráczky, *Óvodaiügy a 19. századi Magyar társadalomban*. Doktorska dizertacija (Budimpešta: Eötvös Loránd Tudományegyetem: Bölcsészettudományi Kar – Pedagógiai és Pszichológiai Kar: Neveléstudományi Doktori Iskola, 2007), str. 68 (dalje: Podráczky, *Óvodaiügy a 19. századi Magyar társadalomban*).

šolskih prostorih, kjer so bila organizirana dnevna zavetišča.¹⁷ Prizadevanja so šla tudi v smeri, da so "vendske" otroke med počitnicami pošiljali v madžarske vasi, kjer naj bi se učili madžarščino. Praksa je bila znana še iz Košičevih¹⁸ časov, a sedaj je uživala podporo županijske oblasti.¹⁹

Razvoj madžarskih vrtcev

Prvi madžarski vrtec na Ogrskem je bil ustanovljen leta 1828 v *Krisztina városu*, predelu današnje Budimpešte. Začetno oblikovanje madžarskih vrtcev se je odvijalo pod vplivom predvsem idej predšolske vzgoje iz Anglije, ki jih je prinesla grofica Terezija Brunsvig²⁰. V ospredju pa so bila tudi napredna načela pedagogov, kot sta bila Britanec Samuel Wilderspin in Švicar Johann Heinrich Pestalozzi.²¹ S prizadevanjem grofice Terezije Brunsvig je bilo na Madžarskem leta 1836 ustanovljeno Društvo za širjenje otroških vrtcev na Madžarskem, imenovano *Kisdednevelő Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület* oz. *KIMTE*. Slednje se je ukvarjalo z organizacijo, vzdrževanjem vrtcev, nudilo pomoč pri izbiri prostorov ter zagotovitvi potrebne opreme za vrtec, izpolnjevalo higienske in protipožarne predpise, skrbelo za izobraževanje učiteljev v vrtcu in zagotavljalo ustrezne vzgojitelje in vzgojiteljice.²² V sklopu teh naporov je bila ustanovljena tudi prva vzgojiteljska šola v Tolni ob Donavi, ki pa so jo nato preselili v Budimpešto.²³ *KIMTE* se je po izgubi monopolnega položaja leta 1874 združil z Državnim vrtčevskim društvom (*Országos Kisdedővő Egyesület*), ustanovljenim leto dni prej, z osnovanjem t. i. Državnega madžarskega vrtčevskega društva (*Országos Magyar Kisdedővő Egyesület*).²⁴ Le-to je obstajalo do leta 1946.

¹⁷ Pavlič, *Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945*, str. 75.

¹⁸ Jožef Košič (1788–1867) je bil duhovnik, pisatelj, zgodovinar in etnolog. Razvil je teorijo o tem, da so predniki Slovencev med Rabo in Muro potomci Vandalov (*Obrazi slovenskih pokrajin*, dostopno na: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/kosic-jozef/>, pridobljeno: 7. 2. 1923).

¹⁹ Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 226.

²⁰ Terezija Brunsvig (1775–1861) je bila pripadnica madžarskega plemstva in ustanoviteljica otroških vrtcev na Madžarskem po vzgledu Roberta Owena na Škotskem, ki je med drugim podpiral kolektivne pristope k vzgoji otrok in izobraževanje pod državnim nadzorom. Grofica Brunsvig je bila tudi močno vpletena v razvoj ženskega izobraževanja na Madžarskem (Béla Pukánszky, *A nőnevelés története* (Budimpešta, 2013), str. 111–119, dostopno na: chrome-extension://efaidnbmnnnibpca-pjcgclcfindmkaj/http://www.pukanszky.hu/eloadasok/ELTE_PhD_A%20noneveles%20tortenete/Segedanyagok/03_Pukanszky_Noneveles_vegso.pdf, pridobljeno: 24. 2. 2023).

²¹ Anna Rehó, "Kisdedővás a történeti Kárpátján a 19. században és a 20. század elején", *Pro minoritate: Fidesz Közép-Európai és Kisebbségi Csoportja* 21, št. 1 (2012), str. 141. (dalje: Rehó, "Kisdedővás a történeti Kárpátján a 19. században és a 20. század elején")

²² Rehó, "Kisdedővás a történeti Kárpátján a 19. században és a 20. század elején", str. 141.

²³ Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 223.

²⁴ Rehó, "Kisdedővás a történeti Kárpátján a 19. században és a 20. század elején", str. 142.

Šele po združitvah pod državno institucijo je na Ogrskem bil odprt prvi državni vrtec, in sicer leta 1876. Ob združitvi je tako na Ogrskem delovalo 143 vrtcev, od tega jih je 30 delovalo v Budimpešti.²⁵ Nadalje se je s podporo članov združenja na Madžarskem intenzivno ustanovilo vedno več predšolskih ustanov. Leta 1904 je Madžarska imela že 2.500 vrtcev, v katerih je delalo 2.650 vzgojiteljic, medtem ko je v avstrijskem delu monarhije število vrtcev, po podatkih iz leta 1902, bilo za več kot polovico manjše.²⁶ Takrat so našli 936 vrtcev.²⁷ Predšolske ustanove pa so se razširile tudi po preostali Evropi, največ jih je bilo zabeleženih v Združenih državah Amerike – leta 1902 kar 4.500.²⁸

Še pred sprejetjem zakona o vrtcih so spodbude o ustanovitvi vrtcev prihajale tudi s strani ogrskih županij, ki so se zavedale pomena otroških vrtcev kot "pripravljalnic" za madžarske šole. Samoiniciativno so ustanovljale vrtčevska društva ter finančno spodbujale na občinski in županijski ravni. Na območju Železne županije je bilo že leta 1883 ustanovljeno vrtčevsko društvo, imenovano *Vasvármegyei Kisdédóvó egylet*, ki je snovalo ustanovitev vrtcev. V Železni županiji je bilo do leta 1886 vse skupaj devet javnih vrtcev.²⁹ Na zasebnih temeljih pa so nastajali vrtci, med njimi tudi prvi vrtec v Prekmurju – v Murški Soboti leta 1886 in razna poletna varstva oz. zavetišča. Po izidu *Zakona o otroških vrtcih* leta 1891 se je število otroških vrtcev začelo povečevati, tako je leta 1898 bilo le-teh v Železni županiji že 24.³⁰ Leta 1893 je bila določena 1-odstotna doklada za otroške vrtce, kar je ustanavljanje otroških vrtcev še pospešilo.³¹ Ob podpori županije so ustanovili madžarske vrtce v prekmurskih, večinoma nemadžarskih vaseh, in sicer v krajih Cankova, Bakovci, Tišina, Tešanovci in Puconci. Slednji so začeli delovati v zadnjih letih druge polovice 19. stoletja. Predšolske ustanove pa so zagon dobili tudi v Zalski županiji, kjer je leta 1897 bilo prešteti 16 vrtcev ter šest stalnih in 87 poletnih zavetišč.³²

Pri širjenju madžarskega jezika in duha so poleg izobraževalnih ustanov pomagala tudi izobraževalna društva, med njimi za območje Prekmurja v Murški Soboti ustanovljeno Madžarsko izobraževalno društvo za Vendsko krajino (*Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület – VMKE*) leta 1893 in kasneje leta

²⁵ Prav tam, str. 143.

²⁶ Gisela M. Gary, *Geschichte der Kindergärtnerin von 1779 bis 1918* (Dunaj: Edition Praesens, 1995), str. 73 (dalje: Gary, *Geschichte der Kindergärtnerin von 1779 bis 1918*).

²⁷ Iz tabele o vrtcih v Cislajtaniji za leto 1902 glede številčnosti vrtcev: Spodnja Avstrija 165, Gornja Avstrija 22, Solnograška 4, Štajerska 46, Koroška 8, Kranjska 12, Trst in okolica 21, Gorica 22, Istra 18, Tirolska 24, Predarlško 3, Bohemija 284, Moravska 168, Šlezija 50, Galicija 81, Bukovina 5 in Dalmacija 3 (Gary, *Geschichte der Kindergärtnerin von 1779 bis 1918*, str. 75.)

²⁸ Prav tam, str. 72.

²⁹ "Zalai vármegyében", *Muraszombat és Vidéke*, 20. 3. 1887, št. 12, str. 3.

³⁰ Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 223.

³¹ Prav tam, str. 226.

³² "Iskolák", *Alsó-Lendva és Vidéke*, 13. 5. 1897, št. 2, str. 3.

1899 v Lendavi Izobraževalno društvo Dolnje Lendave in okolice (*Alsó Lendvai és Vidéki Közművelődési Egylet*). Društva so bila namenjena predvsem madžarizaciji, ki je postala vzvod širšega izobraževanja. V spodbudo učiteljem in vzgojiteljicam v obmejnih županijah so se za njihov prispevek delovanja delile tudi denarne nagrade.

"Plodna tla za prihodnost" madžarskih vrtcev so konec 19. stoletja ustvarjale in podpirale tudi plemiške družine v Prekmurju. Prispevki in donacije za prekmurske vrtce so prihajali s strani plemiške družine Batthyányi. Njen član grof Zsigmond Batthyányi je tudi poleg podpore ustvaril pogoje za ustanovitev vrtcev. Tako je leta 1906 za namen vrtca odstopil hišo v Tropovcih, kjer so bili oblikovani prostori vrtca in eno stanovanje za ustanovitev vrtca na Tišini.³³ Tudi njegova žena grofica Batthyányi – Melanie Kladziwa je bila velika podpornica revnih otrok. Izmed podpornikov in članov plemiške družine Szapáry je kot zaščitnica izstopala grofica Marija Szapáry³⁴, žena Geze Szapáryja, ki je otroke obdarila ali denarno podprla predvsem ob božiču.³⁵ Poleti je grofica organizirala tudi poletno zabavo iger in tekmovanj z nagradami za otroke murskosoboškega vrtca in otroke v šoli.³⁶ Prvi ustanovljen vrtec na območju Prekmurja, v Murski Soboti, je ob prvotnih zasebnih pobudah uspeval predvsem zaradi donacij in vzdrževanja. Ob slabem finančnem stanju je Murskosoboško vrtčevsko društvo večkrat, tudi leta 1892, izrazilo željo po tem, da bi vrtec prevzela država, saj ga samo društvo več ni zmoglo vzdrževati.³⁷ Vzdrževanja na lastne stroške je do poddržavljenja vrtca leta 1896 prevzel grof Tivadar Széchenyi.³⁸ Na območju Murske Sobotice in Beltincev pa je izstopala predvsem družina Zichy. Grof Avgust Zichy je s svojo družino med prvo svetovno vojno večkrat bil v murskosoboškem vrtcu, kjer je prisluhnil otroškemu petju in recitiranju ter ob tem obdaril otroke.³⁹ To navado je ohranila njegova hčerka Marija Zichy.⁴⁰ Svojo dobroteljskost je razširila tudi v domačih Beltincih, kjer je ob nastopu najmlajših vrtčevskih otrok poskrbela za prehrano ter pomagala v stiskah predvsem vojnim sirotam, vdovam in invalidom.⁴¹

³³ "Gróf Batthyány Zsigmond nagylelkű adománya", *Muraszombat és Vidéke*, 11. 11. 1906, št. 45, str. 2.

³⁴ Grofica Marija Szapáry roj. Győry (1840–1908) je bila od leta 1861 poročena s grofom Gezo Szapáryjem. Bila je dvorna dama kraljice Elizabete, aktivna v dobrotelnem ženskem društvu v Budimpešti, večletna predsednica katoliškega dobrotelnega ženskega društva v Murski Soboti ter velika podpornica in dobrotnica novoustanovljenih institucij kot so sirotišnice, vrtci ipd. (Sztepecz Janos, "Szapary grofojca", *Neutepeno poprijéta Devica Marija: pobozsen meszecszen liszt*, junij 1908, št. 7, str. 197–200).

³⁵ "Köszönet-nyilvánítás", *Muraszombat és Vidéke*, 3. 12. 1899, št. 49, str. 3.

³⁶ "Ünnepély", *Muraszombat és Vidéke*, 22. 7. 1894, št. 30, str. 2.

³⁷ "Óvoda", *Muraszombat és Vidéke*, 4. 12. 1892, št. 49, str. 2.

³⁸ "Gróf Széchenyi Tivadar", *Muraszombat és Vidéke*, 23. 1. 1887, št. 4, str. 2.

³⁹ "Főúri látogatás", *Muraszombat és Vidéke*, 6. 8. 1916, št. 32, str. 3.

⁴⁰ "Óvodai záróünnepély", *Muraszombat és Vidéke*, 1. 7. 1917, št. 26, str. 3.

⁴¹ "Ünnepély", *Muraszombat és Vidéke*, 23. 9. 1917, št. 38, str. 3.

Finančna podpora za prekmurske vrtce pa je prišla tudi s strani malomeščanskih posameznikov in pa lokalnih podjetij ter raznih lokalnih društev.⁴² Leta 1887 je bilo v lokalnem časopisu celo izpostavljeno, da Judje vidijo v vrtcu večji smisel in intelektualni razvoj otroka in tako zanj tudi več darujejo, medtem ko večina krščanskih industrialcev, večinoma iz kmetijske panoge, ne.⁴³

Iz različnih virov je razvidno, da vrtci v Prekmurju so bili ustanovljeni z namero širjenja madžarskega jezika tam, kjer je večinsko prebivalstvo bilo slovensko govoreče. Ob otvoritvi vrtca na Cankovi, ki se je zavlekla v leto 1896, se v časopisu še posebej pozdravlja ustanavljanje podobnih institucij, še posebej na meji, kjer bodo Madžari "pripravili plodna tla za prihodnost".⁴⁴ Podobni primeri madžarizacije so se dogajali tudi na drugih slovenskih območjih, ki so bila pod avstrijskim delom monarhije. Vendar so za razliko od madžarskih predšolskih ustanov tiste imele v okolju alternativo, saj so tam delovale narodnoobrambne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda. Slednje so podpirale slovenščino kot učni jezik v šolah ter se bojevale zoper širjenje nemškega in italijanskega šolstva.

Prve vzgojiteljice

Ko se je v drugi polovici 19. stoletja razmišljalo o osebah za skrb otrok zunaj družine, so v poštev prišle samo ženske. Nastal je nov ženski poklic, ki so ga spodbujala meščanska ženska gibanja in društva ter vsi tisti, ki jih je zanimala javna vzgoja majhnih otrok.⁴⁵

Prve zaposlene vzgojiteljice v Prekmurju so se izšolale v ogrskem delu monarhije. Najstarejše v Budimpešti, kjer je prišlo do ustanovitve Fröblovega ženskega društva.⁴⁶ Sam razvoj Fröblovih idej in ustanovitev vzgojiteljske šole pa je bil močno povezan tudi z vzporednim procesom ženskega gibanja na Madžarskem ter večje vloge ženske v družbi. Kot je povzel Robert Nemes, je v času nacionalizma po pomladi narodov na Madžarskem vprašanje ženske izobrazbe bilo pomembno, saj "bolj ko je družba kultivirana, boljše izobrazbo imajo v njej ženske."⁴⁷ Veliko vlogo pri ženskem društvu je imela Györgyné Maj-

---

⁴² "Köszönetnyilvánítás", *Muraszombat és Vidéke*, 17. 2. 1907, št. 7, str. 3.

⁴³ "A muraszombati kisededóvodában", *Muraszombat és Vidéke*, 7. 8. 1887, št. 32, str. 2.

⁴⁴ "Óvoda megnyitása", *Muraszombat és Vidéke*, 22. 12. 1895, št. 51, str. 2–3.

⁴⁵ Gary, *Geschichte der Kindergärtnerin von 1779 bis 1918*, str. 105–106.

⁴⁶ Rehó, "Kisededóvás a történeti Kárpátján a 19. században és a 20. század elején", str. 142.

⁴⁷ Robert Nemes, *The once and future Budapest* (Illinois, 2005), str. 91.

XI. évfolyam.

1. szám.

Budapest, 1882. január.

KISDEDNEVELÉS.

SZÜLŐK, KISDEDNEVELŐK ÉS A NEVELÉSÜGY BARÁTAI SZÁMÁRA.

KIADJA:

A „KISDEDNEVELŐK ORSZ. EGYLETE”.

Felelős szerkesztő: **DÖMÖTÖR GÉZA**, az óvóképezde igazgatója.

Megjelenik havonként *egyszer*. — **Előfizetési ár** egész évre 4 frt, félévre 2 frt.

Közlésre szánt kéziratok a szerkesztőhöz **Budapestre**, Szegényháztér 7. szám. — Előfizetési pénzek, reklamatok pedig **Kozma Dénes** egyleti pénztárnokhoz, Budapest, Óvó-utca: Óvóképezde, bérmentve küldendők. — Pályázatok, hirdetések jutányos áron vétetnek föl.

Az év elején.

A „Kisdednevelés” tizedik évfolyama záródott be lapunk legutóbbi számával. Egy évtized semmivé törpül az idők végtelenségében, de elég hosszú arra, hogy visszapillantva a múltba, lapunk számot adjon munkásságáról és arról, vajlon megfelelt-e rendeltetésének e lefolyt évtized alatt?

A kisdednevelés irodalma tíz év előtt még teljesen műveletlen talaj volt, mely parlagon hevert s a német szakirodalom termékei mind nagyobb tért kezdtek foglalni hazánkban; a német nevelési rendszernek óvodáinkba és gyermekkertjeinkbe áttöltésével együttesen a germanizálás veszélyei is fenyegették intézeteinket, melyeknek legszentebb feladatuk épen a magyar nyelv és nemzeti érzület kifejtése és terjesztése az új nemzedékben. Lapunk hasábjain emelkedett az első tiltakozó szó e németesítő irány ellenében s az ezt követő komoly és heves harez diadalra juttatá a magyar nemzeti irányt kisdednevelő intézeteinkben.

Lapunk volt az a közeg, mely a magyar kisdednevelési szakirodalmat ápolta és fejleszté, mely e tíz éven át kifejtett szakadatlan munkásságával lassankint egy *magyar kisdednevelési rendszert* teremtett s ezáltal lehetőségessé tévé, hogy az idegen rendszer egyoldalú utánzásának helyébe egy, a magyar gyermek kedélyéhez és nedvalkatához viszonyított eljárás lépjen.

E lefolyt tíz év alatt sok üdvös eszme született, sok közös érdek nyert kifejezést; lapunk feltárta hasábjait az eszmeeserének, érlelte és felszínén tartotta mindaddig, míg az a megvalósulás révébe nem jutott.

Naslovnica strokovnega mesečnika *imena* *ne* *ga* *Kisdednevelés* za predšolsko vzgojo iz leta 1882 (*Kisdednevelés*, dostopno na: https://adt.arcanum.com/ro/view/Kisdednevelés_1882/?pg=0&layout=&=,pridobljeno:15.2.2023)

láth⁴⁸, ki je poskrbela, da je Vzgojno žensko društvo v Budimpešti (Budapesti Nevelési Nőegylet) leta 1872 prevzelo ime *A Magyarországi Központi Fröbel*

⁴⁸ Györgyné Mailáth rojena kot Stefánia Prandau-Hillebrand (1832–1914) je bila pomembna osebnost v katoliškem življenju mesta Pécs, saj je med drugim ustanovila ljudsko šolo in druge izobraževalne ustanove. Svoj čas je bila tudi predsednica dobrodelnega ženskega društva v Budimpešti. Njen mož György Mailáth (1818–1883) je bil državni sodnik (*országbíró*) in častni član Madžarske akademije znanosti (*Mailáth György*, dostopno na: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Mail%C3%A1th_Gy%C3%B6rgy_\(ország%C3%A1lb%C3%ADr%C3%B3,_1818%E2%80%931883\)#Csal%C3%A1dja](https://hu.wikipedia.org/wiki/Mail%C3%A1th_Gy%C3%B6rgy_(ország%C3%A1lb%C3%ADr%C3%B3,_1818%E2%80%931883)#Csal%C3%A1dja), pridobljeno, 25. 2. 2023).

Nőgyesület oz. Madžarsko osrednje Fröblovo žensko društvo.⁴⁹ Ta je pozneje imel tudi Institucijo za izobraževanje vzgojiteljic v vrtcu oz. *Gyermekkereti nevelő képezdeje*.⁵⁰

Med drugimi se je v Budimpešti na tako imenovani *Magyarországi Központi Fröbel Nőgyesület* leta 1893 za vzgojiteljico izšolala žena enega večjih prekmurskih tiskarjev na prelomu 20. stoletja, lastnika tiskarne in papirnice, Ernesta Balkanyija v Dolnji Lendavi, Theodora Mayer. Dora Mayer sicer nikoli ni bila dodeljena na vzgojiteljsko delovno mesto, je pa nekaj let aktivno sodelovala v vrtčevskem društvu v Budimpešti, nato pa se je kmalu poročila in z možem preselila v Doljno Lendavo, kjer sta odprla tiskarno.⁵¹

V Prekmurju se je zvrstilo kar nekaj šolanih in usposobljenih deklet z vzgojiteljsko šolo. Izobrazile so se v tako imenovani vzgojiteljski šoli v Budimpešti ali pa na učiteljiščih, ki so imela programe in tečaje, s katerimi so dajala možnost opravljanja vzgojiteljske diplome. V Železni županiji so izstopale vzgojiteljske šole v Šopronu, Kisegu in Sombotelu. Ena najpomembnejših vzgojiteljskih šol je bila v Kisegu, ki je pod vodstvom reda dominikank odprla svoja vrata že leta 1867.⁵² Sledilo pa je tudi odprtje šolskih ustanov za dekleta v Sombotelu, kamor so prišle dominikanke na povabilo škofa ter poleg vrtca, osnovne šole in dekliške meščanske šole, leta 1913 odprle vzgojiteljsko šolo. V njej se je letno izobraževalo od 30 do 40 učenk in po dvoletnem izobraževanju opravilo zaključni izpit.⁵³ Izobraževalni cilj šole je bil "usposobiti vzgojiteljice vrtca, ki so poklicane, verne, značajske in domoljubne, da lahko prevzamejo svoje mesto pri vzgoji otrok, tako v vrtcu kot v družini".⁵⁴ Šolanje vzgojiteljic je trajalo dve leti. Sprejeta pa so bile samo zdrava dekleta z dopolnjenjem šestnajstim letom z glasbenim poslušom ter s šolskim spričevalom, ki potrjuje uspešno končanje 4. razreda srednje, meščanske ali višje dekliške šole idr. Tudi osebe, starejše od 40 let, so lahko bile sprejete na šolanje, vendar le s posebnim ministrskim dovoljenjem.⁵⁵ Po opravljeni diplomii so morale po zakonu iz leta 1891 opraviti še najmanj eno leto praktičnega usposabljanja.

---

⁴⁹ Éva Szabolcs in Endréné Réthy, "Fröbel és a nőmozgalmak Magyarországon", *Magyar pedagógia: A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának folyóirata* 99, št. 4 (1999), str. 363–373, 367 (dalje: Szabolcs in Endréné Réthy, "Fröbel és a nőmozgalmak Magyarországon").

⁵⁰ Szabolcs in Endréné Réthy, "Fröbel és a nőmozgalmak Magyarországon".

⁵¹ Njeno diploma hrani Galerija-Muzej Lendava, razstavljena je na stalni razstavi v lendavski sinagogi.

⁵² Mária Geröly, "A szombathelyi Domonkos Rendi nővérek óvónőképző intézetének története (1913–1923)", v: *A tanítóképzés múltja, jelene III.*, ur. Ildikó Koós in Béla Molnár (Sopron: Nyugat-Magyarországi egyetem, 2014), str. 122 (dalje: Geröly, "A szombathelyi Domonkos Rendi nővérek óvónőképző intézetének története (1913–1923)").

⁵³ Geröly, "A szombathelyi Domonkos Rendi nővérek óvónőképző intézetének története (1913–1923)", str. 123.

⁵⁴ Prav tam, str. 124.

⁵⁵ *1891. évi XV. törvények a kisedővásról*, str. 7.

Na vzgojiteljskih šolah so se izobraževala predvsem malomeščanska dekleta, hčere učiteljev, uradnikov ipd. Nekatere poklica niso nikoli opravljale oziroma so ga zaradi poroke morale opustiti. Med njimi je bila Ella Kondor, hči učitelja Ferenc K Kondorja iz Kupšincev in sestra karikaturlista Ladislava Kondorja, ki je bila kot diplomirana učiteljica imenovana v vrtec v Nagykovács leta 1908,⁵⁶ naslednje leto pa je že nehala službovati zaradi poroke z odvetnikom dr. Balintom Birójem.⁵⁷

Ocenjujem, da je bilo vzgojiteljic, delujočih v prekmurskih vrtcih od konca 19. stoletja do leta 1919 približno dvajset.⁵⁸ Mednje štejem le zaposlene diplomirane vzgojiteljice, ne pa vodje poletnih zavetišč, saj bi število le-teh bilo veliko večje. Nekatere diplomirane vzgojiteljice so v Prekmurju delovale le nekaj let, druge skoraj celo življenje. Prijavljale so se na razpise, ki so jih objavljala različna županijska vrtčevska društva ali pa so bila imenovana s strani države. Njihove dodelitve na delovna mesta so bile objavljene v vrtčevski reviji *Kisdednevelés*. Slednja je bila strokovna revija za predšolske otroke, ki jo je izdajalo Državno vrtčevsko društvo ter je bila v prvi vrsti namenjena vzgojiteljicam ter vzgojiteljem in tistim, ki delajo v vzgoji, pa tudi staršem. Šlo je za prvo in najpomembnejšo mesečno revijo za predšolsko vzgojo, ki je izhajala od leta 1879 vse do leta 1944 z nekaj letnimi premori med leti 1919 in 1924. Leta 1882 je urednik revije Geza Dömötör⁵⁹ v uvodnem članku spomnil, da so bili prvi članki v reviji predvsem protest proti germanizaciji in prenosu nemškega vzgojnega sistema v madžarske vrtce. Pretečemu ponemčevanju so se z ostrim bojem uprli in širili madžarski jezik in narodno madžarsko čustvo v nove rodove.⁶⁰ Tako je list stremel k negovanju in razvijanju madžarske otroške vzgojne literature in skozi leta počasi oblikoval madžarski vzgojni sistem.

Umeščanje vrtcev in zaposlenih vzgojiteljic pod predpisane zakonske okvire⁶¹ je prinesel že večkrat citirani Csákyjev zakon o otroških vrtcih iz leta

⁵⁶ *Muraszombat és Vidéke*, 19. 4. 1908, št. 16, str. 3.

⁵⁷ *Muraszombat és Vidéke*, 19. 9. 1909, št. 38, str. 3.

⁵⁸ V sledečih vrtcih so se zvrstile naslednje vzgojiteljice: Vrtec Bakovci od leta 1894 dalje: Izabella Tökéssy, Ida Nagy, Janka Jedlicka, Amália Kasperek in Ilona Lázár; Vrtec Cankova od leta 1895 dalje: Anna Spransky in Jolanka Hima; Vrtec Tišina: Ilona Fénusz in Mariska Eigner; Vrtec Puconci od leta 1899: Vilma Bouquet, Gizella Pammer in Katalin Barbocsik; V obeh murskosoboških vrtcih: Irma Kammermayer Takáts, Ilona Tóhati, Roza Nagy in Anna Spransky.

⁵⁹ Géza Dömötör (Pest, 1856 – Újpest, 1900) vzgojitelj, pedagog, pisec pedagoških tekstov in od leta 1880 tudi ravnatelj Državnega vrtčevskega društva. Med drugim je kasneje aktivno sodeloval pri pripravi zakona o vrtcih leta 1891 (*Magyar életrajzi lexikon*, dostopno na: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>, pridobljeno: 24. 1. 2023).

⁶⁰ "Az év elején", *Kisdednevelés*, januar 1882, št. 1, str. 1–2.

⁶¹ V avstrijskem delu monarhije je področje vzgojiteljic pred letom 1972 obstajal le kot opomba v organizacijskem statutu za ustanove za usposabljanje učiteljev, z letom 1972 pa je sprejet ministrski odlok, ki vsebuje ločeno zakonsko določbo o usposabljanju vzgojiteljev v vrtcih v Avstriji (Gary, *Geschichte der Kindergärtnerin von 1779 bis 1918*, str. 91)

1891. Ta je med drugim uzakonil, da so v otroških vrtcih lahko zaposlene samo diplomirane vzgojiteljice, ki so končale vzgojiteljsko šolo na Ogrskem.⁶² Kot negovalke v otroških vrtcih pa lahko le osebe, ki obvladajo madžarščino in so opravile praktični izpit na vzgojiteljski šoli ali naknadno pred šolskim nadzornikom, za kar so prejele spričevalo o izpitu.⁶³ Za tiste vzgojiteljice, ki so svojo kvalifikacijo pridobile v tujini, so po zakonu morale za priznanje diplome opraviti dodatni kvalifikacijski izpit na madžarskem izobraževalnem zavodu, ki ga je za to pooblastilo ministrstvo za vero in uk.⁶⁴ Izpit je bil sestavljen iz madžarskega jezika in poznavanja madžarske zgodovine, ustavnega prava ter geografije.⁶⁵ Za učenje madžarskega jezika ter zadostno znanje na izpitu so imele tri leta čas. Ob neizpolnitvi teh pogojev je sledila odpoved službe. Razrešene so bile tudi nediplomirane vzgojiteljice po 42. členu zakona, ki pravi takole:

Vzgojiteljice brez spričevala, ki so vsaj tri leta pred začetkom veljavnosti tega zakona neprekinjeno delale v vrtcih, lahko ostanejo na svojem delovnem mestu brez opravljanja kvalifikacijskega izpita in se jim priznajo ugodnosti, določene z zakonom, če pred pristojnim inšpektorjem dokažejo svoje uspešno delo in znanje madžarskega jezika. Če madžarskega jezika ne obvladajo v zadostni meri, ga morajo osvojiti v treh letih od začetka veljavnosti tega zakona in ga praktično dokazati pred inšpektorjem za izobraževanje. V nasprotnem primeru jih je treba razrešiti z delovnega mesta.⁶⁶

Murska Sobota

Kot je bilo že omenjeno, je bila ena izmed prvih predšolskih ustanov v Prekmurju ravno vrtec v Murski Soboti, katerega začetki segajo v tamkaj ustanovljeno zasebno otroško zavetišče.

Zasebni zavod v Murski Soboti je deloval pod vodstvom Francziske Gerjár. Posameznike, ki so se zavedali namena vrtca ne le kot vzgojnega orodja, pač pa tudi podlage za madžarizacijo, je to spodbudilo k ustanovitvi vrtca. Med njimi je velike zasluge za ustanovitev imel okrajni sodnik (*Járásbíró*) Agustich Pongrácz, ki je od začetka opravljal funkcijo predsednika vrtčevske-

---

⁶² Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 225.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ 1891. évi XV. törvénycikk a kisededóvásról, str. 2.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ 1891. évi XV. törvénycikk a kisededóvásról, str. 9.

Kisdedovoda.

Járásunk egyik égető szükségén tehát segítve lesz. A kisdedovoda felállításával ezerekre menő kincseket nyerünk, hisz csak egy gyermek megmentése pénzben meg se becsülhető, hát midőn százak előtt nyitjuk meg azt az utat, melyen haladva csakis jó polgárai lehetnek e hazának s a munka, szorgalom folytán mindnyájan boldogok: mily óriási kincset gyűjtünk az emberiség javára.

Szülők, emberbarátok: olvassátok a felhívást!

Felhívás!

A m. kincstár s a megyei tek. központi ovoda-egylet segélyezései folytán a mult évben alakult kisdedóvó-egyesületünk képes lesz az ovodát még május vagy június havakban felállítani; mivel azonban már jó eleve tudnunk kell, hogy hány 3—6 éves gyermek fogja azt látogatni: kérjük azon t. szülőket — ovodaképes gyermekeiket még f. április hóban az egylet gondnokságánál, Takács R. István urnál, saját lakásán naponkint 11—12 óráig beírni ne terheltesse! Egy-egy gyermek után az évi fizetés 2 frt 40 kr., melynek felét az ovoda megnyitásakor le kell róni. Be kell mondani a beíratásnál a gyermek vezeték- s keresztnévét, születési évét s napját, születési helyét, lakását, szülője nevét, foglalkozását, vallását, anyanyelvét, testi- vagy lelki hibáit, rosz szokásait, ha azok a beírandó gyermeknél netán előfordulnának.

Muraszombat, 1886. márczius 24-én.

A választmány.

Poziv k vpisu v murskosoboški vrtec (*Muraszombat és Vidéke*, 4. 4. 1886, št. 14, str. 2)

ga društva več let.⁶⁷ Ob oblikovanju vrtčevskega društva Murska Sobota 7. septembra 1885, Franczisko Gergár niso zaposlili kot vzgojiteljico v vrtcu, saj ni imela potrebnih strokovnih izpitov in diplome.⁶⁸ Je pa do svoje dokončne razrešitve, vsaj nekaj mesecev po otvoritvi vrtca bila imenovana za pomočnico vzgojiteljice.

Že aprila leta 1886 je v časopisu *Muraszombat és Vidéke* bil objavljen poziv o vpisu otrok v murskosoboški vrtec.⁶⁹ Šele z avgustom pa je prišlo do slavnostne otvoritve, z govorom okrajnega sodnika in vodje murskosoboške vrtčevske ustanove – Agustich Pongrácz; ta se je zahvalil vsem, ki so prispevali k

⁶⁷ Irma Kammermayer Takács, "A muraszombati kisdedóvoda története keletkezésétől máig", *Muraszombat és Vidéke*, 9. 8. 1896, št. 32, str. 1–3.

⁶⁸ Prav tam, 2.

⁶⁹ "Felhívás!" *Muraszombat és Vidéke*, 11. 4. 1886, št. 15, str. 3.

sami ustanovitvi in opremi vrtca s svojimi donacijami.⁷⁰ Med drugim je dodal, da vrtec ne bo predan le vzgojiteljici in skrbnici otrok, temveč bodo poskrbeli za razvijanje madžarskega duha in dejavnikov madžarizacije, s čimer bodo koristili tudi domovini.⁷¹

Na razpis za vzgojiteljico vrtca se je prijavila mlada diplomirana vzgojiteljica iz Budimpešte, in sicer z odličnimi priporočili in potrdili.⁷² Šlo je za Irmo Kammermayer. Irma je bila rojena leta 1868 v Budimpešti, se šolala na dekliški meščanski šoli ter obiskovala budimpeštansko državno učiteljsko šolo za vzgojiteljice, kjer je leta 1886 diplomirala. Bila je nečakinja prvega župana Budimpešte, Imreja Kammermayerja.⁷³ Prvo zaposlitev je dobila v Murski Soboti in s tem postala tudi prva vzgojiteljica v Prekmurju. Irma Kammermayer je v svoji zaposlitvi videla predvsem opravljanje svojega plemenitega poslanstva ob meji.

Vzgojiteljica Irma Kammermayer se je 17. avgusta 1890 v Budimpešti poročila z murskosoboškim učiteljem Istvánom R. Takácsem.^{74,75} Z možem sta delovala v malomeščanski družbi Murske Sobote na različnih področjih. Pomagala mu je pri oblikovanju časopisa *Muraszombat és Vidéke*, ko je bil nekaj let njen urednik. Sama pa je aktivno sodelovala tako v vrtčevskih društvih kot tudi v dobrodelnih ženskih društvih.

Vrtec v Murski Soboti so zaradi težav pri zasebnem vzdrževanju skušali čimprej poddržaviti. To jim je uspelo deset let po ustanovitvi, leta 1896, ko je bila Irma kot vzgojiteljica tam tudi nadalje potrjena. Iz dotrajanih prostorov stanovanjske hiše so leta 1902 vrtec premestili v novo zgradbo na glavni ulici.⁷⁶ Murskosoboški vrtec so od samega začetka obiskovali otroci treh različnih veroizpovedi in treh različnih narodnosti.⁷⁷ O sprejemanju otrok v državne in občinske vrtec brez razlikovanja glede na vero in materni jezik je bilo zapisano tudi v zakonu z leta 1891.⁷⁸ Zanimanje za vrtec je bilo tako veliko, da je presegalo dovoljeno skrb ene vzgojiteljice, ki je lahko skrbela za največ 80 otrok.⁷⁹ Leta 1893 bilo v vrtec vpisanih 100 otrok.⁸⁰

⁷⁰ "Muraszombat, 1886. augusztus 7", *Muraszombat és Vidéke*, 8. 8. 1886, št. 32, str. 1–2.

⁷¹ Prav tam.

⁷² "A muraszombati ...", *Muraszombat és Vidéke*, 11. 7. 1886, št. 28, str. 3.

⁷³ *Muraszombat és Vidéke*, 20. 6. 1897, št. 25, str. 2.

⁷⁴ Kasneje priimek pisan kot Takáts.

⁷⁵ Budapest Főváros Levéltára – Mestni arhiv v Budimpešti na Madžarskem (BFL), HU BFL, XV 20 2 A12 000, Dvojnikni matičnih knjig reformirane cerkve iz arhiva *Dunamelléki református egyházkerület*, mikrofilm škatla A18-A19, "Poročna knjiga reformirane cerkve iz leta 1890".

⁷⁶ "Két ünepély", *Muraszombat és Vidéke*, 25. 5. 1902, št. 21, str. 1.

⁷⁷ "Egy kis statistika", *Muraszombat és Vidéke*, 13. 11. 1892, št. 46, str. 3.

⁷⁸ *1891. évi XV. törvények a kisedővásról*, str. 4.

⁷⁹ Prav tam, str. 2.

⁸⁰ "Régen számlálgatták", *Muraszombat és Vidéke*, 2. 7. 1893, št. 27, str. 2–3.

Razglednica prikazuje stavbo prvega državnega vrta v Murski Soboti, ki se je nahajal na takratni Glavni ulici (Zasebna zbirka Zorana Vidica iz Murske Sobote)

Ob vedno večjem številu prijavljenih otrok so v Murski Soboti leta 1907⁸¹ odprli še en vrtec, in sicer v najetem stanovanju lastnika Jenőja Terplána na Lendavski ulici, pozneje znanem kot "Terplanov vrtec".⁸² Za vzgojiteljico v drugem državnem vrtcu je bila izbrana Ilona Tóhati.⁸³ Slednja je vrtec po zaključni slovesnosti konec oktobra zapustila. Premeščena je bila v vrtec v svojem rojstnem mestu Kolozsvár.^{84,85} Njeno mesto je zasedla Rozsa Nagy, vzgojiteljica iz Tešanovcev.⁸⁶ Rozsa Nagy je ministerstvo za veroizpoved in javno šolstvo junija 1908 poslalo na nadaljnje vzgojiteljsko izobraževanje v kraj Hódmezővásárhelyu, v bližini mesta Szeged, ki se ga je udeležilo 30 slušateljev, od tega sta bili dve tretjini zaposlenih v državnih vrtcih.⁸⁷ Bila je edina vzgojiteljica iz Železne županije, udeleženk iz Zalske županije ni bilo.

⁸¹ Leta 1906 so morali v državnem vrtcu zaradi prostorske stiske zavrtniti 100 otrok ("Ótődik tanerőt az állami iskolába", *Muraszombat és Vidéke*, 1. 7. 1906, št. 26, str. 1–2).

⁸² "Az állami ovoda gondnokságának ülése", *Muraszombat és Vidéke*, 7. 10. 1906, št. 40, str. 3.

⁸³ "Új óvoda és óvoné", *Muraszombat és Vidéke*, 2. 9. 1906, št. 35, str. 3.

⁸⁴ Kolosvár je danes mesto Cluj v Romuniji.

⁸⁵ "Athelyezett ovonó", *Muraszombat és Vidéke*, 24. 11. 1907, št. 47, str. 3.

⁸⁶ "Kinevezés, áthelyezés", *Az Ujság*, 27. 11. 1907, št. 281, str. 21.

⁸⁷ "Hírek: Nagy Rózsikát", *Muraszombat és Vidéke*, 3. 7. 1908, št. 27, str. 3.

Fotografija vzgojiteljice Irme K. Takáts (*Kisdednevelés*, 15. 11. 1912, št. 22, str. 581–582)

Konec septembra leta 1912 je v pokoj iz zdravstvenih razlogov odšla vzgojiteljica Irma Kammermayer Takáts. Tri desetletja je v murskosoboškem vrtcu uspešno delovala na področju vzgoje in prva utirala pot madžarizaciji. "Otroci so po njeni zaslugi vzljubili madžarski jezik, vendski otroci pa so se po njeni zaslugi naučili madžarsko pozdraviti in moliti".⁸⁸ Ob upokojitvi je vodstvo državne osnovne šole in državnega vrtca v Murski Soboti svoji domačinki izrazilo priznanje in hvaležnost za njeno uspešno, požrtvovalno delovanje v korist madžarskega jezika in kulture. Okrajni glavar (*járási főszolgabíró*) in predsednik sveta zavoda vrtca Posvay Pongrác je v govoru vzgojiteljici izrazil priznanje in hvaležnost, ki jo ji priznavajo vrtci, šole in starši. Spomnil se je zaslug vzgojiteljice ob odhodu v pokoj, saj je bila v svojem poklicu eden najmočnejših stebrov madžarske družbe. Od nje so se poslovili tudi učitelji, sodelavke in pa tudi razna društva, predvsem katoliško žensko društvo Murska Sobota, katerega članica je bila dolga leta.⁸⁹

---

⁸⁸ "Takácsné K. Irma nyugdalomba vonul", *Muraszombat és Vidéke*, 29. 9. 1912, št. 39, str. 3.

⁸⁹ "A muraszombi ker. jótékony nőegylet közgyűlése", *Muraszombat és Vidéke*, 1. 12. 1912, št. 48, str. 1.

Državno društvo vzgojiteljic se je pridružilo počastitvi Irme K. Takáts, ki je skoraj trideset let delala za napredek madžarskega izobraževanja otrok ter dosegla dobre rezultate tako v praksi kot tudi s pisanjem – literarno. Skozi leta je objavila več člankov v časopisu *Kisdednevelés*. "Vse njeno delo je odlikovala praktičnost, oster pogled in prodorna ljubezen do svojega poklica", so zapisali.⁹⁰ Zakonodajna oblast Železne županije ji je podelila denarno nagrado in priznanje za izjemne zasluge na področju madžarizacije, saj je tudi kot sodelavka državnega sveta muzejev in knjižnic petnajst let vodila knjižnico Transdanubijskega izobraževalnega društva (*Dunántúli Közművelődési Egyesület Könyvtára*). V veliko zahvalo in spoštovanje njenega dela in dosežkov za madžarizacijo okolja je bilo o njenem življenju in delovanju ob upokojitvi objavljenih nekaj člankov v pomembnih lokalnih in državnih časopisih in revijah, med drugim v *Képes Hét*, *Néptanítók Lapja*, *Muraszombat és Vidéke* in časopisu *Kisdednevelés*.

Z Irmo se je istega leta, novembra 1912, upokojil tudi njen mož, ravnatelj osnovne šole v Murski Soboti – István R. Takáts.⁹¹ Tudi on je imel zelo pomembno vlogo v kulturnem preoblikovanju mesta ter imel več pomembnejših funkcij. Preselila sta se v Budimpešto, kjer je živel tudi Istvánov sin iz prvega zakona, Laszló Takátsu⁹², ki je delal kot vodja gradnje madžarskega parlamenta.⁹³ Z dobrodelno dejavnostjo sta nadaljevala tudi v Budimpešti, še posebej po smrti sina, ki je umrl leta 1917 v prvi svetovni vojni. V njegov spomin sta ustanovila fundacijo.⁹⁴ Istega leta je zaradi bolezni umrla tudi njuna štirinajstletna hči Mancika Kammermayer.⁹⁵ Upokojeni učitelj István Takáts se je poslovil aprila leta 1919 v Budimpešti⁹⁶, žena, upokojena vzgojiteljica, pa enkrat po tem.

Ob upokojitvi Irme K. Takáts leta 1912 je bila kot njena namestnica v soboškem vrtcu izbrana vzgojiteljica Ilona Lázár, ki pa je bila po razpisu dodeljena v kraj Lukićevo⁹⁷. Na razpis za murskosoboško vzgojiteljico se je prijavilo 136 kandidatk. Minister je izbral vzgojiteljico v vrtcu na Cankovi, Anno Spransky, svakinjo Jozsefa Saáryja, okrožnega sodnika.⁹⁸ Zaupano ji je bilo tudi vodenje javne knjižnice, kjer je nadaljevala delo Irme K. Takáts. Za uspešno skrb in vode-

⁹⁰ "Takátsné Kammermayer Irma", *Kisdednevelés*, 15. 11. 1912, št. 22, str. 581–582.

⁹¹ "Takáts R. István búcsúzik", *Muraszombat és Vidéke*, 10. 11. 1912, št. 45, str. 2.

⁹² Več o delih Laszlója Takátsa: Atilla Písnjak, *Takáts László építész munkássága*. Magistrsko delo, Filozofska in družboslovna fakulteta, Katoliška Univerza Pázmány Péter v Budimpešti (Budimpešta, 2015).

⁹³ "Takáts R. Istvan", *Muraszombat és Vidéke*, 24. 11. 1912, št. 47, str. 1–2.

⁹⁴ "Ujább alapítvány", *Muraszombat és Vidéke*, 1. 9. 1918, št. 35, str. 2.

⁹⁵ "Halálózás", *Muraszombat és Vidéke*, 29. 7. 1917, št. 30, str. 3.

⁹⁶ *Family Search*, Hungary Civil Registration, 1895–1980, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Budapest (II. Kerület). Deaths (Halottak) 1919 (márc), dostopno na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DYK9-CKC?i=41&cc=1452460>, pridobljeno: 28. 1. 2023.

⁹⁷ Kraj v madžarščini imenovan *Zsigmondfalva*, danes v Srbiji.

⁹⁸ "Az új ovónő", *Muraszombat és Vidéke*, 27. 10. 1912, št. 43, str. 3.

nje knjižnice je leta 1912 od državnega sveta muzejev in knjižnic prejela tudi nagrado za učinkovito služenje nacionalni javni kulturi.⁹⁹

Dolnja Lendava

Razvoj vrtcev v Zalski županiji je bil nekoliko počasnejši na območju današnjega Prekmurja. Pobude in ideje o ustanovitvi vrtca v Dolnji Lendavi so bile že leta 1898.¹⁰⁰ Šele naslednje leto je bilo ustanovljeno Izobraževalno društvo Dolnje Lendave in okolice (*Alsó-Lendvai és Vidéki Közművelődési Egylet*), ki se je zavzemalo za ustanovitev vrtca. S pomočjo društva je skušalo razširiti svojo dejavnost in doseči zadan cilj – ustanovitev vrtca za otroke od 3. leta starosti dalje, ki se bodo med igranjem učili madžarskega jezika in gradili temelje za nadaljevanje v osnovni šoli.¹⁰¹ Pokrovitelj društva je bil Miklos Esterházy, aristokrat in lastnik fidejkomisa v Dolnji Lendavi in okolici.

Leta 1900 je uprava Zalske županije oblikovala osnutek zaščite otrok, da se poleg že obstoječih vrtcev ustanovijo novi. To je bilo skladno z zakonom o vrtcih, ki je predpisoval občinam, ki so sedež okraja, da so dolžne ustanoviti in vzdrževati vrtece in šole, če je v mestu ali občini najmanj 40 otrok brez stalnega varstva in oskrbe.¹⁰² Po 16. členu pa so bile obvezane tudi občine, ki so plačevale državi med 10.000 in 15.000 forintov na leto, da ustanovijo stalna zavetišča za otroke. Manjše letne dajatve pod 10.000 forintov in imajo najmanj 15 otrok brez stalnega varstva, morajo ustanoviti začasna zavetišča.¹⁰³ Tako je mesto Dolnja Lendava postavilo vrtec oziroma stalno otroško zavetišče.¹⁰⁴ Medtem ko so bila poletna zavetišča načrtovana v prekmurskih krajih, kot so Beltinci, Bogojina, Črenšovci, Dobrovnik, Gornja Bistrica, Velika Polana in Turnišče.¹⁰⁵ Samo ustanavljanje in vzdrževanje vrtcev je v pretežno ruralnem okolju bilo na plečih občin, kar jih je finančno obremenilo. Obenem je v krajih z večino nemadžarske narodnosti povzročilo situacijo, da so občani plačevali sami za svoje raznarodovanje.

Za vzgojiteljico vrtca oz. bolje rečeno zavetišča¹⁰⁶ so predstavniki mestnega sveta Dolnje Lendave izbrali gospodično Klaro Soós, ki je bila znana med malo-

---

⁹⁹ "Takátsné, K. Irma jutalmazása." *Muraszombat és Vidéke*, 29. 12. 1912, št. 52, str. 3.

¹⁰⁰ "Megyei kisedvédelem", *Délzala*, 24. 7. 1898, št. 30, str. 3.

¹⁰¹ "Felhívás", *Alsó-Lendvai Híradó*, 16. 7. 1899, št. 27, str. 2.

¹⁰² *1891. évi XV. törvények a kisedóvásról*, str. 3.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ "Kisedóvás", *Néptanítók Lapja*, 29. 3. 1900, št. 13, str. 16.

¹⁰⁵ "A közigazgatási bizottság ülése", *Alsó-Lendvai Híradó*, 25. 3. 1900, št. 12, str. 6–7.

¹⁰⁶ "Egyesületek és intézetek: Óvónők, óvók", *Kisednevelés*, 15. 1. 1899, št. 2, str. 53.

meščansko mladino.¹⁰⁷ Januarja 1899 se je zaročila z brivcem Lajosem Horváthom, ki je okrog leta 1900 odprl brivnico in frizerski salon na Glavni ulici v Dolnji Lendavi. Od takrat se vzgojiteljica v virih pojavlja le kot Horváth Lajosné.¹⁰⁸ Slednja je otroke učila predvsem petja ter jih pripravljala na nastope ob koncu leta.¹⁰⁹ Ti so potekali večinoma na prostem na dvorišču ali vrtu katere od restavracij. Od leta 1902 do 1909 je bila to restavracija, imenovana *Csipkés*,¹¹⁰ kasneje pa so zaključne proslave kontinuirano potekale na vrtu gostilne judovske družine Blau¹¹¹ na današnji Kolodvorski ulici.¹¹² Vrtec je prostore našel v bližini meščanske šole, ki pa so bili zelo neprimerni.¹¹³

Delovanje prekmurskih vzgojiteljic

Večina šolanih vzgojiteljic v Prekmurju je bila članic¹¹⁴ madžarskega državnega vrtčevskega društva, preko katerega so se seznanile z novimi pedagoškimi metodami. Nekatere so tudi aktivno sodelovale na njihovih sestankih, npr. vzgojiteljica Irma K. Takáts iz Murske Sobote. Večina vzgojiteljic je bila tudi naročena na strokovno revijo *Kisdednevelés* ter tako bila v nenehnem stiku z novostmi pri vzgoji, zakonskimi spremembami, imenovanji in premestitvi vzgojiteljic, o organiziranih izobraževanjih ipd. Za časopis so ob določenih praznikih in pomembnejših dogodkih spisale tudi kak članek ali le nekaj vrstic o vrtcih, v katerih delujejo. Naročene pa so bile tudi na lokalno časopisje *Muraszombat és Vidéke* in *Alsó-Lendavi Híradó*, kjer so objavljale razne zahvale ob donacijah za vrtčevske otroke in pa članke o stanju in nalogah vrtcev, ki so namenjeni spodbujanju madžarskega jezika in zagotavljanju pomembnega prostora za vzgojo.¹¹⁵

Vzgojiteljice so poleg svojega vrtčevskega dela v javno sfero vstopale tudi skozi filantropsko, dobrodelno delo ter skozi tradicionalna ženska področja, kot sta učenje in nega.¹¹⁶ Delovale so v okrajnih vrtčevskih društvih, v učiteljskih

¹⁰⁷ "Műkedvelői előadás", *Délzala*, 21. 8. 1898, št. 34, str. 3.

¹⁰⁸ "Eljegyzés", *Délzala*, 1. 1. 1899, št. 1, str. 2.

¹⁰⁹ "A kisdedek vizsgája", *Alsó-Lendavi Híradó*, 9. 8. 1903, št. 32, str. 3.

¹¹⁰ "Hórvat Lajosné óvónő", *Alsó-Lendvai Híradó*, 10. 8. 1902, št. 32, str. 3.

¹¹¹ Vsaj do leta 1913.

¹¹² "Záróünnepély az ovodában", *Alsó-Lendvai Híradó*, 13. 6. 1909, št. 24, str. 3.

¹¹³ "A lendvai kisdedóvó", *Alsó-Lendvai Híradó*, 1. 5. 1910, št. 18, str. 1.

¹¹⁴ "Egyesületünk új tagjai", *Kisdednevelés*, 15. 1. 1899, št. 2, str. 52.

¹¹⁵ Irma Kammermayer Takács, "A muraszombati kisdedóvoda története keletkezésétől máig", *Muraszombat és Vidéke*, 9. 8. 1896, št. 32, str. 1–3.

¹¹⁶ Judith P. Zinsser in Bonnie S. Anderson, "Women in Early and Modern Europe: A Transnational Approach", v: *Women's history in global perspective*, ur. Bonnie Smith (Chicago: University of Illinois Press, 2005), str. 124.

društvih, ženskih dobrodelnih društvih in v okrilju madžarskih izobraževalnih društev v Murski Soboti in Dolnji Lendavi. Vzgojiteljica Irma Kammermayer se je ob prihodu v Mursko Sobotu vključila v učiteljsko društvo in sodelovala v društvih Železne županije. Že julija 1887 je na sestanku predstavila svoj referat z naslovom: "Na kakšen način bi lahko ideje vrtca kot najpomembnejšega orodja madžarizacije, poleg šol, primerno uresničili razmeram na podeželju v najpreprostejši obliki?"¹¹⁷ V uvodu je opisala namen vrtca in nakazala njegovo potrebo predvsem v vaškem okolju. Spodbujala je predvsem prakso madžarizacije v vrtcih in njihovo mreženje.¹¹⁸ Skušala je spodbuditi duhovnike in učitelje na podeželju, ki bi morali ljudi seznanjati s koristmi vrtcev in si prizadevati za njihovo ustanovitev. Priporočala je, da se v praznih šolskih prostorih, tam, kjer vsaj za poletne počitnice ni mogoče urediti običajnega vrtca, ustanovi zavetišča. Poiskati bi bilo potrebno žene, vdove in hčere učiteljev, uradnikov in pastorjev, ki bi ta zavetišča vodile, za njihovo pripravo pa bi diplomirane vzgojiteljice bile pripravljene ponuditi svoje znanje in pomoč. V referatu je definirala naloge vodij zavetišč ter predlagala načine zaposlitve ter pedagoške prijeme. Predlagala je predvsem branje knjige za varuške, ki jih je izdalo učiteljsko osebje državnega vrtčevskega društva. Predstavila pa je tudi naslednje kriterije o samih vodjih zavetišč:

1. Vodje bi naj bile starostno med 18. in 40. letom, saj so tiste pod to starostjo še premalo resne, tiste, ki pa starost presegajo, so razdražljive.
2. Za vodenje zavetišča mora biti vodja vzdržljiva in energična, predvsem pa mora imeti zdravo in močno telo.
3. Oseba mora odlično obvladati madžarski jezik, pisno in govorno. Obenem pa mora razumeti tudi jezik okolja, kjer namerava delati.
4. Mora imeti dober posluh za petje in glasbo.
5. Oseba mora biti moralno brezhibna.

Na koncu referata se je ustavila še pri opremi, ki je nujno potrebna v tako oblikovanih zavetiščih.¹¹⁹

Podobne članke, povezane z vzgojo in vrtci je objavljala v časopisu *Muraszombat és vidéke*. Ob deseti obletnici delovanja vrtčevskega društva je vzgojiteljica Irma K. Takáts spisala kratko zgodovino murskosoboškega vrtca, ki je bil objavljen tudi na naslovni strani.¹²⁰ Ob obletnici vrtca pa je spisala članek "Cilj vrtca", ki je bil objavljen v dveh delih.¹²¹

¹¹⁷"Jegyzőkönyv", *Muraszombat és Vidéke*, 3. 7. 1887, št. 27, str. 4.

¹¹⁸Prav tam.

¹¹⁹"Néhány szó a kisdéd-óvodákról", *Muraszombat és Vidéke*, 11. 9. 1887, št. 37, str. 3–4.

¹²⁰Irma Kammermayer Takáts, "A muraszombati kisdédóvoda története keletkezésétől máig", *Muraszombat és Vidéke*, 9. 8. 1896, št. 32, str. 2.

¹²¹"Az óvoda czélja", *Muraszombat és Vidéke*, 1. 6. 1902, št. 22, str. 2.

Ideje o otroških zavetiščih in njihovo nenehno poudarjanje v časopisu, je predvsem v revnih vaških razmerah ponudilo rešitev, da otroci, ki odraščajo brez nadzora oz. sorojencem v skrbi nekoliko pripomorejo z varstvom čez dan. Obenem pa jih vzgojijo, da bodo tako fizično kot duhovno pripomogli madžarskemu narodu.¹²²

S 25. aprilom 1894 je Železna županijska oblast, ki je dovolila usposabljanja "varuhinj" v Sombotelu in Monoštru, z odlokom dala pravico do usposabljanja varušek za vodenje poletnih zavetišč tudi mestu Kiseg in Murski Soboti.¹²³ Pod vodstvom diplomirane vzgojiteljice Irme K. Takáts so v murskosoboškem vrtcu začeli izvajati šesttedensko usposabljanje. Leta 1894 je tako pod vodstvom vzgojiteljice osem deklet opravilo tečaj za pomočnice vzgojiteljic. Po zakonu iz leta 1891 so tečajnice postale vodje letnih zavetišč. Izpit so opravljala naslednja dekleta in žene: Buzgó Dénesné in Gizela Buzgó iz Tešanovec, Katicza Vass iz Martjanec, Hermin Czvetkó iz Murske Sobote, Mariska Czipóth iz Veščice, Regina Fürst iz Murske Sobote, Ágnes Bagáry iz Markišavce in Berta Simon iz Dolnje Lendave.¹²⁴

V vrtcih so vzgojiteljice stopile v ospredje predvsem ob prireditvah in predstavah otrok ob božiču in zaključkih vrtčevskega šolskega leta, ko so ti pokazali, kar so se naučili. Angažirale so se predvsem pri nabiralnih akcijah, zbiranju finančnih sredstev za vrtec, pa tudi v nabiranju opreme za vrtec.¹²⁵ Širjenje vrtcev v Prekmurju je bilo zelo počasno, predvsem začetki, saj so le-ti potekali v najetih zasebnih stanovanjih, ki so jih morali prilagoditi za uporabo vrtca. Sama gradnja zaradi revščine v okolju velikokrat ni prišla niti na vrsto.

Leta 1913 je izšel člen zakona, ki je urejal predvsem plače državnih vzgojiteljic.¹²⁶ Med drugim je urejal tudi pravico do stanovanja oz. stanovanjske pomoči, opredeljeval disciplinske postopke ipd. Kar je vsaj na papirju bolje definiralo njihovo vlogo in pogoje dela. Dodatno se je za poučevanje madžarsčine na obmejnih šolah in vrtcih s strani odborov zakonodajne oblasti okraja Železne županije, posameznikom podeljevalo denarne nagrade. Tako je leta 1912 za napredek madžarskega jezika v okrožju Murske Sobote nagradil učitelje in vzgojiteljice, med njimi vzgojiteljico Lujzo Stodola Molitorisz iz Tešanovec, murskosoboški vzgojiteljici Irmo K. Takáts in Rózo Nagy, Katalin Barborcsik iz vrtca v Puconcih, tišinsko vzgojiteljico Marisko Eigner in Anno Spransky

¹²²"A kisdednevelés érdekében", *Muraszombat és Vidéke*, 1. 9. 1889, št. 36, str. 1–2.

¹²³"Nyári menhelyek", *Muraszombat és Vidéke*, 27. 5. 1894, št. 22, str. 1.

¹²⁴"Dajka-vizsgálat", *Muraszombat és Vidéke*, 29. 7. 1894, št. 31, str. 2.

¹²⁵"Képviseletestületi közgyűlés", *Muraszombat és Vidéke*, 22. 4. 1900, št. 16, str. 6.

¹²⁶Zakon 1913. évi XXXIX. törvénycikk - az állami óvónők illetményeinek rendezéséről, razglašen 9. 7. 1913.

iz vrtca na Cankovi.¹²⁷ Na področju vzgoje so vzgojiteljice tudi z glasbo približale madžarski jezik nemadžarsko govorečim otrokom, tako je npr. učiteljica na Cankovi Ana Spranszky igrala violino, ki jo je uporabila tudi ob drugih priložnostih.¹²⁸ Med drugimi tudi z nastopi na zabavah, kjer so imeli nabiralno akcijo. Vzgojiteljice so težile k madžarskemu nacionaliziranemu načinu vzgoje in izobraževanja v vrtcih, kjer so delovale. Večji vpis otrok, predvsem slovensko govorečih, so dosegali z donacijami, vplačanimi vpisninami dobrotnikov, ki so jim nato vzgojiteljice pisale zahvale. Primer vključevanja revnih otrok v vrtec predstavlja tudi tako imenovana fundacija Marije Kovač, ki je pokrivala vpisnine v murskosoboški vrtec ter posledično omogočila večjemu številu otrok mesto v vrtcu. Fundacijo Marije Kovač¹²⁹ je ustanovil namestnik okrajnega sodnika v Murski Soboti in nekdanji urednik časopisa *Muraszombat és Vidéke* – Karel Kovač. Sam je kot posameznik veliko daroval vrtčevskemu društvu ter revnim preko časopisa. Novoustanovljeni sklad iz maja 1889 je v spomin poimenoval po svoji pokojni ženi Mariji. V ustavni listini je napisal, da "živi v prepričanju, da z madžarskega nacionalnega vidika nobena ustanova v Murski Soboti ni upravičena do pokroviteljstva kot vrtec – institucija, ki uvaja človeka v svet razuma in v majhnega otroka vsadi prve klice jezika naše domovine in s tem občutek pripadnosti madžarski domovini ...".¹³⁰ S skladom Marija Kovač je upravni odbor vrtcev že septembra 1889 v murskosoboški vrtec sprejel šest revnih katoliških otrok.¹³¹ Preko sklada so vpisovali siromašne otroke vsaj do leta 1906. Tudi zakon iz leta 1891 je predpisal, da se v državne in občinske vrtce sprejema otroke brez plačevanja pristojbine, če starši otrok dokažejo revščino.¹³²

V murskosoboškem državnem vrtcu, ki je imel edini novo stavbo, so njene prostore uporabljali večnamensko. V vrtcu so potekali sestanki in letne skupščine Rdečega križa Murska Sobota, pa tudi krščanskega dobrodelnega ženskega društva.¹³³ Tajnica slednjega je bila več let vzgojiteljica Irma K. Takáts. V vrtcu je vrtčevsko društvo uredilo knjižnico, ki je bilo na voljo tudi javnosti.¹³⁴ Knjižnico pod okriljem madžarskega izobraževalnega društva je vodila Irma Kammernayer Takáts. V letih 1898–1905 je skrbela za potujočo knjižnico Transdanubijskega izobraževalnega društva, ki je bila prvotno namenjena učiteljstvu v okraju Murska Sobota, z namenom, da se jim omogoči v branje več madžarske-

¹²⁷ "Tanügyi rovat. A magyar nyelv vendvidéki iskolákban", *Pesti Hírlap*, 19. 6. 1912, št. 145, str. 13–14.

¹²⁸ "Egyesületek és intézetek: A tanítók háza", *Kisdiednevelés*, 1. 8. 1900, št. 15, str. 427.

¹²⁹ Imenovan madžarsko *Kovács Mária alapítvány*.

¹³⁰ "Kovács Károly", *Muraszombat és Vidéke*, 26. 5. 1889, št. 22, str. 3.

¹³¹ "Kovács Károly", *Muraszombat és Vidéke*, 29. 9. 1889, št. 39, str. 2.

¹³² 1891. évi XV. törvények a kisdiedóvásról, str. 4.

¹³³ "Meghívó", *Alsó-Lendvai Híradó*, 8. 11. 1908, št. 45, str. 3.

¹³⁴ "Könyvtár órák", *Alsó-Lendvai Híradó*, 17. 5. 1908, št. 20, str. 3.

ga gradiva.¹³⁵ Nato pa je prevzela knjižno omaro izobraževalnega društva *VMKE*, kjer je skrbela za izposojno madžarskih knjig, ki so bile namenjene vsem mladostnikom, ki so opustili šolanje, in tudi odraslim. Knjige so si sposojali prebivalci tako iz Murske Sobotne kot iz okoliških vasi. Irma je za knjižnico naročala knjige, ki so ustrezale splošnemu znanju madžarskega jezika, pa tudi bolj strokovne, za dijake in študente, ki so počitnice preživljali doma ter izobraženo inteligenco, ki je v velikem številu iskala domoljubno čtivo, posvečeno madžarskemu osvobodilnemu boju in revoluciji leta 1848.¹³⁶ Knjižnico je prva leta vodila zastoj, šele kasneje ji je društvo *VMKE* za vodenje nakazalo nekaj denarja.

Prva svetovna vojna

Prva svetovna vojna je globoko zarezala tudi v prekmurske kraje, kjer je večina sposobnih moških bila vpoklicana v madžarsko vojsko. Mnogi kraji so spreminjali državne zgradbe v bolnišnice, vojaška skladišča, celo kasarne. Marsikje se je šolski pouk med vojno ustavil, zaprli so se tudi nekateri vrtci.

Mednarodnemu odboru Rdečega križa v Ženevi se je že od ustanovitve leta 1863 pridružilo tudi Avstrijsko cesarstvo, pod katero je spadala večina slovenskih dežel, z izjemo Prekmurja, ki je bilo pod Kraljevino Ogrsko in tam ustanovila Rdeči križ šele leta 1879.¹³⁷ Skoraj povsod so se odnosi med državami, vojsko in društvi Rdečega križa okrepili, kar je povzročilo, da se je pravo delo društev organiziralo na nacionalni ravni.¹³⁸ Zagon ustanavljanj podružnic Rdečega križa v Prekmurju so dobila v času balkanskih vojn, intenzivneje pa v času prve svetovne vojne, ko so se v Mursko Sobotno prišli zdraviti ranjeni in bolni vojaki cesarske kraljeve armade. Damski, malomeščanski krogi vseh treh veroizpovedi iz dobrodelnih ženskih društev¹³⁹ so bili tisti, ki so dajali spodbude za ustanovitev podružnice Rdečega križa v Murski Soboti decembra 1912,¹⁴⁰ medtem ko je bila podružnica Rdečega križa v Dolnji Lendavi ustanovljena oktobra 1914 pod agilnim delovanjem Gabrielle Fuss, žene dolnjelendavskega lekarnarja.¹⁴¹

¹³⁵ Danes kraju Batina na Hrvaškem.

¹³⁶ "Takácsné könyvtári jelentése", *Muraszombat és Vidéke*, 20. 10. 1912, št. 42, str. 2.

¹³⁷ Darja Kerec, *Človek naša prva skrb: Rdeči križ na Slovenskem od začetkov do danes* (Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 2019), str. 13.

¹³⁸ John F. Hutchinson, *Champions Of Charity: War and the Rise of the Red Cross* (New York: Routledge, 2019), str. 150 (dalje: Hutchinson, *Champions Of Charity*).

¹³⁹ Do prve svetovne vojne obstajajo v Prekmurju dve dobrodelni katoliški ženski društvi, več evangeličanskih ženskih društev, dve judovski dobrodelni ženski društvi in dve mladinski judovski društvi (Sindi Časar, "Fragmenti ženskih društev v Dolnji Lendavi do prve svetovne vojne", *Lindua* 22, št. 14 (2020), str. 35–39).

¹⁴⁰ *Muraszombat és Vidéke*, 22. 12. 1912, št. 51, str. 3.

¹⁴¹ *Alsó-Lendvai Híradó*, 4. 10. 1914, št. 40, str. 4.

V propagandi Rdečega križa je bila priljubljena tema služenje narodu v smislu, "ker moški na fronti tvegajo življenje in zdravje, se ženske poziva, da se pridružijo nesebičnemu zgledu predanosti nacionalnemu cilju".¹⁴² V samem Rdečem križu se je v začetku vojne angažiralo veliko število prostovoljk, med njimi je bilo zlasti veliko plemkinj in bogatih meščank.¹⁴³ Njihova dejavnost je bila v prvi vrsti usmerjena v obiskovanje večtedenskih tečajev zdravstvene nege Rdečega križa, ki jih je vodil takratni zdravnik dr. Sylvius Brandieu,¹⁴⁴ kasneje pa tudi dr. Vilmos Geiger. Tako je bil že leta 1913 v Murski Soboti organiziran tečaj Rdečega križa, ki so se ga poleg malomeščank in učiteljstva udeležile tudi vzgojiteljice Rozsa Nagy, Jolanka Hima in Anna Spransky.¹⁴⁵ Usposobile so se tako v teoretičnem znanju kot v praktičnih veščinah.¹⁴⁶ Vzgojiteljica Anna Spransky je opravila izpite in po tečaju tudi prejela diplomo medicinske sestre (*ápolónői oklevél*).¹⁴⁷ V okviru Rdečega križa so se med vojno vršile nabiralne akcije za ranjene in bolne vojake doma in na fronti, kasneje pa tudi za vojne ujetnike. Predvsem se je zbiral denar, obleka in obutev za vojake. Vzgojiteljica v Puconcih, Katalin Barborcsik je ob delu z otroki aktivno sodelovala pri Rdečem križu ter vodila nabiralno akcijo na podeželju. Vloga Rdečega križa se je razširila po priključitvi Prekmurja k Jugoslaviji, saj so podmladki Rdečega križa pod okriljem učiteljev, ki so prevzeli glavno vlogo pri ustanavljanju in širjenju, rasli po celotnem območju Prekmurja.

Za namene ranjencev so v Murski Soboti poleg bolnišnice uporabili tudi katoliško osnovno šolo, evangeličansko šolo in murskosoboški državni vrtec, kjer so potekali sestanki Rdečega križa.¹⁴⁸ V vrtcu je leta 1916 štirinajst ranjenih vojakov skupaj z vrtčevskimi otroki praznovalo božič, ob pomoči vzgojiteljic Rozse Nagy in Jolan Hime so postavili božično drevo in izvedli obdarovanje.¹⁴⁹ Ob koncu vojne pa je prostore vrtca zavzelo v celoti vojaštvo za svoje pisarne.¹⁵⁰

V Dolnji Lendavi je vrtec deloval nekje do leta 1916, ko so prostore vrtca namenili za skladiščenje bakra, sam vrtec pa za nekaj mesecev zaprli.¹⁵¹ Ženam, ki so ob odhodu mož v vojsko bile prisiljene same služiti kruh, je bila odvezeta

¹⁴² Hutchinson, *Champions Of Charity*, str. 352.

¹⁴³ Irena Selišnik, "Skrb v službi vojne: bolniške strežnice na Kranjskem", *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 2 (2015), str. 90–102, 95.

¹⁴⁴ Pomurski muzej Murska Sobota (PMMS), SI PMMS Zapuščina Iva Orešnika, t. e. 5, "Podatki o nastanku RK v Prekmurju".

¹⁴⁵ "A vörös kereszt tanfolyam vizsgája", *Muraszombat és Vidéke*, 15. 6. 1913, št. 24, str. 2.

¹⁴⁶ Prav tam.

¹⁴⁷ "A Vörös Kereszt Egyesület muraszombati fiókjának akciója", *Muraszombat és Vidéke*, 30. 8. 1914, št. 35, str. 1–2.

¹⁴⁸ "A sebesültek karácsonya", *Muraszombat és Vidéke*, 3. 1. 1915, št. 1, str. 1–2.

¹⁴⁹ "A sebesültek karácsonya", *Muraszombat és Vidéke*, 2. 1. 1916, št. 1, str. 2.

¹⁵⁰ "Nem marad katonai iroda a muraszombati óvoda", *Muraszombat és Vidéke*, 7. 3. 1915, št. 10, str. 3.

¹⁵¹ "A krumpli, az ovoda és egyebek", *Alsó-lendvai híradó*, 24. 9. 1916, št. 39, str. 2.

možnost varstva otrok v vrtcu. Na burne pritožbe mater, ki so bile objavljene v lokalnemu časopisu, so ponovno odprli vrtec.¹⁵² Tudi vrtce na vaseh so intenzivneje zapirali. Ob zapiranju vrtcev zaradi drugih prednostnih nalog so bile vzgojiteljice delno ob svoj prihodek. Večina vzgojiteljic je tako v času vojnih let od države prejela denarno vojno pomoč v mesečnih obrokih.¹⁵³

Ob mobilizacijah moških v vojno so se učiteljske vrste razredčile. Zapolnile so jih usposobljene in diplomirane vzgojiteljice. Tako je bila za časa vojne diplomirana vzgojiteljica Róza Kelemen dodeljena na osnovno šolo Kuzma,¹⁵⁴ vzgojiteljica Frida Szekeres na državno osnovno šolo v Adrijance¹⁵⁵ ipd.

Usoda madžarskih vzgojiteljic po priključitvi Prekmurja k državi SHS

Po koncu prve svetovne vojne so Ogrsko zajeli burni politični dogodki, kar se je odražalo v nestabilnosti, saj se je v desetih mesecih šestkrat zamenjala oblast. Po razglášení ljudski republiki je sledil državni udar komunista Béle Kuna, ki je prinesel sovjetsko oblast na Madžarsko. V Prekmurju je spomladi prišlo tudi do vzpostavitve Murske republike, ki je bila po nekaj dnevih zatrta. Po določilih mirovnih pogajanj v Parizu je avgusta 1919 Prekmurje zasedlo najprej jugoslovansko vojaštvo, nato pa je po določilih mirovne pogodbe prišlo do izročitve Prekmurja jugoslovanski civilni upravi. Po priključitvi Prekmurja k Državi SHS je na področju predšolske vzgoje prihajalo do sprememb zelo počasi. Po vojni, ko je večina vrtcev prenehala z delovanjem, je njihove prostore zasedla vojska. Začetke delovanja slovenskih vrtcev po priključitvi Prekmurja k državi SHS umeščamo šele v leti 1921 in 1922.

Dotedanje vzgojiteljice, zaposlene v državnih vrtcih, so doleteli dekreti o odpustitvi in čimprejšnji odselitvi iz območja Države SHS. Podobne dekrete so dobili učitelji in osebe iz uradniških struktur, katerih odslovitev so narekovali predvsem politični, nacionalni in jezikovni razlogi. V teh letih tranzicije so se madžarske vzgojiteljice znašle v bednem položaju, saj niso imele več rednega prihodka in so se morale znajti same. Večina madžarskih vzgojiteljic se je odločila, da odide na Madžarsko in tam poskuša dalje službovati. Vzgojiteljica v Tešanovcih Lujza Sztodola Molitorisz, ki je bila poročena z učiteljem Jenőjem Molitoriszem je bila ena tistih, ki se je znašla na seznamu oseb madžarske narodnosti, ki

¹⁵² "Miért szünetel az ovoda?", *Alsó-Lendvai híradó*, 4. 2. 1917, št. 5, str. 4.

¹⁵³ "Haborusállamsegély óvonóknék", *Muraszombat és Vidéke*, 19. 3. 1916, št. 12, str. 3.

¹⁵⁴ *Muraszombat és Vidéke*, 13. 1. 1918, št. 2, str. 1.

¹⁵⁵ *Muraszombat és Vidéke*, 17. 3. 1918, št. 11, str. 2.

so bile predvidene za izgon.¹⁵⁶ Oba z možem sta bila označena kot madžarona. Po izgonu sta odšla na Madžarsko, kjer je mož leta 1924 spremenil družinsko ime v Szalai.¹⁵⁷ Iz Prekmurja odide tudi vzgojiteljica Anna Spranszky, in sicer jo od leta 1924 dalje najdemo zaposleno v vrtcu v Körmendu na Madžarskem.¹⁵⁸

Posamezne vzgojiteljice so pisale prošnje za službovanje v novi državi, a so naletele na gluha ušesa. Med njimi tudi odslovljena vzgojiteljica v Dolnji Lendavi Klara Horvat, ki je tam službovala 22 let. V smislu odredbe poverjeništvu za uk in bogočastje z dnem 4. julija 1921 in z odlokom višjega šolskega sveta z dne 15. julija 1921 ji vrnejo prošnjo s pojasnilom, da ni mogoče, da bi zopet bila sprejeta v službo, ker nima izpita iz slovenskega učnega jezika.¹⁵⁹ Sama je nato odšla v Zalaegerszeg na Madžarsko.¹⁶⁰ Na njeno mesto septembra 1921 zaposlijo slovensko vzgojiteljico Brigito Baloh,¹⁶¹ z letom 1922 pa Frančiško Gorišek Mal.¹⁶² Tudi druga sestra karikaturlarja Ladislava Kondorja, Jolan Kondor, diplomirana vzgojiteljica iz Kupšincev, po poroki z madžarskim učiteljem Ferencom Kirbischem je v novi državi neuspešno prosila za službo učiteljice na ljudski šoli v Moščancih, kjer je bil zaposlen njen mož.¹⁶³ Tudi na seji šolskega sveta 5. maja 1920 pod nadzornikom Jurkom je bila predlagana za učiteljsko službo v Moščancih, vendar po razpoložljivih podatkih ni bila nikoli sprejeta. Sledila je svojemu možu na dodeljeno učiteljsko delovno mesto, nato pa se je skupaj z možem posvetila gostilničarstvu, saj je mož po svojem očetu prevzel gostilno Kirbiš v Murski Soboti. Po smrti moža Ferenc Kirbischa leta 1938 je sama prevzela vodenje gostilne.

Odlokom o odpuščanjih madžarske uradniške strukture, prisilnih izselitvah na Madžarsko so sledile ponovne zaposlitve. Prošnje za ponovni sprejem je bilo kar nekaj, največ med učiteljstvom. Odobrene so bile le tiste prošnje, ki so vsebovale določena dokazila, pozitivne izjave verskih predstavnikov ali šolskih nadzornikov, ki so zagotavljali, da osebe niso politično sporne in večje slovenskega jezika. Primer prekmurske vzgojiteljice, ki je bila po odslovitvi ponovno sprejeta v službo, je vzgojiteljica Jolanka Hima, ki je od leta 1913 poučevala v

¹⁵⁶ Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota (PIŠK), SI PIŠK Srez Murska Sobota: Šolski fond, t. e. 20 (20/59), "Seznam oseb madžarske narodnosti, predvidenih za izgon iz Prekmurja",

¹⁵⁷ *Budapesti Közlöny*, 18. 6. 1924, št. 125, str. 1

¹⁵⁸ *Kisdédnevelés*, 1. 9. 1929, št. 9, str. 282.

¹⁵⁹ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 4, ovoj 896-136/21, "Dopisi",

¹⁶⁰ Zala megyei levéltár – Arhiv županije Zala v Zalaegerszegu (ZML), MNL ZML, IV.402.a Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai (1872–1950): Közgyűlési jegyzőkönyvek (1872–1949), knjiga 686, "Írások",

¹⁶¹ SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 4, ovoj 3542, "Dopisi",

¹⁶² SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 13, ovoj 2243, "Dopisi",

¹⁶³ SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 2, mapa 450, "Dopisi",

otročkem vrtcu na Cankovi. Po odsložitvi je živela pri premožni rodbini Vogler na Cankovi, kjer je bila knjigovodkinja.¹⁶⁴ Kot rojena Prekmurka je zaprosila za službo v novi državi, in jo je kot ena redkih vzgojiteljic tudi dobila. V prošnji je zapisala, da "izvira iz prastarega slovenskega rodu in govori popolnoma naš stari prekmurški slovenski jezik" ter se zaobljubi, da se nauči knjižne slovenščine.¹⁶⁵ Odslovljena vzgojiteljica je zaradi prekmurskih korenin in evangeličanske veroizpovedi, saj je primanjkovalo učnih oseb evangeličanske veroizpovedi, od novembra 1920 bila za dobo enega leta dodeljena za otroško vrtnarico v evangeličanske Puconce, kjer se je vrtec na novo odprl.¹⁶⁶ Kljub temu, da je prosila, da se jo namesti v vrtec v Mursko Soboto. O njej je bilo spisano pozitivno mnenje, ki je poudarjalo njen trud učenja knjižne slovenščine in da je naročena na slovenske beletristične mladinske časopise, da zahaja v slovensko družbo ter da je družbeno vseobče priljubljena.¹⁶⁷ Novembra 1921 je Jolanka Hima naredila dopolnilni izpit iz slovenščine v Mariboru in je tako dodeljena na delovno mesto pomožne učiteljice v Križevcih na Goričkem. Po poroki z okrožnim zdravnikom Josipom Mustrom v Križevcih in dvema otrokoma se zaradi moževe službe preseli v Krmelj na Dolenjsko, nato pa po tretjem otroku še v Ljubljano.¹⁶⁸ V času druge svetovne vojne pa jo ponovno najdemo v Prekmurju, kjer pod madžarsko okupacijo službuje kot vzgojiteljica v Tešanovcih.

Zaključek

Ustanavljanje madžarskih vrtcev na obmejnih območjih ogrske države je bilo povezano z zasebnimi in državnimi pobudami na področju predšolske vzgoje. Na eni strani je prihajalo do zasebnih iniciativ, na drugi pa do realizacije državnih smernic glede spodbujanja širjenja vrtcev ter upoštevanja zakonodaje, ki je stremela predvsem k uzakonjenju prikritega načina postopnega širjenja madžarizacije ustanov. Šele Csákyjev zakon iz leta 1891 je madžarske vrtce uvrstil v institucionalni sistem, ki ga je oblikovala država in v katerem je uvedba obveznega pouka madžarščine služila jezikovnemu homogeniziranju države. Če poenostavimo, so problemi heterogenosti, s katerimi se je ogrski del monar-

¹⁶⁴ SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 6, ovoj 1023, "Dopis višjemu šolskemu svetu",

¹⁶⁵ SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 5, ovoj 800/41, "Dopisi",

¹⁶⁶ SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 5, ovoj 800, "Dopisi",

¹⁶⁷ SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 5, ovoj 445, "Dopis",

¹⁶⁸ Jolanka Hima poročena Muster je mati pionirja slovenskega stripa – Mikija Mustra.

Fotografija Jolanke
Hima poročene
Muster iz leta 1944
(Pomurski muzej
Murska Sobota)

hije ukvarjal, bili vidni v dveh nasprotujočih si strujah: v buržoaznem madžarskem nacionalizmu in v nemadžarskih manjšinskih nacionalizmih.¹⁶⁹

---

¹⁶⁹ Podráczky, *Óvodaiügy a 19. századi Magyar társadalomban*, str. 69.

Zavetišča, ki se jih na Slovenskem razume kot predhodnike organiziranih vrtcev, so imela namen sprejemati v varstvo otroke, katerih matere so morale opravljati delo zunaj doma.¹⁷⁰ Zanje je bila značilna paternalistična in avtoritarna vzgoja, njihova naloga pa je bila bolj vzgajati otroke k molitvi in pokorščini.¹⁷¹ Vloga vaških zavetišč, predvsem v poletnem času, je v Prekmurju in drugih obmejnih območjih Kraljevine Madžarske, poleg varstva, imela namen širjenja madžarskega jezika, ki je bil prvotno v osredju.

Vloga vzgojiteljic v prekmurskem malomeščanskem okolju in na podeželju je bila izrazito promadžarska. Njihova širša vpetost v prekmursko okolje je spodbujala proces vrtčevske vzgoje, a tudi kulturnega in društvenega delovanja. Prva svetovna vojna in prehod v novo državo sta njihovo službovanje prekinila oz. spremenila. O njihovi nadaljnji usodi so leta 1919 in 1920 odločali šolski upravitelji, uradniki, verski predstavniki, usodna so bila tudi poročila orožniških postaj. Za morebitno zaposlitev so jih ocenjevali predvsem na narodnostni, verski in moralni podlagi, glede na nazore in dejanja njihovih mož, pa tudi dotedanjega delovanja v družbi in veččnosti slovenskega jezika ipd.¹⁷² Na ponovno sprejetje domačink pa so vplivali tudi praktični razlogi, kot je pomanjkanje učiteljstva v regiji.

¹⁷⁰ Pavlič, *Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945*, str. 21.

¹⁷¹ Irena Selišnik, "Vrtci – med starorežimsko vzgojo in novimi pedagoškimi prijemi", v: *Zgodovina otroštva/History of Childhood*, ur. Peter Štih, Zbirka Zgodovinskega časopisa 45 (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012), str. 349–357, 349.

¹⁷² SI PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941, AŠ 2–6, Dopisi.

Sindi Časar

**FEMALE KINDERGARTEN TEACHERS IN THE FIRST KINDERGARTENS
IN PREKMURJE (1886–1920)**

SUMMARY

This article gives an exploratory insight into the hitherto unexplored topic of Hungarian kindergartens and the role of female teachers. It presents the process of the development of kindergarten structures in the Hungarian part of the monarchy, which differs from the Austrian one in that it tends to homogenize both in educational and administrative terms from a multilingual and multi-ethnic population into one and only one language – Hungarian.

The development of kindergartens in Hungary has been influenced by different individual as well as national initiatives. I would like to stress in particular the importance of the Kindergarten Act of 1891, which regulates the legal tasks and objectives of the kindergarten. The consequences of this law are, first of all, the faster expansion of kindergarten institutions, but also the expansion of educational institutions for staff. As a result, nursery teachers are trained at nursery schools and teacher training colleges in Hungary, mainly in Budapest and the larger towns of Hungarian Counties.

The article refers to a study in the border area of Prekmurje, which generally were under two Hungarian counties, Vas County and Zala County. As a consequence of the above-mentioned kindergarten law, kindergartens in this area also spread in villages with a predominantly non-Hungarian population, with the exception of towns like Murska Sobota and Dolnja Lendava.

Members of noble Hungarian families also played an important role in the spread of kindergartens in Prekmurje, supporting the development and spread of the Hungarian language by donating buildings or land for the development of kindergartens, supporting them materially, and even maintaining them for several years in the early years before the nationalization.

The aim of the research was to find out in what way the female educators carried out their profession and how they integrated into the multiethnic area of Prekmurje. For the purpose of my research, I reviewed local and professional newspapers of the time, as well as extant archival material.

Through the examples and activities of women educators, I try to outline the functioning of the petty-bourgeois society in the border area. The educators' involvement in the local environment and their links with Budapest widen their network of action in the field of Hungarianisation. Their active role

is reflected in various associations, reporting, informing, and writing in Hungarian local and national newspapers, running libraries, etc.

One of the pioneer educators in Prekmurje, in my opinion, was Irma Kammermayer Takáts. She has never been mentioned in the historiography of Prekmurje, even though according to archival sources and Hungarian newspapers, she was one of the most important female figures who left her mark on the town of Murska Sobota. She was active in the professional field of education, running the first kindergarten in Murska Sobota, conducting training courses for girls who ran summer shelters, working in a charitable women's association, writing articles and helping to edit the local newspaper, etc.

During the First World War, when the kindergartens were disrupted, kindergarten teachers played an important and active role in the Hungarian Red Cross and helped in the Murska Sobota Hospital. To compensate for a certain shortage of male teachers during the war, they were assigned to teaching posts in villages. Their role has also been crucial in the field of charity, as members of women's charities and as part of a woman's duty to her country with active involvement in collecting money and material contributions for the soldiers and other sewing campaigns.

The political situation when Prekmurje was annexed to Yugoslavia forced the Hungarian educators first to give up their jobs and then to leave for Hungary. Because of their nationality, they were an unwanted group and during the years of transition they were not suitable for jobs as educators and teachers in Prekmurje, even though there was a shortage of staff. While native and Slovene women were employed in education despite their incomplete education at teacher training colleges and teacher training schools. The few exceptions who remain in Prekmurje were local women who have patronage and connections in the region.

VIRI IN LITERATURA

HU BFL (Budapest Főváros Levéltára) – Mestni arhiv v Budimpešti na Madžarskem, mikrofilmi dvojnikov matičnih knjig reformirane cerkve A18-A19.

MNL ZML (Zala megyei levéltár) – Arhiv županije Zala v Zalaegerszegu, fond pravne komisije okrožja Zala.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond sreskega načelstva Murska Sobota – okrajni šolski svet za Prekmurje 1920–1941.

SI PIŠK – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota, šolski fond sreza Murska Sobota.

SI PMMS – Pomurski muzej Murska Sobota, zapuščina Iva Orešnika.

Alsó-Lendva és Vidéke – Dolnja Lendava, letnik 1897.

Alsó-Lendvai Híradó – Dolnja Lendava, letniki 1899–1917.

Az Ujság – Budimpešta, letniki 1907.

Budapesti Közlöny – Budimpešta, letnik 1924.

Délzala – Dolnja Lendava, 1898–1899.

Kisdednevelés – Budimpešta, letniki 1882–1929.

Muraszombat és Vidéke – Murska Sobota, letniki 1886–1918.

Néptanítók Lapja – Budimpešta, letnik 1900.

Nevtepeno poprijéta Devica Marija: pobożsen meszeccsen liszt – Črenšovci, letnik 1908.

Pesti Hírlap – Budimpešta, letnik 1912.

Ágoston Trefort, dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%81goston_Trefort, pridobljeno: 25. 7. 2023

Curtis, Stanley James, Friedrich Froebel (Encyclopedia Britannica) dostopno na: <https://www.britannica.com/biography/Friedrich-Froebel>, pridobljeno, 24. 7. 2023)

Family Search. Hungary Civil Registration, 1895–1980, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Budapest (II. Kerület). Deaths (Halottak) 1919 (márc), dostopno na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DYK9-CKC?i=41&cc=1452460>, pridobljeno: 28. 1. 2023.

Ferenczi, Zoltán, Báró Eötvös József 1813–1871 (Budimpešta, 1903), dostopno na: <https://mek.oszk.hu/05700/05708/html/>, pridobljeno: 25. 7. 2023

Magyar életrajzi lexikon, dostopno na: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>, pridobljeno: 24. 1. 2023.)

Néptanítók Lapja, dostopno na: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/NeptanitoKlapja/>, pridobljeno: 26. 1. 2023.

Obrazi slovenskih pokrajin, dostopno na: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/kosic-jozef/>, pridobljeno: 7. 2. 1923

- Pukánszky, Béla**, *A nőnevelés története* (Budimpešta, 2013), str. 111–119, dostopno na: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://www.pukanszky.hu/eloadasok/ELTE_PhD_A%20noneveles%20tortenete/Segedanyagok/03_Pukanszky_Noneveles_vegso.pdf, pridobljeno: 24. 2. 2023
- Pukánszky, Béla in Nóbik, Attila**, *A Magyar iskoláztatás története a 19–20. században* (Szeged: Faculty of Arts in Gyula Juhász Faculty of Education, 2019), dostopno na: http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/v3_vodk.html, pridobljeno: 7. 2. 2023.
1891. évi XV. törvénycikk a kiseddóvásról, dostopno na: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89100015.TV&targetdate=&printTitle=1891.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, pridobljeno: 25. 1. 2023.
1913. évi XXXIX. törvénycikk - az állami óvónők illetményeinek rendezéséről, dostopno na: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91300039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37>, pridobljeno: 2. 2. 2023.

.....

- Časar, Sindi**, "Fragmenti ženskih društev v Dolnji Lendavi do prve svetovne vojne", *Lindua* 22, št. 14 (2020), str. 35–39.
- Gary, Gisela M.**, *Geschichte der Kindergärtnerin von 1779 bis 1918* (Dunaj, Edition Praesens, 1995).
- Geröly, Mária**, "A szombathelyi Domonkos Rendi nővérek óvónőképző intézetének története (1913–1923)", v: *A tanítóképzés múltja, jelene III.*, ur. Ildikó Koós in Béla Molnár (Sopron: Nyugat-Magyarországi egyetem, 2014), str. 120–135.
- Hutchinson, John F.**, *Champions Of Charity: War and the Rise of the Red Cross* (New York: Routledge, 2019).
- Judson, Pieter M.**, *Habsburški imperij: Nova zgodovina* (Ljubljana: Sophia, 2018).
- Kerec, Darja**, *Človek naša prva skrb: Rdeči križ na Slovenskem od začetkov do danes* (Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 2019).
- Kokolj, Miroslav in Horvat, Bela**, *Prekmursko šolstvo: Od začetka reformacije do zloma nacizma* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1977).
- Nemes, Robert**, *The once and future Budapest* (Illinois: Northern Illinois University Press, 2005).
- Pavlič, Slavica**, *Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945* (Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1991).
- Podráczky, Judit**, *Óvodaiügy a 19. századi Magyar társadalomban*. Doktorska disertacija (Budimpešta: Eötvös Loránd Tudományegyetem: Bölcsészettudományi Kar – Pedagógiai és Pszichológiai Kar: Neveléstudományi Doktori Iskola, 2007).
- Rehó, Anna**, "Kiseddóvás a történeti Kárpátján a 19. században és a 20. század elején", *Pro minoritate: Fidesz Közép-Európai és Kisebbségi Csoportja* 21, št. 1 (2012), str. 141–154.

- Selišnik, Irena**, "Skrb v službi vojne: bolniške strežnice na Kranjskem." *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 2 (2015), str. 90–102.
- Selišnik, Irena**, "Vrtci – med starorežimsko vzgojo in novimi pedagoškimi prijemi," v: *Zgodovina otroštva/ History of Childhood*, ur. Peter Štih, Zbirka Zgodovinskega časopisa 45 (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012), str. 349–357.
- Szabolcs, Éva in Réthy, Endréné**, "Fröbel és a n mzsgalmak Magyarországon", *Magyar pedag gia: A Magyar Tudományos Akadémia Pedagogiai Bizottságának foly irata* 99, št. 4 (1999), str. 363–373.
- Zinsser, Judith P. in Anderson, Bonnie S.**, "Women in Early and Modern Europe: A Transnational Approach", v: *Women's history in global perspective*, ur. Bonnie Smith (Chicago: University of Illinois Press, 2005), str. 111–144.

DOI 10.32874/SHS.2023-19

Bazovica, glasilo Jugoslovanskega odbora iz Italije, in njen odnos do jugoslovanske kraljevine, 1941–1944

Gorazd Bajc

Dr., redni profesor
e-pošta: gorazd.bajc@um.si

Ane-Marie Herceg

Dipl. zgodovinarica in dipl. slovenistka
e-pošta: anemarie.herceg@student.um.si

Kaja Mujdrica

Mag. prof. pedagogike in mag. prof. zgodovine, mlada raziskovalka
e-pošta: kaja.mujdrica1@um.si

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija

Izvleček:

Na podlagi analize časopisa *Bazovica*, glasila Jugoslovanskega odbora iz Italije, ki ga je v Kairu od 30. septembra 1941 do 19. novembra 1944 urejal Ivan Rudolf, članek predstavi njen odnos do jugoslovanske kraljevine. Avtorji so vzeli v pretres tri vidike odnosa: do kraljeve dinastije Karadorčević; do jugoslovanskih begunskih vlad in jugoslovanske državne ureditve; do vojaških formacij, ki so se bojevale v zasedeni Jugoslaviji, zlasti četniških in partizanskih enot ter njihovih vodilnih. Upoštevali so zlasti uporabljeno retoriko, ki je odražala tedanje potrebe t. i. vojne propagande.

Ključne besede:

Jugoslovanski odbor iz Italije, *Bazovica*, Ivan Rudolf, Ivan Marija Čok, kraljevina Jugoslavija, dinastija Karadorčević, Peter II., emigracija, četniki, partizani, jugoslovansko-italijanska meja, propaganda, retorika

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 3, str. 703–738, 181 cit., 6 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Izven Jugoslavije, se pravi v emigraciji, so med drugo svetovno vojno delovali številni Slovenci iz Primorske in Istre. Še največ jih je bilo v okviru italijanske vojske: bili so najprej prisilno mobilizirani in so se morali bojevati na različnih frontah, zlasti v Afriki; kar veliko jih je britanska vojska zajela, nato se jih je mnogo odločilo, da prestopijo v prekomorske brigade. Poleg njih so bile nekatere druge skupine in med najaktivnejšimi so bili pripadniki Jugoslovanskega odbora iz Italije, zlasti njegov predsednik Ivan Marija Čok in tajnik Ivan Rudolf.

Razlage tedanjega kompleksnega konteksta o delovanju Jugoslovanskega odbora iz Italije nam ponujajo znanstvena² in strokovna literatura,³ koristni so tudi številni objavljeni spominski zapisi o t. i. primorskih padalcih.⁴ V teh delih je večkrat omenjeno tudi glasilo Odbora, *Bazovica*, čeprav, razen izjem, in sicer glede likovne opreme⁵ ter literarno-jezikovnega pomena časopisa,⁶ slednje ni bilo nikoli predmet sistematične analize.

Namen pričujočega članka je prispevati k bolj poglobljenemu vpogledu o vlogi in pomenu časopisa, s ciljem prikazati njegov odnos do jugoslovanske kraljevine. Raziskavo je usmerjala hipoteza, da so zaradi preteklih negativnih izkušenj, predvsem z italijansko državo, primorski in istrski Slovenci v okviru Jugoslovanskega odbora iz Italije med drugo svetovno vojno na Jugoslavijo in s tem kraljevino ter posledično na begunsko vladno in četništvo gledali nekritično. Članek ni neka kronološka ali celovita obdelava in predstavitev *Bazovice*, ampak analiza nekaterih tematskih sklopov o njenem odnosu do jugoslovan-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0372: *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije (ARIS). V spomin na Sašo Rudolfa.

² Zlasti Gorazd Bajc, *Zapletena razmerja. Ivan Marija Čok v mreži primorske usode* (Koper, 2000) (dalje: Bajc, *Zapletena razmerja*); Gorazd Bajc, *Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji* (Koper, 2002) (dalje: Bajc, *Iz nevidnega na plan*); Blaž Torkar, "Slovenci in Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014), str. 144–157 (dalje: Torkar, "Slovenci in Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon"); Blaž Torkar in Gorazd Bajc, "Slovenci v vrstah britanskih komandosov", *Acta Histriae* 28, št. 1 (2020), str. 161–184.

³ Najpomembnejša dela so Saša Rudolf, *Xolotl. Med resnico in domišljijo* (Gorica, 1996), str. 54–101 (dalje: Rudolf, *Xolotl*); John Earle, *Cena domoljubja. SOE in MI6 na stičišču Italijanov in Slovencev med drugo svetovno vojno* (Trst, 2009); Gorazd Bajc in Blaž Torkar, *Ivan Rudolf in padalci / Ivan Rudolf e i paracadutisti / Ivan Rudolf and parachutists* (Maribor, 2009); *Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič (Ljubljana, 2018) (dalje: *Ivan Rudolf*).

⁴ Največ jih je izšlo med letoma 1995 in 2005 v tržaški reviji *Mladika*, in sicer v okviru rubrike "Iz arhivov in predalov", ki jo je urejal novinar Ivo Jevnikar.

⁵ Damir Globočnik, "Likovna oprema časopisa Bazovica", v: *Ivan Rudolf*, str. 137–158 (dalje: Globočnik, "Likovna oprema časopisa Bazovica").

⁶ Marija Stanonik, "Zasluge Ivana Rudolfa za slovensko besedo med slovenskimi vojaki v afriškem pesku", v: *Ivan Rudolf*, zlasti str. 159–168 (dalje: Stanonik, "Zasluge Ivana Rudolfa za slovensko besedo").

ske kraljevine. Poleg uvodnega poglavja, ki je potreben za razumevanje zgodovinskega konteksta in značilnosti časopisa, smo se osredotočili na njegovo poročanja, ki je v našem primeru vključevalo tri elemente odnosa: do kraljeve dinastije Karadorđević; do (kraljevine) Jugoslavije in do jugoslovanskih vlad; do četnikov kot kraljeve vojske v domovini in partizanov. V izbranih objavljenih besedilih smo upoštevali zlasti uporabljeno retoriko, ki je bila odraz tedanjih potreb t. i. vojne propagande.

Poleg sistematičnega pregleda *Bazovice* so avtorji upoštevali druge relevantne vire, predvsem iz Rudolfove zapuščine (ki je sedaj deponirana v Ljubljanskem Muzeju novejša in sodobne zgodovine), deloma pa tudi iz Arhiva Republike Slovenije in osrednjega britanskega arhiva *The National Archives*.

Jugoslovanski odbor iz Italije in *Bazovica*

Jugoslovanski odbor iz Italije⁷ je nastal približno leto pred napadom in zasedbo Jugoslavije. Sestavljalo ga je 24 članov: 12 članov so predstavljale pomembne osebnosti iz Julijske krajine, drugih 12 pa so sestavljali pomembnejši emigranti v Jugoslaviji. 8. februarja 1941 je bil za predsednika Odbora izbran Ivan Marija Čok. Prejel je pooblastila, da v emigraciji vodi politično akcijo za priključitev ozemelj Primorske in Istre k Jugoslaviji.

Po državnem udaru v Beogradu, 27. marca 1941, je novo vlado oblikoval general Dušan Simović. Ob napadu sil osi na Jugoslavijo, ki je sledil 6. aprila 1941, so vlada skupaj s kraljem Petrom II. in predstavniki Jugoslovanske kraljeve vojske odšli v emigracijo in se za nekaj časa premestili na Bližnji vzhod, dalje pa so odšli v britansko prestolnico. Še pred tem, 5. marca 1941, sta v emigracijo s pomočjo britanskih obveščevalnih služb odšla Čok in Rudolf. Najprej sta prišla do Istanbula, od tam pa v Ankaro in nato Jeruzalem, kjer sta se maja srečala z jugoslovansko begunsko vlado. Junija ali julija sta prispela v Kairo, kjer sta si razdelila delo.

Čok se je že julija 1941 odpravil v London, dalje v Združene države Amerike (ZDA), nato se je vrnil na Bližnji vzhod, od tam pa je ponovno odšel v London, kjer je deloval do konca vojne. Posvetil se je predvsem pridobivanju čim širše politične podpore med zavezniki, da bi po vojni podprli spremembo meje med Italijo in Jugoslavijo v korist slednje. Rudolf je medtem ostal v Kairu in se angažiral pri zbiranju, večinoma po afriških taboriščih, omenjenih primorskih in istrskih Slovencev (in Hrvatov), da bi z njimi na Bližnjem vzhodu sestavili t.

⁷ Če ni drugače zabeleženo, so podatki tem poglavju o Odboru ter medvojnem delovanju Čoka in Rudolfa povzeti po Bajc, *Zapletena razmerja*, str. 98–146; Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 75–134 in 171–283.

i. jugoslovansko vojsko v emigraciji, ki bi jo uporabili pri osvoboditvi in nato zasedbi "neodrešene domovine"; hkrati je sodeloval s posebnimi obveščevalnimi službami Velike Britanije (*Inter-Services Liaison Department* – ISLD in *Special Operations Executive* – SOE), ki so najsposobnejše posameznike posebej izurile in jih poslale – kot t. i. primorske padalce – v zasedeno Jugoslavije, predvsem na slovensko območje; obenem je v Kairu med letoma 1941 in 1944 uredil *Bazovico*, se pravi glasilo Jugoslovanskega odbora iz Italije.

Glavni cilj Jugoslovanskega odbora iz Italije je bila torej sprememba jugoslovansko-italijanske meje. Z oblikovanjem primorske legije v obliki Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona si je prizadeval dobiti dovolj pripravljeno in motivirano vojaško enoto, ki bi jo lahko ob pravem trenutku poslali na Primorsko in v Istro, kjer bi s silo meje obdržala do mednarodnega priznanja. Že aprila 1941 sta Rudolf in Čok pričela z uresničevanjem sklepa o ustanovitvi prostovoljske legije, ki bi bila organizirana kot del zavezniških sil na Bližnjem vzhodu. Z Britanci sta se nato dogovorila še glede financiranja. Dokončnih števil o vojakih gardnega bataljona nimamo, vse kaže, da jih je bilo kakih 1.000. Odboru je tudi uspelo, da je za jugoslovansko vojsko v emigraciji zbral skupno med 4.500 in 5.000 prostovoljcev, večina katerih je nato prestopila v vrste prekomorskih brigad.

Julija 1943 so se razmere v bataljonu poslabšale, ker so vojaki začeli zahtevati, da se pridružijo Titu. Čok jih je na začetku januarja 1944 javno podprl, kar pa britanskim oblastem ni šlo v račun. Sprožila se je verižna negativna reakcija v vrstah jugoslovanske begunske vlade in pri zaveznikih – prišlo je tako do t. i. Kairske afere, ki je močno zamajala delovanje in obstoj samega Odbora. Čok in Rudolf sta bila namreč po nekaj dneh prisiljena uradno miriti vojake, ker da razmere in čas niso ugodne za odhod v Jugoslavijo, večini vojakov pa je bilo nazadnje omogočeno, da so se priključili prekomorskim brigadam. Tedaj sta se Čok in Rudolf zaveznikom vsekakor zamerila in prepovedali so nadaljnja zbiranja. Delovanje Odbora je vedno bolj usihalo, Rudolf pa je do konca vojne in nato še dobro leto po njej ostal v Kairu.

Vodilni partizanskega gibanja in nato povojnih oblasti so gojili veliko sumničenj do t. i. primorskih padalcev, izmed katerih so nekateri brez sledu izginili med vojno, nekateri pa po njej – najverjetneje jih je likvidirala tajna politična policija, Oddelek za zaščito naroda (OZNA). Rudolfa, Čoka in sodelavce ter na splošno vodilne predvojnega protifašizma na Primorskem so medtem obtoževali, da so t. i. agenti Zahoda, plačanci in reakcionarji. Pozorna analiza virov različnih provenienc je take obtožbe ovrgla: jasno je namreč, da so še pred okupacijo – podobno kot pomembni posamezniki v osrednji Sloveniji, zlasti iz liberalnega tabora – sodelovali z zahodnimi obveščevalnimi službami,

to pa z namenom podtalnega boja proti fašizmu in nacizmu.⁸ Negativen odnos do Jugoslovanskega odbora iz Italije na sploh in posebej do obeh vodilnih se je nadaljeval, čemur so v javnosti pripomogla tudi številna dela o prekomorskih brigadah, ki so vsebovala tudi več napačnih faktografskih podatkov: od tega, da je bila *Bazovica* Čokov časopis in da je bila povsem v okviru politike jugoslovanskih begunskih vlad, do tega, da je Jugoslovanski odbor iz Italije nastal šele v emigraciji in je pričel podpirati partizansko gibanje zgolj iz oportunitizma.⁹

Jugoslovanski odbor iz Italije se je v podkrepitev ozemeljskih zahtev posebej posvečal propagandi, to pa v obliki časopisnih člankov, z brošurami, spomenicami in knjigami ter radijskimi govori. Največ govorov je prebral Čok, ki je tudi objavil največ publikacij, pisal je za številne časopise, ki so izhajali v ZDA, obenem pa so tamkajšnji časopisi večkrat poročali o njem. Skladno s cilji Odbora ter posebej zaradi ohranitve zbranih in motiviranja pripadnikov t. i. jugoslovanske vojske v emigraciji, je Rudolf v Kairu od maja 1942 do 1945 izdal in uredil 23 številk revije *Šotorska knjižnica*, tudi on se je oglašal po valovih britanske radijske postaje za Bližnji (ali Srednji) vzhod, predvsem pa je urejal in izdajal družbenopolitični list *Bazovica*, in sicer od 30. septembra 1941 do 19. novembra 1944, ko je izšla zadnja, 135. številka.

Bazovica je bralce obveščala o vojaških operacijah, političnih dogodkih po svetu in v Jugoslaviji ter posebej o razmerah na Primorskem in v Istri. V skrbi po ohranjanju visoke morale v bataljonu je objavljala pesmi in posamezne literarne prispevke slovenskih avtorjev ali prevode tujih, s čimer so primorski fantje imeli tudi priložnost brati v slovenščini, po tem, ko jo je na območju Julijske krajine fašizem v javnosti popolnoma prepovedal. Na njenih straneh je izšlo več člankov in radijskih govorov (ali pa vsaj njihovih povzetkov), pa poslanic in brzojavk nekaterih politikov v emigraciji. Največ jih je seveda podpisal Ivan Marija Čok, in to kljub temu, da je bila zlasti prvih devet mesecev pisna komunikacija med

⁸ Gorazd Bajc, "Plačanci – agenti / špijoni zahoda'. Primer retorike povojnih jugoslovanskih oblasti glede pomena in vloge TIGR-a in ocene britanskih obveščevalnih služb", *Acta Histriae* 15, št. 1 (2007), str. 261–276. Glede razmer v osrednji Sloveniji prim. Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana, 2002).

⁹ Stane Bobnar et al., *Prekomorci. Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOV* (Ljubljana, 1965), str. 361; Srečko Vilhar in Albert Klun, *Prva in druga prekomorska brigada* (Nova Gorica, 1967), str. 56, 153, 159 in 188–189; Srečko Vilhar in Albert Klun, *Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji* (Nova Gorica, 1969), str. 198; Srečko Vilhar in Albert Klun, *Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov v Afriki* (Ljubljana, 1970), str. 73, 123–127, 160 in 165; Srečko Vilhar in Albert Klun, *Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad* (Ljubljana, 1973), str. 245–253 (dalje: Vilhar in Klun, *Primorci in Istrani od pregnanstva*); Albert Klun, *Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni* (Ljubljana, 1976), str. 12 in 640 (dalje: Klun, *Prekomorci*); Albert Klun, *Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije* (Ljubljana, 1978), str. 86, 121–124 in 473 (dalje: Klun, *Iz Afrike*); Albert Klun, *Domovina je ena. Prekomorci – borci NOVJ v osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, na domačih in tujih tleh* (Ljubljana, 1986), str. 79–80.

njim in Rudolfom zelo otežena,¹⁰ a prav zaradi tega je v prvem obdobju slednji objavljaj, kar je pač slišal o Čoku po radiu oziroma priznal mu je celo, da je za velikončno številko 1941 napisal članek v njegovem imenu.¹¹ *Bazovica* je objavila nekaj podobnih besedil Borisa Furlana – tudi on je bil v emigraciji vidna primorska osebnost –, pa Mihe Kreka in drugih; tako je na njenih straneh povojni vodilni politik liberalno usmerjenih tržaških Slovencev Josip Agneletto jeseni 1944 objavil v petih delih študijo o jugoslovanski denarni politiki, *Denarno finančna politika od prve do druge svetovne vojne in povojna vpostavitve jugoslovanskega dinarja*.¹² Možno je tudi razbrati,¹³ da so nekatere članke napisali preprosti fantje, uredništvo pa je popravljalo le slovnične napake.

Na splošno se je časopis skladno z najpomembnejšim ciljem Jugoslovanskega odbora iz Italije še najbolj – neposredno ali posredno – posvečal mejnemu vprašanju. Tako je objavljaj zemljevide celotnega slovenskega etničnega ozemlja, ki naj bi prešlo pod Jugoslavijo, ali pa se ostro odzival na pobude nekaterih vidnih italijanskih protifašistov v emigraciji, kot je bil Carlo Sforza, ki so si prizadevali, da se meja ne bi spremenila,¹⁴ ali pa takih, kot je bil Gaetano Salvemini, ki so predvidevali delno spremembo meje v korist Jugoslavije.¹⁵

Rudolf si je prizadeval, da bi časopis soustvarjalo več sodelavcev, med temi člani jugoslovanske begunske vlade ter drugi Slovenci v emigraciji. Kljub vabilom¹⁶ je vsaj do začetka novembra 1943 večino besedil napisalo ali preuredilo uredništvo, približno 85 %.¹⁷ Pri urejanju *Bazovice* kot tudi na splošno pri ura-

¹⁰ Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Ljubljana (dalje: MNZS), fond Osebna zapuščina Ivana Rudolfa (dalje: OZd[št. dokumenta]-IR), OZd172-IR, Ivan Rudolf Mičku [Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 28. februarja 1942, str. 1; OZd181-IR, Ivan Rudolf Mičku [Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 4. april 1942, str. 1.

¹¹ MNZS, OZd182-IR, Ivan Rudolf Mičku Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 7. april 1942, str. 1–2.

¹² Prvi del *Bazovice*, 8. 10. 1944, let. 4, št. 130, str. 7–8, zadnji pa *Bazovica*, 5. 11. 1944, let. 4, št. 134, str. 7–10.

¹³ Rudolf, *Xolotl*, str. 89–90.

¹⁴ Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 101; Jože Pirjevec, "*Trst je naš!*" *Boj Slovencev za morje (1848–1954)* (Ljubljana, 2007), str. 155–156.

¹⁵ "Švicarski listi o naših mejah", *Bazovica*, 2. 5. 1943, let. 3, št. 66, str. 8; "Kaj storiti z Italijo?", *Bazovica*, 27. 2. 1944, let. 4, št. 100, str. 3–4; "Nesolidno znanje-dedna laška slabost", *Bazovica*, 5. 3. 1944, let. 4, št. 101, str. 3; "99 % Slovencev, proti 1 % Italijanov", *Bazovica*, 5. 3. 1944, let. 4, št. 101, str. 3; "Slovensko Primorje pod udarci italijanske pohlepnosti", *Bazovica*, 5. 3. 1944, let. 4, št. 101, str. 8–9.

¹⁶ Januarja 1942 je Rudolf ministru Kreku zapisal med drugim naslednje: "/.../ Prosim za nekaj člankov za *Bazovico!* /.../" (MNZS, OZd165-IR, Ivan Rudolf ministru [Mihi Kreku], Kairo, 17. januar 1942). Pismo je Krek očitno preposlal nekaterim, in sicer vsaj Borisu Furlanu (Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (dalje: ARS), fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije (dalje: SI AS 1931), šk. 580, a. e. 5, 7791). Britanci so pismo prestregli in prevedli (The National Archives, Kew-London, nekdanji Public Record Office (dalje: TNA), fond Special Operations Executive: Balkans (dalje: HS 5), HS 5/913, izvleček pisma v angleščini [nedatirano]). Istega meseca je Rudolf Kreka prosil, če bi članke za *Bazovico* prispevali tudi nekateri drugi Slovenci v emigraciji, in sicer Janko Lavrin, Alojzij Kuhar in Franc Gabrovšek (ARS, SI AS 1931, š. 580, a. e. 4, 7637, Miha Krek, London, 24. januar 1942 (enako v: šk. 579, a. e. 1, 7898)).

¹⁷ "Prispevki gradiva za 'Bazovico'", *Bazovica*, 8. 11. 1943, let. 3, št. 85, str. 15.

dniškem delu Odbora je Rudolfu zelo pomagala Zora Torjanova. Poleg pisanja na pisalni stroj je še kar obvladala francoski jezik, bila pa je obenem nadvse prizadevna – po Rudolfovih navedbah je delala po 18 ur dnevno.¹⁸ Kot piše Dorica Makuc, so šolske sestre v Kairu pomagale pri pretipkavanju, tamkajšnje slovenske srednješolke so prevajale iz angleščine, ravno tako tedaj šestnajstletna Marica Merljak.¹⁹ Od oktobra 1942 do marca 1943 je pri *Bazovici* sodeloval poročnik (pozneje podpolkovnik Jugoslovanske ljudske armade) Hubert Najberger. V svojem povojnem pisnem pričevanju je podčrtal, da je pisal le članke, ki so bili vojaškega značaja;²⁰ zelo verjetno je bilo njegovo preciziranje iz strahu, da ne bi povojne oblasti obtožile tudi njega, da je sodeloval s "špijoni" na Bližnjem vzhodu. O slednjih so po vojni v okviru OZNE in nato od leta 1946 Uprave za državno varnost (poznana je kot UDBA) izvedli široko preiskavo, da bi odkrili "angleške vohune". V številnih dokumentih ne manjka pretiravanj, poenostavitev, napak, predvsem pa ideološko obarvanih interpretacij. Ne glede na to lahko omenimo, da so oznovci/udbovci ugotovili naslednje podatke o sodelavcih časopisa: potrjeno je sodelovanje Torjanove²¹ in da je tudi Merljakova pretipkavala rokopise;²² obenem, da sta pri uredniškem delu pomagala poročnik Ivan Ribar in Josip (Pepi) Dolenc²³ (dokler ga niso maja 1944 Britanci poslali med slovenske partizane v sklopu ene izmed svojih posebnih misij); sodeloval je tudi Ludvik Jereb, ki je po lastni izjavi večinoma delal kot kurir in retuširal razne slike ter obenem pakiral časopise,²⁴ čeprav je bil po poklicu fotograf – očitno je zaradi tega Rudolf med vojno menil, da bi bil primeren za propagando.²⁵

Britanci so, kot piše Jerca Vodušek Starič, na Rudolfovo pobudo kaj kmalu v Kairu začeli z radijskim oddajanjem v balkanskih jezikih, njega pa je jugoslovan-

¹⁸ MNZS, OZd148-IR, Ivan Rudolf Mičku Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 16. november 1941, str. 2; Ozd293-IR, Ivan Rudolf Dragu Marušiču: *Poročilo članu ekzekutive Jugoslovanskega odbora iz Italije dr. Drago Marušič*, 21. 5. 1944, str. 7; prim. Globočnik, "Likovna oprema časopisa Bazovica", str. 140.

¹⁹ Dorica Makuc, *Aleksandrinke* (Gorica, 1993), str. 149 in 152 (dalje: Makuc, *Aleksandrinke*).

²⁰ Hubert Najberger, podpolkovnik JLA: *Narodnoosvobodilno gibanje na Srednjem Vzhodu*, [nedatirano], prepis v: Klun, *Prekomorci*, str. 900–901; enako v: Klun, *Iz Afrike*, str. 632.

²¹ ARS, SI AS 1931, gradivo Mikrofилmski fond SOVE (dalje: MfS), mikrofilm (dalje: m. f.) III 194867, UDB za rudnik Idrija, Zapisnik zaslišanja Ludvika Jereba, 4. april 1950, str. 2.

²² ARS, SI AS 1931, MfS, m. f. III 0026888-9, zbrani podatki sodelavke UDB-e, 26. december 1950; m. f. III 194867-8, UDB za rudnik Idrija, Zapisnik zaslišanja Ludvika Jereba, 4. april 1950, str. 2–3. Na drugem mestu je UDBA očitno pretiravala, ko je zapisala, da je bila Merljakova celo Rudolfova sekretarka v Afriki: m. f. III 194860, *Problem Rudí*, [nedatirano], [str. 2].

²³ ARS, SI AS 1931, šl. 1129, a. e. MA 1253-3 Angleška OS – Komandosi, 17: *Formacija kraljeve misije med vojno v Afriki*, [nedatirano], [str. 1]. Za Dolenca glej tudi MfS, m. f. III 0026882, *Iz izjave Piško Zdravkota* [nedatirano].

²⁴ ARS, SI AS 1931, MfS, m. f. III 194867, UDB za rudnik Idrija, Zapisnik zaslišanja Ludvika Jereba, 4. april 1950, str. 2; prim. m. f. III 194875, UDB za okraj Idrija, Zapisnik zaslišanja Feliksa Vončine, 24. februar 1950, str. 6.

²⁵ MNZS, Ozd237-IR, [Ivan Rudolf], Jugoslovanski odbor iz Italije, za Komandanta jugoslovenskih trupa (Br. 123/1943): *Molba za transfer jednog vojnika u kancelariju Odbora*, Kairo, 30. julija 1943.

ska begunska vlada na Bližnjem vzhodu imenovala tudi v Jugoslovanski propandno-informativni biro.²⁶ V okviru tega je očitno Rudolf prejemal določene informacije in drugo propagandno gradivo, kar je nato objavljajl oziroma interpretirano ponatisnil na straneh *Bazovice*. V tem gradivu so bile tudi fotografije, ki jih dobimo bodisi v časopisu bodisi v drugih publikacijah jugoslovanske begunske vlade, kot npr. v medvojni izdaji uradnega lista, se pravi *Službenih novih Kraljevine Jugoslavije*.²⁷ Ne glede na to so bili Rudolfovi odnosi z vladnimi krogi problematični, in sicer, na splošno, ker so bili vojaki – prostovoljci večinoma Slovenci in ne Srbi, glede *Bazovice* pa zaradi cenzure²⁸ in pomanjkanja neposrednih finančnih dotacij. Glede tega mu je uspelo pri ministru Kreku izposlovati skromno finančno pomoč, ki je trajala od aprila 1942 do začetka leta 1944, ko jo je ukinila vlada Božidarja Purića.²⁹ Rudolf je imel težave, ker si je na straneh *Bazovice* večkrat privoščil kritiziranje srbskih pretiravanj. To so Slovenci na Bližnjem vzhodu opazili, kot je npr. pred OZNO izjavil omenjeni Josip Dolenc: "V svojem glasilu 'Bazovica' jih je večkrat dobro ožigosal v splošno odobravanje in veselje vseh slovenskih fantov – vojakov in celo slovenske kolonije v Egiptu."³⁰

Med tem so mu bili Britanci naklonjeni, saj je bil zanje pomemben pri iskanju prvih stikov z zasedeno Jugoslavijo,³¹ pri selekciji t. i. padalcev in po vsej verjetnosti pri tolmačenju jugoslovanskega "vozla"; pri čemer moramo seveda upoštevati, da so vsaj v prvem obdobju v Kairu prejemali le parcialne podatke o razmerah v Jugoslaviji. Tudi do izhajanja *Bazovice* so bili pozitivno nastrojeni, saj so jo ocenjevali kot zelo dober pro-jugoslovansko propagandni material in da je odločno proti silam osi.³² Rudolfu so tudi pomagali pri tiskanju časopisa, mu omogočili tiskarske storitve, sicer z zadržkom, da v zameno *Bazovica* ne bo kritizirala Velike Britanije.³³ Po Rudolfovih besedah je izhajanje potekalo "v mejah posebnega dogovora z angleškimi propagandnimi oblastmi."³⁴ Lahko bi rekli, da so se pojavljale kritične pripombe do britanske strani le ob odločnih

²⁶ Jerca Vodušek Starič, "Ivan Rudolf – patriot in obveščevalec", v: *Ivan Rudolf*, str. 68.

²⁷ Npr. slika Draže Mihailovića v: *Službene novine Kraljevine Jugoslavije – Ratno izdajanje*, 31. 1. 1942, let. 2, št. 5, str. 1 št. 5, in *Bazovica*, 10. 4. 1942, let. 2, št. 26, str. 6.

²⁸ Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 89, 101 in 209.

²⁹ MNZS, OZd166-IR, Ivan Rudolf Mičku [Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 17. januar 1942; OZd172-IR, Ivan Rudolf Mičku Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 28. februarja 1942, [str. 4]; OZd181-IR, Ivan Rudolf Mičku [Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 4. april 1942, str. 1; OZd281-IR, Ivan Rudolf: *Izjava*, Kairo, 26. marec 1944; MNZS, OZd307-IR, Ivan Rudolf ministru [Dragu Marušiču], Kairo, 29. julij 1944, str. 2.

³⁰ ARS, SI AS 1931, MfS, m. f. III 0026881, *Izjava Dolec Josipa* [nedatirana].

³¹ Gorazd Bajc, "Stanislav Rapotec, prvi Slovenec, ki ga je britanska obveščevalna služba SOE vtihotapila v zasedeno Jugoslavijo", *Studia Historica Slovenica* 11, št. 2–3 (2011), str. 525–551.

³² Glej pozitivne komentarje predstavnikov SOE o *Bazovici* ob robu omenjenega Rudolfovega pisma Kreku, 17. januarja 1942, v: TNA HS 5/913.

³³ Globočnik, "Likovna oprema časopisa *Bazovica*", str. 138.

³⁴ MNZS, OZd307-IR, Ivan Rudolf ministru [Dragu Marušiču], Kairo, 29. julij 1944, str. 2–3.

zahtevah po spremembi meje, in sicer, da bi morali zavezniki vendarle popraviti pretekle krivice (od Londonskega pakta oziroma memorandumoma 1915 dalje) in upoštevati narodnostno mejo.³⁵

Pri presoji, kolikšen vpliv je lahko *Bazovica* imela, so seveda pomembni podatki o nakladi in kvaliteti tiska ter samem obsegu časopisa. Prvi dve številki, 30. septembra in 7. oktobra 1941, so pretipkali v več izvodih, nato je uredništvo uporabljalo ciklostil. Rudolf je na primer Čoku sredi oktobra 1941 razlagal, kako je prvi dve številki pisal na pisalni stroj, in sicer po dvajset izvodov, da pa se je kaj kmalu povečalo povpraševanje, s tem pa tudi stroški, tako da jih je kril s svojimi prihranki.³⁶ Kar se tiče začetne naklade drugi podatki govorijo, da je bila od 20 do 50 izvodov, tretja številka pa je izšla že v 400 izvodih.³⁷ Konec leta 1941 je nato Rudolf v pismu Izidorju Cankarju razlagal, da je prva številka izšla na 4 straneh in v 40 izvodih, a je naklado zaradi vedno večjega povpraševanja povišal na 200, s čimer so se tudi stroški povečali;³⁸ finančne težave so bila vsa leta izhajanja stalnica. Od tretje do 9. številke je imela *Bazovica* 6 strani; številka 10 jih je imela izjemoma 7; naslednja ponovno 6; 12. številka, 20. decembra 1941, pa je v nakladi 800 izvodov³⁹ imela že 8 strani in bila prvič tehnično veliko bolj dovršena, z risbami in karikaturami, ki so bile značilne za skoraj vse številke. Sistematični pregled *Bazovice* nam pokaže, da je tudi v nadalje število strani nihalo (zelo verjetno zaradi Rudolfove odsotnosti, saj je bil večkrat po afriških taboriščih za vojne ujetnike, kjer je zbiral prostovoljce za jugoslovansko vojsko v emigraciji): ponovno le po 4 za številki 14 in 15 (vsebinsko sta bili neke vrste nadaljevanje); naslednja je imela 8 strani; 17., 18. in 19. 4; 20. 8; 21. in 22. 4; dvojna številka, 23.–24. (27. marca 1942), 16 strani; 25. številka 6 in brez slikovnega gradiva; 26. 8; 27., 28. in 29. 4; 30. 8; 31. in 32. 4; 33. 8; od 34. do 36. 4; 37. 12; od dvojne številke, 38. in 39., 18. julija 1942 (na osmih straneh), pa do 53. številke, 15. januarja 1943, je izhajala približno vsaka dva tedna in večinoma na 4 straneh; v izboljšani tehniki tiska je od številke 54,⁴⁰ 24. januarja 1943, ponovno izhajala enkrat na teden in je skoraj vedno zajemala 8 strani; od številke 84, 11. novembra 1943, pa do konca izhajanja večinoma 16; največ strani, 24, je bilo v številki 88, in sicer 29. novembra 1943.

³⁵ Npr. "Primorske Slovence so ogoljufali", *Bazovica*, 1. 12. 1942, let. 2, št. 50, str. 3; "Italija – dežela laži in prevare", *Bazovica*, 1. 12. 1942, let. 2, št. 50, str. 4; Ivan M. Čok, "Slovenem, Hrvatom in Srbom doma in v tujini", *Bazovica*, 8. 1. 1944, let. 4, št. 94, str. 1; "Slovensko Primorje pod udarci italijanske pohlepnosti", *Bazovica*, 5. 3. 1944, let. 4, št. 101, str. 9; "Primorska poslanica vrhunskim zastopnikom treh velesil", *Bazovica*, 19. 11. 1944, let. 4, št. 135, str. 3–5.

³⁶ MNZS, OZd130-IR, Ivan Rudolf Mičku Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 14. oktober 1941, str. 1.

³⁷ Globočnik, "Likovna oprema časopisa *Bazovica*", str. 137.

³⁸ ARS, fond Cankar Izidor (dalje: SI AS 1660), šk. 6, a. e. I, mapa 4, *Pismo g. Ivana Rudolfa iz Kaira* [konec 1941], str. 3; prim. SI AS 1931, šk. 580, a. e. 5, 7793–7796, prepis pisma, ki ga je prejel Boris Furlan.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Marija Stanonik piše ("Zasluge Ivana Rudolfa za slovensko besedo", str. 159), da je tedaj "*Bazovica* postala pravi časopis".

Ne glede na nekoliko različne podatke je jasno, da je bila na začetku naklada skromna, da pa se je v kratkem bistveno povečala in naposled je jeseni 1943 dosegla zavidljivih 5000 izvodov,⁴¹ nato se je na začetku julija 1944 zmanjšala na 1500, z začetkom naslednjega meseca pa povečala na 3000.⁴² Kaže, da je Rudolf nameraval tudi posamezne številke tiskati v dodatni, izjemni nakladi, kot je bil primer dvojne 23. in 24., posvečene prvi obletnici vojaškega udara 27. marca 1941, ki pa je doživela burne odzive in cenzuro uradnih jugoslovanskih krogov v Kairu – za politike v Londonu in ZDA je tedaj Rudolf namenil kar 500 izvodov, vendar so mu to omenjeni krogi preprečili, saj so bili očitno tudi zavistni, ker se sami kljub bistveno izdatnejši finančni podpori za propagando niso izkazali s svojimi časopisi. Zaradi močnega nasprotovanja je Rudolf tudi neuspešno predlagal Britancem drzno potezo, da bi številko tiskali v kar 15.000 izvodih in jo z letali odvrkli na zasedeno slovensko ozemlje.⁴³

Po eni strani si je Rudolf prizadeval, da bi časopis prejemali slovenski in drugi politiki v emigraciji. Januarja 1942 je na primer ministru Kreku v Londonu med drugim pisno razlagal: "/.../ 'Bazovico' Vam stalno pošiljam in to po 10 do 20 izvodov tudi za ostalo našo tamkajšnjo kolonijo. Ne vem pa, če v redu prejimate. /.../"⁴⁴ Sodeč po ohranjenih posameznih izvodih *Bazovice* v nekaterih arhivskih fondih⁴⁵ in prošnjah nekaterih, ki so si je tudi želeli pogosteje prejemati,⁴⁶ lahko rečemo, da mu je to kljub finančnim težavam in težavnim komunikacijam v precejšnji meri uspelo. Drugi podatki kažejo na to, da so *Bazovico* prejemali in tudi radi prebirali Slovenci v ZDA. Tu je o njej zelo pozitivno pisal *Glas naroda* iz New Yorka,⁴⁷ ki je izmed vseh ameriških časopisov največkrat ponatisnil njene članke.⁴⁸

Po drugi strani je bil časopis v prvi vrsti namenjen slovenskim vojakom na Bližnjem vzhodu. Pričevanja nekaterih govorijo o tem, da so ga zelo radi prebirali.⁴⁹ Vsaj do sredine leta 1943, ko so se začele omenjene težave, ali pa do

⁴¹ Globočnik, "Likovna oprema časopisa Bazovica", str. 148; prim. Vilhar in Klun, *Primorci in Istrani od pregnanstva*, str. 96.

⁴² MNZS, Ozd307-IR, Ivan Rudolf ministru Dragu Marušiču, Kairo, 29. julija 1944, str. 2–3; Ozd314-IR, Ivan Rudolf Marušiču, [Kairo], 4. avgust 1944.

⁴³ MNZS, Ozd181-IR, Ivan Rudolf Mičku [Ivanu Mariji Čoku], Kairo, 4. april 1942, str. 2–4.

⁴⁴ MNZS, Ozd165-IR, Ivan Rudolf ministru [Mihi Kreku], Kairo, 17. januar 1942; prim. ARS, SI AS 1931, š. 580, a. e. 5, 7791; TNA HS 5/913, izvleček pisma v angleščini [nedatirano].

⁴⁵ Npr. ARS, SI AS 1660, š. 7, a. e. II in III; š. 8, a. e. I in II; fond Klemenčič Slavo (dalje: SI AS 1883), š. 4, a. e. 12; š. 6, a. e. 6.

⁴⁶ ARS, SI AS 1931, š. 578, a. e. 1, 8757–8758, Boris Furlan Ivanu Rudolfu, New York, 25. januar 1943, v angleškem izvorniku in slovenskem prevodu. Prepis prevoda v: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Studija in prikaz procesa*, ur. Mateja Jeraj in Jelka Melik (Ljubljana, 2015), str. 934–935.

⁴⁷ "Izpod domačega latnika. Slovenski ameriški dnevnik o 'Bazovici'", *Bazovica*, 1. 11. 1942, let. 2, št. 48, str. 4.

⁴⁸ MNZS, Ozd275-IR, Marica Caharija-Čok Ivanu Rudolfu, New York, 21. februar 1944, str. 1; Ozd321-IR, Marica Caharija-Čok Ivanu Rudolfu, New York, 16. avgust 1944, str. 1; Ozd352-IR, Marica Caharija-Čok Ivanu Rudolfu, New York, 8. november 1944, str. 2.

⁴⁹ Poleg op. 4 tudi Makuc, *Aleksandrinke*, str. 149. Velja omeniti še serijo radijskih oddaj, ki jih je pripravil Ivo Jevnikar, *Z Bazovico v srcu*, Deželni sedež državne radiotelevizije RAI-Radio Trst A, slovenski program, januar–junij 1999.

začetka naslednjega leta je tudi zelo verjetno imel velik vpliv na večino izmed njih. V letu 1944 so nato med primorskimi Slovenci po raznih taboriščih začeli izhajati drugi časopisi.⁵⁰ Po rekonstrukcijah UDBE je bila *Bazovica* namenjena ne le Slovencem v Afriki, ki so jih zajeli Britanci, ampak tudi tistim, ki so jih zajeli Američani.⁵¹ Poleti leta 1944 je imel časopis po Rudolfovih navedbah 500 naročnikov, vse druge izvode je uredništvo pošiljalo brezplačno vojakom in nekaterim politikom.⁵² Krog bralcev se je obenem očitno razširil na druge Slovence – civiliste v Kairu, in sicer tamkajšnjo slovensko kolonijo, ki je štela približno 5000 ljudi. Brali so jo tudi nekateri politiki oziroma intelektualci, ki so se med vojno zatekli na Bližnji vzhod.⁵³ Lahko rečemo, da je imel časopis za tedanje razmere kar velik krog bralcev.

Odnos do jugoslovanske kraljeve dinastije Karađorđević

Bazovica je v prvih dveh letih vojne o kralju Petru II. poročala dosledno in pogosto. List je namreč že od začetka izhajanja pa do konca leta 1943 pogosto objavljala njegove poslanice, govore, izjave, praznična voščila, brzojavke ali govore na londonskem radiu,⁵⁴ poročal je o pomembnejših političnih korakih, ki jih je Peter II. sprejemal (npr. imenovanje novega predsednika jugoslovanske

⁵⁰ Nekaj primerov omenjajo Klun, *Iz Afrike*, str. 258; Marta Verginella, *Suba pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža* (Koper, 2004), str. 158–162, 164, 167–168 in 170 (dalje: Verginella, *Suba pašta, pesek in bombe*).

⁵¹ ARS, SI AS 1931, MfS, m. f. III 194859, *Problem Rudi*, [nedatirano], [str. 1]. Pri tem lahko dodamo, da je imela od marca 1943 dalje v Kairu svoje oporišče tudi ameriška obveščevalna služba, *Office of Strategic Services* (OSS), ki je za svoje delovanje rekrutirala nekaj Slovencev, ki pa niso spadali v Rudolfov krog. Podrobneje Blaž Torkar, *Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno* (Celovec, 2012).

⁵² MNZS, Ozd307-IR, Ivan Rudolf ministru [Dragu Marušiču], Kairo, 29. julija 1944, str. 2–3.

⁵³ Glej npr. Anton Novačan, *Jeruzalem – Kairo. Spomini 1942–1945* (Ljubljana, 1986), ki je bil sicer večkrat kritičen do Rudolfa.

⁵⁴ "Poslanica Nj. Vel. kralja jugoslovanskemu narodu", *Bazovica*, 6. 12. 1941, let. 1, št. 10, str. 1; "Jugoslavija bo jutri zopet svoj gospod, govor Nj. Veličanstva kralja Petra drugega v Londonu", *Bazovica*, 31. 12. 1941, let. 1, št. 13, str. 2; "Kralj Peter II. in kraljica mati – svojemu narodu", *Bazovica*, 15. 1. 1942, let. 2, št. 15, str. 2; "Kralj Peter II. – svojemu narodu", 29. 1. 1942, let. 2, št. 17, str. 3; "Poslanica Nj. Vel. kralja na obletnico 27. marca", *Bazovica*, 2. 4. 1942, let. 2, št. 25, str. 6; "Na ruskih stepah bodo Nemci prejeli smrtni udar – govor kralja na dan Narodne revolucije", *Bazovica*, 10. 4. 1942, let. 2, št. 26, str. 2; "Veličastne slavnosti naše vojske, Nj. Vel. Kralj je podaril polkovno zastavo gardijski pehoti – Slava letalstva", *Bazovica*, 15. 8. 1942, let. 2, št. 42, str. 2; "Govor Nj. Vel. Kralja jugoslovanskim izseljencem", *Bazovica*, 7. 9. 1942, let. 2, št. 44, str. 2; "Proslava prvega decembra v Londonu. Govor kralja", *Bazovica*, 20. 12. 1942, let. 2, št. 51, str. 2; "Poslanica nj. Vel. kralja", *Bazovica*, 9. 7. 1943, let. 3, št. 72, str. 3; "Kraljev govor na dan 6. septembra", *Bazovica*, 12. 9. 1943, let. 3, št. 79, str. 4; "Bliža se ura ...", *Bazovica*, 12. 9. 1943, let. 3, št. 79, str. 5; "Važne izjave našega kralja", *Bazovica*, 11. 10. 1943, let. 3, št. 81, str. 1; "Poslanica nj. V. kralja", *Bazovica*, 18. 10. 1943, let. 3, št. 82, str. 1; "Nj. Vel. kralj Peter II. svojemu narodu", *Bazovica*, 6. 12. 1943, let. 3, št. 89, str. 3–4.

vlade in novega vojnega ministra),⁵⁵ o posebnih dogodkih (npr. otvoritev umetniške razstave v Londonu), diplomatskih obiskih, ki se jih je udeleževal (npr. meseca maja in junija 1942 v ZDA, kjer je sestankoval s predsednikom Franklinom Delanom Rooseveltom; julija 1942 je bil v Kanadi; januarja 1943 v Edinburgu, kjer je ostro obsodil jugoslovansko vlado, ker naj bi leta 1941 sodelovala s Hitlerjem)⁵⁶ in dosežkih oziroma prestižnih odlikovanjih, ki jih je prejel (na primer, ko mu je bil leta 1943 podeljen naslov viteza Okrogle mize).⁵⁷ Precejšnje število besedil je list objavljala ob pomembnejših prelomnicah, obletnicah ali praznikih. Z očitnim namenom višati stopnjo motivacije vojakov je bilo s kraljeve strani napisanih več prispevkov z načrtno podkrepljenimi besedami, s katerimi je želel krepi patriotska čustva, ljubezen do dinastije Karađorđevićev in domovine Jugoslavije. To na primer ponazarja primer kraljevega govora, objavljenega v 13. številki *Bazovice*, 31. decembra 1941:

Moj narod in Jaz z zaupanjem gledava na konec sedanje vojne /.../. Za zmago v tej vojni prenaša moj narod velike žrtve. S tem izziva občudovanje v vsem svetu, s tem pa tudi istočasno potrjuje svojo pravico za obstanek na mestu, na katerem je že stoletja. Jugoslavija bo jutri zopet svoj gospod in v naši kroni se bodo zablesketali vsi dragulji, ki predstavljajo razne naše pokrajine /.../.⁵⁸

Iz raznih besedil lahko torej sklepamo, da je z njimi Peter II. oziroma krog okoli njega želel jugoslovanske vojake opogumiti za boj, jih navdušiti za ideal enotnosti, vliti moralno in s tem upanje za "boljši" jutri, kajti kot v vsaki vojski sta morala biti tudi v jugoslovanski morala in patriotizem na visoki ravni. Takšen pristop naj bi, po pisanju *Bazovice*, 15. januarja 1943, dosegel zelen učinek, saj se "v srcih vojakov na Srednjem vzhodu /.../ krepi volja, poraja odločnost".⁵⁹

V raznih prispevkih je bil Peter II. dosledno prikazan v pozitivni luči. Pri tem so bili pogosto uporabljeni pozdravi, fraze ali oznake kot na primer: "kralj Peter

⁵⁵ "Sprememba v vodstvu jugoslovanske vlade – Slobodan Jovanovič novi predsednik vlade", *Bazovica*, 15. 1. 1942, let. 2, št. 15, str. 3; "Jugoslovanska vlada je po Slovenskem narodnem odboru v Londonu", *Bazovica*, 7. 9. 1942, let. 2, št. 44, str. 3–4.

⁵⁶ "Izpod domačega latnika, Poslanik dr. Kuhar", *Bazovica*, 12. 3. 1942, let. 2, št. 22, str. 3; "Izpod domačega latnika, Nj. Vel. kralj Peter II. potuje v Ameriko", *Bazovica*, 22. 5. 1942, let. 2, št. 32, str. 3; "Izpod domačega latnika, Nj. Vel. kralj je došel v Ameriko", *Bazovica*, 28. 6. 1942, let. 2, št. 37, str. 4; "Bivanje Nj. Vel. kralja v Kanadi", *Bazovica*, 18. 7. 1942, let. 2, št. 38–39, str. 7; "Veličastne slavnosti naše vojske, Nj. Vel. kralj je podaril polkovno zastavo gardijski pehoti – Slava letalstva", *Bazovica*, 15. 8. 1942, let. 2, št. 42, str. 1; "Bivanje Nj. Vel. kralja Petra II. v Ameriki", *Bazovica*, 7. 9. 1942, let. 2, št. 44, str. 1; "Izpod latnika, Nj. Vel. kralj je govoril", *Bazovica*, 31. 1. 1943, let. 3, št. 55, str. 7.

⁵⁷ "Visoko odlikovanje Nj. Vel. kralja", *Bazovica*, 28. 3. 1943, let. 3, št. 62, str. 8.

⁵⁸ "Jugoslavija bo jutri zopet svoj gospod, govor Nj. Veličanstva kralja Petra drugega v Londonu", *Bazovica*, 31. 12. 1941, let. 1, št. 13, str. 2.

⁵⁹ "Veličina vojvode Mihajloviča", *Bazovica*, 15. 1. 1943, let. 3, št. 53, str. 3.

II. – graditelj Jugoslavije",⁶⁰ "Živel naš vrhovni poveljnik kralj Peter drugi!",⁶¹ "Živeo njegovo Veličanstvo kralj Petar II!",⁶² ali "Spoštujmo kralja in čujajmo Jugoslavijo!"⁶³ V časopisu je bila omenjena tudi kraljeva specifična, povezana z mladostjo. Peter II. je namreč kralj postal še kot mladoletnik, zato pa je bil večkrat označen kot mlad. Kot je recimo to zapisano avgusta 1942: "Vse naše misli so bile zbrane okrog našega mladega vladarja Kralja Petra II. /.../"⁶⁴.

Leta 1942 in 1943 so bili najbogatejši zapisi v *Bazovici* objavljeni na kraljev rojstni dan, ki je bil v listu označen za nacionalni praznik vseh Jugoslovancev,⁶⁵ in obenem veljal za največji praznik jugoslovanske vojske.⁶⁶ Ob 20-letnici kraljevega rojstva lahko v listu preberemo, kako so ga primorski Slovenci videli kot rešitelja in garanta prerrojene Jugoslavije, ter nenazadnje kot tistega, ki naj bi v državo prinesel svobodo, poštenje in blagostanje,⁶⁷ se pravi Kraljevina Jugoslavija bo po vojni zagotovilo, da bo država slonela na zdravih temeljih. Časopis je posebno pozornost namenil tudi zapisom, ki so poročali o proslavah in praznovanjih kraljevega rojstnega dne v domovini,⁶⁸ Londonu,⁶⁹ Kairu⁷⁰ in med vojaškimi organizacijami na Srednjem vzhodu.⁷¹

Z največjim ponosom in vzhičenostjo – kar je bilo razvidno tudi iz dolžine časopisnih člankov – je bilo poročanje o kraljevih obiskih vojaških enot. Vojsake na Bližnjem vzhodu je nekajkrat obiskal, od avgusta 1941 dalje.⁷² Ponovo se je med njimi mudil 29. septembra 1943, ko je obiskal Kairo,⁷³ kjer se je v spremstvu jugoslovanske vlade in predsednika Jugoslovanskega odbora iz Italije, Ivanom Marijo Čokom, sestal z britanskimi ministri.⁷⁴ Dva dni po prihodu v Kairo je ob sprejetju zastopnikov britanskega in ameriškega tiska naglasil namen obiska, in sicer da njegov prihod in prihod jugoslovanske vlade na Srednji vzhod predstavljata "željo in potrebo, da je vodstvo jugoslovanske države in vojske

⁶⁰ *Bazovica*, 27. 3. 1942, let. 2., št. 23–24, str. 1.

⁶¹ "Slava pehotnih edinic", *Bazovica*, 16. 8. 1943, let. 3, št. 76, str. 4.

⁶² "Šesti septembar", *Bazovica*, 6. 9. 1943, let. 3, št. 78, str. 1.

⁶³ "Naš kralj", *Bazovica*, 6. 9. 1943, let. 3, št. 78, str. 3.

⁶⁴ "Veličastne slavnosti naše vojske, Nj. Vel. Kralj je podaril polkovno zastavo gardijski pehoti – Slava letalstva", *Bazovica*, 15. 8. 1942, let. 2, št. 42, str. 1.

⁶⁵ "Šesti septembar 1942 godine", *Bazovica*, 7. 9. 1942, let. 2, št. 44, str. 2.

⁶⁶ "Proslave na Srednjem vzhodu", *Bazovica*, 6. 9. 1943, let. 3, št. 78, str. 1.

⁶⁷ "Šesti septembar", *Bazovica*, 6. 9. 1943, let. 3, št. 78, str. 1.

⁶⁸ "Iz trpeče domovine, Kresovi na kraljev rojstni dan", *Bazovica*, 15. 9. 1942, let. 2, št. 45, str. 3.

⁶⁹ "Proslava Kraljevega rojstnega dne v Londonu", *Bazovica*, 7. 10. 1942, let. 2, št. 46, str. 1.

⁷⁰ "Kralj in Jugoslavija", *Bazovica*, 7. 9. 1942, let. 2, št. 44, str. 1.

⁷¹ "Vse naše edinice so slovesno proslavile rojstni dan svojega vrhovnega poveljnika", *Bazovica*, 12. 9. 1943, let. 3, št. 79, str. 2.

⁷² "Obnovljena jugoslovenska vojska", *Službene novine Kraljevine Jugoslavije – Ratno izdajanje*, 31. 12. 1941, let. 1, št. 3, str. 6–7. Kopijo dobimo tudi v ARS, SI AS 1883, šk. 6, a. e. časopisje.

⁷³ "Nj. Vel. kralj Peter II. med nami", *Bazovica*, 3. 10. 1943, let. 3, št. 80, str. 1–2.

⁷⁴ "Nj. Vel. kralj Peter II med našimi prostovoljci", *Bazovica*, 6. 12. 1943, let. 3, št. 92, str. 8–9.

čim bližje domovini".⁷⁵ 12. novembra je nato sledil kraljev obisk pehotne vojaške organizacije "nekje na Srednjem vzhodu", kot je to omenjeno v *Bazovici*. V njeni 88. številki, 29. novembra 1943, so bili nazorno opisani občutki primorskih vojakov ob tem dogodku:

/.../ Te dni smo prvič zares občutili, da smo jugoslovanski gardisti. Kako tudi ne, saj smo prvič imeli med nami svojega mladega Kralja in Vrhovnega poveljnika. Za vse naše fante je to bilo prvič, da vidijo svojega narodnega vladarja in ga slišijo govoriti v našem jeziku. To so bili zgodovinski trenotki, ko je prvič v zgodovini slovensko Primorje zrlo z oči v oči svojemu bodočemu vladarju nasproti.⁷⁶

Bazovica je seveda prikazovala, da so vojaki obisk nestrpno pričakovali in da naj bi te dogodke opisovali kot "prelepe in nepozabne trenutke". Kot je bilo zapisano v listu, je bila kraljeva pohvala, namenjena pripravi sprejema s strani vojaških enot, "vsem in vsakomer najlepša nagrada".⁷⁷ Naj na tej točki omenimo, da je kralj 11. novembra obiskal tudi šotorišče v Atiri. Dogodek je v svojem dnevniku zabeležil tržaški Slovenec Bruno Trampuž in prav tako izpostavil svoje zadovoljstvo ob tem, da je imel možnost biti v "njegovi [kraljevi] neposredni bližini".⁷⁸

Na več straneh so bile nato 6. decembra 1943 objavljene fotografije kraljevega obiska.⁷⁹ Izpostaviti moramo, da se je urednik *Bazovice*, Ivan Rudolf, zavedal propagandne moči likovnih podob, kot je to npr. ugotovil Damir Globočnik, kajti fotografije imajo lahko "večjo verodostojnost oziroma lahko učinkujejo bolj neposredno kot pisana beseda" oziroma delujejo kot uspešno propagandno in agitacijsko sredstvo. V takšen namen so služile tudi raznorazne fotografije in karikature v *Bazovici*, ki so nemalokrat poleg uprizoritev herojskih podob vojakov ter učinkovito organiziranih zavezniških vojaških sil,⁸⁰ upodabljale člane dinastije Karadorđević, da bi tudi tako med vojaki krepile državljansko moralo. Podobne, čeprav redkejšje upodobitve⁸¹ so bile obenem vključene v *Šotorsko knjižnico*, mesečnik, ki ga je kot rečeno med letoma 1942 in 1945 prav tako urejal in izdajal Rudolf.

Bazovica je obenem poudarjala, v kakšni luči so kralja Petra II. videli zavezniki, ter kaj so o njem objavljali. Pri tem je šlo, kot lahko beremo septembra 1943, za "tople besede in s simpatijami opremljene daljše prispevke".⁸²

⁷⁵ "Važne izjave našega kralja", *Bazovica*, 11. 10. 1943, let. 3, št. 81, str. 1.

⁷⁶ "Nj. Vel. kralj Peter II. na obisku pri svoji gardi", *Bazovica*, 29. 11. 1943, let. 3, št. 88, str. 10.

⁷⁷ Prav tam, str. 9–11.

⁷⁸ Verginella, *Suba pašta, pesek in bombe*, str. 135.

⁷⁹ "Nj. Vel. kralj Peter II. med našimi prostovoljci", *Bazovica*, 6. 12. 1943, let. 3, št. 92, str. 8–9.

⁸⁰ Globočnik, "Likovna oprema časopisa *Bazovica*", str. 140.

⁸¹ Npr. *Šotorska knjižnica*, [datum neznan], let. 1, št. 1, str. 1.

⁸² "Zavezniški tisk o našem kralju", *Bazovica*, 12. 9. 1943, let. 3, št. 79, str. 2.

Bazovica, 27. 3. 1942,
št. 23–24, str. 1 – na
naslovnici kralj Peter II.

Če se ob tem dotaknemo še predhodnikov Petra II. in drugih kraljevih članov – 6. septembra 1943 je bila ob že omenjeni obletnici kraljevega rojstva na kratko opisana zgodovina dinastije Karadorjevičev, pri kateri je bil pou-darek namenjen njeni borbi proti "turškim nasilnikom", stvarjenju Jugoslavije in zaslugam, ki so jih pri tem imeli dinastični člani. Hvale in slave je bil ob tem deležen njen začetnik Dorde Petrovič (v *Bazovici* imenovan Karadorde), ki ga je list označil kot najsposobnejšega in najvrednejšega izvrševalca borbe

proti turški oblasti in snovanju dinastije ter srbske države⁸³ ter za narodnega junaka.⁸⁴

Kralj Peter I. Karađorđević je bil pogosto označen kot "osvoboditelj"⁸⁵ oziroma demokratski in narodni vladar⁸⁶ ali pa "simbol demokratične, smotreno urejene, pravične in svobodoumne državne skupnosti", ter kot "steber jugoslovanske svobode".⁸⁷ *Bazovica* je poudarila, da je od leta 1903 "idejno pripravljaj stvarjenje Jugoslavije",⁸⁸ ob njegovi omembi pa je obenem izpostavila še moč njegove moralne podpore ki naj bi jo na balkanski fronti v času prve svetovne vojne nudil svojim vojakom:

/.../ Velik del severozahodne Srbije z Beogradom je bil v rokah sovražnika. Vojaki so obupavali. V tem težkem trenutku je prišel v strelske jarke sam stari kralj Peter in dejal vojakom tole: 'Jaz odvezujem od prisege vsakogar, ki hoče domov – bog mu odpusti! Pojdite domov! Dam vam besedo, da se nikomer zaradi tega ne bo skrivil las. Ali jaz, vaš stari kralj, ostanem s svojima sinovoma tu, da umrjem ...!' Nihče ni odšel. Vojska je dobila zopet zaupanje. /.../⁸⁹

Nadalje je bil v besedilih časopisa omenjen kralj Aleksander I.: z njim je prišlo do ustanovitve enotne države Kraljevine SHS in se je tako, po besedah lista, uresničil "tisočletni sen vsega jugoslovanskega naroda";⁹⁰ bil je imenovan tudi kot Aleksander I. Zedinitelj;⁹¹ ali pa, da je imel zasluge zaradi obvladovanja zunanjih in notranjih nasprotij, s katerimi se je soočala novonastala država, in pri oblikovanju jugoslovanskega edinstva.⁹² V listu je večkrat omenjen kot žrtev "zločinskega umora"⁹³ oziroma atentata, ki je bil nanj storjen 9. oktobra 1934 v Marseillesu.

Marijo Jugoslovansko, kraljico mati, je list redko izpostavljaj. Poleg dveh poslanic, ki ju je 29. novembra 1941 in 15. januarja 1942 namenila ženam in materam v Jugoslaviji, da bi delila njihovo trpljenje zaradi sinov, ki so se borili

⁸³ "Naš kralj", *Bazovica*, 6. 9. 1943, let. 3, št. 78, str. 3.

⁸⁴ "Bodočnost slovanstva", *Bazovica*, 19. 2. 1944, let. 4, št. 99, str. 1.

⁸⁵ "Jurjev dan", *Bazovica*, 24. 4. 1942, let. 2, št. 28, str. 1.

⁸⁶ F. Lodur, "29. X. 1918 – 1943", *Bazovica*, 8. 11. 1943, let. 3, št. 85, str. 1.

⁸⁷ "1. – 12. 1918 – 1943", *Bazovica*, 29. 11. 1943, let. 3, št. 88, str. 1.

⁸⁸ "Naš kralj", *Bazovica*, 6. 9. 1943, let. 3, št. 78, str. 3.

⁸⁹ "Dogodki in osebnosti, ki so ustvarjale Jugoslavijo", *Bazovica*, 27. 3. 1942, let. 2, št. 23–24, str. 10.

⁹⁰ "Prvi december", *Bazovica*, 29. 11. 1941, let. 1, št. 9, str. 1.

⁹¹ "Pred letom dni ...", *Bazovica*, 27. 3. 1942, let. 2, št. 23–24, str. 4.

⁹² "Naš kralj", *Bazovica*, 6. 9. 1943, let. 3, št. 78, str. 3.

⁹³ "Rojstni dan Nj. Vel. Kraljice – Matere, Kraljica mati je simbol jugoslovanske matere mučenice", *Bazovica*, 8. 1. 1942, let. 2, št. 14, str. 1; "Pred letom dni ...", *Bazovica*, 27. 3. 1942, let. 2, št. 23–24, str. 4.

ali že padli v vojni, in jih motivirala k potrpljenju,⁹⁴ izjemo predstavljata dva zapisa. Prvi je nastal ob njenem rojstnem dnevu, 8. januarja 1942, ko jo je *Bazovica* izpostavila kot simbol mučeništva zaradi izgube sina Aleksandra, ter obenem figuro, ki čuti bolečino vsega ljudstva.⁹⁵ Drugi zapis je bil v listu objavljen 12. marca istega leta, ko je po besedah Alojzija Kuharja v Londonu otvorila razstavo jugoslovanske umetnosti in kulture.⁹⁶

Po drugi strani je bil v primerih spominjanja predmet, sicer prav tako redkih omemb in kritik, Pavle Karadorđević, katerega regentstvo je bilo v *Bazovici* označeno kot "samovoljno", njegova namestnika pa naj bi služila le za dekoracijo.⁹⁷ Pristop k trojnemu paktu 25. marca 1941 so v *Bazovici* opisovali kor "neodpušljivo napako" in obenem poudarjali, da je bil Hitlerjev prijatelj. V skladu s tem so ga povezovali z germanofilsko politiko, takšno prepričanje pa je bilo razvidno tudi iz 91. številke lista: "/.../ Knez Pavel, ki je nasledil Aleksandra kot regent mladega Kralja Petra, je zapustil politiko Aleksandra in navezal prijateljske vezi z Mussolinijem in Hitlerjem".⁹⁸

Poleg okupatorjeve nevarnosti so jugoslovansko državo že od začetka vojne pestila notranja politična nasprotja. Kot vemo, so že pred okupacijo Jugoslavije med njenimi političnimi strankami vladala nesoglasja – nekateri so zagovarjali taktiko čakanja, drugi so proti okupatorju želeli postopati aktivno, z bojem. V drugi polovici oktobra 1943 je bila tako v *Bazovici* izpostavljena poslanica Petra II., v kateri je kralj izrazil skrb zaradi nesoglasij, ki so v naporih za zmago nad sovražnikom in za obnovo države razdvajale Jugoslovane v domovini in tujini, in še odločneje opozoril na potrebo po vzajemnosti, edinosti in sodelovanju jugoslovanskega naroda.⁹⁹

Če primerjamo pogostost pisanja *Bazovice* o dinastiji Karadorđević, opazimo, da so njihove omembe z začetkom leta 1944 postajale vedno bolj redke.¹⁰⁰ Če je bil še v drugi polovici 1943 kralj Peter II. omenjen vsaj v vsaki drugi številki, pa se ta v letu 1944 skoraj ne pojavlja več. Izjema pri tem ostajajo poročanja o "prepadu" med kraljem Petrom in maršalom Titom in mnenje, da se je kralj popolnoma preusmeril v "ograde samosrbske politike", se odpovedal Jugoslaviji, o njeni prihodnosti pa naj bi govoril le toliko, kolikor je bila to politično nujna potreba.¹⁰¹ Nadalje so se

⁹⁴ "Nj. Vel. kraljica mati – Jugoslovanskim ženam", *Bazovica*, 29. 11. 1941, let. 1, št. 9, str. 1; "Poslanica Nj. Vel. Kraljice-Matere jugoslovanskemu narodu", *Bazovica*, 15. 1. 1942, let. 2, št. 15, str. 2.

⁹⁵ "Rojstni dan Nj. Vel. Kraljice – Matere, Kraljica mati je simbol jugoslovanske matere mučenice", *Bazovica*, 8. 1. 1942, let. 2, št. 14, str. 1.

⁹⁶ "Izpod domačega latnika, Poslanik dr. Kuhar", *Bazovica*, 12. 3. 1942, let. 2, št. 22, str. 3.

⁹⁷ "Pred letom dni ...", *Bazovica*, 27. 3. 1942, let. 2, št. 23–24, str. 4.

⁹⁸ Kosta Todorov, "Ali je Balkanska zveza mogoča?", *Bazovica*, 20. 12. 1943, let. 3, št. 91, str. 8.

⁹⁹ "Poslanica Nj. V. Kralja", *Bazovica*, 18. 10. 1943, let. 3, št. 82, str. 1.

¹⁰⁰ Med izjemami: "Izjave kralja Petra II.", *Bazovica*, 2. 4. 1944, let. 4, št. 105, str. 15.

¹⁰¹ John EY, "Londonsko pismo", *Bazovica*, 7. 5. 1944, let. 4, št. 110, str. 2.

v listu deloma pojavljali še kraljevi pozivi k enotnosti, aktivnemu odporu, pridružitvi k Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije¹⁰² ter o podpisanih sporazumih med kraljem Petrom II. in maršalom Titom,¹⁰³ se pravi v podporo Tito-Šubašičevemu dogovoru. Leta 1944 se je namreč pisanje *Bazovice* povsem prevesilo v prid partizanom, čeprav – kot bo prikazano v nadaljevanju – že pred tem ni bilo mogoče reči, da jih časopis ni omenjal, in to v še kar pozitivnem smislu.

Odnos do (Velike) Jugoslavije, jugoslovanskih vlad in državne ureditve

V *Bazovici* je obenem mogoče zaslediti odnos do jugoslovanske državne ureditve. Od začetka izdavanja lista pa vse do konca leta 1943 so se pojavljale želje po t. i. Veliki Jugoslaviji,¹⁰⁴ ki bi bila zbrana okoli dinastije Karadorđevićev,¹⁰⁵ ob tem pa je bila prisotna tudi želja po močni, vplivni, modernejši, združeni in predvsem enotni Jugoslaviji.¹⁰⁶ Država naj bi temeljila predvsem na dveh vrednotah: enakopravnosti¹⁰⁷ in demokratičnosti, kar je obljubljal tudi sam kralj Peter II.¹⁰⁸ Kar se tiče enakopravnosti je *Bazovica* na začetku sicer v nekoliko poenostavljeni in skrajšani obliki objavila t. i. londonske točke iz jeseni 1941. leta,¹⁰⁹ se pravi politični program najpomembnejših protipartizanskih krogov na Slovenskem.

Po Čokovih besedah, govor katerega je bil objavljen 29. novembra 1943 v 88. številki *Bazovice*, naj bi Jugoslavija primorskim Slovencem predstavljala "najlepšo in najslajšo besedo" ter "najvišji ideal" in to kljub vsem predvojnim napakam. Predsednik Jugoslovanskega odbora iz Italije je poudarjal, da se primorski Slovenci zavzemajo za "čisto, moralno, pošteno in vsakomer pravično" državo, v kateri ne bi bilo krivic in nasilja, prevladovala pa bi svoboda, enakost,

¹⁰² "Zgodovinski govor predsednika Churchilla. Jugoslovansko vprašanje pred britansko zbornico", *Bazovica*, 28. 5. 1944, let. 4, št. 113, str. 3; "Neobhodno je potrebna edinost", *Bazovica*, 4. 6. 1944, let. 4, št. 114, str. 16; "Kralj Peter II: Vsi Jugoslovani v N.O.V. maršala Tita ...", *Bazovica*, 17. 9. 1944, let. 4, št. 127, str. 1; "Govor kralja Petra II.", *Bazovica*, 29. 10. 1944, let. 4, št. 133, str. 5; "Povratak jugoslovanskih oboroženih sil v domovino", *Bazovica*, 5. 11. 1944, let. 4, št. 134, str. 2.

¹⁰³ "Vlada demokratičnega in borbenega edinstva", *Bazovica*, 16. 7. 1944, let. 4, št. 119, str. 2.

¹⁰⁴ Ivan Učeničnik, "Iz zasedene Slovenije", *Bazovica*, 30. 9. 1941, let. 1, št. 1, str. 3; "Slovenski politični program", *Bazovica*, 29. 11. 1941, let. 1, št. 9, str. 3; "Slovenci na mrtvi straži velike Jugoslavije", *Bazovica*, 15. 1. 1942, let. 2, št. 15, str. 1; Rude Mikuličič, "Prava beseda ob pravem času in na pravem mestu", *Bazovica*, 25. 7. 1942, let. 2, št. 40, str. 2; "... in mir ljudem na zemlji", *Bazovica*, 20. 12. 1942, let. 2, št. 51, str. 1; I. M. Čok, "Božična poslanica", *Bazovica*, 6. 12. 1943, let. 3, št. 89, str. 1–2.

¹⁰⁵ J. Lugol, "Bodočnost južnih Slovanov", *Bazovica*, 6. 12. 1943, let. 3, št. 89, str. 4.

¹⁰⁶ "Povojna Evropa", *Bazovica*, 29. 8. 1943, let. 3, št. 77, str. 3.

¹⁰⁷ I. M. Čok, "Božična poslanica", *Bazovica*, 6. 12. 1943, let. 3, št. 89, str. 1–2.

¹⁰⁸ "Govor kralja", *Bazovica*, 20. 12. 1942, let. 2, št. 51, str. 2; F. Lodur, "29. X. 1918–1943", *Bazovica*, 8. 11. 1943, let. 3, št. 85, str. 2; F. Lodur, "Politika in njene pogrške", *Bazovica*, 5. 2. 1944, let. 4, št. 97, str. 1–2.

¹⁰⁹ "Slovenski politični program", *Bazovica*, 29. 11. 1941, let. 1, št. 9, str. 5.

ljubezen in bratstvo. Pri tem je Čok trdil, da je Jugoslavija predstavljala predpogoj slovenskega obstanka.¹¹⁰ Ob tem moramo seveda upoštevati pretekle izkušnje primorskih in istrskih Slovencev v odnosu z Italijo – od konca prve svetovne vojne dalje in zlasti v letih fašizma –, zato pa je Čok mesec prej napovedoval, da bodo z močno jugoslovansko tvorbo "prisilili ves svet /.../ na spoštovanje in priznavanje jugoslovanskih političnih zahtev",¹¹¹ ki so bile seveda povezane z ozemeljskimi zahtevami. Že ob nastanku prve skupne države Srbov, Hrvatov in Slovencev po pisanju *Bazovice* ni bil dosežen zgolj ideal po združevanju Južnih Slovanov, temveč je predstavljal golo življenjsko potrebo – svoboda malih narodov naj se ne bi mogla ohraniti zgolj s tesno povezanostjo, njihov obstoj pa bi bil mogoč samo z zedinjenostjo.¹¹²

Ob tem velja omeniti, da je *Bazovica* za preteklo nestabilnost jugoslovanske ideje najbolj krivila srbski in hrvaški narod, in sicer zaradi medsebojnih sporov. Med drugim je Čok pozival Srbe, Hrvate in Slovence, naj opustijo medsebojni boj in se povežejo proti sovražnikom, medtem ko je zanj slovenski narod ostal neomajen:

Jugoslovanska misel je doživljala največ udarcev v sporih med Srbi in Hrvati. Eni in drugi so tej ideji pripisovali zasluge in vzroke za ta spor. V resnici pa so bili vzroki čisto drugi.¹¹³

Zato se bomo mi Slovenci borili za Jugoslavijo ne le skupno z vsemi brati Srbi in Hrvati, ki jo ravno tako hočejo, pač se bomo prav posebno borili tudi proti tistim Hrvatom in Srbom, ki bi Jugoslavije ne hoteli. Na žalost, tudi taki so med nami. Smelo trdimo, da smo Slovenci največji, najodločnejši in najupornejši zagovorniki jugoslovanske misli.¹¹⁴

Na drugi strani je bila slovensko-primorska vnema primerjana s hrvaško, ki je bila označena za pasivno v prvem letu po podpisu trojnega pakta.¹¹⁵ Nasprotno se je jugoslovanska ideja začela krepiti z Dragoljubom Mihailovičem, ki je na straneh *Bazovice* postajal glasnik Velike Jugoslavije.¹¹⁶

¹¹⁰ I. M. Čok, "Jugoslavija in Primorski Slovenci", *Bazovica*, 29. 11. 1943, let. 3, št. 88, str. 6–7; prim. "Izpod domačega latnika", *Bazovica*, 29. 11. 1941, let. 1, št. 9, str. 2.

¹¹¹ "Pozdrav prostovoljcem", *Bazovica*, 3. 10. 1943, let. 3, št. 80, str. 2–3.

¹¹² "Izpod domačega latnika", *Bazovica*, 29. 11. 1941, let. 1, št. 9, str. 2–3.

¹¹³ "Nazaj k jugoslovanski ideji", *Bazovica*, 22. 5. 1942, let. 2, št. 32, str. 2.

¹¹⁴ I. M. Čok, "Jugoslavija in Primorski Slovenci", *Bazovica*, 29. 11. 1943, let. 3, št. 88, str. 6–7.

¹¹⁵ "Nazaj k jugoslovanski ideji", *Bazovica*, 22. 5. 1942, let. 2, št. 32, str. 2; "Slovenci ob usodni uri", *Bazovica*, 18. 7. 1942, let. 2, št. 38–39, str. 1; I. M. Čok, "Jugoslavija in Primorski Slovenci", *Bazovica*, 29. 11. 1943, let. 3, št. 88, str. 6–7; Ivan M. Čok, "Slovenecem, Hrvatom in Srbom doma in v tujini!", *Bazovica*, 8. 1. 1944, let. 4, št. 94, str. 1–2.

¹¹⁶ "Usodne odločitve na vseh frontah", *Bazovica*, 15. 11. 1942, let. 2, št. 49, str. 2; "... in mir ljudem na zemlji", *Bazovica*, 20. 12. 1942, let. 2, št. 51, str. 2.

Primer upodobitve želja po "Veliki Jugoslaviji" (*Bazovica*, 29. 11. 1943, št. 88, str. 9)

Razlogov za razdor med Srbijo in Hrvaško pa niso pripisovali šibkosti jugoslovanstva, temveč tujim silam, Italiji in Nemčiji, ki sta po besedah jugoslovanskega podpredsednika vlade, Juraja Krnjevića, namenoma slabili njun odnos:

S svojimi zavezniki sta Hitler in Mussolini storila vse tako na severozahodu, na severu in na jugu, tako na vzhodu in jugovzhodu Jugoslavije, da bi oslabila Slovence, Hrvate in Srbe, da bi onemogočila njihovo skupno življenje in da bi jih trajno podvrгла njihovemu gospostvu. Predvsem pa sta se trudila, da do skrajnosti zastrupita odnose med Srbi in Hrvati.¹¹⁷

¹¹⁷ Juraj Krnjević, "Sedanja borba je temelj naše bodočnosti", *Bazovica*, 22. 5. 1942, let. 2, št. 32, str. 2.

V mednarodnem pogledu je *Bazovica* pričakovano pozdravljala jugoslovansko oddaljitev od nemških in italijanskih vplivov ter na drugi strani podpirala sodelovanje z drugimi slovanskimi državami. Na prvem mestu je bil septembra 1942 izpostavljen odnos z Rusijo in Bolgarijo, s katero bi sklenili sporazum in kot najmočnejša država na Balkanu vodili politične in gospodarske odnose.¹¹⁸ Sožitja z Bolgari se je nadejal Čok, kot je julija 1943 razlagal Rudolfu glede prihodnosti Jugoslavije.¹¹⁹ Podobno so menili tudi nekateri tuji novinarji, tako da je decembra 1943 *Bazovica* ponatisnila v slovenskem prevodu mnenje urednika lista *La Bourse Egyptienne*, Jeana Lugola: zanj se bodo južnoslovanski narodi zagotovo povezali v Balkansko federacijo, kjer bo primat imela prav Jugoslavija.¹²⁰ Ta bi tudi zagotovila mir, red in napredek na Balkanu, kar so zagovarjali tudi v *Bazovici*. Tak "Evropski mir bi bil takorekoč v naših lastnih rokah", Jugoslavijo pa so postavili kar med prve izmed sil v Evropi, takoj za Rusijo in Veliko Britanijo.¹²¹

Če je bila marčevska vlada iz leta 1941 (Dušana Simovića) označena za vojaško vlado, je bila po drugi strani vlada Slobodana Jovanovića od začetka 1942 sprejeta kot vlada z jasno začrtanim ciljem: "skupno borbo za osvobojenje Jugoslavije".¹²² Še istega leta je omenjena vlada odstopila, nato pa je Jovanović dobil nov mandat za sestavo nove vlade, a so se njene težave nadaljevale. Ko je nato odstopila že četrta v 27 mesecih, po zgolj petih tednih delovanja (Slobodana Jovanovića je najprej zamenjal Miloš Trifunović, njega pa v kratkem Božidar Purić), se je na straneh *Bazovice* pričelo zaostreno poročanje o begunskih vladah. V 75. številki, ki je izšla 16. avgusta 1943, je bila tako Purićevi vladi očitana nezmožnost sodelovanja in s tem delovanje v prid strankarstva, iskanja pravih rešitev in posledično ob nesoglasjih, zanemarjanje drugih upravnih poslov. Ob tem je bila *Bazovica* razočarana nad dejstvom, da je Trifunovića vlada odstopila ravno v času, ko bi se del vlade premestil na Srednji vzhod, s čimer bi ji bilo omogočeno lažje delovanje.¹²³ Glede tega so bile kritike tudi na predvojni razmere, kot npr. 27. marca 1942, da je po smrti kralja Aleksandra I. Karadorđevića leta 1934 jugoslovanski državni aparat prešel v roke t. i. strankarskim "diktatorjem", ki jim interesi skupnosti ne bi bili prioriteten. V časopisu

¹¹⁸ "Zedinjena Slovenija pod okriljem Velike Jugoslavije", *Bazovica*, 15. 9. 1942, let. 2, št. 45, str. 1.

¹¹⁹ Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 119.

¹²⁰ Jean Lugol, "Bodočnost Južnih Slovanov", *Bazovica*, 6. 12. 1943, let. 3, št. 89, str. 4.

¹²¹ F. Lodur, "Jugoslavija prosi", *Bazovica*, 15. 1. 1944, let. 4, št. 95, str. 1–2; "Bodočnost slovanstva", *Bazovica*, 19. 2. 1944, let. 4, št. 99, str. 1–2; "Vstajenje", *Bazovica*, 9. 4. 1944, let. 4, št. 106, str. 1–2.

¹²² "Sprememba v vodstvu jugoslovanske vlade – Slobodan Jovanović novi predsednik vlade", *Bazovica*, 15. 1. 1942, let. 2, št. 15, str. 2–3.

¹²³ "Domovina govori", *Bazovica*, 16. 8. 1943, let. 3, št. 75–76, str. 6–7; "Nova jugoslovanska vlada", *Bazovica*, 16. 8. 1943, let. 3, št. 75–76, str. 7; prim. F. Lodur, "Politika in njene pogrške", *Bazovica*, 5. 2. 1944, let. 4, št. 97, str. 1–2.

so bili označeni za "nesposobne in ostarele" ter "ovenčane s slavo prve svetovne vojne".¹²⁴ Vedno v letu 1942 je bilo najprej navedeno, da so pred začetkom agresije aprila 1941 političnim predstavnikom v emigraciji zaupali, leto pozneje jih je nato list označil za glasnike gospodarskega in političnega razvoja, proti koncu leta pa je njihovo delo ocenil kot neuspešno, saj se niso mogli politično poenotiti.¹²⁵

Še najbolj pod udarom je bila Purićeva vlada. S strani *Bazovice* je bila označena kot "vlada žalostnega spomina" ter kot "100 % diktatorski stvor s 100 % samosrbsko hegemonistično patino". Obenem naj bi jo karakterizirala skrajna nestrpnost do Slovencev in neposlušnost za jugoslovanske potrebe. Purić je bil slabšalno označen z "Zakon sem jaz!".¹²⁶ Pri tem je treba dodati, da je bil Čok zelo nasproten Purićevi vladi, zato lahko sklepamo, da je bila *Bazovica* tudi v funkciji njegove politične vizije. Čok je namreč v drugi polovici 1943 brez uspeha sugeriral Britancem drugo vlado, ki bi upoštevala tudi partizansko stran, saj slednja še ni bila tako močna in bi se tako lahko izognili komunističnemu prevzemu oblasti ter zavarovali monarhijo pred najhujšim.¹²⁷ V bistvu je takrat predlagal neke vrste dogovor, ki se je šele leto kasneje uveljavil kot Tito-Šubašičev sporazum, ko pa je bilo za monarhično stran prepozno, saj je bil Tito že premočan.

Valu nezadovoljstva do Purića – ki so mu bili očitno dnevi šteti –, je nato od spomladi 1944 dalje sledilo odobravanje do nekaterih politikov, ki naj bi se oddaljili od "privilegiranosti položajev" in "nepotizma", hkrati pa so večjo moč pripisovali inteligenci in znanju politikov.¹²⁸ Največjo podporo je tako prejemal hrvaški politik Ivan Šubašić, ki je po besedah *Bazovice* skupaj s slovenskim predstavnikom, Izidorjem Cankarjem, ter srbskim predstavnikom, Dušanom Simovićem, sestavljal triumvirat.¹²⁹ Junija istega leta je bilo že naznanjeno, da je Šubašić prejel mandat za sestavo vlade – kralj Peter II. ga je pooblastil, da "stopi v stik z vsemi uporniški silami" in tako kot posrednik doseže enotnost.¹³⁰ Njegova vlada je bila označena kot "vlada demokratičnega in bor-

¹²⁴ "Pred letom dni", *Bazovica*, 27. 3. 1942, let. 2, št. 23–24, str. 4; prim. "Pred tremi leti ...", *Bazovica*, 2. 4. 1944, let. 4, št. 105, str. 1–2.

¹²⁵ "Sprememba v vodstvu jugoslovanske vlade", *Bazovica*, 15. 1. 1942, let. 2, št. 15, str. 3; "Zedinjena Slovenija pod okriljem Velike Jugoslavije", *Bazovica*, 15. 9. 1942, let. 2, št. 45, str. 1; "Domovina govori, Na križišču", *Bazovica*, 16. 8. 1943, let. 3, št. 75–76, str. 6–7; "Jugoslavija in Grčija", *Bazovica*, 22. 11. 1943, let. 3, št. 87, str. 3.

¹²⁶ John Ey, "Londonsko pismo", *Bazovica*, 7. 5. 1944, let. 4, št. 110, str. 2; "Strah pred resnico", *Bazovica*, 11. 6. 1944, let. 4, št. 115, str. 2; "Vlada demokratičnega in borbenega edinstva. Poslanica predsednika, dr. Šubašiča – prvi sporazum – glas Amerike", *Bazovica*, 16. 7. 1944, let. 4, št. 119, str. 1–3; "Zadnje leto vojne, Jugoslovanska kriza", *Bazovica*, 17. 9. 1944, let. 4, št. 127, str. 6.

¹²⁷ Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 125–129.

¹²⁸ "Pred tremi leti ...", *Bazovica*, 2. 4. 1944, let. 4, št. 105, str. 1–2.

¹²⁹ "Izpod latnika", *Bazovica*, 21. 5. 1944, let. 4, št. 112, str. 15.

¹³⁰ "Neobhodno je potrebna edinost", *Bazovica*, 4. 6. 1944, let. 4, št. 114, str. 16.

benega edinstva",¹³¹ nad njo pa naj bi se navduševali tudi v tujini. Šubašič je s tem postal "rešitelj krize", ki so nastale v času Purićeve vlade, in "prvi glasnik jugoslovanstva".¹³²

Korak k spravi, ki ga je zaznamoval sporazum med kraljem Petrom II. in Titom, je bil na straneh *Bazovice* dobro sprejet. Z naraščanjem moči partizanskega gibanja, je bilo v listu tudi poudarjeno, da je slednje postalo osnova za obnovev državne uprave in modernizacijo Jugoslavije, obenem temelj za uvedbo splošne volilne pravice obeh spolov.¹³³ Sporazum je nato nadgradil še drugi, ki je bil podpisan med Titom in Šubašičem. S sprejeto deklaracijo se je vlada zavezala, da bo njen primarni cilj združitev vseh ozemelj, ki so pred vojno ostala izven jugoslovanskih meja, za kar je bil seveda Jugoslovanski odbor iz Italije najbolj zainteresiran. Nad vladno odločitvijo je bila torej *Bazovica* navdušena in je 13. avgusta 1944 navajala, da je jugoslovanska javnost navdušeno sprejela spremembe, najbolj zadovoljna pa naj bi bila prav primorska kolonija.¹³⁴

Pred tem se je s težavami srečevalo tudi slovensko predstavništvo v jugoslovanski vladi. Po odstopu slovenskega politika Ivana Kerna, ki je od avgusta 1943 sodeloval v Purići vladi, Slovenci v slednji nekaj časa niso bili zastopani.¹³⁵ Po pisanju *Bazovice* se je za slovensko kolonijo v Egiptu in tajništvo Jugoslovanskega odbora iz Italije pojavil nov val zaupanja ob imenovanju novega ministra v Šubašičevi vladi, Draga Marušiča. List ga je navdušeno pozdravil, saj je bil poleg drugega zaradi doberdopskih korenin tesno vpet v zgodbo primorskih Slovencev,¹³⁶ obenem je pripadal Jugoslovanskemu odboru iz Italije.

V 110. številki *Bazovice*, 7. maja 1944, je bila prvič omenjena "druga Jugoslavija". Nakazovalo se je torej novo obdobje, ki naj bi vplivalo na to, da bi med Primorci nastopil nov pogled na urejenost jugoslovanske države, od centralizma k decentralizmu oziroma federalizaciji.¹³⁷ Tako se je po dveh tednih v *Bazovici* že omenjala "demokratska in federativna Združena Slovenija, ki vstopa kot enakopravna enota v demokratsko in federativno Jugoslavijo".¹³⁸ Teden pozneje pa, da so se na Primorskem do začetka vojne Slovenci v Italiji zavzemali za centralistično ureditev jugoslovanske države, saj so menili, da bi centralizem prispeval k

¹³¹ "Vlada demokratskega in borbenega edinstva", *Bazovica*, 16. 7. 1944, let. 4, št. 119, str. 1.

¹³² "Kaj pravijo Amerikanci?", *Bazovica*, 16. 7. 1944, let. 4, št. 119, str. 3; "Jugoslovansko vprašanje", *Bazovica*, 30. 7. 1944, let. 4, št. 121, str. 1.

¹³³ Pierre Tzoulio, "Jugoslovanski sporazum", *Bazovica*, 16. 7. 1944, let. 4, št. 119, str. 3–4.

¹³⁴ "Politika nove jugoslovanske vlade", *Bazovica*, 13. 8. 1944, let. 4, št. 123, str. 1.

¹³⁵ "Izpopolnitve v jugoslovanski vladi", *Bazovica*, 18. 10. 1943, let. 3, št. 82, str. 7; F. Lodur, "Na križišču", *Bazovica*, 5. 2. 1944, let. 4, št. 97, str. 1–2.

¹³⁶ "Dobro srečo", *Bazovica*, 23. 7. 1944, let. 4, št. 120, str. 1–2; "Slovenska kolonija dr. Marušiču", *Bazovica*, 23. 7. 1944, let. 4, št. 120, str. 15.

¹³⁷ "Novi čas – nova miselnost", *Bazovica*, 28. 5. 1944, let. 4, št. 113, str. 1–2.

¹³⁸ "Slovenska N.O.F.", *Bazovica*, 21. 5. 1944, let. 4, št. 112, str. 15.

notranji trdnosti, nepremagljivosti ter vodil do realizacije njihovega temeljnega političnega cilja: osvoboditve Julijske krajine. Zaradi novih razmer, konca maja leta 1944, so pričeli zagovarjati federalno ureditev, saj preoblikovanje centralistične Jugoslavije ni bilo uspešno. Obenem so pisali, da so se kljub prepovedi ukvarjali z vprašanjem morebitne federativne ureditve, le da o njej niso pisali. Podpora demokratičnosti nove Jugoslavije je postajala na straneh *Bazovice* vedno pogostejša, načeli svobode in demokracije pa pogoj za sodelovanje.¹³⁹

Odnos do jugoslovanskih vojaških formacij

V *Bazovici* so bili najprej v ospredju zapisi o četnikih. Že v 4. številki, 21. oktobra 1941, je list trdil, da se jim je v boju priključilo veliko Slovencev oziroma primorskih beguncev, ki so bili izgnani v Srbijo.¹⁴⁰ V prvem letu izhajanja je bilo možno prebirati tudi poročila o njihovih vojaških uspehih, ki so bili označeni kot najvažnejši dogodki v jugoslovanskem oboroženem odporu.¹⁴¹ Četniško organizacijo je *Bazovica* označevala kot "kraljestvo",¹⁴² njeno delovanje pa, da je "viteško".¹⁴³ Njihove uspehe sta že kmalu po poročanju lista spodbujala ameriški predsednik Franklin Delano Roosevelt¹⁴⁴ in v nadaljevanju državni sekretar ZDA (se pravi ameriški zunanji minister) Cordell Hull.¹⁴⁵ V ospredju so bile še posebno tematike o delovanju slovenskih četnikov na območju Julijske krajine,¹⁴⁶ ter drugih pripadnikov istega gibanja v Bosni in Hercegovini (predvsem v mestih Sarajevu in Konjic),¹⁴⁷ ter Srbiji.¹⁴⁸ List je hkrati poročal o priča-

¹³⁹ Ivan M. Čok, "Slovenec, Hrvat in Srbom doma in v tujini", *Bazovica*, 8. 1. 1944, let. 4, št. 94, str. 1–2; "Novi čas – nova miselnost", *Bazovica*, 28. 5. 1944, let. 4, št. 113, str. 1–2; Pierre Tzoulio, "Jugoslovanski sporazum", *Bazovica*, 16. 7. 1944, let. 4, št. 119, str. 3–4.

¹⁴⁰ "Novice iz Srbije", *Bazovica*, 21. 10. 1941, let. 1, št. 4, str. 2.

¹⁴¹ "Kaj je novega doma?", *Bazovica*, 22. 11. 1941, let. 1, št. 8, str. 2; "Živel prvi bataljon kr. Garde v srbskih planinah", *Bazovica*, 22. 11. 1941, let. 1, št. 8, str. 2.

¹⁴² "Izlet po Srbiji", *Bazovica*, 1. 11. 1942, let. 2, št. 48, str. 2.

¹⁴³ "Primorski Slovenci v vrstah vojvode Mihajloviča", *Bazovica*, 1. 11. 1942, let. 2, št. 48, str. 3.

¹⁴⁴ "Akcije četnikov v Srbiji proti Nemcem so tudi nam v pomoč", *Bazovica*, 13. 12. 1941, let. 1, št. 9, str. 5.

¹⁴⁵ "Ameriški zunanji minister pozdravlja gen. Dražo Mihailoviča", *Bazovica*, 1. 5. 1942, let. 2, št. 29, str. 3.

¹⁴⁶ "Primorski Slovenci v vrstah vojvode Mihajloviča", *Bazovica*, 1. 11. 1942, let. 2, št. 48, str. 3; "Jurjev dan", *Bazovica*, 24. 4. 1942, let. 2, št. 28, str. 1; "Izpod domačega latnika. Vojvoda Mihailović uspešno napada", *Bazovica*, 18. 7. 1942, let. 2, št. 38–39, str. 7; "Izpod domačega latnika. Novi veliki uspehi vojvode Draže", *Bazovica*, 1. 8. 1942, let. 2, št. 41–42, str. 4; "Četniki so uničili 15.000 Lahov", *Bazovica*, 7. 10. 1942, let. 2, št. 46, str. 3; "Četniki na Nanosu", *Bazovica*, 28. 2. 1943, let. 3, št. 59, str. 7; "Izpod latnika. Napad četnikov na laško kolono v Tolminu", *Bazovica*, 6. 6. 1943, let. 3, št. 69, str. 7.

¹⁴⁷ "Četniki ogrožajo Sarajevo", *Bazovica*, 13. 6. 1942, let. 2, št. 35, str. 4; "Veliki uspehi vojvode", *Bazovica*, 25. 7. 1942, let. 2, št. 40, str. 3; "Izpod domačega latnika. Novi veliki uspehi vojvode Draže", *Bazovica*, 1. 8. 1942, let. 2, št. 41–42, str. 4; "Izpod latnika. Četniške borbe se nadaljujejo", *Bazovica*, 7. 3. 1943, let. 3, št. 60, str. 8.

¹⁴⁸ "Veliki uspehi akcij vojvode Draže", *Bazovica*, 13. 6. 1942, let. 2, št. 35, str. 2.

kovanju splošne ofenzive, pri kateri naj bi se Jugoslavija pridružila zavezniškim četam in skupaj z njimi obračunala s fašizmom.¹⁴⁹

V časopisu je bil voditelj četnikov Dragoljub – Draža Mihailović npr. označen za junaškega poveljnika, nad katerim je bila razpisana tiralica s strani "srbske kvistlinške vlade" Milana Nedića, da je junaški vojvoda, ki namerava z borbo proti silam osi nadaljevati vse do svoje smrti – njegova brzojavka, ki jo je v tem smislu poslal begunski vladi, je po poročanju lista "okrepila vero vseh Jugoslovčanov v končno zmago in nezlomljiv duh naše rase".¹⁵⁰ Daljši in dovolj zgovoren zapis o njem je bil npr. objavljen 15. januarja 1943, in je med drugim izpostavil naslednje:

V sedanji vojni /.../ ostaja lik Draže Mihailovića ob vsakem času in ob vsakem novem dogodku nov, svež in nepozabljen. /.../ Draža Mihailović je nesmrtno vpisan v svetovni zgodovini in to ni več samo junak naših planin, strah Prusijakov in Lahov, ustašev in drugih razbojnikov, pač pa je danes Draža Mihailović last vseh združenih narodov in nosilec svobode bodočih dni.¹⁵¹

Priložnostno je *Bazovica* objavljala Mihailovićeve poslanice,¹⁵² (ki so bile sicer redkejšje, kot poslanice kralja Petra II.), njegove opogumljajoče govore¹⁵³ in obvestila o odlikovanjih, ki jih je prejel. Primer slednjega predstavlja prejetje vojnega križa s strani francoskega generala Charlesa de Gaulla, s katerim je Mihailović gojil dobre odnose.¹⁵⁴

V *Bazovici* se približno leto dni po okupaciji niso mogli izogniti neenotnosti v jugoslovanskem uporu. Tako v osrednjem članku na prvi strani dne 18. julija 1942 beremo, da v domovini vlada nesloga, ker so se nekateri ob okupaciji odločili počakati na bolj primeren čas, da ne bi bilo žrtev, drugi pa so začeli z aktivnim uporom in se pridružili četnikom. Med temi, ki so začeli z aktivnim uporom na Slovenskem, je tedaj časopis izrecno omenil, da so dejavni tudi levičarji in da so dobro organizirani. Dalje, da ni mogoče iz emigracije presojudati, kdo ima prav. V nadaljevanju pa beremo, da v Srbiji, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Vojvodini in na Hrvaškem poleg četnikov delujejo tudi partizani. Pri tem so v *Bazovici* zapisali naslednje optimistične misli: "Po nekih poročilih je bil med obema skupinama dosežen sporazum, zato upravičeno verujemo, da se bodo

¹⁴⁹ "Bilanca krvi in solza. Četniki se po Gorenjskem upirajo nemškemu nasilju", *Bazovica*, 10. 4. 1942, let. 2, št. 26, str. 4.

¹⁵⁰ "Izpod domačega latnika. Vojvoda Draža Mihailović se bori za Jugoslavijo", *Bazovica*, 24. 4. 1942, let. 2, št. 28, str. 3.

¹⁵¹ "Veličina vojvode Mihailovića", *Bazovica*, 15. 1. 1943, let. 3, št. 53, str. 3.

¹⁵² "Novoletna poslanica d. Mihailovića", *Bazovica*, 15. 1. 1943, let. 3, št. 53, str. 2.

¹⁵³ "Zasluzhen odgovor Draže Mihailovića", *Bazovica*, 21. 2. 1943, let. 3, št. 58, str. 5.

¹⁵⁴ "Dražo Mihailović odlikovan", *Bazovica*, 14. 2. 1943, let. 3, št. 57, str. 8.

tudi v Sloveniji sedanje razlike izravnale."¹⁵⁵ To je bila hkrati prva omemba partizanov v časopisu in sploh ni bila negativna.¹⁵⁶

V drugi polovici leta 1943 je list še naprej opozarjal na vojaška nasprotja med partizani in četniki ter pozival h koncu sovražnosti. Enotnost bi namreč prispevala k učinkovitejšemu boju, s stabilno jugoslovansko državo pa bi njeni predstavniki lažje in odločneje nastopali na mirovni konferenci, kjer bi bila njihova beseda upoštevana v večji meri.¹⁵⁷ Pomen prizadevanja za skupne vrednote je možno opaziti tudi v pozivih, ki so se v listu pojavljali konec leta 1943 in v začetku leta 1944: "Sloga jači, nesloga tlači!",¹⁵⁸ "Trdna povezanost – najvišja zapoved", "Kamor koli gremo, gremo vsi kot en mož!";¹⁵⁹ slednje moramo seveda povezovati tudi s tedanjimi poskusi Jugoslovanskega odbora iz Italije, da bi se ohranila enotnost med vojaki na Bližnjem vzhodu.

Hkrati je časopis konec leta 1943 bralce seznanjal, da je o "notranji zmešnjavi, ki je ni mogoče prezreti", seznanjena tudi Velika Britanija,¹⁶⁰ ki je tedaj Mihailovića pravzaprav že odpisala in se odločila podpreti le Tita. Decembra je bilo namreč že jasno, da četniki čedalje bolj sodelujejo z nemškim okupatorjem, saj taktika "čakanja" ni obrodila sadov in zavezniki so se na Teheranski konferenci odločili podpreti le Tita in njegove partizane. Obenem so tudi na Bližnjem vzhodu v letu 1943 spoznavali, da je partizansko gibanje v Jugoslaviji učinkovitejše v boju proti okupatorju.

S časom se je začel spreminjati tudi odnos *Bazovice* do četnikov in njihovega vodstva. Če so vodjo, Mihailovića, v prvih letih vojne kovali v zvezde, in je list še v drugi polovici leta 1943 poročal o tem, da so četniki Nemcem povzročili veliko preglavic,¹⁶¹ je bilo od začetka septembra 1944 objavljenih več člankov o sodelovanju četnikov z Nemci,¹⁶² pa o odstavitvi Mihailovića iz vlade¹⁶³ in njegovi neprizemljenosti.¹⁶⁴ Po drugi strani je od pomladi 1943 *Bazovica* pričejala pogosteje omenjati partizansko gibanje, a se je slednje še vse do konca leta vedno pojavljalo v sozvočju s četniškim delovanjem: "največja ovira 'evropski trdnjavi' so četniki in partizani", ki se še "vedno borijo s strahovito

¹⁵⁵ "Slovenci ob usodni uri", *Bazovica*, 18. 7. 1942, let. 2, št. 38–39, str. 1.

¹⁵⁶ Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 95.

¹⁵⁷ F. Lodur, "17. november – dan mladine", *Bazovica*, 22. 11. 1943, let. 3, št. 87, str. 2.

¹⁵⁸ "Našim prostovoljcem", *Bazovica*, 1. 11. 1943, let. 3, št. 84, str. 15.

¹⁵⁹ "Trdna povezanost-najvišja zapoved", *Bazovica*, 8. 1. 1944, let. 4, št. 94, str. 2.

¹⁶⁰ "G. Eden o britanski zunanji politiki", *Bazovica*, 13. 12. 1943, let. 3, št. 90, str. 2.

¹⁶¹ "Izpod latnika. Napad četnikov na Donavi", *Bazovica*, 13. 6. 1943, let. 3, št. 70, str. 6.

¹⁶² "Četniki sodelujejo z Nemci", *Bazovica*, 3. 9. 1944, let. 4, št. 125, str. 16; "Mihajlovič v vrstah sovražnika", *Bazovica*, 24. 9. 1944, let. 4, št. 128, str. 16.

¹⁶³ "Mihajlovič odstavljen", *Bazovica*, 3. 9. 1944, let. 4, št. 125, str. 16; "Zadnje leto vojne. Tito-Mihajlovič", *Bazovica*, 17. 9. 1944, let. 4, št. 127, str. 6.

¹⁶⁴ "Osvobodilno gibanje maršala Tita v Jugoslaviji zavzema mednarodni značaj", *Bazovica*, 10. 9. 1944, let. 4, št. 126, str. 6.

"Vsi, ki primejo za meč, bodo z mečem pokončani" – primer karikature, ki ponazarja predčasno zmago slavje treh glavnih zavezniških držav: ZDA; Velike Britanije in Sovjetske zveze (*Bazovica*, 6. 12. 1943, št. 89, str. 1)

upornostjo",¹⁶⁵ "Borimo se ravno tako za Mihailovičeve junake, kakor za junške partizane".¹⁶⁶ Z letom 1944 se je nato v listu zvrstilo vedno več pozitivnih poudarkov glede organiziranosti in bojov Narodnoosvobodilne vojske (NOV) v Sloveniji in drugod po Jugoslaviji,¹⁶⁷ kot tudi o Osvobodilni fronti (pri tem

¹⁶⁵ "Izpod latnika. Največja ovira 'Evropski trdnjavi'", *Bazovica*, 13. 6. 1943, let. 3, št. 70, str. 6.

¹⁶⁶ F. Lodur, "Domovina govori. Premagaj samega sebe!", *Bazovica*, 18. 10. 1943, let. 3, št. 82, str. 3.

¹⁶⁷ "Borbe v Sloveniji", *Bazovica*, 13. 8. 1944, let. 4, št. 123, str. 16; "Boji v Srbiji, Črni gori, Dalmaciji in Bosni", *Bazovica*, 13. 8. 1944, let. 4, št. 123, str. 16.

"Beseda o Osvobodilni fronti" (*Bazovica*, 30. 4. 1944, št. 109, str. 7)

je *Bazovica* tudi ponatisnila nekatera besedila iz drugih publikacij) in o vodilnih partizanskega boja, še posebej o Josipu Brozu Titu.¹⁶⁸ Velik pomen je list pripisoval Narodnoosvobodilnemu svetu, mu priznaval "politične in moralne kvalitete".¹⁶⁹ "Najsijajnejše delo" partizanov je po besedah *Bazovice* predstavljalo nacionalno zedinjenje.¹⁷⁰ Tita je časopis opisoval kot veselo, dobrosrčno in hrabro osebo in obenem nasprotoval "neresničnim" prikazom, češ da je strog diktator.¹⁷¹

Kljub vsemu je bila v listu še nekaj mesecev prisotna želja po preseganju sporov; glede razvoja na makro ravni je bilo to v bistvu naivno. Februarja 1944 je bilo tako v *Bazovici* še zmeraj optimistično omenjeno, da je bil po nekaterih vesteh ponekod med obema skupinama dosežen sporazum, zato pa je vladalo upanje, da bodo tudi v Sloveniji našli skupni jezik.¹⁷² V tej luči so do sredine marca 1944 izstopali zapisi, ki so poudarjali pomen trdne povezanosti in apelirali k umiritvi strasti v vojaških enotah, v upanju, da bodo jugoslovanski politiki v emigraciji vendarle dosegli sporazum s partizansko stranjo.¹⁷³ Z aprilom pa se je tudi to spremenilo: beremo namreč, da naj bi se partizani večkrat poskušali zblížati s četniki, vendar naj bi ta stran sleherni sporazum odklanjala.¹⁷⁴

Jugoslovanski odbor iz Italije in njegovo glasilo *Bazovica* sta bila torej vedno bolj na strani partizanov. Za Čoka, Rudolfa in somišljenike je namreč Tito predstavljal edino zagotovilo, da se bosta Primorska in Istra v čim večji

¹⁶⁸ Victor Bienstock, "Kako je v Jugoslaviji", *Bazovica*, 12. 3. 1944, let. 4, št. 102, str. 14; "Beseda o osvobodilni fronti", *Bazovica*, 30. 4. 1944, let. 4, št. 109, str. 3–8; "Izpod latnika. Triletnica ustanovitve slovenske Osvobodilne fronte", *Bazovica*, 30. 4. 1944, let. 4, št. 109, str. 16; "150 000 bojevnikov NOV za drugo fronto", *Bazovica*, 21. 5. 1944, let. 4, št. 112, str. 2; "Slovenska N.O.F.", *Bazovica*, 21. 5. 1944, let. 4, št. 112, str. 15.

¹⁶⁹ "Vstajenje", *Bazovica*, 9. 4. 1944, let. 4, št. 106, str. 1–2.

¹⁷⁰ Pierre Tzoulio, "Jugoslovanski sporazum", *Bazovica*, 16. 7. 1944, let. 4, št. 119, str. 3–4.

¹⁷¹ "150 000 bojevnikov NOV za drugo fronto", *Bazovica*, 21. 5. 1944, let. 4, št. 112, str. 2.

¹⁷² "Pregled po bojiščih. Italijansko bojišče", *Bazovica*, 12. 2. 1944, let. 4, št. 98, str. 8.

¹⁷³ "V premišljevanje Jugoslovonom", *Bazovica*, 12. 2. 1944, let. 4, št. 98, str. 4–5; [brez naslova], *Bazovica*, 12. 3. 1944, let. 4, št. 102, str. 5; "Ali je mogoč sporazum med maršalom Titom in sedanjo vlado?", *Bazovica*, 12. 3. 1944, let. 4, št. 102, str. 15.

¹⁷⁴ "Pred tremi leti...", *Bazovica*, 2. 4. 1944, let. 4, št. 105, str. 1–2; Pierre Tzoulio, "Jugoslovanski sporazum", *Bazovica*, 16. 7. 1944, let. 4, št. 119, str. 3–4.

Besilo Jugoslovanskega odbora iz Italije

Bazovica

POŠILJA: IVAN UČENIKOV - KAIRO RUE MANSHAET EL MAHRANI ŠT. 6

Leto: 4. Št. 126 10. septembra 1944.

Jugoslavija pred osvobojenjem in prerojenjem

SPLOŠNA OFENZIVA V JUGOSLAVIJI — NARODNA OSVOBODILNA VOJSKA SE JE STRNILA Z RDEČO VOJSKO — NA ZAHODU SO ZAVEZNIŠKE POMORSKE, LETALSKE IN KOPNE SILE SKUPNO Z N.O.V. JUGOSLAVIJE NA POHODU PROTI SAVSKI RAVNINI.

Moskva, 7. (U.P.) — Radio "Svobodna Jugoslavija" je sinoči objavil, da je Rdeča vojska prekerčila Donavo pri Zeleznih vratih in zavzela prvo jugoslovansko mesto Kladovo na desnem bregu Donave, kjer se je združila z N.O.V. Jugoslavije.

Rim, 7. (Reuter) - Kopne, pomorske in letalske sile so skupno z oddelki N.O.V. maršala Tita pričele splošno kombinirano ofenzivo v Jugoslaviji.

Sredozemsko vrhovno poveljstvo, T. David Brown, poseben Reuterjev dopisnik pri Sredozemskem vrhovnem poveljstvu javlja, da je pričela splošna kombinirana ofenziva proti nemškemu prometnemu omrežju v Jugoslaviji že pred enim tednom. Pet oboroženih sil sodeluje v ofenzivi; Narodno-osvobodilna vojska maršala Tita, Balkansko letalsko poveljstvo, ki je bilo osnovano pred nekaj meseci, letalska armada, zavezniške kopne in jadranske oborožene sile in zavezniška mornarica.

***

Razvoj vojnih dogodkov na Balkanu zavzema naravnost senzacionalne oblike. Splošna zavezniška ofenziva v Jugoslaviji, tako s strani Rdeče vojske v Donavski kotlini, kakor tudi s strani zaveznikov na jadranski obali in severu je prav posebej s strani N.O.V. maršala Tita v samem osrčju države, ima namen, da odreže 150.000 Nemcev, ki so se v zadnjih 41 mesecih razpustili po vsem Balkanskem polotoku.

V takojšnjih kompetentnih krogih smatrajo, da je rithod Rdeče vojske na vzhodno jugoslovansko mejo in njihova priključitev z bojevniki maršala Tita že sam po sebi zapel odstopnico prusijaškim hordam po Vardarski in Moravski dolini. V splošnem vojaški strokovnjaki mislijo, da je 150.000 Nemcev izgubljenih. Maršal von Weichs, nemški vrhovni poveljnik na Balkanu nima že prav nikakega upanja več, da bi mogel rešiti tudi en sam del svojih hord na Balkanu.

To kar smo tri leta želeli in v našem listu pogostokrat napovedovali, se bo zgodilo. Po vsej Evropi so se razile roparšine, krovoločne in zločinske Hitlerjeve horde in dejali smo takrat, da bodo na Balkanu tudi pokopane. Pravična usoda v gladi - bo tem našim unom ustrela.

Uradno poročilo, ki je bilo izdano v Rimu o novih obsežnih vojaških operacijah v Jugoslaviji, ne navaja področij vdora. Vsemu svetu pa je znano, da nadzira maršal Tito s svojimi 250.000 bojevniki obširna področja Jugoslavije. Genialna taktika maršala Jugoslavije, Tita prikaže v tem trenutku do svoje popolne veljave in pomembnosti. Prepričani smo, da bodo očrščevalne akcije potekale brez posebnih, ne nenormalnih žrtev za zaveznike, ker so pot skozi tri leta pripravljali in odprali s svojim življenjem in s svojo krvjo bojevniki N.O.V.

Uradno poročilo gen. Wilsona v nadaljnem razkriva, da imajo sedanje operacije namen odrezati nemška prometna omrežja v Jugoslaviji. Očitno je, da bodo skupne zavezniške oborožene sile, ko se bo progla enkrat zapira, uničene brez posebnih zavezniških žrtev.

Vsa jugoslovanska jadranska obala je hrlovitva in je za kopne operacije hudo nepriljudna.

(Konec na 16.strani)

"Jugoslavija pred osvobojenjem in prerojenjem" (*Bazovica*, 10. 9. 1944, št. 126, str. 1)

meri pridružili povojni Jugoslaviji. Tako so bili npr. bralci januarja 1944 seznanjeni s sklepom na II. zasedanju AVNOJ-a, ki je "proglasil svojo odločitev, da osvobodjene primorske kraje zedinjuje z ostalimi deli Jugoslavije v eno državno tvorbo."¹⁷⁵ Zato pa je *Bazovica* vabila vse, naj se pridružijo partizanom. Kot primer vzemimo naslednji poziv sredi septembra 1944: "Pot je za vse Jugoslovane ena sama: Narodnoosvobodilno gibanje maršala Tita!"¹⁷⁶

Septembra 1944 je nato *Bazovica* poročala tudi o splošni ofenzivi po Jugoslaviji (bila je to operacija *Ratweek*, s katero so v sozvočju z zavezniki od začet-

¹⁷⁵ Ivan M. Čok, "Slovenecm, Hrvatom in Srbom doma in v tujini!", *Bazovica*, 8. 1. 1944, let. 4, št. 94, str. 1; prim. "Problem Primorskih Slovencev", *Bazovica*, 30. 4. 1944, let. 4, št. 109, str. 9.

¹⁷⁶ "Kralj Peter II. Vsi Jugoslovani v N.O.V. maršala Tita ...", *Bazovica*, 17. 9. 1944, let. 4, št. 127, str. 1-2.

ДА ЗДРАВСТВУЕТ ГЕРОИЧЕСКАЯ КРАСНАЯ АРМИЯ

"Da zdravstvuet geroiceskaja Krasnaja Armija! [Živela junaška Rdeča armada!]" (*Bazovica*, 8. 10. 1944, št. 130, str. 1)

ka meseca jugoslovanski partizani izvedli več sto uspešnih sabotaž na komunikacijah in s tem preprečili Nemcem, da bi se nemoteno umikali iz Balkana in oskrbovali svojo vojsko v Italiji; prislužili so si številne pohvale s strani Anglo-Američanov¹⁷⁷). Kot je pisal časopis, je "Titova" ofenziva delovala v osrednjem delu Jugoslavije, zavezniki na Jadranu, Rdeča armada, ki se ji je s svojimi četami pridružila NOVJ Jugoslavije, pa na vzhodu.¹⁷⁸ Beograd je bil z njune strani osvojen 20. oktobra 1944 in ob tej priliki je Jugoslovanski odbor iz Italije na Tita naslovil čestitko ter se mu hkrati zahvalil, da so jugoslovanski prostovoljci iz Trsta, Gorice in Istre imeli čast boriti se v vrstah njegove vojske.¹⁷⁹

Naklonjenost do Rdeče armade je *Bazovica* na svoji naslovnici izrazila že pred osvoboditvijo Beograda, in sicer v obliki pozdrava, da bi izrazila podporo in ponos do vojaških dosežkov – kot prikazuje spodnji izsek:

Če je bilo torej v časopisu vidno nihanje med četniki in partizani, in se je nato od konca 1943 tehtnica prelevila na stran slednjih, je bilo ves čas izhajanja objavljenih veliko kritik (ali ponatisnjenih kritik oziroma apelov) proti kolaboraciji Paveličevih ustašev in slovenskih domobrancev.¹⁸⁰ Slednji so v zapisih *Bazovice* zaradi sodelovanja z Nemci septembra obveljali za "slovensko sramoto". O njih je časopis objavil naslednje:

Zaradi neinformiranosti so bili mnogi naši ljudje dolgo časa v zmoti glede takozvanih domobrancev in Narodnih straž v Sloveniji. Z vsemi mogočimi izgovori so pošteni Slovenci poskušali ta zgodovinski madež sramote izbrisati, ali ga vsaj zamazati, v dobri veri, da vendar ni mogoče, da bi slovenski fantje in možje mogli služiti sovražniku. Vsi ti zagovori in izgovori pa so 20. aprila tl., ko so slovenski fantje v Ljubljani prisegli Hitlerju zvestobo v nemških uniformah in ob asisten-

¹⁷⁷ Gorazd Bajc, "Anglo-Američani in sabotaže slovenskih partizanov na južni železnici", *Acta Histriae* 16, št. 3 (2008), str. 350–352.

¹⁷⁸ "Jugoslavija pred osvoboditvijo in prerojenjem", *Bazovica*, 10. 9. 1944, let. 4, št. 126, str. 1.

¹⁷⁹ "Čestitke in zahvala "Jugosl. Odbora iz Italije" maršalu Staljinu in Titu", *Bazovica*, 29. 10. 1944, let. 4, št. 133, str. 2.

¹⁸⁰ Npr. "Politika nove jugoslovanske vlade", *Bazovica*, 13. 8. 1944, let. 4, št. 123, str. 1; "Svobodna Jugoslavija. Strah in beg Hitlerjevih pomočnikov", *Bazovica*, 13. 8. 1944, let. 4, št. 123, str. 16; "Na usodnem križišču Jugoslavije", *Bazovica*, 3. 9. 1944, let. 4, št. 125, str. 2; "Poslanica ministra dr. Marušiča", *Bazovica*, 3. 9. 1944, let. 4, št. 125, str. 3; "Izpod latnika. Dr. Alojzij Kuhar roti domobrance", *Bazovica*, 10. 9. 1944, let. 4, št. 126, str. 16.

ci prusijaških okupatorjev, postali prazni in se je resnica razkrinkala v vsej svoji goloti. Kdo je resnični gospodar domobrancev in takozvanih narodnih straž, najboljše potrjuje letak, ki smo ga prejeli iz domovine in kakršne Nemci z avtomobili trosijo – kjer morejo – po slovenski zemlji. Prusijaki sami potrjujejo črno na belem, komu služijo Narodne straže – zavarovanju nemških poti na bojišča.¹⁸¹

Sklep

Po sistematični analizi *Bazovice* ugotavljamo, da se je v listu najpogosteje pojavljalo vprašanje jugoslovansko-italijanske razmejitve – ob tem so na jugoslovansko državo in s tem monarhijo oziroma dinastijo Karađorđević v okviru časopisa gledali dokaj idealistično in nekritično, čeprav se dinastija v letu 1944 vedno manj omenja; precej kritični pa so bili do jugoslovanskih begunskih vlad, zlasti od srede leta 1943 dalje, saj jih je v vojnih letih okarakterizirala velika nestabilnost. V okviru *Bazovice* so jih prikazovali, da so vse, z izjemo Šubašičeve vlade – ki je bila nato ves čas pisanja v letu 1944 idealizirana –, delovale v lasten prid in posledično niso našle skupnega jezika, prav tako pa so kritizirali delno pomanjkanje slovenskega vladnega predstavništva v ključnih trenutkih. Jugoslovanski odbor iz Italije in njegovo glasilo sta skladno s politiko teh vlad najprej podpirala tedaj s strani zahodnih zaveznikov priznanega četniškega vodjo Mihailovića, ki naj bi se boril za ohranitev jugoslovanske monarhije. Postopno uveljavljanje partizanskega gibanja je pozneje vedno bolj vplivalo na to, da sta se Odbor in časopis oddaljevala od četnikov, predvsem zaradi dejstva, da se je Tito začel kazati kot najprimernejši zaveznik za doseg najvažnejšega cilja – spremembo meja v korist Jugoslavije. Pisanje *Bazovice* je v bistvu bilo precej skladno s politiko Velike Britanije do zapletenih razmer v Jugoslaviji. Pri tem je jasno, da je bila zaradi potreb t. i. vojne propagande v pisanju *Bazovice* večkrat prisotna "udarna" retorika, čemur je dodatno pripomogla grafična podoba; tudi tako je časopis lažje dosegal namen informiranja, a hkrati formiranja. Kljub težavam s predstavniki jugoslovanskih begunskih vlad je imel kar velik krog bralcev. Pisci v časopisu so z željo po primarnem cilju (osvoboditvi in razširitvi Jugoslavije) vseskozi opozarjali na nevarnost notranje nestabilnosti oziroma poudarjali enotnost med sprtimi stranmi. Hipotezo lahko torej potrdimo, pri tem pa dodamo, da se v okviru Jugoslovanskega odbora iz Italije po vsej verjetnosti niso bistveno razlikovali od drugih Slovencev na Primorskem in v Istri pred in med vojno: le močna Jugoslavija – in ne glede na njeno notranjo ureditev – jim je namreč predstavljala najboljše zagotovilo, da bo do spremembe

¹⁸¹ "Domobranci – slovenska sramota", *Bazovica*, 24. 9. 1944, let. 4, št. 128, str. 6.

meje res prišlo. Pri presoji medvojnega Rudolfovega delovanja in *Bazovice* je ključno tudi vprašanje, v kolikšni meri so bili tedaj v emigraciji sploh obveščeni o razmerah v zasedeni Jugoslaviji; zelo verjetno so prejeli le selekcionirane informacije. Neosnovane so nazadnje obtožbe v delih o prekomorskih brigadah, češ da je bil časopis v službi jugoslovanske begunske vlade. Očitno si zaradi groženj o cenzuri (ki so se tudi nekajkrat udejanjila) Rudolf ni smel vsaj prvi dve leti privoščiti pretiranih kritik na račun uradnih jugoslovanskih oblasti; od srede leta 1943 dalje pa jih je še kako kritiziral.

Gorazd Bajc, Ane-Marie Herceg, Kaja Mujdrica

BAZOVICA, THE NEWSPAPER OF THE COMMITTEE OF THE JUGOSLAVS OF ITALY, AND ITS ATTITUDE TOWARDS THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA, 1941–1944

SUMMARY

The aim of this article was to present, on the basis of an analysis of the journal "Bazovica", three different perspectives of the Yugoslav Committee in Italy on the Kingdom of Yugoslavia, namely the royal dynasty of Karađorđević, the Yugoslav refugee governments and the Yugoslav state structure, and the military organisations (mainly Chetniks and Partisans) that fought in occupied Yugoslavia. Other relevant sources have been taken into account, in particular from the archival legacy of Ivan Rudolf, editor of *Bazovica* in Cairo between 30 September 1941 and 19 November 1944, the Archives of the Republic of Slovenia and the UK's main archive, The National Archives.

The main objective of the Committee, in which Rudolf and Ivan Marija Čok were central members, was to change the border between Yugoslavia and Italy. By cooperating with the Allies and adapting to the political upheavals, the liberation of the Venezia Giulia (Julian March) in favour of the Slovenes seemed achievable, although the Committee was also met with disapproval, e.g. with the so-called Cairo crisis and the creation of the Yugoslav Royal Guard Battal-

ion. *Bazovica* therefore reported mainly on events concerning the Slovenes of the Littoral region and was a function of the Committee's policy.

Based on an analysis of the published articles of *Bazovica* and taking into account the chronology of events on Yugoslav soil and the most prominent actors – from King Peter II, representatives of Yugoslav governments and leaders of resistance movements (Tito, Mihailović) – until 1944, the article focuses on the propaganda elements and rhetoric of the themes raised. Alongside radio speeches, messages from politicians in exile and articles summarising the main military and political events, the newspaper published literary articles, pictures and caricatures in an attempt to draw people's attention to the common struggle. The authors of the article present the central themes to which the newspaper or the Committee paid most attention. The issue of the Yugoslav-Italian border was the main focus of the reports, with maps, appeals and speeches. The Committee's efforts were also reinforced by King Peter II, who in numerous speeches stressed the importance of the border issue and the unity of Yugoslavs in a common, united country. The article, by showing *Bazovica's* attitude towards the Karadorđević dynasty, tries to answer how, as the end of the war approached, the Committee paid more attention to the resistance movements and to Tito, who, with references in the last issues of the newspaper, took precedence over the (forgotten) dynasty, which was initially the centre of Yugoslav integration - Greater Yugoslavia around the Karadorđević dynasty.

By criticising governments and the resulting instability of the Yugoslav idea, *Bazovica* moved closer to the desire for reconciliation and reconstruction of Yugoslavia under Tito, pointing to the collaboration with the Red Army - from the initial support for the Chetniks, who were presented as the heroes of the Yugoslav resistance against the invaders, to the gradual shift of sympathy towards the Partisans, the Soviets became the ideal of the struggle. Thus, in its attitude towards the various groups, *Bazovica* reflected the dynamics of political events and changes in alliances during the Second World War, writing in favour of its own causes, which, from the beginning of the publication of the newspaper and the Committee's activities, were framed within the question of the demarcation between Yugoslavia and Italy.

VIRI IN LITERATURA

- ARS, SI AS 1660** – **Arhiv Republike Slovenije**, Ljubljana, fond Cankar Izidor.
ARS, SI AS 1883 – **Arhiv Republike Slovenije**, Ljubljana, fond Klemenčič Slavo.
ARS, SI AS 1931 – **Arhiv Republike Slovenije**, Ljubljana, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije.
MNZS, Ozd-IR – **Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije**, Ljubljana, fond Osebna zapuščina Ivana Rudolfa.
TNA HS 5 – **The National Archives, Kew-London**, nekdanji Public Record Office, fond Special Operations Executive: Balkans.

- Bazovica – Berilo Jugoslovanskega odbora iz Italije** – Kairo, letniki 1941–1944.
Službene novine Kraljevine Jugoslavije – Ratno izdajanje – London–Kairo, letniki 1941–1945.
Šotorska knjižnica – Srednji vzhod, letniki 1942–1945.

.....

- Bajc, Gorazd**, "Anglo-Američani in sabotaže slovenskih partizanov na južni železnici", *Acta Histriae* 16, št. 3 (2008), str. 343–357.
- Bajc, Gorazd**, *Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji* (Koper, 2002).
- Bajc, Gorazd**, "'Plačanci – agenti / špijoni zahoda'. Primer retorike povojnih jugoslovanskih oblasti glede pomena in vloge TIGR-a in ocene britanskih obveščevalnih služb", *Acta Histriae* 15, št. 1 (2007), str. 261–276.
- Bajc, Gorazd**, "Stanislav Rapotec, prvi Slovenec, ki ga je britanska obveščevalna služba SOE vtihotapila v zasedeno Jugoslavijo", *Studia Historica Slovenica* 11, št. 2–3 (2011), str. 525–551.
- Bajc, Gorazd**, *Zapletena razmerja. Ivan Marija Čok v mreži primorske usode* (Koper, 2000).
- Bajc, Gorazd in Torkar, Blaž**, *Ivan Rudolf in padalci / Ivan Rudolf e i paracadutisti / Ivan Rudolf and parachutists* (Maribor, 2009).
- Bobnar, Stane, et al.**, *Prekomorci. Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOV* (Ljubljana, 1965).
- Earle, John**, *Cena domoljubja. SOE in MI6 na stičišču Italijanov in Slovencev med drugo svetovno vojno* (Trst, 2009).
- Globočnik, Damir**, "Likovna oprema časopisa *Bazovica*", v: *Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič (Ljubljana, 2018), str. 137–158.
- Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič (Ljubljana, 2018).
- "Iz arhivov in predalov", *Mladika*, ur. Ivo Jevnikar (Trst, 1995–2005).

- Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Študija in prikaz procesa*, ur. Mateja Jeraj in Jelka Melik (Ljubljana, 2015).
- Klun, Albert**, *Domovina je ena. Prekomorci – borci NOVJ v osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, na domačin tujih tleh* (Ljubljana, 1986).
- Klun, Albert**, *Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije* (Ljubljana, 1978).
- Klun, Albert**, *Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni* (Ljubljana, 1976).
- Makuc, Dorica**, *Aleksandrinke* (Gorica, 1993).
- Novačan, Anton**, *Jeruzalem – Kairo. Spomini 1942–1945* (Ljubljana, 1986).
- Pirjevec, Jože**, *"Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954)* (Ljubljana, 2007).
- Rudolf, Saša**, *Xolotl. Med resnico in domišljijo* (Gorica, 1996).
- Stanonik, Marija**, "Zasluge Ivana Rudolfa za slovensko besedo med slovenskimi vojaki v afriškem pesku", v: *Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič (Ljubljana, 2018), str. 159–187.
- Torkar, Blaž**, *Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno* (Celovec, 2012).
- Torkar, Blaž**, "Slovenci in Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014), str. 144–157.
- Torkar, Blaž in Bajc, Gorazd**, "Slovenci v vrstah britanskih komandosov", *Acta Historiae* 28, št. 1 (2020), str. 161–184.
- Verginella, Marta**, *Suba pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža* (Koper, 2004).
- Vilhar, Srečko in Klun, Albert**, *Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji* (Nova Gorica, 1969).
- Vilhar, Srečko in Klun, Albert**, *Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov v Afriki* (Ljubljana, 1970).
- Vilhar, Srečko in Klun, Albert**, *Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad* (Ljubljana, 1973).
- Vilhar, Srečko in Klun, Albert**, *Prva in druga prekomorska brigada* (Nova Gorica, 1967).
- Vodušek Starič, Jerca**, "Ivan Rudolf – patriot in obveščevalec", v: *Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič (Ljubljana, 2018), str. 65–84.
- Vodušek Starič, Jerca**, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana, 2002).
- Z Bazovico v srcu*, ur. Ivo Jevnikar, Deželni sedež državne radiotelevizije RAI-Radio Trst A, slovenski program, januar–junij 1999.

DOI 10.32874/SHS.2023-20

Četniki na Primorskem ***Poskus ustanovitve četniške enote v Panovcu*** ***pri Gorici leta 1944***

Renato Podbersič

Dr. znanstveni sodelavec
Študijski center za narodno spravo
Tivolska cesta 42, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: renato.podbersic@scnr.si

Izvleček:

Prispevek obravnava poskuse ustanavljanja protipartizanskih oz. četniških enot na Primorskem med drugo svetovno vojno. Te so svoj poveljevalni center videle v štabu generala Mihailovića, poveljnika Jugoslovanske vojske v domovini. Prispevek prikazuje pobude in delovanje primorskih politikov, ki se niso odločili za priključitev k partizanskemu gibanju in so poskus naveze političnih stikov iskali v povezovanju s protirevolucionarnimi krogi v osrednji Sloveniji. V ta okvir sodi tudi poskus ustanovitve manjše, četniške enote v gozdu Panovec pri Gorici sredi junija 1944 in partizanski obračun z njimi.

Ključne besede:

Jugoslovanska vojska v domovini, Primorska med drugo svetovno vojno, četniki na Primorskem, goriška sredina, boj v Panovcu

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 3, str. 739–770, 70 cit., 6 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Leta 1941, po napadu sil osi na tedanjo Kraljevino Jugoslavijo, so bile razmere na Primorskem drugaĉne kot v drugih predelih Slovenije oz. predvojni Dravski banovini, tudi z vidika t. i. Ljubljanske pokrajine, ki so jo zasedli in si jo prikljuĉili italijanski okupatorju. Primorska je bila namreĉ od leta 1920 mednarodno priznana ozemlje Kraljevine Italije, in oblasti nikoli niso dovolile, da bi tukaj delovale posebne neitalijanske vojaške formacije. Italijanska drŹava je namreĉ Źe ob zasedbi slovenskih krajev ob koncu prve svetovne vojne leta 1918 jasno pokazala, da je to ozemlje dobila v trajno posest. Razmere na Primorskem med drugo svetovno vojno so narekovale najviŹjo stopnjo privrŹenosti boju proti faŹizmu, zato velja ocena, da bi se Primorci pridruŹili vsakrŹni politično-vojaŹki ideji, ki bi se borila proti italijanskemu reŹimu. Osvobodilna fronta (OF) je bila tu prva in njen uspeh je bil zagotovljen.

Italijanska diplomacija je po prvi svetovni vojni v pogajanjih o razmejitvi s Kraljevino SHS izrabila prednost, da je iz prve svetovne vojne izŹla kot zmagovalka na strani antantnih sil. Rapalska pogodba, podpisana 12. novembra 1920, je to ozemlje dokonĉno prisodila italijanski drŹavi. Za zasedeno ozemlje se je uveljavilo ime Julijska krajina (ital. *Venezia Giulia*).² Slovenci so strnjeno Źiveli predvsem vzhodno od loĉnice, ki je stoletja tekla med Krasom in Furlansko niŹino, vendar so bila mesta (Gorica in Trst) narodnostno meŹana, a z italijansko veĉino. Prav tako je bila narodnostno meŹana Istra, veĉinsko italijanska pa obalna mesta (Koper, Izola in Piran). Italija si tako ni prilastila le ozemlja, poseljenega z Italijani, temveĉ tudi povsem slovenska (in hrvaŹka) ozemlja. Italijanski nacionalizem, ki je bil moĉan Źe pred prvo svetovno vojno, zlasti med italijansko manjŹino v Avstro-Ogrski, se je v odnosu do Slovencev Źe posebej razplamtel potem, ko so jeseni 1922 v Italiji oblast prevzeli faŹisti. Kmalu so uniĉili javno organiziranost slovenske narodne skupnosti na Primorskem in boj za narodni obstoj se je za poldrugo desetletje preselil v ilegalo. Vijak faŹistiĉnega nasilja je Slovence dvajset let duŹil, nasilje samo pa se je od prvega trŹaŹkega procesa leta 1930 dalje dodatno

---

¹ Raziskovalni program Źt. P6-0380: *KrŹitve ĉlovekovih pravic in temeljnih svoboŹdin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in novacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz drŹavnega proraĉuna.

² Izraz *Julijska krajina*, redkeje *Julijska Beneĉija*, italijansko *Venezia Giulia*, je sicer sploŹno sprejet v italijanski historiografiji ter v geografskem in upravnem jeziku opredeljuje tudi ozemlje celotne Primorske do nekdanje rapalske meje in se ne sklada povsem z nekdanjim Avstrijskim Primorjem (Küstenland). Avtor tega toponima (*Venezia Giulia*) iz leta 1863 je goriŹki Jud Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907), priznani jezikoslovec in senator Kraljevine Italije. Slovensko poimenovanje *Julijska krajina* je sicer uvedel dr. Josip Vilfan leta 1921. Veĉ o tem: Matic Batiĉ, *Italijanizacija kulturne krajine v GoriŹki pokrajini od konca prve svetovne vojne do kapitulacije Italije*, doktorska disertacija (Koper, 2020), str. 172–175.

stopnjevalo in je med vojno doseglo vrh, kar je v primorskem ljudstvu močno povečalo odpor.³

Obdobje med obema svetovnjima vojnama med Slovenci na Primorskem so sicer sooblikovale tri glavne politične skupine, ki so obvladovale tukajšnji politični prostor, in sicer liberalno-narodnjaška, ki je svoj odpor fašizmu dokazala z delovanjem tajne organizacije TIGR; maloštevilna komunistična v okviru ilegalne Komunistične partije Italije (KPI), ki je med vojno organizirala in vodila narodnoosvobodilni odpor v okviru Komunistične partije Slovenije (KPS); krščanskosocialna, ki je bila tesno povezana s stanovsko organizacijo slovenske in hrvaške duhovščine. V slednji so imeli vidno vlogo slovenski duhovniki, čeprav so bili nenehno pod nadzorstvom fašističnega režima.⁴

Odpor proti okupatorju na Primorskem

Partizansko gibanje se je na Primorskem, tako v organizacijskem kot tudi v vojaškem smislu, začelo pozneje kot v t. i. Ljubljanski pokrajini. Partizansko (ne)dejavnost nam ilustrira podatek, da do konca marca 1942 med Italijani na Primorskem ni bilo žrtev.⁵

Partizansko vodstvo je že poleti 1941 na Primorsko poslalo prve vojaške organizatorje, ki naj bi tamkajšnje ljudstvo dvignili k uporabi proti italijanski oblasti. Tudi pozneje so semkaj prihajali preverjeni kadri, tako vojaški kot politični. Razmere za začetek narodnoosvobodilnega boja so bile sicer zelo ugodne, saj je bila morala Primorcev na višku. Ljudje so bili pripravljeni sprejeti obo-rožen boj proti fašizmu, tudi za ceno velikih žrtev. Kmalu po napadu na Kralje-vino Jugoslavijo in začetku okupacije je bila ob koncu aprila 1941 ustanovljena Protiimperialistična fronta (PIF), vendar predstavnikov primorske narodo-obrambne organizacije TIGR na ustanovni sestanek niso povabili. PIF se je poleti 1941 preimenovala v Osvobodilno fronto (OF) in je mrežo svojih zaupnikov kaj hitro razširila tudi na Primorsko. Med glavnimi cilji OF je bila tudi osvobo-

³ Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom* (Ljubljana, 2001) (dalje: Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom*); Lavo Čermelj, *Med prvim in drugim tržaškim procesom* (Ljubljana, 1972); Milica Kacin Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990); Rudolf Klinec, *Primorska dubovščina pod fašizmom* (Gorica, 1979) (dalje: Klinec, *Primorska dubovščina pod fašizmom*); Milica Kacin Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu 1920–1941* (Ljubljana, 2008) (dalje: Kacin Wohinz in Verginella, *Primorski upor fašizmu 1920–1941*).

⁴ Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom*, str. 209–361; Klinec, *Primorska dubovščina pod fašizmom*, str. 58–62.

⁵ Tone Ferenc, *Primorska pred vseljudsko ustajo 1943: Južnoprimerški odred in Gregorčičeva brigada* (Ljubljana, 1983), str. 16 (dalje: Ferenc, *Primorska pred vseljudsko ustajo 1943*); Renato Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945* (Ljubljana, 2011), str. 29–30 (dalje: Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945*).

ditev in zdruŹitev razkosanega slovenskega naroda, vŹtevsŹi s koroŹskimi in primorskimi Slovenci. Komunisti jeseni 1941 Źe niso bili pripravljene govoriti o mejah. Ĉutili so se vezane na dogovor komunistiĉnih strank Jugoslavije, Avstrije in Italije iz leta 1934, v katerem so se med drugim dogovorili tudi o "pravici do samoodloĉbe". Toda OF se je na Primorskem razvijala nekoliko drugaĉe kot v ostalih slovenskih pokrajinah, kajti tu ne najdemo t. i. ustanovnih skupin OF (krŹŹanski socialisti, sokoli). Prvi aktivisti so v organizacijo OF sprejeli ĉlane Komunistiĉne partije Italije, nekdanje tigrovce, ĉlane nasilno razpuŹenih mladinskih, Źportnih, prosvetnih, Źtudentskih druŹtev ter narodno zavedne slovenske protifaŹiste. Zato odbori OF na Primorskem niso bili sestavljeni na podlagi enakopravnosti ustanovnih skupin, temveĉ so bili enotni. Pod okriljem OF se je tudi na Primorskem razŹirilo partizanstvo, ki je predstavljalo osvobodilno gibanje, obenem pa prinaŹalo komunistiĉno revolucijo. IzvrŹni odbor OF in osrednje vodstvo Komunistiĉne partije Slovenije (KPS) sta se zavedala pomena angaŹiranja Slovencev na Primorskem oziroma v Trstu. Organizacijski sekretar Centralnega komiteja (CK) KPS Tone TomŹiĉ in poznejŹi narodni heroj, rojen v trŹaŹkem predmestju Rojan, je zbiral sposobne organizatorje v sklopu t. i. primorske komisije. Ta komisija je pridobivala v Ljubljani Źiveĉe Primorce in zbirala aktiviste za odhod na Primorsko. Źe junija 1941 je TomŹiĉ poslal na Primorsko Ervina Dolgana,⁶ ki se je odpravil v domaĉe kraje. Avgusta 1941 se je Dolgan vrnil in poroĉal, da naj bi Primorci podpirali OF. Na njegov predlog so sestavili manjŹo partizansko oboroŹeno skupino, ki je v zaĉetku jeseni 1941 odŹla z njim na Primorsko. Zaĉetki partizanskega boja na Primorskem so torej tesno povezani s stiki, ki sta jih tu vzpostavila Oskar Kovaĉiĉ⁷ in Ervin Dolgan. Slednji se je pridruŹil partizanom Krimskega bataljona na Mokrecu, kjer so konec avgusta 1941 ustanovili Primorsko partizansko ĉeto, kasneje imenovano tudi TomŹiĉeva oz. PivŹka ĉeta. Ti partizani so takoj krenili na Primorsko.⁸

Ob zaĉetkih osvobodilnega boja proti Italijanom na Primorskem je Źlo na zaĉetku bolj za osamljene poskuse kot pa za dobro organizirano vojaŹko gverilo. Razmah oboroŹenega odpora je oviralo predvsem pomanjkanje ustreznega vodstvenega kadra, tako vojaŹko kot politiĉno usposobljenega, mobilizacija

⁶ Ervin Dolgan (1923–2008), s partizanskim imenom Janez, rojen v Trnovem (Ilirska Bistrica), mizar-ski vajenec, od leta 1937 je Źivel v Jugoslaviji, ĉlan Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo. Veĉ o njem: *Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL)*, snopiĉ 4 (Gorica, 1977), str. 299–300.

⁷ Oskar Kovaĉiĉ (1908–1944), rojen v Sv. Luciji (danes Most na Soĉi), druŹina se je preselila v Ljubljano. Ĉlan KPJ je postal Źe kot Źtudent geodezije v Ljubljani. Sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Trst in Slovensko primorje. Italijani so ga aretirali decembra 1941 in ga obsodili na trideset let zapora, umrl je za posledicami tuberkuloze. Veĉ o njem: *PSBL*, snopiĉ 8 (Gorica, 1982), str. 159–160.

⁸ Branko Babiĉ, *Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta* (Koper, 1982), str. 58–59; Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, str. 8–11; Milan Pahor, "Prispevek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu", *Zgodovinski ĉasopis* 35, Źt. 4 (1981), str. 343–353; Tamara Griesser-Peĉar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945* (Ljubljana, 2004), str. 495–497 (dalje: Griesser-Peĉar, *Razdvojeni narod*).

večine za boj sposobnih mož v italijansko vojsko, aretacije številnih protifašistov in pomanjkanje orožja, za razliko od predvojne Dravske banovine.⁹

Pojav t. i. goriške sredine

Že pred začetkom druge svetovne vojne je znotraj krščanskosocialnega gibanja na Primorskem prišlo do hudega spora med Jankom Kraljem¹⁰ in Engelbertom Besednjakom,¹¹ kar je globoko zaznamovalo politične odločitve goriških katoličanov, ki so se med vojno razdelili v dve skupini. Primorski krščanski socialci in liberalci so leta 1939, po nekaterih pričevanjih pa že jeseni 1938, ustanovili enoten "Narodni svet", ki je vsaj formalno predstavljal politično enotnost na Primorskem. Temu organi se niso pridružili pristaši dr. Janka Kralja. Delovanje Narodnega sveta so precej ovirali politični dogodki in skorajšnji začetek druge svetovne vojne. Junija 1940 je v vojno vstopila tudi Kraljevina Italija, kar je hkrati pomenilo vpoklic številnih primorskih mož in fantov v italijansko vojsko ter sočasne aretacije sumljivih posameznikov, stopnjevanje pritiskov na slovensko manjšino in povečan nadzor. Obenem so aretacije in priprave na II. tržaški proces močno oslabile tudi delovanje "Narodnega sveta".¹²

Po vojaškem porazu Kraljevine Jugoslavije in ob ustanovitvi Italiji priključene t. i. Ljubljanske pokrajine spomladi 1941 sta se slovenska prestolnica in Primorska znašli v isti državi. Tedaj se je manjšinska Kraljeva skupina zblížala s Slovensko ljudsko stranko in priznavala protikomunistično *Slovensko zavezo* v Ljubljani ter je že od jeseni 1942 dalje glasno opozarjala na nevarnost komunistične revolucije, ki se je skrivala za osvobodilnim bojem pod vodstvom komunistov. Tudi Besednjakova skupina, poznana kot t. i. goriška sredina, je bila precej skeptična do ljudske vstaje in komunističnega gibanja. Sredinci so že spomladi 1941 v Gorici ustanovili "Izvršni odbor primorskih Slovencev in Hrvatov v Italiji", ki je združeval voditelje katoliškega tabora v imenu večinske, Besednjakove struje. Ta del primorskih krščanskih socialcev je na začetku, to je konec poletja

⁹ Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, str. 7–9; Franc Črnugelj Zorko, *Na zabodnih mejah – 1943* (Ljubljana, 1986), str. 30.

¹⁰ Dr. Janko Kralj (1898–1944), pravnik in vodilni goriški politik v krščanskosocialnem gibanju. Vodja goriške izpostave SLS. Septembra 1943 se je umaknil v Rim. Več o njem: Lučka Kralj Jerman, *Janko Kralj – utišani in pozabljeni slovenski politik* (Ljubljana 2008).

¹¹ Dr. Engelbert Besednjak (1894–1948), primorski politik in publicist. V letih 1924–1929 poslanec v rimskem parlamentu. Od 1930 na Dunaju v vodstvu Kongresa evropskih narodnih manjšin. Med drugo svetovno vojno je živel v Beogradu, bil pa je v stalnih stikih s t. i. goriško sredino. V o njem: *PSBL*, snopič 2 (Gorica, 1975), str. 69–70.

¹² Mira Cencič, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne* (Ljubljana, 2011), str. 14–39 (dalje: Cencič, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne*); Kacin Wohinz in Verginella, *Primorski upor fašizmu*, str. 203–221.

1941, iskal možnosti sodelovanja z OF. Ideologa sredine je predstavljal dr. Ivo Juvančič,¹³ takrat duhovnik in profesor v Gorici. Katoliška sredina je takoj na začetku zavzela stališče nenapadanja OF, ki ga je imela za izraz želje primorskih ljudi po osvoboditvi izpod fašizma. Sredina je tudi obsojala vedenje ljubljanskih krogov, zbranih v Slovenski zavezi, in kolaboracijo z italijanskim okupatorjem. Sicer sta goriški "Izvršni odbor" in "Narodni svet" večkrat pozvala protirevolucionarno vodstvo v Ljubljani ter begunsko vlado v Londonu, da je treba vzpostaviti narodnoosvobodilno četništvo, ki bi nekako prehitelo komunistično partizanstvo, ob tem pa bi bilo potrebno doseči popolno in nestrankarsko narodno enotnost. Ob tem so Primorci kot vzorec ponujali prav svoj "Narodni svet". Ko je omenjena sredina proti koncu leta 1942 izvedela, da general Mihailović vsaj posredno sodeluje z Italijani, je bilo razočaranje precejšnje.¹⁴

KPS, ki je t. i. goriški sredini priznavala njeno narodnoobrambno delo, ugled med ljudstvom in intelektualni potencial, si je močno prizadevala, da bi njeni predstavniki vstopili v pokrajinski Narodno-osvobodilni odbor, vendar je dr. Juvančič to odklonil. Katoliška sredina je sicer s partizani še naprej vzdrževala stike v smislu skupnega boja, njeni predstavniki pa naj ne bi sprejemali funkcij in odgovornih nalog znotraj OF. Vodstvo goriške sredine se je sicer strinjalo s pozivom londonske vlade, naj se počaka z oboroženim odporom, kljub temu so že od jeseni 1941 vzdrževali stike z vodstvom t. i. četnikov v Ljubljani. Temu so bili naklenjeni predvsem študentje, ki so izdali nekaj lepakov in par številčk časopisa *Naša zemlja*.¹⁵

Primorski krščanski socialci so ob napadu sil osi na Jugoslavijo sicer pričakovali, da bo jugoslovanska vlada nemudoma proglasila svoje vojne cilje za osvoboditev, med katerimi se je po Besednjakovem mnenju znašla tudi Julijska krajina. Želeli so, da bi kralj to objavil pred celotno svetovno javnostjo in te zahteve večkrat ponovil. Namesto tega so na Primorskem doživeli razočaranje, saj ni kralj Peter II. v nobenem svojih govorov med okupacijo niti z besedico omenil niti Koroške, niti Trsta.¹⁶

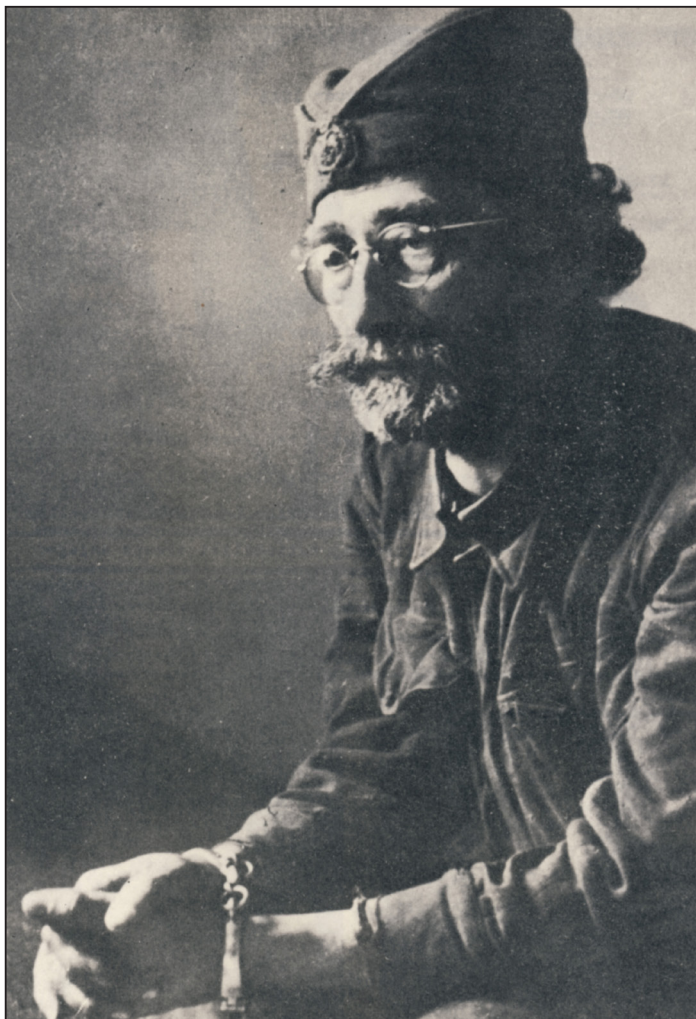
---

¹³ Dr. Ivo Juvančič (1899–1985), duhovnik in profesor v goriškem malem semenišču. Med vojno profesor in podravnatelj v goriškem bogoslovnem semenišču. Po vojni je izstopil iz duhovniškega stanu. Deloval je v različnih kulturnih ustanovah v Ljubljani. Več o njem: *PSBL*, snopič 7 (Gorica, 1981), str. 605–606.

¹⁴ Boris Mlakar, "Goriška sredina", *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997), str. 329 (dalje: Mlakar, "Goriška sredina").

¹⁵ Bojan Godeša, *Kdor ni z nami je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995), str. 364–365; Mlakar, "Goriška sredina", str. 326–327; Cencič, *Primorska sredina v prímežu bratomorne vojne*, str. 47–51, 127–137.

¹⁶ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG), 1108 Vuk Anton, t. e. 3, a. e. 8. Pismo Engelberta Besednjaka Virgilu Ščeku, december 1944.

General Dragoljub Mihailović v jugoslovenskem zaporu leta 1946 (Zasebni arhiv Bojana Dimitrijevića, Beograd)

Pojav četništva na Slovenskem

Po napadu na Kraljevino Jugoslavijo spomladi 1941 del častniškega kadra ni priznal kapitulacije države, se sprva organiziral v Vojno-četniške odrede, predvsem v zahodni Srbiji, in priznal poveljstvo generalštabnega polkovnika

Dragoljuba Draže Mihailovića.¹⁷ Slednjega je jugoslovanska begunska vlada v Londonu v začetku decembra 1941 povišala v generala, Mihailovičevi četniški odredi pa so se organizirali v Jugoslovansko vojsko v domovini (JVvD). General Mihailović je bil januarja 1942 imenovan za ministra vojske, mornarice in letalstva. Toda pripadnike JVvD so skozi celotno vojno, tja do današnjih dni preprosto imenovali – četniki. Slednji so si reputacijo zgradili v osvobodilnih bojih v 19. stoletju, ko so se kot "četaši" oz. "četniki" pogumno bojevali proti Turkom (Osmanom). Tudi še kasneje, v času obeh balkanskih vojn in prve svetovne vojne je ta izraz užival sloves med ljudmi, predvsem v deželah s srbskim življem. Pred drugo svetovno vojno je bila ta označba, predvsem v tedanji Dravski banovini, politično povsem nevtralna. Izraz je pozneje, med drugo svetovno vojno, prešel v uporabo praktično po celotnem jugoslovanskem ozemlju, zase so ga pogosto uporabljale tudi druge oborožene oz. rojalistične nepartizanske skupine, celo pripadniki raznih kolaboracionističnih sil (Kosta Pečanac, Dimitrije Ljotić).¹⁸

Vojna in okupacija na Slovenskem leta 1941 sta vodilne tradicionalne stranke potisnil pred dilemo političnega in narodnega preživetja ter jih soočila s pobudami za vojaški upor proti okupatorju. Začeli so ustanavljati podtalne legije in skupine, ki so se povezovale v organizaciji vojaških enot, lojalnosti begunski vladi v Londonu, podpora zahodnim obveščevalnim službam in zamisli o povojni obnovi monarhije. Na Slovenskem so se t. i. četniki, kot del protirevolucionarnega tabora, ki je priznaval generala Mihailovića kot edinega zakonitega zastopnika jugoslovanske begunske vlade v Londonu, pričeli organizirati že jeseni 1941. Partizani so jih pogosto imenovali kar "modra ali plava garda", pač v skladu z besednjakom, ki so ga revolucionarji uporabljali med rusko državljansko vojno. Na Slovenskem so podporniki četniškega gibanja prihajali pretežno iz predvojnih strank in skupin liberalne usmeritve, kmalu se je med ljudmi razširil glas o delovanju Mihailovića in njegovih enot, predvsem v Srbiji. Položaj se je dodatno razjasnil potem, ko je radio London 14. novembra 1941 objavil, da begunska vlada priznava polkovnika Mihailovića kot edinega legitimnega zastopnika kralja in jugoslovanske vlade. Sicer sta se že ob koncu

---

¹⁷ Dragoljub Draža Mihailović (1893–1946), predvojni polkovnik Jugoslovanske kraljeve vojske, ob kapitulaciji Jugoslavije aprila 1941 tega ni priznaval in se je umaknil v osrednjo Srbijo, kjer je organiziral odporniško gibanje. Partizanska stran ga je obtoževala kolaboracije z okupatorji, marca 1946 so ga med skrivanjem ujeli. Postavili so ga pred sodišče v Beogradu, ga na montiranem procesu obsodili na smrt z ustrelitvijo ter neznano je in kdaj tudi ustrelili. Več o tem: Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks* (Stanford, 1975), str. 143–148 in 254–262 (dalje: Tomasevich, *The Chetniks*); Matteo J. Milazzo, *The Chetnik Movement and the Yugoslav Resistance* (Baltimore, 2019).

¹⁸ Aleksander Bajt, *Bermanov dosje* (Ljubljana, 1999), str. 25; Marijan F. Kranjc in Slobodan Kljakić, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo* (Maribor, 2006), str. 10–18 (dalje: Kranjc in Kljakić, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*).

oktobra 1941 dva slovenska častnika premagane jugoslovanske vojske – Jaka Avšič in Karel Novak – napotila na Ravno goro, da bi navezala stik z Mihailovičem. Potovala sta z vednostjo in pristankom OF ter s ponarejenimi dokumenti, ki jima jih je priskrbela OF in tudi s priporočilom treh nekdanjih ministrov. General Mihailović je polkovnika Jaka Avšiča (1896–1978) imenoval za svojega predstavnika za Slovenijo, majorja Karla Novaka (1905–1975) pa za njegovega načelnika štaba. Ko sta se vrnila v Ljubljano, jima je nekdanji ban Marko Natlačen sporočil, da so jima na razpolago denarna sredstva za nakup orožja in opreme, pa tudi za drugo podporo. Jaka Avšič se je sicer po vrnitvi v Slovenijo odločil za vstop v partizanske enote, kjer je postal član Glavnega štaba. Tako je poveljevanje četniškimi odredom po vrnitvi iz Srbije konec leta 1941 prevzel major Karel Novak, Mihailovičev pooblaščenec za Slovenijo.¹⁹

Prva četniška enota na Slovenskem je bil t. i. Štajerski bataljon, ki se je julija 1942 legaliziral pred italijanskimi okupacijskimi oblastmi tako, da se je priključil prostovoljni protikomunistični milici (*Milizia volontaria anticomunista*) pod imenom Legija smrti. Karel Novak je legalni status v zimi 1942/1943 želel izkoristiti za okrepitev četnikov in ponoven prehod v ilegalno delovanje, vendar je njegov načrt spodletel zaradi neodobravanja Slovenske legije. Poleg tega so se jeseni 1942 t. i. štajerski četniki organizirali tudi na nemškem okupacijskem področju v Slovenskih goricah, kjer jim je poveljeval Jože Melaher Zmagoslav. Marca 1943 je major Novak začel zbirati četniške enote v Polhograjskih Dolomitih. Sredi junija 1943 je želel Novak izvesti množičen prestop nekaterih enot protikomunistične milice med četnike, toda zaradi slabe organizacije in neenotnosti vpletenih se tudi ta načrt ni uresničil. Po teh dogodkih se je Novak dokončno sprl s Slovensko legijo. Italijanske okupacijske oblasti so četnike tolerirale, vendar so bile bolj naklonjene katoliški Slovenski legiji in protikomunistični milici. Glavnina slovenskih četnikov se je v začetku julija 1943 iz Polhograjskih dolomitov napotila proti Dolenjski. Za miren prehod so se dogovorili z italijanskimi oblastmi. Po padcu fašizma je Novak s Slovensko zavezo sklenil dogovor o prehodu dela protikomunistične milice med četnike, ki pa ga Slovenska legija ni izpolnila. Slovenske četnike so ob kapitulaciji Italije septembra 1943 napadli partizani in jih odločilno porazili pri Grčaricah.²⁰

¹⁹ Jaka Avšič, "Iz spominov na leto 1941", v: *Ljubljana v ilegali – Država v državi*, II., ur. Vladimir Krivic (Ljubljana, 1961), str. 416–420; Davorin Žitnik, *Družinska zgodba. O slovenski nacionalni ilegali* (Ljubljana, 2005), str. 28–29; Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 221–222; Pavlina Bobič, "Pota 'Štajerskega bataljona' – od idealizma do preobrazbe leta 1942", *Dileme* 5, št. 2 (2021), str. 63–68; Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration* (Stanford, 2002), str. 110–111 (dalje: Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation*).

²⁰ Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale* (Ljubljana, 1998), str. 43–48; Kranjc in Kljakič, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, str. 18–29; Katja Zupanič, *Četništvo na Štajerskem* (Ljubljana, 2008), str. 94–116.

Poskusi prodorov na Primorsko

Prve borbe proti Italijanom na Primorskem so domačini imenovali "četaši" oz. "četniki", tako so te partizanske upornike v začetku nazivale tudi italijanske oblasti. Preprosti primorski fantje, ki so se uprli fašističnemu zatiranju, so namreč v srbskih četnikih videli simbol upora in upanja na združitev z matično državo Jugoslavijo. Zvedeli so namreč za predvojnega polkovnika, takrat generala Mihailovića, vrhovnega poveljnika JVvD, ki je v daljnji Srbiji zbiral prostovoljce za upor proti okupatorju. Kot se spominja Franc Možina iz Vipavske doline: "Partizane smo pri naši hiši vedno podpirali, bili pa smo proti komunizmu. Kolikor se spominjam, se je v začetku o odpornikih proti Italijanom govorilo kot o četaših, tako so ljudje tedaj imenovali četnike. Vedeli smo, da je njihov poveljnik general Mihailović."²¹

Preprosti ljudje so dolgo zamenjevali pojme, tako da so še konec leta 1943 partizane marsikje na Primorskem imenovali četniki. Po deželi so se širile vesti, da so gozdovi polni upornikov oz. "četnikov". Novice je prinašal tudi radio BBC iz Londona. Mnogi so v OF videli rešitev narodnega vprašanja, niso pa vedeli, da upor vodijo komunisti. Narodni heroj Janko Premrl Vojko se je spomladi 1942 z orožjem v rokah uprl Italijanom na Primorskem. O njem krožijo razne zgodbe in legende, med drugim tudi tista, da so se njegovi borci predstavljali za "četaše" oz. "četnike". Duhovnik Virgil Šček (1889–1948), pomemben član krščanskih socialcev, je v začetku maja 1942 zapisal, da je tržaški škof Antonio Santin izrazil razburjenje, ki je vladalo med italijanskimi oblastniki "radi četnikov, ki ogrožajo laške vojake".²² Sicer je Šček iz Lokve na Krasu, kjer je kot duhovnik deloval, vzdrževal stalne stike z dr. Engelbertom Besednjakom v Beogradu. Vsaj od marca 1943 je Šček spraševal glede Mihailovićevega gibanja in prosil za navodila glede morebitnega sodelovanja. Besednjak mu je odgovarjal, da se ni potrebno preveč ozirati na Mihailovića, saj "za našo usodo smo mi odgovorni in ne oni". Nadalje Besednjak ironično zapiše, da Mihailović ni večer, da bo pač odšel, in bodo drugi stopili na njegovo mesto.²³

Majorju Novaku je konec januarja 1943 uspelo zbrati skupino dobrih dvajsetih četnikov pod poveljstvom žandarmerijskega poročnika Marjana Strniše, ki je imela nalogo zaradi propagandnih in informativnih razlogov oditi na Primorsko. Pohod ni uspel, tudi zaradi tega, ker jim pripadniki krščanskih socialcev na Primorskem niso smeli oz. si niso upali ponuditi nobene pomoči. Po

---

²¹ Pogovor avtorja s Francem Možino, 7. april 2011 v Dobravljah; zapis hrani avtor. Franc Možina, rojen leta 1928 v Dobravljah pri Ajdovščini, živi v Dobravljah.

²² Škofijski arhiv Koper (ŠAK), Župnija Lokev, KRO II, str. 117, 8. maj 1942.

²³ Marko Tavčar, Egon Pelikan in Nevenka Troha (ur.), *Korespondenca Virgila Ščeka 1918–1947*. Zbirka Viri, št. 11 (Ljubljana, 1997), str. 84.

Novakovem mnenju pa je zatajila tudi organizacijska vloga osrednje protirevolucionarne organizacije Slovenske zaveze iz Ljubljane.²⁴

Major Novak je sicer v prvi polovici marca 1943 ponovno organiziral nekajdnevni pohod skupine četnikov preko rapalske meje na vzhodno Primorsko okoli Idrije, ki pa je imel predvsem propagandne namene.²⁵

Kmalu se je odločil še za naslednji korak in 22. maja 1943 je, predvsem iz politično-propagandnih razlogov, v Polhograjskih dolomitih ustanovil Primorski četniški odred. Poveljeval mu je poročnik Ratomir Cotič – Vuk. Odred je ves čas obstoja dosegel zgolj trideset pripadnikov in bojev ni izvajal. Ob kapitulaciji Italije septembra 1943 so ti četniki razoroževali umikajoče italijanske vojake, toda kasneje jih je major Novak raje razpustil, kot da bi jih uničili Nemci ali partizani.²⁶

CK KPS se je že februarja 1943 ustrašil možnosti za organizacijo četniških enot, zato je na Primorsko poslal navodilo: "Kolikor naletite na mihailovičevce, jih neusmiljeno uničite do zadnjega."²⁷

Omenjenim primorskim četnikom se je pridružil tudi Anton Komotar (1912, Vrhnika–2007, Stuttgart), poznejši pravnik, ki je najprej vstopil k vaškim stražam, zaradi grozeče italijanske aretacije pa se je nato umaknil med četnike. Vključen je bil v Primorski četniški odred, ki je bil nastanjen v nekem skednju v bližini vasice Sv. Trije Kralji. Sam Komotar je v spominih zapisal, da se je počutil notranje srečnega, "da nisem bil več v vaških stražah pod poveljstvom Italijanov". Kot se je spominjal Komotar, je bila njihova glavna naloga obdržati zvezo s Primorsko čez rapalsko mejo. Tako so bili poleti 1943 obveščeni, da se tam nahaja skupina fantov, ki so se skrivali pred Italijani. Primorski skrivači in potencialni novi četniki so se zatekli v bližino kraja Renče, jugovzhodno od Gorice. Prav Komotar je vodil patrolo šestih četnikov, ki je ponoči prekoračila še vedno močno varovano rapalsko mejo. Gibali so se skrivaj, po gozdovih in se pomikali v hribih okoli Idrije, z željo priti proti Gorici. Ni jim uspelo, kajti izgubili so vodnika, sami pa niso poznali poti, povrh vsega pa so jih presenetile tudi italijanske zasede ob rapalski meji.²⁸

Tudi partizanski obveščevalci so v začetku leta 1943 opazili povečano zanimanje pripadnikov JVVd oz. četnikov za Primorsko. Poročali so, da se je kot

²⁴ Karel Novak, "Odporniško gibanje v Sloveniji 1941–1945", *Tabor* 19, št. 9–10 (1982), str. 157 (dalje: Novak, "Odporniško gibanje v Sloveniji").

²⁵ Tone Ferenc, *Dies irae – četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943* (Ljubljana, 2002), str. 15–18.

²⁶ Novak, "Odporniško gibanje v Sloveniji", str. 159; Branko Latas, "Četnici Draže Mihailovića u Sloveniji – plava garda 1941–1943. godine", *Vojnoistorijski glasnik* 3, št. 3 (1983), str. 180.

²⁷ *Dokumenti ljudske revolucije Slovenije*, knjiga 5, dokument 179 (Ljubljana, 1978), str. 507: Navodilo CK KPS, 20. februarja 1943.

²⁸ Anton Komotar, *Ponovno združeni v tujini* (Trst, 2022), str. 98–99.

protiuteŹ prihodu dr. Aleša Beblerja (1907–1981), ki je novembra 1942 prišel po nalogu CK KPS in vodstva OF, na Primorskem v zaĉetku marca znašel sam major Novak in sicer "zaradi vaŹnosti Primorske", hkrati pa so izraŹali bojazen pred povezovanjem s t. i. goriško sredino.²⁹

Razmere pa so se naglo spreminjale; OF pod vodstvom KPS je s parolo narodne osvoboditve pritegnila številne Primorce v oboroŹen boj proti faŹizmu, Premrl Vojko je padel oziroma umrl februarja 1943 v skrivnostnih okoliŹĉinah, Italija je septembra 1943 kapitulirala in na Primorsko so vkorakali Nemci.³⁰

Spomladi 1944 se na Goriškem dve pomembni politiĉni grupaciji nista odloĉili za vsenarodni upor pod vodstvom OF in sta stopali po lastni poti: protikomunistiĉna struja, ki se je navezovala na Slovensko zavezo v Ljubljani in t. i. goriška sredina, ki je Źe ĉakala, komu se bo prikljuĉila. Oboji so Źe vedno videli legitimnega sogovornika v kraljevi begunski vladi v Londonu in priznavali vrhovno poveljstvo generala Mihailoviĉa. Tudi primorska duhovŹina je opazovala zapletene razmere. Ob tem je Źupnik Rudolf Klinec³¹ v svoj dnevnik zapisal:

Po radiu ni bilo podrobnejŹih vesti o sporazumu med kraljem in Titom. Mogoĉe so Źe pogajanja. NaŹi partizani noĉejo niĉ slišati, da bi se bil Tito vdal. Grozijo celo onim, ki bi Źirili takŹne vesti. Pogled v zakulisje: partija je zadnje ĉase opustila vse drugo; ves svoj napor stavi v to, kako bi ĉim veĉ ljudi vĉlanila v stranko. Ni li to dokaz, da predvideva isto reŹitev, kot je v Italiji: res demokratiĉno veĉstrankarsko vlado – torej Petra – in zato krepi številĉno moĉ svojih kadrov? Izdali so odlok, naj se tira pred sodiŹĉe vsakogar, ki bo Źiril vesti, da se OF lomi, da je v njej razkol, da ne bo veĉ zvezde. VojaŹki pozdrav bo samo v redni vojski, pozdrav s pestjo se ohrani v OF, v partiji, v stranskih partizanskih odredih. – Pri Gorici deluje ĉetniŹki odred. Pred tednom je bil spopad med njimi in partizani, ki so imeli baje 63 mrtve in so se morali umakniti. – Gospoda v Gorici snuje nova deljenja: skrajna desnica, ki ljubkuje z domobranci; sredina krog 'Narodne edinosti', ki se veŹe s ĉetniki; levica, da je 'legalna ilegalna'; ortodokсна sredina, ki bo sedaj ustanovila novo glasilo in ki bo poljubno udrihala na obe strani. Ta bo sama 'ĉista ĉistost', nekompromitirana, ker bo brala levite vsem. K njej vabijo tudi nas. Potem je Źe levica, partizanstvo, ki pa je bolj narodno in manj komunistiĉno 'kot na podeŹelju'. Pet

---

²⁹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1483, fond Centralna komisija Varnostno obveŹevalne sluŹbe Slovenije, 1942–1944, t. e. 4, mapa 2, Poroĉila Z. Kidriĉ E. Kardelju, Poroĉilo 11. marec 1943.

³⁰ Alojzij Novak, *ĀrniŹka kronika* (Gorica, 1992), str. 50 (dalje: Novak, *ĀrniŹka kronika*); Podbersiĉ, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945*, str. 27–30, 147.

³¹ Dr. Rudolf Klinec (1912–1977), duhovnik, zgodovinar in publicist. V Rimu je doktoriral iz cerkvenega prava. Med vojno Źupnik v Velikih Zabljah v Vipavski dolini, kjer je pisal tudi dnevniŹke zapiske. Po vojni se je umaknil v Italijo, kjer je v goriŹki nadŹkofiji do smrti opravljal odgovorne naloge. Zelo je bil dejaven v slovenskih demokratiĉnih krogih v zamejstvu. Veĉ o njem: *PSBL*, snopiĉ 8 (Gorica, 1982), str. 66–67.

strank na štiri gospode. Specialisti smo za ceplejnje, podeljenje, razkomadanje in medsebojno kavsanje. Naša naloga ni v medsebojnem skupnem pozitivnem ustvarjanju, temveč v negativnem porazdeljevanju za večjo sproščenost v očitaniu, obsojevanju, kavsanju in morjenju. Nemška vojaška oblast, SSesovci in gestapovci; italijanski škvadristi, fašisti, kvesturini in vojaki; slovenska črna roka, vos in komanda mest, domobranci in četniki, partizani in sredinci: ali ne bo čudež, če bo kak Slovence še ostal živ? Kam nas je privedla revolucija!³²

V tem zapisu je zaobjeta kratka, a celovita analiza stanja na Goriškem sredi leta 1944. Preseneča pa podatek o četnikih na Goriškem in njihovem spopadu s partizani pri Gorici. Kdo so bili, koliko jih je bilo, odkod so prišli?

Organiziranje četništva na Goriškem

Prve vesti o četnikih na Goriškem so se pojavile konec marca 1944, ko so si četniki postavili oporišče v gozdu pri Števerjanu v Brdih. V poročilu "ministru vojske i mornarice", to je generalu Mihailoviću, poslanem ob koncu marca 1944, najdemo tudi poročilo majorja Andreja Glušiča³³ o "organizaciji i radu četničkih odreda". Poročevalec je zapisal, da je bil v Goriški pokrajini reorganiziran pokrajinski četniških odbor, ki naj bi odgovarjal vsem potrebam četniškega delovanja. Nadalje poroča, da je v organiziranju četniški odred, ki naj bi bil okrepljen s tridesetimi četniki.³⁴

Sredi aprila 1944 je nastalo dobro sestavljeno "situacijsko poročilo", kjer neznani krajevni poročevalec jasno zapiše razloge, zakaj je prebivalstvo na Primorskem podprlo oborožen odpor proti Italijanom in se ob tem v veliki večini priključilo partizanom:

Narod, ki je 25 let čakal osvobojenja izpod italijanskega jarma, je bil pripravljen si ga priboriti tudi z orožjem. Prvi in edini, ki so prinesli idejo in uresničenje narodnega oboroženega odpora, so bili partizani. Četniki se niso nikoli pojavili na Primorskem, le 2 meseca pred septembrom se je oddelek 80 mož kretal ob meji pri

³² Rudolf Klinec, *Dnevniški zapisi: 1954–1945*, ur. Peter Černic in Renato Podbersič (Gorica, 2010), 23. junij 1944 (dalje: Klinec, *Dnevniški zapisi*).

³³ Andrej Glušič, z ilegalnim imenom Vojin oz. ing. Jankovič, kapetan geodetske službe Vojske Kraljevine Jugoslavije, četniški obveščevalec, od maja do avgusta 1943 načelnik odseka za propagando JVVD, poveljnik za zahodno Slovenijo, od aprila 1944 načelnik štaba poveljstva Slovenije, jeseni 1944 so ga kot četniškega obveščevalca aretirali Nemci in poslali v taborišče Dachau. Po vojni je obveščevalno deloval za zahodne zaveznike, leta 1951 se je odselil v ZDA in postal polkovnik ameriške vojske. Več o tem: Kranjc in Kljakič, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, str. 29–30.

³⁴ Vojni Arhiv Srbije (VAS), fond Jugoslovenska vojska u otadbini (JVO), kutija 150, fasc. 1, Poročilo 25. marec 1944.

Zavratacu, a se ni spustil na deželo. Kjer so oni bili, so popolnoma pridobili ljudi. A še ta oddelek se je po 8. septembru razpustil. Zato je vse ljudstvo zašlo k partizanom, več ali manj prostovoljno, ker je pač v njih videlo le narodne borce, ali borce za KP pa ne.³⁵

Poročevalec nadalje opozarja, da pri partizanih "večina njihove propagande je narodna" in da s komunistično še ne prihajajo na dan. Hkrati poročevalec opozori še na socialni element, predvsem v Goriških Brdih, kjer naj bi ljudi k partizanom pritegnila "razlastitev italijanskih veleposestnikov v prid kolonom."³⁶

Nepodpisano poročilo iz Slovenije, verjetno napisano sredi maja 1944, je Mihailovičevemu štabu priporočalo ustanovitev šestih četniških odredov v Sloveniji, enega tudi na Primorskem. Sporočali so, da "kader" za Soški/Goriški odred že obstaja.³⁷

Vas Medana na zahodu Brd na bi bila, kot so poročali partizanski obveščevalci, pravo četniško gnezdo z veliko podporo med domačini. Propagando za četnike naj bi vodila Bogdan Saksida in Djuro Sekulič, ki ju je poslal "štab plave garde" iz Gorice. Dejansko so nekateri liberalno usmerjeni razumniki iz Gorice pomagali ustanavljati Soški četniški odred. Sicer so bili primorski liberalci bolj dovzetni za vabila OF, posebej na Tržaškem, medtem ko je v Gorici deloval manjši krog liberalcev zunaj OF (Josip Paulin, dr. Karel Podgornik in dr. Lambert Mermolja). Poudariti velja, da so se t. i. naprednjaki, predvsem v okviru organizacije "Pobratim", po svoji liniji ukvarjali tudi z organizacijo četništva, vsaj v veliko večji meri kot katoliška sredina.³⁸

Pravzaprav sta iz Gorice izhajala dva poskusa organiziranja bolj ali manj domačega četniškega odreda, a sta oba kmalu propadla.³⁹ Tudi maloštevilni pristaši četnikov na Goriškem so razglašali, da se borijo za kralja in Jugoslavijo ter proti Nemcem in partizanom. Dne 10. aprila 1944 se je skupina tridesetih četnikov, ki je priznavala generala Mihailoviča, spopadla s partizani iz Briško-beneškega odreda in vosovci v Števerjanu v Brdih. Po kratkem boju so se morali umakniti v Gorico. Izgubili so pet mož, imeli so tudi sedem ranjencev. Partizani iz Briško-beneškega odreda so aretirali prej omenjena propagandista Saksido in Sekuliča. Zaslíševali so ju v štabu odreda pod obtožbo, da sta kriva izdajstva svojega naroda. Po zaslišanjih so ju ustrelili. Poleg tega so partizani aretirali in sodelovanja s četniki osumili tudi več domačinov, članov terenskega

---

³⁵ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poročilo 11. april 1944.

³⁶ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poročilo 11. april 1944.

³⁷ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poročilo (maj?) 1944.

³⁸ Mlakar, "Goriška sredina", str. 325.

³⁹ Prav tam, str. 332.

079960

Seznam vodilnih modrogardistov

Gorica

1. **Burja Jože**: jurist, roj. 1. II. 1912 na Rešici pri Bledu. Ima tesne stike z dr. Kralj Jankom, prof. dr. Kacinom in ppol. Kokaljem, pozna dr. Žebota. Pomladi 1943 l. hotel potovati v Rim, predhodno se je sestel z Žitnikom (brškone Rudolfom Ž.), s katerim bila aretirana kot moga agenta v Benetkah in Zaprta v Trstu, po 1 mesecu izpuščena za veliko vsoto, skušal oditi v Žvico, a mu ni uspelo. Dobil po privatnih zvezah dokumente organizacije "Todt". Izgleda, da je moga, vendar pa tesno povezan tudi z bega v Gorici. Mnogo potuje v Trst.
2. **Kralj Franc (Franček)**: Gorica, ulica Rastelli št. 5-in v Trstu. Član Glavnega štaba J.V. za Primorsko in šef obv. službe za Gorico. Ima tesne stike z dr. Kogej Jožetom in dr. Černe Dušanom v Gorici. V Trstu je v zvezi z zapnikom Duhovnik Antonom, vodjomo bega policije v Trstu. (Odsek policije za Slovence pri SS-Gstp.).
3. **Kogej dr. Jože**: jurist, Gorica, Riva Piazzuta, št. 16 (Piazza Vittoria 17 ali 18), star cca 33 let, glavni organizator in politični vodja moga v Gorici, v zvezi s Kralj Francem (Franček) članom in kurirjem Glavnega štaba J.V. za Primorsko in šefom obv. službe v Gorici. Ima glavno delo pri kurirski službi, je vodja slovenske tajne policije (Glej Pajfar Mišo in Koršč Žarko!), posredno povezane z Gstp.
4. **Černe dr. Dušan**: jurist, roj. 1916, Gorica, ulica Diaz, organizator in politični vodja moga v Gorici. Ima zveze s slovensko tajno policijo in posredno z Gstp. V zvezi s Kralj Francem (Franček) - Glej dr. Kogej Jože!
5. **Jazbec dr. Ernest**: jurist, Trst ulica Commerciale, sodeluje s Čtn, ima zveze z vodilnimi moga in bega v Gorici, kjer se sestaja s Kogejem in ženo profesorja Komjanc Jožefa.
6. **Bitežnik Mitja**: študent, Gorica, ulica (Kapela) Capella 20, ali v Ljubljani, oziroma Trstu, organizator in politični vodja moga, Čtn oficir, deluje v Ljubljani in Trstu. V Gorici organizator Čtn. policije (Hodil na sestanke v gostilno Bravnik ali Ravnik) Desna roka Poljska Ivota iz Trsta (Imb policija).

079961

7. **Dr. Juvančič**: organizator moga, Gorica, se udeležuje sestankov vodilnih moga pri prof. Komjancu.
8. **Komjanc Viktorija**: žena prof. Komjanc Jožefa, 35 let stara, Gorica, ul. Levada 35, sodeluje pri N.E. skupno z dr. Jazbecem, deluje med mladino. Na njenem stanovanju se vršijo sestanki vodilnih moga za Gorico in Primorsko, (dr. Jazbec, dr. Černe, dr. Kogej, Bitežnik, Rustja).
9. **Rustja Jožef**: agrarni ing., lastnik bara "Roma", stanujoč v Gorici, cca 50 let star, organizator in politični vodja moga v Gorici. Ker je bil ob atentatu, ki je bil izvršen nanj 9. VIII. t. l. nevarno ranjen, leži (po poročilu OS Gorica, 17. VIII. 44.) trenutno v Goriški bolnici ul. B. Pavla.

odbora OF, vendar so jih po zaslišanjih izpustili. S tem je bilo konec poskusov organiziranja četništva v Brdih, ki pa je na Goriškem dobilo nov zagon, ko se je konec aprila 1944 v Gorici pojavil četniški kapetan Borislav Trajković, ki je domačine navduševal za četništvo. Prišel naj bi po naročilu vojvode Dobroslava Jevdjevića,⁴⁰ Mihailovičevega odposlanca za Primorsko in Istro.⁴¹

Nekako istočasno, spomladi 1944, se je na Goriškem pojavil propagandni lepak: "Možje in fantje! Ne k Nemcem, ne k partizanom, živeli Jugoslovanski četniki!"⁴²

Junija 1944 se je še okrepila četniška propaganda na Primorskem. V Trstu je začel izhajati list "Slovenski Trst", ciklostiran v 3000 izvodih, izhajal je vsaka dva tedna, obsegal pa šest do osem strani. V Gorici je istočasno izhajala "Narodna edinost", v nakladi okrog 2000 izvodov, izhajala je na vsaka dva tedna, včasih tudi tedensko, v podobnem obsegu kot v Trstu.⁴³

Razmere so postajale tudi politično zagonetne, saj so četniški propagandisti in obveščevalci ljudstvo na Primorskem vedno pogosteje nagovarjali z narodnimi gesli in svarili pred komunizmom. Njihovo delovanje pa so vneto spremljali partizanski obveščevalci, ki so zaznali trditve vodstva "Mihajlovičevcev" v Ljubljani, da so ljudje ponekod na Primorskem, na primer v okolici Kobarida, navdušeni za Jugoslavijo in "da ne marajo ne partizanov ne domobrancev". Ljudem naj bi bili četniki všeč "radi jugoslovanske usmerjenosti."⁴⁴

Tako imenovana goriška politična sredina je sredi vojne vihre z vsemi svojimi silami skušala ohraniti narodno enotnost na Primorskem in se izogniti preteči državljanski vojni, proti koncu leta 1944 pa je to postalo nemogoče. Sicer naj bi sredi maja 1944, ko je prišlo do poskusa ustanovitve četniške enote

---

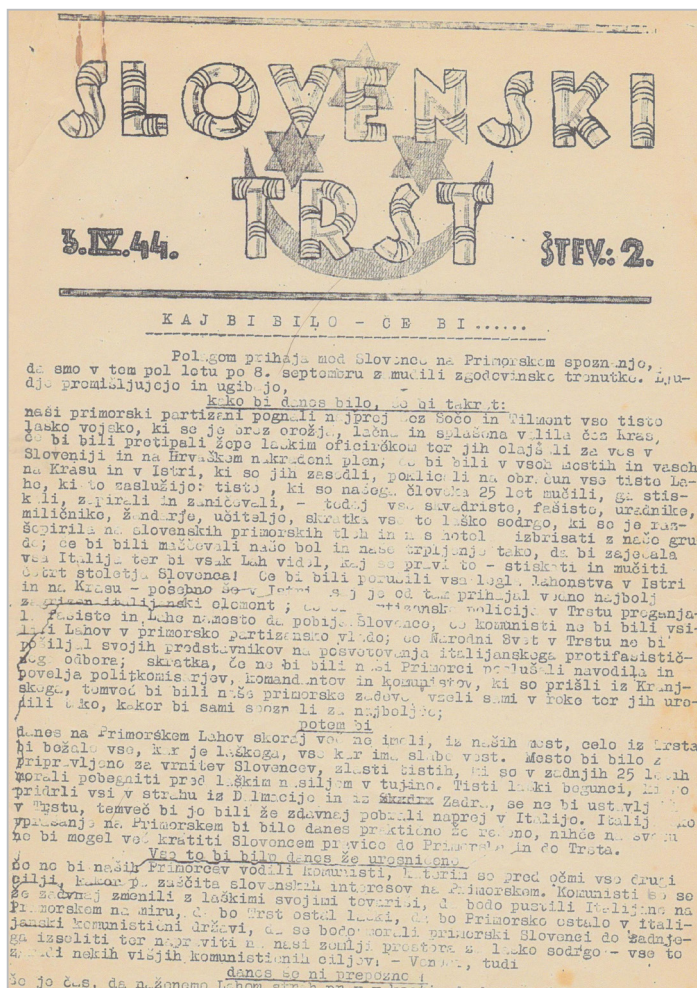
⁴⁰ Dobroslav (Jevdvić) Jevdjević (1895–1962), srbski politik in četniški vojvoda, med drugo svetovno vojno pristaš generala Mihailovića, sodeloval je z Italijani in pozneje tudi z Nemci. Leta 1944 je postal poveljnik Komande JVvD za Liko in Hrvaško Primorje. Spomladi 1945 je postal zastopnik generala Mihailovića pri pogovorih o oblikovanju združenih protikomunističnih sil proti napredujoči partizanski vojski. Ob koncu vojne se je umaknil v Italijo. Več o tem: Tomasevich, *The Chetniks*, str. 247–258 in 771–778.

⁴¹ ARS, SI AS 1931, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve, mapa 657. Dokument o aretaciji in zaslišanju, 30. junij 1944; Franc Črnugelj Zorko, *Na zabodnih mejah 1944* (Ljubljana, 1993), str. 55–56 in 199–200 (dalje: Črnugelj Zorko, *Na zabodnih mejah 1944*); Zdravko Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945* (Ljubljana, 1999), str. 252–253 (dalje: Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske*).

⁴² VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 3.

⁴³ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 2, Poročilo o stanju propagandnega oddelka pri Kraljevi jugoslovanski vojski v Sloveniji, 14. junij 1944.

⁴⁴ ARS, SI AS 1483, t. e. 6, mapa Poročila in pregledi poslani CK, leto 1944, Poročilo junij 1944.

Naslovna stran četniškega propagandnega lista *Slovenski Trst* iz pomladi 1944 (Študijski center za narodno spravo, gradivo Akademskoga kluba Straža)

v gozdu Panovec⁴⁵ pri Gorici, pri tem sodelovali tudi nekateri vidni člani t. i. goriške sredine (Mitja Bitežnik, Dušan Černe, Ernest Jazbec, ing. Josip Rustja).⁴⁶ Partizanski obveščevalci so na Rustjo celo izvedli atentat, bil je ranjen, a je pre-

⁴⁵ Panovec je primestni gozd in se razprostira na vzhodnem obrobju Nove Gorice. Panovec je bil prvič pisno omenjen leta 1470. Leta 1500 je umrl zadnji goriški grof in gozd je prešel v last Habsburžanov. Tako je bil deležen posebne skrbi in z njim je upravljal gozdarski urad v Gorici. Med prvo svetovno vojno je gozd Panovec izgubil svoj prvotni izgled, saj je preko njega potekala prva bojna linija na soški fronti. Več o tem: *Panovec: včeraj, danes, jutri*, ur. Jože Papež (Nova Gorica–Tolmin, 2001), str. 15–24.

⁴⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 653, mapa 7. Seznam vodilnih modrogardistov Gorica.

Italijansko obstreljevanje gozda Panovec vzhodno od Gorice, med prvo svetovno vojno (Društvo soška fronta 1917–1918)

živel.⁴⁷ Spomladi 1944 so pripravljali še atentat na Ernesta Jazbeca, ki so ga označili za "katoliškega plavogardistiĉno usmerjenega politika", ki pa kljub večkratnim poskusom ni uspel.⁴⁸

Organiziranje Āetništva na Primorskem je v zaĉetku julija 1944 dokaj naklonjeno zabeležil tudi Ārniški dekan Alojzij Novak, ki je sicer negotove politične razmere po podpisu sporazuma Tito–Šubašić opazoval s skepto in strahom pred komunizmom, hkrati pa je razpoloženje med ljudstvom pripisoval partizanski propagadni. Takratne zmedene razmere je takole analiziral:

Poleg partizanov, ki so internacionalno usmerjeni k socialni revoluciji po ruskem zgledu, poleg domobrancev, ki so nacionalno usmerjeni k demokratiĉni Jugoslaviji – žal pod nemško patronanco, ker drugod niso mogli dobiti orožja – Nemeĉ pa jim ga je rad dal v nadi, da mu bodo pomagali ukrotiti partizane – se je pojavila na Goriškem še Āeta "Āetnikov", ki so pristaši generala Mihajloviĉa, katerega je angleška vlada vrgla v koš (ali resniĉno ali navidezno ne morem reĉi).⁴⁹

---

⁴⁷ Mlakar, "Goriška sredina", str. 332.

⁴⁸ Mira Cenciĉ, "Primorski kršĉanski socialci, edina prava sredina med NOB in revolucijo na Slovenskem", *Kronika* 55, št. 2 (2007), str. 342.

⁴⁹ Novak, *Ārniška kronika*, str. 196.

Četniki v Panovcu

Sredi maja 1944 se je t. i. Soški četniški odred pojavil v gozdu Panovec pri Gorici. Vkopali so se v nekdanjih avstro-ogrskih jarkih iz prve svetovne vojne, ki jih na tem območju ni manjkalo, saj je tod potekala soška fronta. Po ocenah partizanskih obveščevalcev naj bi enota štela kakih 60–70 borcev. Nekdanji pripadnik Mitja Bitežnik se je spominjal, da je četniška enota dejansko štela 7–8 Srbov oziroma pravih četnikov in kakih dvajset Slovencev, ki so se prištevali med borce Jugoslovanske vojske v domovini pod vrhovnim poveljstvom generala Mihailovića. "Ni bilo tistega dotoka borcev kot smo pričakovali." Po njegovem mnenju je bil glavni organizator te enote Dušan Černe (1916–1975), sicer znan goriški protifašist in velik narodnjak, ki so ga italijanske oblasti že leta 1942 aretirale in internirale v taborišče Gonars. Skupaj z Jožetom Kogejem sta imela nalogo, da "za stvar" pridobita čimveč goriških duhovnikov. Kot je pričeval Bitežnik: "Mi smo bili goriška sredina, ne za partizane in ne za domobrance!" Četnikom v Panovcu je poveljeval neki visoki srbski častnik, ki je prišel iz Srbije.⁵⁰ Sicer sočasni oznovski dokument prav Mitjo Bitežnika označuje "kolovodja plavogardistov v postojanki v Panovcu."⁵¹

Sredi junija 1944 so partizanski obveščevalci precej podrobno poročali, da se je manjša skupina četnikov nastanila v gozdu Panovec pri Gorici. Vodil naj bi jo Mitja Bitežnik iz Solkana. Pri organiziranju t. i. modrogardistične oziroma četniške skupine naj bi mu pomagala pravnikinja Jože Kogej in Dušan Černe, pripadnika prej omenjene goriške sredine, ki so ju partizanski obveščevalci spremljali že Medani v Brdih. "Modrogardisti imajo tudi precej pristašev v okolici Gorice zlasti v vasi Renče v Mirenskem Okraju. So to elementi ki simpatizirajo v ubežniško vlado v Kairu in vsako našo stvar kritizirajo in širijo nezadovoljstvo."⁵²

Izdajali so tudi glasilo *Za narodov blagor*, ki so ga ciklostirali v hiši duhovnika Marjana Komjanca (1917–1989) v Gorici. Orožje so jim priskrbeli domobranci z Vrhnike, pri tem je posredniško vlogo odigral polkovnik Anton

⁵⁰ Pogovor avtorja z Mitjo Bitežnikom (1924–2008), 6. september 2007 na Opčinah; zapis hrani avtor. Mitja Bitežnik je bil rojen v Gorici, njegov oče Jože Bitežnik iz Solkana je bil tesen Besednjakov sodelavec. Leta 1930 je družina emigrirala v Kraljevino Jugoslavijo, Mitja se je šolal v Mariboru, maturiral pa je na klasični gimnaziji v Ljubljani. Med vojno se je Mitja Bitežnik pridružil Narodni legiji in se vrnil v Gorico, kjer je bil dejaven v goriški sredini. Ob koncu vojne se je umaknil v Italijo, leta 1948 je diplomiral iz prava na Univerzi v Bologni. Po vojni je bil odvetnik in šolnik na Tržaškem. Mitja Bitežnik je umrl na Opčinah pri Trstu. Več o njem: *PSBL*, snopič 2 (Gorica, 1975), str. 87.

⁵¹ ARS, SI AS 1931, škatla 652, mapa 1. OS Kanalsko.

⁵² ARS, SI AS 1931, škatla 657, mapa 3. Pregledno politično poročilo, 17. junij 1944.

Kokalj.⁵³ Kmalu so se četniki v Panovcu znašli v dilemi, ali bodo na Kokaljevo zahtevo pristopili k domobrancem ali jim ti ne bodo več pomagali. Po Bitežnikovih besedah naj bi se nad četniki navduševal tudi že omenjeni duhovnik dr. Juvančič, neformalni vodja goriške sredine.⁵⁴

"Komandant kapetan Nikolič" je poveljstvu "Jugoslovenske vojske Primorske i Istre" že ob koncu maja 1944 poročal o depresiji med četniškimi borci in zahteval okrepitev (v viru: "pojačanje"), da bi se s tako majhnimi silami sploh lahko obdržali na Goriškem. Poročal je, da ima na razpolago zgolj trideset borcev in da je prisiljen pripravljati zgolj hajduške akcije po gozdovih.⁵⁵

V tedenskem poročilu, ki ga je obveščevalni oddelek Pokrajinske izpostave Odseka za notranje zadeve za Severno Primorsko, dejansko naslednik Varnostno-obveščevalne službe (VOS) za Goriško, napisal sredi junija 1944 izvemo:

Ko se je dne 9.VI. neka tovarišica iz Malih Žabelj pri Ajdovščini vračala iz Gorice domov, jo je ustavilo v Panovcu pri Gorici 15 oboroženih mož. Oboroženi so bili z težko strojnico, več brzostrelkami in puškami. Ko jih je vprašala kdo da so, odgovorili so da so četniki. Povpraševali so po Nemcih češ da se jih bojijo, pripovedovali so da jih je v goriški okolici nad 500 in da se borijo za staro Jugoslavijo. Ti četniki ustavljajo v bližini Gorice vse mimoidoče in jih legitimirajo. Prenočujejo v Gorici od koder dobivajo tudi hrano. Po govorjenju ljudi ki hodijo obiskovati v Gorico svojce ki so pri domobrancih, vlada med četniki in domobranci veliko sovraštvo. Domobranci se izražajo da so nekaj odličnejši od četnikov in da bo ljudem šele po vojni jasno kako veliko je njih delo. O četnikih pa pravijo da so samo branitelji naših meja pod fašizmom. Ljudstvo smatra četnike v Panovcu za izgubljene ovce kralja Petra. Ljudstvo ki je prve dni gojilo simpatije do teh četnikov je v zadnjem času mnenje spremenilo ko je uvidelo da četniki stalno zahajajo v Gorico in nazaj.⁵⁶

---

⁵³ Anton Kokalj (1892–1945), konjeniški polkovnik redne Jugoslovanske kraljeve vojske in adjutant kneza-regenta Pavla. Spomladi 1942 so ga internirale italijanske okupacijske oblasti, septembra 1943 je postal generalni inšpektor Slovenskega domobranstva v Ljubljani. Nemški general Erwin Rösener ga je kmalu odstavil ter ga konec leta 1943 poslal v Trst, da bi na Primorskem organiziral domobranstvo. S pomočjo Odila Globočnika, poveljnika nemške policije na Primorskem, je polkovnik Kokalj sicer uspelo ustanoviti organizacijo Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ), v katerem naj bi se tako vojaško kot politično koncentrirale vse sile, ki so nasprotovale OF. Uspeh je bil skromen, v vojaškem pogledu je SNVZ dosegel okrog 2.000 mož. Več o tem: Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem 1943–1945* (Ljubljana, 1982).

⁵⁴ Pogovor z Mitjo Bitežnikom, 6. september 2007 na Opčinah; zapis hrani avtor.

⁵⁵ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poročilo s položaja, 29. maj 1944.

⁵⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 657, mapa 3, Pregledno politično poročilo, 17. junij 1944.

Spopad v Panovcu

Partizansko vodstvo si seveda ni želelo prisotnosti oborožene formacije svojih političnih in vojaških nasprotnikov, ki bi domačemu prebivalstvu govorila o osvoboditvi in združitvi Primorske z Jugoslavijo. Poleg tega so tedaj že predvidevali, da si bodo četniki za umik z Balkana izbrali prav zahodno smer preko Primorske proti Italiji, kjer bi se predali zahodnim zaveznikom. Partizanski obveščevalci iz II. brigade Vojske državne varnosti (VDV) so v začetku junija 1944 poročali, da se je pojavila skupina četnikov z namenom organiziranja četništva na Goriškem in postavitve postojank v Vipavski dolini. Dne 11. junija 1944 so patrolje I. bataljona prečesale gozd Panovec, vendar so naletele le na prazno četniško taborišče. Naslednjega dne so partizani zajeli dva četniška aktivista, ki sta po vaseh na goriškem podeželju agitirala za četnike. Ujetnika sta povedala, da je v Panovcu približno 70 četnikov. Partizani iz IV. bataljona so jim 14. junija 1944 postavili zasedo. Prišlo je do kratkega spopada s četniško patroljo, v katerem so padli štirje četniki. Medtem je štab II. brigade VDV načrtoval odločilni napad, zanj so določili I. in IV. bataljon pod poveljstvom Slavka Furlana-Dušana, poveljnika II. brigade VDV.⁵⁷ Do glavnega spopada je prišlo 15. junija 1944 v popoldanskih urah. Partizani so četnike obkolili in obroč počasi ožali, nakar se je vnel boj, ki je trajal okrog šest ur. Partizanski viri ne poročajo o žrtvah v lastnih vrstah, razen nekaj ranjencev, med četniki pa naj bi bilo 15 ubitih, okrog 30 ranjenih, veliko jih je zbežalo v Gorico. Isti viri dodajajo, naj bi napadeni četniki prosili Nemce v Gorici za pomoč, a ti se niso odzvali. Zato so se tudi preostali četniki, bilo naj bi jih le še dobra dvajsetina, naslednjega dne umaknili v Gorico pod nemško zaščito.⁵⁸ Po Bitežnikovih besedah naj bi Nemci celo goriškim domobrancem, ki so hoteli napadenim četnikom priti na pomoč, posredovanje prepovedali. V nasprotju s partizanskimi viri naj bi po njegovem imeli samo eno žrtev in sicer srbskega četnika, ki se je med bojem nepremišljeno odločil za juriš. Zvečer so se zaradi partizanskega pritiska preko Kostanjevice umaknili v Gorico.⁵⁹

Dobrih deset dni po spopadu v Panovcu so partizanski obveščevalci strnjeno poročali, da so četniki sklenili sporazum z Nemci, kar so pripisovali predvsem posledicam četniškega poraza. V tem poročilu so moč četnikov v Panovcu ocenjevali na 80 mož, po večini Srbov. Po teh podatkih naj bi imeli partizani

⁵⁷ Marko Mrak, "Borba s četniki v Panovcu", *Borec* 4, št. 9 (1952), str. 292 (dalje: Mrak, "Borba s četniki v Panovcu").

⁵⁸ ARS, SI AS 1931, t. e. 657, mapa 3, Politična poročila, junij 1944; Mrak, "Borba s četniki v Panovcu", str. 292–293; Črnugelj Zorko, *Na zabodnih mejah 1944*, str. 200–201; Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske*, str. 253.

⁵⁹ Pogovor z Mitjo Bitežnikom, 6. september 2007 na Opčinah; zapis hrani avtor.

78 mrtvih in okrog sto ranjenih, četniki pa 17 mrtvih in 20 ranjenih. Četniki naj bi bili že na robu popolnega poraza, a naj bi jih v zadnjem trenutku rešili Nemci, ki so prihiteli na mesto spopada. Sprva naj bi četniki zavračali nemško pomoč "češ da ne bodo z njimi sodelovali, podpore tudi ne rabijo, ker je zadosti dobijo sami". Končno naj bi le pristali na sodelovanje, Nemci naj bi izjavili, da četnikov pri njihovem delovanju ne bodo ovirali, da se lahko svobodno gibljejo in celo prihajajo v Gorico na oddih in počitek. Med bivanjem po mestu naj bi četniki, sodeč po poročilu partizanskih obveščevalcev, morali zgolj odstraniti jugoslovanske kokarde s kap.⁶⁰

Poročilo o spopadu v Panovcu je romalo tudi v Mihailovičev štab. Nepodpisan poročevalec je zapisal, da je četa soškega odreda 13. junija 1944 zasedla koto 193 med vasema Šempas in Vogrsko, vzhodno od Gorice. Partizani so se približevali z vseh strani. Zato je kapetan Nikolić, poveljnik četnikov v Panovcu, ukazal, da se je četa na koti 193 utrdila in so se minirali vsi pristopi. Ukaz je bil izvršen 14. junija. "Že v deževni noči med 14. in 15. t. m. se je okoli 100 partizanov približano utrjeni postojanki." Iz poročila izvemo, da je v boju padel četnik Rado Marović, ki je zapustil tri majhne hčerke.⁶¹

Vojvodi Jevdjeviću je po koncu spopadov v Panovcu svoje dokaj podrobno poročilo poslal tudi podporočnik Nikica Kosanović; njega in devet borcev je poveljstvo po porazu povleklo v Liko. Četniški častnik Kosanović se opravičuje za poraz, išče razloge zanj, predvsem pa krivdo vali na nadrejene. Pravi, da se je "na teren" odpravil 27. maja zaradi povelja kapetana Đoke Vujoševića in v nasprotju s povelji vojvode Jevdjevića. Slednji je namreč zahteval, naj četniki odkrito delujejo šele potem, ko bi domačini ("ovdašnji") uspeli zbrati vsaj petdeset dobro oboroženih borcev. Kosanović se je zagovarjal, da je to prekršil zaradi tega, ker mu je poveljstvo obljubil (v viru: "jer mi je komanda dala reč"), da bodo novi borci prišli za tri dni. Poročal je, da je vsega skupaj imel na razpolago 42 borcev, s svojimi četniki vred. Novih borcev ni bilo, stalno pa so prihajala pisma s poveljstva, da bo vsak čas prišlo novih sto borcev. Pravi tudi, da po vaseh niso naleteli na nikogar, ki bi podpiral njihov boj. Stalno so se skrivali po gozdovih, zaradi dezertiranja in boleznih se je enota zmanjšala na samo 26 borcev. Nadalje Kosanović pravi, da so se povlekli v avstrijske bunkerje iz prve svetovne vojne, po njegovem naj bi boji trajali do 22.30. V bojih je padel četnik Rado Marović iz Dreznice. Poleg tega je poročevalec dodal, da sta se Hočevar in Gorazd, oba slovenska podporočnika, borila kot heroja in to so jim priznavali tudi ostali srbski četniki. Poročilo je zaključil z navedbo, da so imeli partizani več kot sto izgub, od tega vsaj šestdeset mrtvih.⁶²

---

⁶⁰ ARS, SI AS 1483, t. e. 6, Poročilo z dne 26. junija 1944.

⁶¹ VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 3, Poročilo iz Panovca.

⁶² VAS, fond JVO, kutija 150, fasc. 1, Poročilo – gospodine vojvodo.

Epilog

Spopad in uničenje četniške postojanke v Panovcu je pomenil konec poskusov za ustanovitev samostojne četniške oborožene enote v krajih okoli Gorice. Četniki so se na tem koncu spet pojavili v začetku novembra 1944, ko so se njihove enote razmestile redvsem na vzhodu Primorske, skupaj okrog šest tisoč mož. Šlo je za različne skupine zlasti Srbov in Črnogorcev iz raznih predelov tedanje Jugoslavije, zveste kralju Petru II. in monarhiji, ki so se z Balkana umikale pred partizani in so med vojno delovale bolj ali manj pod nemškim poveljstvom. Zadeve in razplet vojnih dogodkov na Primorskem je dodatno zapletel njihov prihod z osrednjega Balkana, te enote so se na začetku leta 1945 nastanile tudi v Gorici in kmalu vzpostavile svoje postojanke v zgornji Vipavski dolini. Želeli so vzpostaviti skupne obrambne položaje vseh protikomunističnih enot na črti Ilirska Bistrica–Pivka–Kočevje in tako onemogočiti prodor partizanskim sil proti zahodu. Omenjeni protikomunistični borci so bili sicer odgovorni za številne zločine nad dejanskimi ali namišljenimi sodelavci partizanskega gibanja. Prihajajoče četniške enote so sestavljali predvsem pripadniki Srbskega prostovoljskega korpusa, ki so delovali kot dokaj urejena vojska, poveljeval jim je general Kosta Mušicki, politično pa so podpirali srbskega kolaboranta Dimitrija Ljotića.⁶³ Pridružilo se jim je tudi okrog tristo četnikov vojvode Jevdjevića. V začetku leta 1945 jih je okrepila četniška Dinarska divizija, ki jo je vodil pop Momčilo Djujić.⁶⁴ Veljali so za manj disciplinirano vojsko. Te enote so delovale pod nemškim poveljstvom, Primorska pa je bila zanje mikaven cilj tudi zaradi morebitnega (in z njihove strani) pričakovanega zavezniškega izkrcanja v Istri. Nameravali so torej zamenjati zavezništvo in se povezati z Anglo-Američani ter si tako povrniti izgubljen vojaško-politični položaj.⁶⁵

Razmere na Primorskem v povezavi s prihodom omenjenih četniških enot so spremljali in beležili tudi partizanski obveščevalci. Moč teh enot so različno ocenjevali, tja do okrog 17.000 mož. Opazovali so tudi razpoloženje do njih

⁶³ Dimitrije Ljotić (1891–1945), srbski pravnik in politik. S somišljeniki je leta 1935 ustanovil Jugoslovansko nacionalno gibanje Zbor, ki se je zgledovalo po italijanskem fašizmu in nemškem nacizmu, pripadnike pa so imenovali tudi jugoslovanski fašisti. Njihova skrajno desna politika je temeljila na velikojugoslovanski ideologiji. Več to tem: Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation*, str. 186–190.

⁶⁴ Pop Momčilo Djujić (1907–1999), četniški vojvoda in komandant četniške Dinarske divizije, kolaborantske enote, ki je sodelovala najprej z italijanskimi in potem tudi z nemškimi okupatorji ter bila odgovorna za številne zločine nad partizani in tudi civilisti. Ob koncu leta 1944 se je Djujić s svojimi borci znašel na Primorskem in se ob koncu vojne umaknil v Italijo, kasneje pa v ZDA.

⁶⁵ Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation*, str. 122–127; Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske*, str. 295–296; Jasmin Mahmutović, *Četništvo na Slovenskem 1941–1945 kot vojaška formacija*, diplomsko delo (Ljubljana, 2003), str. 70–71; Luciano Spangher, *Gorizia 1943–1944–1945. Seicento giorni di occupazione germanica e quarantatré jugoslava* (Gorica, 1995), str. 157.

Umik protikomunistiĉnih enot in civilistov skozi Gorico, 30. april 1945 (Zasebni arhiv avtorja)

med krajevnim prebivalstvom in zabeleŹili, da "je kralj Peter pri teh kmetih priljubljen. Povsod vise njegove slike. Āasti se ga – emigranta – kakor nekega muĉenikain svetnika."⁶⁶

Prihod razliĉnih protikomunistiĉnih enot v obdobju dokonĉne radikalizacije odnosov je jedru kršĉanskosocialnega gibanja na Primorskem vzbujal upanje, da bi osvoboditev izpod nemškega jarma in stvarno prikljuĉitev Primorske k Jugoslaviji lahko izvedle te enote, ki so jih pogosto imenovali kar "Āetniki". Za pomemben del slovenske duhovšĉine na Primorskem, zlasti okoli Gorice in v Vipavski dolini, so bili legitimni predstavniki jugoslovanske kraljeve vojske. Razplet dogodkov je bil drugaĉen, kar je po vojni privedlo do ostrega obraĉunavanja med OF in delom kršĉansko-socialnega gibanja, ki je vztrajal izven OF. Zaradi osebne varnosti in strahu pred komunistiĉnim nasiljem so ob koncu vojne, zadnje dni aprila leta 1945, številni protikomunisti na Primorskem odšli v begunstvo v razna italijanska taboriŹa, ki so jih upravljali Anglo-Ameriĉani. Tu so ostali v glavnem vse do jeseni leta 1945. Nekateri so se pozneje odloĉili za emigracijo, številni pa so se vsaj zaĉasno vrnili v Trst in Gorico, ki sta bila pod zavezniŹko vojaŹsko upravo.⁶⁷

---

⁶⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 657, mapa 1. Āetniki.

⁶⁷ Klinec, *DnevniŹki zapisi*, 12. 11. 1944; 12. 4. 1945.

Konec aprila 1945 so se vse protikomunistične formacije (četniki vojvode Djujiča in Srbski prostovoljski korpus Dimitrije Ljotiča, primorski domobranci, hrvaški domobranci), skupaj s številnimi civilisti z Balkana, umaknile čez Sočo v Furlanijo, kjer so se predali zahodnim zaveznikom iz sestava VIII. armade. Med njimi sta bila tudi Notranjski in Primorski odred, ki so ju sestavljali predvsem slovenski četniki in je v začetku aprila 1945 prispel v Vipavsko dolino.⁶⁸

Zanimiv je daljši elektronski odgovor na vprašanje o četništvu na Primorskem, ki sem ga nekdanjemu slovenskemu četniku Pavlu Borštniku (1925, Ljubljana–2020, Cleveland) zastavil jeseni 2016, ob obisku na njegovem domu v Clevelandu:

Najprej je treba ugotoviti, da sta obstajali dve veji. Prva veja so bili srbski četniki vojvode Djujiča in vojvode Jevdjeviča. Djujič je bil pravoslavni pop in je imel s seboj večje število družin svojih vojakov.

Jevdjevič pa je bil politik najslabšega kova in zelo verjetno italijanski agent. Bil je demagog in njegovi vojaki so odgovorni za večino četniških incidentov na Primorskem. Oba, Djujič in Jevdjevič, sta prispela na Primorsko jeseni in pozimi 1944.

Nekako istočasno se je tja premaknil tudi srbski dobrovoljski korpus, katerega 'duhovni' vodja je bil Dimitrije Ljotič, nekdanji predsednik političnega gibanja 'Zbor'. Zadnji teden vojne se je smrtno ponesrečil v prometni nesreči.

Druga skupina pa so bili SLOVENSKI četniki, pod poveljstvom generala Andreja, Ivana Prezlja. Ta kontingent je prišel v Vipavsko dolino prve dni aprila 1945 in se je namestil v Podgori pri Št. Vidu.⁶⁹ Bilo nam je ukazano, da se ogibamo glavne ceste, po kateri so vozili nemški kamijoni.

Številčno stanje naše skupine je bilo neznatno v primeri z Djujičem, Jevdjevičem ali Ljotičem. Na Primorsko sta prišla Notranjski odred, elitni odred, ki ga je vodil poročnik Jože Saje, Primorski odred pod vodstvom kapetana Jožeta Debevc in t. i. štabna četa. Saje je imel okrog 90 fantov, Debevec 70, štabna četa pa okrog 20. Z nami je bila tudi skupina civilistov, morda 10.

Dolenjski odred Janeza Marna se ni hotel premakniti na Primorsko, Štajerski odred Jožeta Melaherja pa se ni mogel in se nam je pridružil šele v Italiji. Skupno sta imela Marn in Melaher okrog 500 fantov.

Naša glavna naloga na Primorskem so bili nastopi na narodnih taborih, kjer smo zlasti študentje govorili navduševalne govore za kralja in domovino, kar je trajalo morda tri tedne. Primorci so bili ob našem nastopu zmedeni in niso vedeli, kam bi nas dali ...

⁶⁸ Mahmutović, *Četništvo na Slovenskem*, str. 54–55; Kranjc, Kljakič, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, str. 171–174; Hrvoje Magazinović, *Kroz jedno mučno stoljeće* (Valjevo, 2009), str. 238–240.

⁶⁹ V resnici gre za vas Podraga pri nekdanjem Št. Vidu, danes Podnanosu na Vipavskem.

Zadnji dan aprila je bil ukazan premik preko Soĉe in z nami so se umaknile tudi vse srbske enote, vkljuĉno Ljotiĉ in celotno primorsko domobranstvo, z izjemo Tolminske ĉete, ki se je umaknila na Kranjsko stran in od tam v Vetrinj. Tik pred Gorico pa se nam je pridruŹila tudi veĉja enota hrvaških domobrancev.

O stikih med srbskimi in slovenskimi ĉetniki ne vem niĉesar, ker sem bil paĉ navaden podnarednik djak. Spominjam pa se, da smo bili vsaj enkrat v skupni akciji s srbskimi ĉetniki, nekje v bliŹini Avbra.

Soĉo smo prestopili v noĉi na 1. maj, po sporadiĉnih pouliĉnih bojih v Gorici, in Źe isti dan je bil vzpostavljen stik z zavezniki, se pravi s 5. novozelandsko oklepno divizijo. Pogovore je vodil general Andrej v francoŹĉini. Novozelandci so nas napotili v taboriŹe Visco. Tam smo oddali oroŹje, nato pa so nas preselili najprej v Ceseno, od tam pa v Forli in nato v Eboli, jeseni leta 1945. Kasneje smo bili porazdeljeni po britanskih postojankah v okolici Neaplja, kot straŹarji. Aprila 1947 smo bili, obenem z britansko vojsko, preseljeni v Zahodno Nemĉijo.

Med slovenskimi ĉetniki, vsaj kolikor vem, ni bilo nobenega tigrovca in ne zdi se mi verjetno, da bi nam komanda zamolĉala, ĉe bi bil.⁷⁰

Politiĉno in vojaŹsko delovanje omenjenih ĉetniŹkih enot ob koncu vojne na Primorskem sicer Źe ni podrobno raziskano, prav tako na prouĉevanje Źe ĉakajo merodajni arhivski viri, tako v Srbiji kot po svetu.

---

⁷⁰ Elektronski zapis, poslan avtorju prispevka po e-poŹti 20. januarja 2017; hrani avtor.

Renato Podbersič

CHETNIKS IN PRIMORSKA REGION

Attempt to Establish a Chetnik Unit in Panovec Near Gorica in 1944

SUMMARY

The attack of the Axis powers on Yugoslavia and the occupation of Slovenian territory put before the leading (illegal) Slovenian political forces in the Primorska region a *modus operandi* of strife for national survival, and at the same time gave them hope for possible later reunification with their mother nation after the war's end. So far, relatively little research has been done on the functioning of and the military-political plans of the Yugoslav army in the homeland or the so called Chetnik movement in the Primorska or Goriška region of Slovene national territory.

Members of the Yugoslav royalists and opponents of the partisan movement soon became interested in the western part of what is today Slovenian state's territory, which before the Second World War was governed as part of the Kingdom of Italy. Except for a few propaganda campaigns in the Primorska region, practically nothing happened here until Italy capitulated in September 1943.

The situation began to change in Spring 1944 with an attempt by the Chetniks to penetrate into the Primorska region. In the middle of May 1944, the so-called Soča (Isonzo) Chetnik detachment appeared in the Panovec forest near Gorizia. They dug in along the former Austro-Hungarian trenches, remnants of the First World War, which were aplenty in this area, as the Soča (Isonzo) front had taken place here. According to the estimates of partisan informants, the unit numbered some 60-70 fighters. Former Chetnik member Mitja Bitežnik (1924–2008) recalled that the Chetnik unit actually numbered some 7-8 Serbs, or »real« Chetniks, and some twenty Slovenes, who regarded themselves as the fighters of the Yugoslav Army in the homeland under the supreme command of General Dragoljub Mihailović.

The partisan leadership acted against them utilizing all available resources, since they were afraid that the Chetniks would appeal to the local population with propaganda slogans and thus try to tear them away from supporting the partisan movement.

Based on preserved archival sources and commemorative literature, the author analyzes the aforementioned Chetnik unit and their struggle, clash with and following defeat against the partisans in mid-June 1944 in the Panovec forest near Gorizia. The report about the skirmish in Panovec forest also re-

ched General Mihailoviĉ's HQ. The unsigned informant wrote that on June 13, 1944, a company of the Soĉa (Isonzo) Ćetnik detachment had occupied corner 193 between the villages of Šempas and Vogrsko, east of Gorizia. Partisans were approaching from all sides. Therefore, Captain Nikoliĉ, commander of the Ćetniks in Panovec forest, ordered that the company fortify their positions at corner 193 and that all possible approaches be mined. The order was executed on June 14, 1944.

The main conflict took place on June 15, 1944 in the afternoon. The partisans had completely surrounded the Ćetniks and slowly began to tighten the ring around them. A battle broke out which lasted for about six hours. Partisan sources do not report serious casualties in their own ranks, except for a few wounded. But among the Ćetniks involved in the fighting, 15 were killed and around 30 were wounded, many of whom then fled to Gorizia. The same sources add that the attacked Ćetniks had allegedly asked the Germans in Gorizia for help, but they did not respond. That is why the remaining Ćetniks, of which there were only about twenty, retreated into Gorizia the next day under German protection. According to Mitja BiteŹnik, a participant of the conflict in Panovec forest, the Germans even forbade the Gorizia Home guards, who wanted to come to the aid of the attacked Ćetniks, to intervene.

In the final part of the paper the author deals with the stronger Ćetnik penetration into the Primorska region at the end of 1944 and at the beginning of 1945 during the retreat of various anti-communist units across the Soĉa (Isonzo) River into Italy. At the end of April 1945, all the anti-communist formations (soldiers of the Ćetnik Vojvoda Djujiĉ and the Serbian Volunteer Corps of Dimitrije Ljotiĉ, along with the Primorska Home Guards and the Croatian Home Guards), including many civilians from the Balkans, retreated across the Soĉa (Isonzo) River into the Friuli region. There they surrendered to the Western Allies from the 8th Army Group. Among the surrendered there were the Notranjski and Primorski detachment, which consisted mainly of Slovenian Ćetniks and arrived in the Vipava Valley in early April 1945.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1483, fond Centralna komisija Varnostno obveščevalne službe Slovenije (VOS).

PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1108, fond Vuk Anton.

ŠAK – Škofijski arhiv Koper, Župnija Lokev.

VAS – Vojni arhiv Srbije, fond Jugoslovenska vojska u otadбини (JVO).

Dokumenti ljudske revolucije Slovenije, knjiga 5 (Ljubljana, 1978).

Tavčar, Marko, Pelikan, Egon in Troha, Nevenka (ur.), *Korespondenca Virgila Ščeka 1918–1947*. Zbirka Viri, št. 11 (Ljubljana, 1997).

Pavle Borštnik, roj. 1925. Elektronski zapis z dne 20. januarja 2017; hrani avtor prispevka.

Mitja Bitežnik, roj. 1924. Zapis pogovora dne 6. septembra 2007; hrani avtor prispevka.

Franc Možina, roj. 1928. Zapis pogovora dne 7. aprila 2011; hrani avtor prispevka.

.....

Avšič, Jaka, "Iz spominov na leto 1941", v: Krivic, Vladimir (ur.), *Ljubljana v ilegali – Država v državi*, II. (Ljubljana 1961), str. 410–420.

Babič, Branko, *Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta* (Koper, 1982).

Bajt, Aleksander, *Bermanov dosje* (Ljubljana, 1999).

Batič, Matic, *Italijanizacija kulturne krajine v Goriški pokrajini od konca prve svetovne vojne do kapitulacije Italije*, doktorska disertacija (Koper, 2020).

Bobič, Pavlina, "Pota 'Štajerskega bataljona' – od idealizma do preobrazbe leta 1942", *Dileme* 5, št. 2 (2021), str. 61–92.

Borštnik, Pavle, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale* (Ljubljana, 1998).

Cencič, Mira, "Primorski krščanski socialci, edina prava sredina med NOB in revolucijo na Slovenskem", *Kronika* 55, št. 2 (2007), str. 331–436.

Cencič, Mira, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne* (Ljubljana, 2011).

Čermelj, Lavo, *Med prvim in drugim tržaškim procesom* (Ljubljana, 1972).

Črnugelj Zorko, Franc, *Na zabodnih mejah – 1943* (Ljubljana, 1986).

Črnugelj Zorko, Franc, *Na zabodnih mejah 1944* (Ljubljana 1993).

Ferenc, Tone, *Primorska pred vseljensko vstajo 1943: Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada* (Ljubljana, 1983).

Ferenc, Tone, *Dies irae – četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943* (Ljublja-

- na, 2002).
- Godeša, Bojan**, *Kdor ni z nami je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Oslobojilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995).
- Griesser-Pečar, Tamara**, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945* (Ljubljana, 2004).
- Kacin Wohinz, Milica**, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990).
- Kacin Wohinz, Milica in Verginella, Marta**, *Primorski upor fašizmu 1920–1941* (Ljubljana, 2008).
- Klanjšček, Zdravko**, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945* (Ljubljana, 1999).
- Klinec, Rudolf**, *Primorska dubovščina pod fašizmom* (Gorica, 1979).
- Klinec, Rudolf**, Peter Černic in Renato Podbersič (ur.), *Dnevniški zapisi: 1954–1945* (Gorica, 2010).
- Komotar, Anton**, *Ponovno združeni v tujini* (Trst, 2022).
- Kralj Jerman, Lučka**, *Janko Kralj – utišani in pozabljeni slovenski politik* (Ljubljana, 2008).
- Kranjc, Marijan F. in Kljakić, Slobodan**, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo* (Maribor, 2006).
- Latas, Branko**, "Četniki Draže Mihailovića u Sloveniji – plava garda 1941–1943. godine", *Vojnoistorijski glasnik* 3, št. 3 (1983), str. 163–191.
- Mahmutović, Jasmin**, *Četništvo na Slovenskem 1941–1945 kot vojaška formacija*, diplomsko delo (Ljubljana, 2003).
- Magazinović, Hrvoje**, *Kroz jedno mučno stoljeće* (Valjevo, 2009).
- Milazzo, Matteo J.**, *The Chetnik Movement and the Yugoslav Resistance* (Baltimore, 2019).
- Mlakar, Boris**, *Domobranstvo na Primorskem 1943–1945* (Ljubljana, 1982).
- Mlakar, Boris**, "Goriška sredina", *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997).
- Mrak, Marko**, "Borba s četniki v Panovcu", *Borec* 4, št. 9 (1952), str. 292–293.
- Novak, Alojzij**, *Črniška kronika* (Gorica, 1992).
- Novak, Karel**, "Odporniško gibanje v Sloveniji 1941–1945", *Tabor* 19, št. 9–10 (1982), str. 153–160.
- Pahor, Milan**, "Prispevek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu", *Zgodovinski časopis* 35, št. 4 (1981), str. 343–353.
- Papež, Jože (ur.)**, *Panovec: včeraj, danes, jutri* (Nova Gorica–Tolmin, 2001).
- Pelikan, Egon**, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom* (Ljubljana, 2001).
- Podbersič, Renato**, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945* (Ljubljana, 2011).
- Primorski slovenski biografski leksikon*, več snopičev (Gorica, 1974–1994).
- Spangher, Luciano**, *Gorizia 1943–1944–1945. Seicento giorni di occupazione germanica e quarantatré jugoslava* (Gorica, 1995).
- Tomasevich, Jozo**, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks* (Stanford, 1975).

Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration* (Stanford, 2002).

Zupanič, Katja, *Četništvo na Štajerskem* (Ljubljana, 2008).

Žitnik, Davorin, *Družinska zgodba. O slovenski nacionalni ilegali* (Ljubljana, 2005).

DOI 10.32874/SHS.2023-21

Alternativna gibanja pod nadzorom Službe državne varnosti: mariborska kulturna scena v osemdesetih letih

Ana Šela

Dr., asistentka
Univerza v Mariboru
Slomškov trg 15, SI-2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: ana.sela@um.si

Izvleček:

Prispevek je raziskava o alternativnih kulturnih gibanjih s fokusom na osemdesetih letih 20. stoletja v Mariboru. Ob splošnem pregledu alternativne kulture na Slovenskem v obravnavanem obdobju avtorica razdeli tudi alternativno kulturno dogajanje v Mariboru in prikaže delovanje tajne politične policije, Službe državne varnosti (SDV), na podlagi primera mariborske študentske revije *Katedra*. Raziskava temelji na že uveljavljeni znanstveni literaturi, pri analizi nadzora SDV nad kulturnim dogajanjem pa je upoštevano ohranjeno arhivsko gradivo SDV, ki ga v fondu RSNZ SRS 1931 hrani Arhiv Republike Slovenije.

Ključne besede:

Maribor, alternativna gibanja, kultura, Služba državne varnosti (SDV), tajna politična policija, osemdeseta leta

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 23 (2023), št. 3, str. 771–804, 98 cit., 6 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Osemdeseta leta, "leta po Titu", so v Sloveniji v okviru tedanje Jugoslavije zaznamovali dogodki, ki so kazali na globlje politične pretrese: posledice globokih ekonomske, politične in nacionalne krize,² ki so bile ključni dejavniki pri končni usodi, razpadu jugoslovanske države.³ Na nepravilnosti, neustrezne rešitve teh kriz in naraščajoče probleme so začeli opozarjati slovenski intelektualci in kulturniki, zlasti v leta 1982 ustanovljeni reviji *Nova revija*, glasilu Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) *Mladina*, Društvu slovenskih pisateljev, ob koncu osemdesetih tudi Slovenska matica, ki je izdajala knjige in prirejala prireditve, ki so odpirale nove poglede na politično dogajanje,⁴ pa tudi študentska mladina, predvsem kritiški sodelavci ljubljanske *Tribune* in njene "sestrske" mariborske študentske revije *Katedra*. Del slovenskih kulturnikov je ubral tudi t. i. "alternativno" pot in preko umetnosti izražal svoje poglede, največkrat nezadovoljstvo nad tedanjo situacijo, a ustvarjali so posebno, svojevrstno umetnost, ki je v toku dogajanja pridobivalo na svojem zagonu.

O subkulturni in alternativni sceni v osemdesetih, ki je imela širok vpliv na slovensko kulturo in različne umetniške zvrsti, je pisalo že kar nekaj raziskovalcev.⁵ V monografiji *Slovenija, moja dežela*, ki podrobno opisuje osemdeseta leta na Slovenskem, zgodovinarja Božo Repe in Darja Kerec omenjata vzpon "provokativne kulture",⁶ saj so te alternative služile kot izraz opozicije represivnemu državnemu nadzoru in so si prizadevale za de-marginalizacijo svojih umetniških praks znotraj področja množične kulture, ki so se razvijale skozi

¹ Razprava je nastala v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, ki jo financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Gorazd Bajc, Janez Osojnik in Darko Friš, "Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 220.

³ Žarko Lazarević in Marta Rendla, "Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 344.

⁴ Aleš Gabrič, "Slovenska matica in osamosvajanje Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 407.

⁵ Npr. Božo Repe in Darja Kerec, *Slovenija, moja dežela* (Ljubljana, 2017) (dalje: Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*); Darja Kerec, "Slovenska družba v vrtincu kulturnih sprememb, novih trendov in tehnologij v 80. in 90. letih", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 583–610; Božo Repe, *Slovinci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001) (dalje: Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*); Marta Rendla, "Alternativna kulturna gibanja in 'konglomerat FV' v osemdesetih letih v Sloveniji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 2, str. 139–159 (dalje: Rendla, "Alternativna kulturna gibanja"); Aleš Gabrič, "Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987", *Zgodovinski časopis* 56, št. 1–2 (2002) (dalje: Gabrič, "Slovenska kulturnopolitična razhajanja"); Blaž Vurnik, *Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)* (Ljubljana, 2005) (dalje: Vurnik, *Med Marxom in punkom*), idr.

⁶ Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 74–77.

subkulturene aktivnosti. Kot zapiše zgodovinarica Marta Rendla, ki je opravila obsežno raziskavo o alternativni kulturi v osemdesetih na Slovenskem, naj bi le-ta postopoma pridobivala na subverzivnosti, kljub temu pa je ostala v okvirih dopustnega kot sredstvo za izražanje političnega nasprotovanja neučinkovitemu vladajočemu sistemu, ki je temeljil na socialističnem samoupravljanju. Prav v vseh pojavnih oblikah se je odražal družbenopolitični vsakdanjik.⁷ Zagovarjala so namreč ustvarjalnost, nove vedenjske in življenjske vzorce.

Čeprav so se raziskovalci v svojih študijah osredotočali zlasti na splošni pojav alternativnih gibanj in vzniklih glasbenih, likovnih, mirovnih in drugih družbenih gibanj ter kritiške scene zlasti v osrednjeslovenskem prostoru, pa je alternativna kultura vzkliła v večji ali manjši obliki po vse mestih Sloveniji, tako tudi v Mariboru. Slednji je v osemdesetih prav tako doživel obdobje vzpona alternativne scene, kar je bil hkrati odraz družbenih sprememb in političnih preizkušenj. To sta uvideli tudi avtorici Meta Kordiš in Maja Kosmač, kustosinji razstave *MI, VI, ONI*, ki sta leta 2013 pripravili razstavo fragmentov alternativnih praks 80-ih v Mariboru.⁸ Sočasno z razstavo je izšla tudi tematska številka revije *Dialogi* z naslovom *Mariborska alternativna kultura v osemdesetih*, kjer zbrana besedila kažejo, da so se v Mariboru in okolici v osemdesetih razvijale zanimive alternativne prakse, ki so pomembno prispevale k nadaljnjem kulturnem razvoju mesta.⁹

Ta čas v Mariboru ni bil zgolj odraz širših jugoslovanskih trendov, temveč je imel svojo specifičnost, ki je bila tesno povezana z lokalno zgodovino, družbeno dinamiko in s kulturno identiteto. Kot je na Slovenskem v osemdesetih največjo kritiško maso predstavljala študentska mladina, tako je tudi v Mariboru, mestu z drugo največjo univerzo na Slovenskem, skozi že leta 1961 ustanovljeno študentsko revijo *Katedra* izražala vse večjo nezadovoljstvo s tedanjim političnim sistemom, krivičnimi sodnimi praksami in z neuspešnim reševanjem naraščajočih kriz s strani tedanjega vodstva. S tem si je pri oblasti revija oziroma njeni uredniki in sodelavci prislužila oznako "opozicija" in strog nadzor s strani tajne politične policije, Službe državne varnosti (SDV). O tem, kako je oblast spremljala vse oblike kritike in po njihovem "sovražni" dejavnosti tedanjega sis-

⁷ Rendla, "Alternativna kulturna gibanja".

⁸ Več o konstruiranju razstave: Meta Kordiš, "Konstruiranje dediščine alternativnih praks 80-ih v Mariboru v senci vstaj pozimi 2012/2013", *Argo* 57, št. 2 (2014), str. 18–35.

⁹ Meta Kordiš, "Osemdeseta: fragmenti, ustvarjalnost, déja vu. Uredniški uvod v tematsko številko", *Dialogi* 10, št. 10 (2013), str. 6 (dalje: Kordiš, "Konstruiranje dediščine alternativnih praks 80-ih v Mariboru").

tema, doma¹⁰ in zlasti v zamejstvu,¹¹ med politično in duhovniško emigracijo,¹² med delavci na začasnem delu in bivanju na tujem¹³ idr. je v zadnjem času izšlo kar nekaj prispevkov. Sicer pa lahko vzpon alternativnih gibanj, zlasti glasil slovenske študentske mladine ter intelektualne "opozicije", spremljamo po ohranjenih poročilih, informacijah, indikativnih biltenih in analizah Uprave za analitiko SDV, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS 1931). Spremljanje revije *Katedra* s strani SDV v slovenskem zgodovinoписju do sedaj še ni bila raziskana. Mariborska študentska revija *Katedra* je bila eden od glavnih forumov, kjer so se izražala alternativna in pogosto kritična stališča do obstoječega političnega sistema. *Katedra* ni bila zgolj medij, ampak je postala simbol širšega družbenega gibanja, ki je iskalo prostor za svobodno izražanje in kritično misel. V času, ko so bile informacije nadzorovane in cenzurirane, je *Katedra* ponujala platformo za razprave o družbenih, političnih in kulturnih temah, ki so bile pogosto na robu uradno dovoljenega.

Osemdeseta: čas alternative

V osemdesetih letih so v Sloveniji prevladovali vzgibi za doseganje neodvisnosti države, hkrati pa je bila opazna povečana integracija slovenske kulture v svetovne tokove. Globalno je bilo to obdobje zaznamovano s porastom neoliberalnih idej, tako na političnem kot kulturnem področju, s poudarkom na neomejenih možnostih in svobodi. Te ideje so prišle tudi v Jugoslavijo, pri čemer je tukajšnja umetnost tako začela še bolj kritično obravnavati državno situacijo in oblikovati strategije za suvereno vstopanje v internacionalno izmenjavo idej za novo družbenost.¹⁴ To močno emancipacijsko dinamiko so kanalizirale predvsem

¹⁰ Npr. Marko Zajc, "Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020), str. 921–956; Ana Šela, "Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s under the Screening of the State Security Service", *Annales* 31, št. 4 (2023), str. 601–616; Ana Šela, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz (1980–1989)* (Maribor, 2022) (dalje: Šela, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz*).

¹¹ Ana Šela in Mateja Matjašič Friš, "Nadzor Službe državne varnosti nad revijo Zaliv", *Annales* 29, št. 4 (2019), str. 675–688.

¹² Darko Friš, Gregor Jenuš in Ana Šela, "Slovenska politična emigracija skozi oči Službe državne varnosti v šestdesetih letih", *Acta Histriae* 29, št. 4 (2021), str. 1073–1114; Tamara Griesser Pečar, "Nadžkof Alojzij Šuštar in Katoliška cerkev v Sloveniji v osemdesetih letih in v procesu osamosvajanja", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 371–404.

¹³ Ana Šela in David Hazemali, "Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020), str. 879–920.

¹⁴ Jim McGuigan, *Neoliberalna kultura* (Maribor, 2015), str. 11–14.

civilne družbe, alternativna gibanja in subkulture, pri čemer so imeli zelo veliko vlogo intelektualci, umetniki, znanstveniki, novinarji. Kot zapiše Marta Rendla, so se le-ta v osemdesetih primarno sicer največkrat manifestirala skozi ideje urbanih akterjev, ki so se identificirali z alternativnim gibanjem, a so delovali znotraj institucionalnih okvirjev samoupravnega sistema, kot so Socialistična zveza delavskega ljudstva (SZDL) in ZSMS, lahko pa so se oblikovali v zametke kolektivnih neinstitucionalnih gibanj.¹⁵ Alternativna kultura je vključevala specifične življenjske sloge, stališča in družbene, politične ter kulturne aktivnosti posameznikov in skupin, ki so se razlikovali od prevladujoče kulture, kar je prispevalo k oblikovanju heterogenega družbenega okolja.

V ospredje je alternativa osemdesetih postavljala narodno vprašanje, enakopravnost jezikov, zahtevo po zaščiti slovenske integritete, svobodo umetniškega ustvarjanja, ukvarjala so se z aktualnimi političnimi temami ipd. Take teme so odpirala nove konflikte med kulturniki in državno oblastjo in s tem tudi nova politična vprašanja. Alternativna kulturna scena in alternativna gibanja so skušala tako v Socialistični republiki Sloveniji (SRS) kot drugod po Evropi preglasiti in premagati dominantne kulturne ustanove. Tako so subkulturne dejavnosti vse pogosteje postajale subverzivna, a tolerirana oblika izražanja političnega odpora proti takratnemu vladajočemu sistemu socialističnega samoupravljanja in so zagovarjale ustvarjalnost ter nove vedenjske in življenjske vzorce.¹⁶ Subkulturne skupine so bile med seboj povezane in prepletene, lahko pa so zavzemale tudi povsem nasprotujoča si stališča in bile zato heterogene. Kljub temu pa so bila osredotočena predvsem na vprašanje o tem, ali se naj preoblikujejo v t. i. "kontrakulturo" in ohranijo opozicijski, brezkompromisen, družbeno ločen status ali pa naj postanejo del množične kulture.¹⁷

Veliko, če ne celo ključno vlogo pri vprašanih kritičnosti obstoječega sistema in alternativnih idejah je imela mladina, predvsem študentje oz. študentska gibanja, ki so skušali svoje ideje popularizirati skozi študentski kulturni center.¹⁸ Že v sedemdesetih let se je mladina, ki je želela obračunati z vsiljevanjem takrat vodilne ideologije, izoblikovala v zametek neodvisne politične javnosti, sicer še ne prave opozicije. Leta 1974 je bila sicer samostojna študentska organizacija ukinjena. Združila se je z mladinsko organizacijo ZSMS, s čimer se je delno začela postopna pasivizacija študentske populacije. Pa vendar so s pomočjo *Tribune*, študentskega časopisa in izjemno pomembnega informacijskega kanala,

¹⁵ Rendla, "Alternativna kulturna gibanja", str. 140–142.

¹⁶ Vesna Čopič in Gregor Tomc (ur.), *Kulturna politika v Sloveniji: simpozij* (Ljubljana, 1998), str. 295.

¹⁷ Nikolai Jeffs, "FV in 'tretja scena' 1980–1990," v: *FV: alternativa osemdesetih = alternative scene of the eighties*, ur. Breda Škrjanec (Ljubljana, 2008), str. 104, 105 (dalje: Jeffs, "FV in 'tretja scena' 1980–1990").

¹⁸ Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 72.

revije *Katedra*, *Radia Študent* in študentskega kulturnega centra (ŠKUC) študenti v tem času vzdrževali kontinuiteto s študentskim gibanje. Kasneje se je študentska organizacija z revijo *Mladina* v okviru ZSMS tudi precej okrepila. Na tak način so bili v osemdesetih letih nosilci resnih družbenih pobud na področju politike in kulture prav kolektivne dejavnosti mladine oz. študentov, ki so se manifestirale predvsem v alternativnih kulturnih gibanjih. Čeprav so na začetku leta 1980 v poročilu SDV zapisali, da se študentska populacija v letu 1980 ni širše eksponirala in naj bi "bivši študentski leaderji izgubili vpliv na sedanjo študijsko generacijo ter vse bolj postajali 'elitna' intelektualna skupina, ki se povezuje s podobnimi skupinami v ostalih republikah, vendar ne kažejo pripravljenosti tudi za obojestransko sodelovanje",¹⁹ je študentsko gibanje doseglo široko publiko in ob koncu osemdesetih dejansko res preseгло zgolj mladinsko populacijo²⁰ kljub odklonilnemu odnosu oblasti do njih. O tem priča tudi dejstvo, da so bile *Tribuna*, *Mladina* in *Katedra* v osemdesetih letih med največkrat prepovedanimi in zaplenjenimi časopisi²¹ zaradi "žaljenja časti in ugleda tuje države", "raznašanja neresničnih vesti, ki bi utegnile vznemiriti javnost" in "hudega žaljenja morale."²² Revije, ki so objavljale družbenokritične članke, so bile kljub delni liberalizaciji še pod nadzorom, še posebej v zgodnjih osemdesetih nastala *Nova revija*, ki je pomenila preboj kulturnih, kritičnih revij na Slovenskem v Jugoslaviji.²³ SDV je pisce in sodelavce prispevkov naštetih medijev označila za anarholiberalce oz. radikalno misleče mlade intelektualce, ki "premeteno" objavljajo provokativne članke in ideje, "nesprejemljive za samoupravno socialistično družbo".²⁴ Tako so se odnosi med oblastjo in na novo tvorečo se opozicijo do druge polovice osemdesetih let vrteli okoli vprašanj o svobodi govora v kulturni in publicistični dejavnosti. Z odpiranjem takih tem je kot uradna institucija in med prvimi začelo postopati Društvo slovenskih pisateljev, kjer so bili zbrani slovenski intelektualci. Z vprašanji demokratizacije in nacionalnega programa je društvo 8. in 9. januarja 1985 tudi organiziralo javno tribuno Slo-

¹⁹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (SIAS 1931), A-11-13, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1980, Ljubljana, februar 1981, str. 46.

²⁰ Aleš Gabrič, "Na zahodu vzhodnega sveta", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana, 2006), str. 1158; Vurnik, *Med Marxom in punkom*, str. 345.

²¹ Ana Šela in Darko Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales* 27, št. 4 (2017), str. 825 (dalje: Šela in Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti").

²² ARS, SI AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857 – "Deviacija", mapa 1, Odločba o začasni prepovedi razširjanja študentskega časopisa "Tribuna", str. 162–167.

²³ Več o nadzorovanju in spremljanju *Nove revije* s strani SDV: Šela in Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", str. 825.

²⁴ ARS, SI AS 1931, A-11-14, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1981, Ljubljana, februar 1982, str. 70.

venski narod in slovenska kultura, ki se je udeležilo okoli 1200 poslušalcev,²⁵ dve leti kasneje pa so razprave strnili v 57. številki prej omenjene *Nove revije* in so bili sčasoma sprejeti kot osrednji slovenski nacionalni program.²⁶

Ko govorimo o alternativni "sceni" v osemdesetih na Slovenskem, nikakor ne moremo tudi mimo punka, ki se je pojavil konec sedemdesetih let v območju subkulture. Za začetek punka na slovenskem bi lahko veljala letnica 1977.²⁷ Prav takrat (18. oktobra) je v telovadnici na gimnaziji Moste nastopila prva slovenska punk skupina Pankrti, naslednje leto pa je pri Škucu izšla njihova prva plošča *Lublana je bulana*. Sledile so še druge alternativne skupine, npr. trboveljska Laibach²⁸ leta 1980, ki je septembra tega leta doživela tudi prvo prepoved nastopanja. Na prireditvi Alternativa slovenski kulturi, naj bi poleg nje nastopile še tri skupine (Kaos, Protest, Berlinski zid), predvajali pa naj bi tudi avantgardne filme. Lokalne oblasti so na podlagi plakata prireditev prepovedale, saj je bilo s plakata mogoče sklepati, da se bo na prireditvi "razvijala aktivnost iz 5. člena zakona o javnih shodih in javnih prireditvah", to je "motenje javnega reda in miru, vznemirjanje občanov, žalitev javne morale, nasprotovanje socialistični humanosti".²⁹

Začetniki punka niso imeli ambicije popolnoma spremeniti svet, temveč so imeli željo po širjenju svobodnejšega delovanja in izražanja drugačnosti v javnem prostoru. A ko je sredi osemdesetih let postal del etabrirane mladinske kulture, je prerasel v multimedijsko kulturno dejavnost. Mladi, ki so mu sledili, so razvijali lastno socialno in družbenopolitično funkcijo.³⁰ Punk ni bila samo vrsta glasbe, ampak provokativno gibanje, ki je neposredno in na najradikalnejši način negiralo družbene norme in skušalo uničiti uveljavljeno in uradno vsiljeno predstavo o tem, kakšna naj bi bila slovenska samoupravna socialistična kultura ter prepričanja, da živijo v najboljšem sistemu sprejemala z dvomi.³¹

Punk se je vse bolj povezoval tudi z likovnoslikarskimi skupinam in gledališčem, ki so delila njihovo ideologijo. Laibach se je npr. povezal s slikarsko

²⁵ Božo Repe, *Jutri je nov dan* (Ljubljana, 2002), str. 102.

²⁶ Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 82–84.

²⁷ Prav tam, str. 72.

²⁸ Laibach, ki je simbolno poudarjala totalitarizem in uporabljala simbole Triglava, kozolca, jelenovih rogov, se je sama opredeljevala kot "skupina, ki v svojem delovanju posveča veliko pozornosti psihologiji mase in logiki manipulacije skozi informacijo ter vsa sredstva svoje umetniške akcije usmerja k definiciji masovno-psihološkega karakterja družbenega (kulturno-političnega) mitinga (kakrašen je npr. rock koncert)", oblast pa je v njih prepoznavala nastop neonacizma ("Prejeli smo." *Mladina*, 12. 5. 1983, str. 28).

²⁹ Marcel Štefančič, "Kako je nastal Laibach. In kako je preprečil fašizacijo Slovenije", *Mladina*, 24. 3. 2017, št. 12, dostopno na: <https://www.mladina.si/179257/kako-je-nastal-laibach>, pridobljeno: 12. 3. 2020.

³⁰ Prav tam, str. 72–73;

³¹ Vurnik, *Med Marxom in punkom*, str. 248;

skupino Irwin in Gledališčem sester Scipion Nasice v umetniški kolektiv Neue Slowenische Kunst (NSK). Ob NSK je bil eden od ključnih postpunkovskih gibanj tudi FV, ki je ustvarjal alternativno sceno v osemdesetih. Predstavljal je gledališko in glasbeno skupino ter je združeval aktualne družbene vsebine z inovativnimi tehničnimi in umetniškimi sredstvi. V okviru klubskega programa Diska FV je združeval in predstavljal raznoliko kulturno-umetniško produkcijo in omogočal prostor druženja alternativne javnosti ter dokumentiral dogajanje. Obsegal gledališče, organizacijo klubskih, koncertnih in konferenčnih dogodkov, likovno ustvarjanje, videoprezentacijo, dokumentacijo in produkcijo, glasbo ter Založbo FV.³²

Ob mladinski subkulturi so se pojavila tudi mirovna, ekološka, feministična idr. gibanja, ki so vseeno izhajala iz mladinskih alternativnih klubov. Leta 1984 sta tako npr. nastala lezbična oz. feministična sekcija Lilit in homoseksualna sekcija Magnus, ki je svoj prvi festival organizirala leta 1984 Ljubljani. Različna gibanja civilne družbe so torej s kritičnostjo do nosilcev oblasti in sistema postala del spreminjajoče se podobe Slovenije.³³ V začetku leta 1983 je bil v Novem mestu ustanovljen Koordinacijski odbor delovne skupine za ekološko in mirovno problematiko s strani RK ZSMS. Delovna skupina se je razdelila na ekološki in mirovni del in kasneje še na delovno skupino za duhovna gibanja. Njihovi glavni cilji so bili skrajšanje služenja vojaškega roka, oblikovanje nejezdrska območja na Balkanu, odprava depozita, nadzor prodaje orožja v tujini, odpravo smrtnih kazni, sprememba ali odprava 133. člena kazenskega zakonika, ki je sankcioniral t. i. verbalni delikt, ipd. Mirovna in ekološka gibanja so organizirala vrsto odmevnih akcij in protestov.³⁴

Začeniši z letom 1987 naj bi se, kot zapiše Repe, opazil upad vpliva novih družbenih gibanj, pri čemer je prišlo do premika fokusa iz kulturnih v politične sfere.³⁵ Ta prehod je bil delno zaznamovan z naraščanjem t. i. slovenskega sindroma, ki naj bi ga označili: objava 57. številke revije *Nova revija* s povednim in takrat za oblast škandaloznim podnaslovom *Prispevki za slovenski nacionalni program*, ki je pomenila začetek vzpona prave politične opozicije, pobude

³² Jeffs, "FV in 'tretja scena' 1980–1990", str. 102.

³³ Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 74–75; Božo Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (1. del: opozicija in oblast)* (Ljubljana, 2002) (dalje: Repe: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*), str. 49.

³⁴ Gabrič, "Slovenska kulturnopolitična razhajanja" str. 202; Repe: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*.

³⁵ Božo Repe, "Lahko kdo nadomesti stranke?", *Mladina*, 22. 12. 2010, dostopno na: <https://www.mladina.si/52702/lahko-kdo-nadomesti-stranke/>, pridobljeno: 12. 3. 2020.

Plakat ob dnevu mladosti leta 1987 ("Plakatna afera", *Mladina*, 24. 5. 2007, dostopno na: <https://www.mladina.si/97147/plakatna-afera/>, pridobljeno: 23. 5. 2023)

za ukinitvev Štafete mladosti in s tem povezana t. i. plakatna afera³⁶ leta 1987, napovedani mednarodni festival homoseksualcev, božične čestitke po radiu in televiziji, leta 1988 ustanovljen Odbor za varstvo človekovih pravic, ki se

³⁶ Leta 1987 se je zgodil prelomen dogodek, znana *plakatna afera*, povezana z organizacijo množičnega teka ob praznovanju dneva mladosti, ki sovpada z rojstnim dnem Josipa Broza Tita. Za plakat dogodka, ki ga je organizirala ZSMS, je bila izbrana umetniška zasnova skupine Novi kolektivizem. Ta je uporabila kot osnovo nacistični plakat Richarda Kleina iz leta 1936, zamenjala pa je nacistične simbole z jugoslovanskim grbom in golobom miru. Ta dogodek je pomenil začetek odmika od štafete mladosti, ki je predstavljala enega izmed ključnih simbolov socialistične Jugoslavije. Več o tem: Jela Krečič, *Plakatna afera 1987* (Ljubljana, 2009).

mu je nenazadnje pridružil široki krog alternative, enoten slovenski duhovni in kulturni prostor ter začetki aktivnosti za spremembo zvezne ustave.³⁷ V osemdesetih letih 20. stoletja je tako kritika političnega sistema in družbe, ki je sicer obstajala že prej, prerasla v organizirano gibanje. Ta razvoj je bil osrednjega pomena v procesu slovenske pomladi, ki je bila ključna pri vzpostavljanju samostojne Slovenije. Kulturne razprave so postopoma pridobile vse izrazitejši politični pridih.

Nasploh so se v drugi polovici osemdesetih let odnosi med oblastjo in neformalno opozicijo vrteli okoli vprašanj, koliko svobode dovoliti revijalni, publicistični in kulturni dejavnosti. Vedno vplivnejši so postajali mladinski mediji, npr. *Katedra*, *Tribuna*, Radio Študent in še posebej *Mladina*. Po vzpostavitvi večstrankarskega sistema so civilnodružbene organizacije poniknile, mnogi njihovi privrženci so s prestopom v politiko radikalno spremenili svoja stališča, se iz mirovnikov spremenili v militariste ipd.³⁸

Nova družbena gibanja v osemdesetih skozi oči SDV

Glavna naloga SDV na območju tedanje SRS je bila spremljanje in nadzor vseh dejavnosti, ki naj bi škodile tedanjemu sistemu in državi, predvsem v "smislu širjenja lažne propagande in vesti", ter preprečevanje, odkrivanje in dokumentiranje "sovražnih" aktivnosti.³⁹ Med slednjo so vsekakor spadala tudi alternativna gibanja, ki so bila med prvimi kot del močne civilne družbe, ki je želela spremeniti politično podobo Slovenije. Politični vrh je alternativna gibanja, ki so vrh doživela nekako v letu 1986, jemal zelo resno, skrbno analiziral njihovo usmerjenost in ugotavljal, da zgolj opozarjajo na težave, ne ponujajo pa rešitev. Prav tako je očital "privatizacij" javnih medijev (npr. *Katedre*, *Tribune*, *Radia Študent*).⁴⁰

Alternativna kulturna gibanja so se vedno postavljala v opozicijo dominantni kulturi in kot odklon represivnemu državnemu nadzoru oziroma političnim družbenim in gospodarskim strukturam moči. Alternativna scena, o kateri je bilo govora v prejšnjem poglavju, se je ob svobodi izražanja in ustvarjanja usmerjala tudi k privatnemu gospodarstvu, večji nacionalni avtonomiji in politični svobodi oziroma v tem smislu k večstrankarstvu. Tako izražanje idej pri

³⁷ Šela, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz*, str. 159.

³⁸ Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 81–85; Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*, str. 49.

³⁹ ARS, SI AS 1931, t. e. 3170, Varnostni momenti preseganja subverzivne propaganda proti Socialistični republiki Sloveniji (Ljubljana, 1980), str. 4–5.

⁴⁰ Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*, str. 49.

oblasti ni naletelo le na gluha ušesa, prav nasprotno, nanje so bila "ušesa uradnih organov" izjemno pozorna. Ob tem Jože Kos Grabar ml. opozarja, da je bil odnos do alter scene kot celote do takratne družben-politične oblasti sicer neenovit: nekateri so bili v popolnem diametralno nasprotujočem si odnosu, spet drugu v konstruktivno kritičnem in tretji v sodelujočem odnosu.⁴¹

Junija 1986, ko so alternativna gibanja, tik pred svojih upadom, dosegala svoj višek,⁴² je Uprava za analitiko SDV izdala analizo o značilnostih novih družbenih gibanjih v Sloveniji. V obširnem poročilu so analizirali splošne značilnosti novih družbenih in kulturnih gibanj s primeri, pri čemer so se e posebej osredotočili na Republiško konferenco Zveze socialistične mladine Slovenije (delovno skupino za mirovna, ekološka in duhovna gibanja), Škuc, Slovensko sociološko društvo in Društvo novinarjev Slovenije ter tuje organizacije, s katerimi je sodelovala slovenska kulturna alternativa. Analizo so pripravili na osnovi operativno zbranih podatkov SDV in "legalnih virov in dokumentov".⁴³

SDV je že vse od začetka osemdesetih ugotavljala, da se v javnosti vedno bolj politizirajo vprašanja uresničevanja nekaterih splošno družbenih in človekovih potreb. Nova družbena gibanja oz. množična civilna iniciativa, ki se je pojavila, naj bi ostajala v "neki obliki latentnega stanja, v obdobjih družbenih kriz pa oživlja in postaja napadalnejša in politično agresivnejša ter iz stopnje podkulture prehaja v fazo protikulturnega delovanja".⁴⁴ Pri SDV so ocenili, da nova družbena gibanja v tedanji fazi "nimajo vpliva na sprejemanje pomembnejših družbenih vprašanj v postindustrijski ali tako imenovani programirani družbi, ki tako ali drugače determinirajo družbene odnose ter položaj in usodo človeka v njih". Tedanja množična civilna iniciativa je po SDV bila tako v fazi kulturnega gibanja.⁴⁵

V kontekstu sociokulturne antropologije so bili s strani SDV identificirani novi, alternativni modeli subkultur, ki naj bi se artikulirali skozi raznolike

⁴¹ Jože Kos Grabar ml., "Alternativna scena v Mariboru in okolici v 80. letih 20. stoletja, *Dialogi* 10, št. 13 (2013), str. 57.

⁴² Več kot 75 % anketirancev v javnomnenjski raziskavi (SJM) je alternativna gibanja poznalo in več kot 45 % jih je bilo pripravljeno v njih tudi sodelovati (Niko Toš, *Dozorevanje slovenske samozavesti*, zbirka Dokumenti SJM (Ljubljana, 1995). Raziskava SJM se je s svojimi "razkritji" pridružila civilnodružbenim gibanjem, nakazovala je smisel in upravičenost alternativnih lastninskih oblik, novo razumevanje pomena pluralizma političnih akterjev, kritične poglede na jugoslovanski federalizem; prebujala se je zavest o identiteti (suverenosti) naroda in – končno – spoznane so bile možnosti in nujnost njegove osamosvojitve (Niko Toš, "Vrednote v prehodu – dvanajstič: petdeset let projekta Slovensko javno mnenje", v: Niko Toš (ur.), *Vrednote v prehodu XII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP 1994–2018, ESS 2002–2016, EVS/WVS 1992–2017, SJM 2018* (Ljubljana, 2018), str. 15–16).

⁴³ ARS, SI AS 1931, UA-1986 MA-701, Značilnosti novih družbenih gibanj v SR Sloveniji: Splošne značilnosti pojava novih družbenih gibanj (Ljubljana, 1986), str. neoznačena.

⁴⁴ Prav tam, str. 3.

⁴⁵ ARS, SI AS 1931, t. e. 2902, A-11-15, Letno poročilo SDV 1986, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV za leto 1986, Ljubljana, januar 1987, str. 17.

manifestacije. Prva med njimi, hipijevska kultura, naj bi se konstituirala zlasti kot agregat šolske in študentske mladine ter intelektualcev, in naj bi imela afiniteto do antikonformističnih vrednot. Druga, rokovska subkultura, naj bi se distancirala od prevladujočih kulturnih normativov ter "utelešala zavračanje etabliranih kulturnih vrednot"⁴⁶. Punk kultura, ki se naj bi osredotočala na urbano šolsko in delavsko mladino, bi naj funkcionirala kot življenjski stil in ideološka paradigma, odlikovala pa jo je izrazita skupinska homogenost in uporaba semantično nabitih simbolov.

Nadalje so identificirali intelektualno "modno" kulturo, ki je vključevala izobrazence, študente in srednješolsko mladino ter se je identificirala s širokim spektrom gibanj, vključno s feminističnim, ekološkim, pacifističnim, duhovnim in drugimi. Ta skupina se naj bi izražala predvsem skozi družboslovno literaturo in je bila značilna po svoji angažiranosti ter radikalnem zavračanju družbenih norm prek alternativnih oblik vedenja, teoretske diskusije in kreativnega dela. Ta kultura se je po SDV diferencirala od drugih alternativnih modelov prek svoje integracije v obstoječi institucionalni ideološki in kulturni aparat države. Sledile so umetniško ustvarjalne kulturne grupacije ali neformalna združenja umetnikov, kot so novinarji, ki so bili vezani na iste ideje in izražajo odpor proti prevladujočim kulturnim in družbenim normam, težijo k ustvarjanju lastnih medijev in institucij. Nazadnje je bila izpostavljena še disidentska intelektualna podkultura, ki naj bi vključevala izobrazence, ki so radikalno zavračali družbene vrednote, oblast in njeno moč v družbi. Odražala naj bi se v nenehnem konfliktu s kulturno politiko, pri čemer naj bi iskali možnosti izven institucionalnega okvira, razširjali letake in organizirali neformalna srečanja za diskutiranje o družbenih in sistemskih težavah in družbeni aktivizaciji.⁴⁷

V omenjenem poročilu Uprave za analitiko SDV, kjer so analizirali značilnosti novih kulturnih gibanj, so zapisali, da se novo nastala gibanja "ne borijo zoper razrednega nasprotnika, marveč zoper arhaične (klasične) oblike družbene oblasti" ter da s svojimi dejavnostmi, zlasti pasivnim odporom, protesti in demonstracijami "napadajo politične institucije države, izražajo svoje nezadovoljstvo nad političnimi odločitvami ipd.", vendar brez "ambicij razredne konfrontacije".⁴⁸

SDV je beležila porast zanimanja za različna alternativna gibanja od leta 1983, ko je bil ustanovljen že omenjeni Koordinacijski odbor delovne skupine za ekološke in mirovne tematike. Ta odbor je opazoval, kako so se zametki mirov-

⁴⁶ ARS, SI AS 1931, UA-1986 MA-701, Značilnosti novih družbenih gibanj v SR Sloveniji: Splošne značilnosti pojava novih družbenih gibanj (Ljubljana, 1986), str. 3.

⁴⁷ Šela, "Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s", str. 611.

⁴⁸ ARS, SI AS RSNZ SRS 1931, UA-1986 MA-701, Značilnosti novih družbenih gibanj v SR Sloveniji: Splošne značilnosti pojava novih družbenih gibanj (Ljubljana, 1986), str. 4–5.

nih, ekoloških, feminističnih in drugih gibanj razvijali znotraj mladinske alternativne scene, ki je pridobivala značilnosti kontrakulture, še posebej v Centru interesnih dejavnosti mladih (CIDM) v Ljubljani. CIDM, skupaj z Radiem Študent, Škuc-em in Forumom, je bil videti kot osrednja alternativna institucija. Skupine, ki so vključevale družboslovce, novinarje, ekologe in mirovnike, so bile zavezane legalnemu delovanju v okviru obstoječih institucij in političnih organizacij. Nove družbene iniciative v Sloveniji so bile opisane kot interesne skupine, ki so se oblikovale zaradi specifičnih problemov, kar je bolj izražalo javni protest posameznikov proti določenim rešitvam, kot so bili protesti proti gradnji jedrskih elektrarn, povečanju vojaških izdatkov, 133. členu Kazenskega zakonika SFRJ, smrtni kazni itd. Po poročilu SDV so delovne skupine za mirovna, ekološka in duhovna gibanja, Klub Lilit, Sekcija za socialna gibanja in neformalne skupine novinarjev sodelovale in organizirale predavanja, okrogle mize, tribune, zborovanja, shode, tabore, stojnice, peticije in odprta ali protestna pisma. Veliko vlogo pa je predstavljala tudi vključenost oz. sodelovanje njihovih najaktivnejših članov v uredništvih Radia Študent, *Mladine*, *Tribune*, *Problemov*, *Knjižnice revolucionarne teorije*, *Časopisa za kritiko znanosti*, pa tudi v RTV, *Delu*, *Dnevniku*, *Teleksu* itd.⁴⁹ Številke kritičnih kritičnih revij so bile pod stalnim nadzorom. Medijem, ki so, zlasti v osemdesetih letih, bili ključni dejavniki družbenega razvoja in pomemben element demokratizacije, je tedanja zakonodaja preprečevala svoje delovanje. Mediji niso pisali zgolj enostransko, temveč so se lotevali tabuiranih tem in kritike oblasti – postali so torej politično angažirani. S tem se je začelo t. i. alternativno novinarstvo, v očeh oblasti pa vsekakor opozicijsko.⁵⁰

Ukrepi, ki so jih leta 1986 sprejeli s strokovno-varnostnega vidika glede alternativnih gibanj na področju Socialistične republike Slovenije, so bili predvsem, da morajo utrjevati in krepiti kontraobveščevalno zaščito državljanov, ki so sodelovali v novih alternativnih gibanjih, da bi lahko preprečili njihove zlorabe s strani tujih obveščevalnih služb, pravočasno odkrili primere novačenj za obveščevalno ali subverzivno delovanje (npr. zbiranje podatkov, vnos in razširjanje sovražne propagandne literature, organiziranje akcij v sovražne amene) ipd. Naslednji cilj, ki so si ga postavili, je bil seznanjanje teh struktur z metodami tujih obveščevalnih služb, subverzivno propagando, delovanjem sovražne emigracije ipd. v cilju njihovega vsesplošnega samozaščitnega ozaveščanja. Ključna naloga SDV je bila spremljati, ugotavljati in preprečevati poskuse vključevanja novih alternativnih gibanj v "protiustavno" aktivnost struktur t. i. notranjega sovražnika.⁵¹

⁴⁹ Šela, "Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s", str. 612.

⁵⁰ Šela, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz*, str. 145.

⁵¹ ARS, SI AS 1931, UA-1986 MA-701, Značilnosti novih družbenih gibanj v SR Sloveniji: Splošne značilnosti pojava novih družbenih gibanj (Ljubljana, 1986), str. 84–88.

Glede na možnosti in pogoje moramo spremljati in odkrivati motive delovanja tujih "družbenih gibanj", "neodvisnih organizacij in združenj", ipd., njihovo ideološko in politično naravnost delovanja itd.⁵²

Razloge, da so se alternativna gibanja tako razširila, SDV išče tudi v tem, da naj bi bile nekatere organizacije (predvsem mirovne) pod neposredno kontrolo tujih obveščevalnih služb, pri čemer so ugotavljali, da "nekatero organizacije zlorablja blokovske sile kot sredstvo specialne vojne, da se v nekatere organizacije vključujejo ekstremno emigrantske organizacije".⁵³

Poročilo so sklenili s ciljem, da bi morala nova gibanja postati sestavina delovanja delegatskega sistema ter del pluralizma samoupravnih interesov delovnih ljudi in občanov.⁵⁴

Kulturniška scena v Mariboru v osemdesetih

Osemdeseta leta 20. stoletja veljajo za zlato obdobje slovenskega alternativnega družbenega, intelektualnega in umetniškega dogajanja. Čeprav je bilo osrednje dogajanje v veliki meri vezano na Ljubljano, pa glavno mesto slovenske Štajerske, Maribor, ni zaostajalo zanj. Ob pomembnem geopolitičnem in strateškem območju je Maribor veljal tudi za kulturno središče severovzhodne Slovenije.⁵⁵ Mariborska produkcija je morebiti bila razpršena, pa vendar se je v tem okolju izoblikovala skupina posameznikov, ki sicer niso delovali na skupnih in homogenih estetskih izhodiščih, povezovali pa so jih želja po ustvarjalnem izražanju, solidarnost, ustvarjanje novega, drugačnega ter boj za prostor in vidnost.⁵⁶ Kljub temu da mladi, ki so ustvarjali, niso imeli niti primerne stalnega prostora niti podpore takratne mladinske organizacije Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS), ki bi dajala stanovitno platformo, so dejansko realizirali veliko pomembnih alternativnih glasbenih, vizualnih, performativnih in literarnih projektov. Mladi so samoiniciativno razvijali družabno in kulturno življenje in pripeljali tudi do ustanovitve mladinskega kluba.

Glede glasbene scene so v ospredje prehajale punkerske novovalske skupine in rock glasba, ki se je začela močneje razvijati že konec sedemdesetih.

---

⁵² ARS, SI AS 1931, UA-1986 MA-701, Značilnosti novih družbenih gibanj v SR Sloveniji: Splošne značilnosti pojava novih družbenih gibanj (Ljubljana, 1986), str. 88.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Tomaž Kladnik, "Maribor in nastanek oboroženih sil samostojne in demokratične Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 504.

⁵⁶ "Pozabljen poglavje v zgodovini Maribora", *Delo*, 6. 11. 2013, dostopno na: <https://www.delo.si/kultura/razstave/pozabljeno-poglavje-v-zgodovini-maribora.html>, pridobljeno: 11. 3. 2020.

Nekateri rock-aktivisti so bili včlanjeni v ZSMS, kar je bilo dokaj priročno, saj je v drugi polovici osemdesetih mariborska ZSMS v kletnih prostora Doma ustvarjalnosti mladih (DUM) pridobila prostor za vaje rockovskih skupin (nekdanje je tam bila Osnovna šola Gustava Šiliha, zato se je prostora prijelo ime Gustav).⁵⁷ DUM je bil ustanovljen pod organizacijo Mladinskega kulturnega centra (MKC). Zgodovina MKC-ja se začne leta 1966, ko je v centru mesta začel delovati t. i. Klub mladih, ustanovljen s sklepom odbora SZDL Maribor Center. V okviru kluba mladih so se vrstile športne, politične, potopisne, znanstvene in kulturne aktivnosti, prirejali so plese, čajanke, celo frizerska tekmovanja in predavanja o bontonu. Leta 1976 so Klub mladih zaprli, a je začel leta 1982 znova delovati v okviru Centra za organizacijo prostočasnih aktivnosti mladih (COPAM) pri Mestni konferenci ZSMS Maribor. Po finančnih težavah in posledičnem zaprtju v letu 1984, se je leta 1988 Klub mladih preimenoval v Klub MKC in leta 1993 postal javni zavod. Eden zgodnejših alternativnih klubov, ki je bil prisoten že v sedemdesetih letih, a se je v osemdesetih razživel, je Mladinski in rock klub Trate, kjer so se prirejali glasbeni koncerti, likovne razstave, filmski večeri ipd.⁵⁸

Prej omenjen Gustav (danes koncertna dvorana AGD Gustaf) je nudil predvsem vadbene prostore za glasbene skupine, nekajkrat pa so bili v njem organizirani tudi koncerti takrat vodilnih alternativnih skupin iz Jugoslavije. DUM je leta 1993 zaprl svoja vrata. Med vidnejše glasbene skupine, ki so delovale v Mariboru ali njegovi okolici, so bile Center za dehumanizacijo, Masaker, Božjast, Soft & Simple, P.U.J.S, Džumus, pa tudi nekateri solo avtorji, npr. Nebodigatrebas Tralfamadorja. Ta je nehal delovati leta 1988. Na tem mestu so se zbirali dijaki, zaposleni, študentje, glasbeniki idr. Med pripadniki različnih rockovskih subkultur, ki so se zbirali v mestnem parku, na Slomškovem trgu pred Klubom mladih, v gostilnah Grad in Martinovem hramu, na Tratah ali Rumlkukl v Rušah, na prvi in drugi gimnaziji ipd. pa je vladalo prijateljsko vzdušje. Proti koncu desetletja (1988) pa se je na Orožnovi ulici odprla avtonomna Galeria 88.⁵⁹ Poleg razstav mladih manj uveljavljenih avtorjev je gostila tudi literarne večere, glasbene nastope in družbeno kritične ter politične razprave, ki so pripomogle k uvedbi večstranskega sistema.⁶⁰ Leta 1988 se je kot naslednik Kluba mladih

⁵⁷ Pred tem so se koncerti prirejali v Hali C (danes Kolosej) in v Klubu mladih, kjer so gostovale tudi tuje glasbene skupine. Leta 1971 je bil npr. v Mariboru tu prvi večji rock festival v Sloveniji (Rajko Muršič, *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu* (Ceršak, 2000), str. 205 (dalje: Muršič, *Trate vaše in naše mladosti*)).

⁵⁸ Vesna Jauk, *MKC – Mladinski kulturni center Maribor* (Ljubljana, 1999), str. 12; Urška Samec, *Mladinski kulturni center Maribor: kronološki pregled dogodkov od leta 1966 do leta 1993*. Diplomatska naloga (Maribor, 2002), str. 10-14.

⁵⁹ Galeria 88 je sprva delovala kot zaseben avtonomni prostor v prostorih, namenjenih MKC-ju Maribor, v začetku devetdesetih pa se je reorganizirala in preimenovala v Media Nox.

⁶⁰ Kordiš, "Konstruiranje dediščine alternativnih praks 80-ih v Mariboru", str. 27.

V okviru gledališkega dogajanja je zaživela disidentska dramatika (še posebej z Jančarjevimi angažiranimi dramami *Disident Arnož*, *Veliki briljantni valček*, *Zalezujoč Godota*; Jovanovičevimi *Bratje Karamazovi ali vzboja srca Viktor ali dan mladosti*; Šeligovo *Ano*, Partljičevim *Moj ata socialistični kulak* ipd.). Leta 1985 je v Drami SNG Maribor namreč prišlo do "institucionalnega preloma", ko je umetniško vodstvo prevzel dramaturg Vili Ravnjak, gledališče pa se je odprlo postmodernizmu. Zaradi modernega, alternativnega gledališča v Mariboru, se je vnela prava vojna in konec osemdesetih je do takrat v lastni upravi organizirano gledališče moralo prejeti novo "prisilno" upravo. Leta 1989 se je Vili Ravnjak umaknil, nasledil pa ga je sloviti Tomaž Pandur, ki je v gledališče vpeljal še radikalnejšo alternativno sceno.⁶³ Omenjeni Ravnjak je med letoma 1985–1992 vodil tudi v Mariboru delujoč Dramski studio Maribor, ki je nastal v okviru Drame SNG Maribor in sodeloval tudi s še danes delujočim Domom ustvarjalnosti mladih (ust. 1986), ki ga je v tistem času vodila Nataša Gorjup.⁶⁴

2. junija 1986 se je v Mariboru ustanovila tudi volilna skupščina Zveze pisateljev Jugoslavije,⁶⁵ v okviru katerega je od leta 1945 delovalo tudi Društvo slovenskih pisateljev, ki je dvignila precej prahu. Izvolili naj bi namreč novega predsednika Zveze in tokrat je bilo na vrsti Društvo pisateljev Srbije (v mandatu 1985–1986 je bil predsednik Zveze Ciril Zlobec iz Društva slovenskih pisateljev), kjer so predlagali svojega tedanjega predsednika Miodraga Bulatovića – Buleta, zagovornika unitaristične vizije prihodnosti Jugoslavije, ki se je večkrat izkazal s svojimi protislovenskimi političnimi pogledi, čeprav je bil poročen s Slovenko.⁶⁶ Posamezna društva so že pred začetkom skupščine dala svoje pisna mnenja o kandidatu in srbsko društvo je bilo ogorčeno, da mnoga društva njihovega predsednika zavračajo. Obtoževali so jih vmešavanja v politiko, češ da se sami nikoli niso vmešavali v izbiro drugih družtev. Bulatović se je razjezil zlasti na slovenskega pesnika in prevajalca Janeza Menarta, ki je v članku "Le-ta mi županil ne bo" 20. februarja 1986 v rubriki Književni listi citiral nekatere Bulatovičeve odgovore iz intervjuja, ki ga je imel v *Teleksu* leta 1982 in zapisal

/.../ iz teh odgovorov je bilo razvidno, da je Bulatović človek, ki razmišlja v nasprotju s temeljnimi členi jugoslovanske ustave; človek, ki je ideološko nasilen

⁶³ Vili Ravnjak, "Dramski studio in alternativna gledališka gibanja v osemdesetih letih 20. stoletja v Mariboru", *Dialogi* 49, št. 10/13 (2013), str. 38.

⁶⁴ ZPM Maribor, Nataša Kajba Gorjup in Kornelija Kaurin, "Dom ustvarjalnosti mladih – središče ustvarjalnih idej in dejavnosti za otroke in mladino", v: Majda Sturc (ur.), *60 let za dobro otrok (1953–2013)* (Ljubljana, 2013), str. 291.

⁶⁵ Stane Stanič, "O sodobni književnosti in pričakovanju razpleta", *Delo*, 3. 6. 1986, št. 128, str. 6.

⁶⁶ Božo Repe, "Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 322.

do vseh manjših jugoslovanskih narodov in do narodnosti; in ne nazadnje, da je žaljiv do narodnih čustev slovenskih ljudi, med katerimi se je naselil /.../⁶⁷

ter sklenil, da Bulatović ni primeren kandidat za predsedujočega Zveze pisateljev Jugoslavije, ne glede na to, da ga je Udruženje književnika Srbije že nominiralo.⁶⁸ Tudi Tone Partljič je iz Društva slovenskih pisateljev ostalim društvom Zveze književnikov Jugoslavije odposlal pismo z obrazložitvijo, zakaj DSP ne podpira Miodraga Bulatovića. Slednji je oba obtožil agitacije proti Srbiji, da delujta proti demokratični izvolitvi in s tem proti statutu Zveze pisateljev Jugoslavije.⁶⁹ V Maribor je tako v velikem pričakovanju vprašanja novega predsedstva 2. junija prišlo okoli 100 pisateljev iz celotne Jugoslavije. Za prvi dan je bila predvidena le seja organizacijske komisije in predsedstva, drugi dan je tekla razprava o temi Jugoslovanska književnost danes, v sredo pa so se pogovorili o možnih rešitvah vprašanja predsedujočega Zvezi pisateljev Jugoslavije.⁷⁰ Zadnji volilni dan Miodrag Bulatović ni dobil zadostnega števila glasov, da bi bil predlagan za predsednika, proti njemu so glasovala štiri društva. Odločili pa so, da naj Združenje književnikov Srbije predlaga novega kandidata za predsednika do septembra 1986.⁷¹ Le nekaj mesecev kasneje je Srbska akademija znanosti in umetnosti pod vodstvom Dobrice Čosića spisala Memorandum SANU (*Srpska akademija nauka i umetnosti*),⁷² ki je bil pisan v stališču, da so Srbi in Srbija v Jugoslaviji politično, gospodarsko in nacionalno zapostavljeni. Memorandum so slovenski kritični in kulturni intelektualci ostro zavrnil, stiki med slovenskimi in srbskimi intelektualci pa so se začeli še močneje krhati.⁷³

Naslednje leto, ob sloviti že omenjeni plakatni aferi, je tudi v Mariboru pred "bivšim" Merkurjem Titovo štafeto pričakala mladina, ki je jasno kritizirala dogajanje, nosila pripionke "Štafeta, ne hvala!", oddajal je radio, na stojnicah pa so ponujali študentski kritiški časopis *Katedro* in študentsko-dijaško alternativno periodiko *Kmečke in rockodelske novice*. Študentsko-dijaško alternativno

⁶⁷ Janez Menart, "Samo v mlinu se dvakrat pove (prastar slovenski pregovor)", *Delo*, 3. 4. 1986, št. 78, str. 9.

⁶⁸ Janez Menart, "Le ta mi županil ne bo", *Delo*, 20. 2. 1986, št. 42, str. 8.

⁶⁹ Miodrag Bulatović, "V ribarnici pri Janezu Menartu", *Delo*, 3. 4. 1986, št. 78, str. 8.

⁷⁰ France Forstnerič, "Literarna vprašanja pri nas vse preradi spolitiziramo", *Delo*, 4. 6. 1986, št. 129, str. 6; Stane Stanič, "O sodobni književnosti in pričakovanju razpleta", *Delo*, 3. 6. 1986, št. 128, str. 6.

⁷¹ "Miodrag Bulatović ni dobil potrebne večine", *Delo*, 5. 6. 1986, št. 130, str. 1; France Forstnerič, Jože Horvat in Stane Stanič, "Ponovno iskanje kandidata", *Delo*, 5. 6. 1986, št. 130, str. 2; "Kako se v naši družbi nekaj premika, čeprav sila okorno", *Delo*, 12. 6. 1986, št. 136, str. 4; Janez Menart, "Pripis", *Delo*, 12. 6. 1986, št. 136, str. 5.

⁷² Memorandum se je pripravljval že od junija 1985, ko je bila na skupščini SANU sprejeta odločitev o pripravi (Olivera Milosavljević, "Zloupotreba avtoritete nauka", v: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata* (Beograd, 1996), str. 342).

⁷³ Aleš Gabrič, "Zaostrenost mednacionalnih odnosov", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana, 2006), str. 1170–1171.

Utrinki s festivala 'Altera Pars' z 28. maja 1991, objavljeni v junijski številki *Katedre* ("Mariborske miniature", *Katedra*, junij 1991, št. 8–9, str. 20)

periodiko *Kmečke in rockodelske novice* – časopis za idejno krepitev in teoretsko utemeljevanje štajerske naprednosti je 31. marca 1984 izdal začel izdajati Mladinski kulturni center oziroma Klub mladih iz Maribora, ki je deloval v okviru mestne konference ZSMS Maribor.⁷⁴ Ob *Katedri* in *Kmečkih in rockodelskih*

⁷⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 2313, A-21-91, Indikativni bilten 1984, Sporen časopis Kluba mladih iz Maribor, 4. 4. 1985, str. 6; ARS, SI AS 1931, t. e. 2313, Indikativni bilten 1984, Izšle so še tri številke 'Kmečkih in rockodelskih novic', 4. 4. 1985, str. 8.

novicah so sicer v publicistiki izhajali še prvi slovenski fanzin⁷⁵ Danila Celana *Pankzija*, ki je začel izhajati leta 1980, pa tudi rokovski fanzin *Lolipop*, ki se je preimenoval v *Benjamin*, nato pa ga je nasledila publikacija *Inkriminalni produkt*, ki jo je izdajalo društvo Inkriminalni kolektiv, ter *Štajerski poročevalec*, ki je pisal o širši štajerski punkovski sceni.⁷⁶

Ena od pomembnih dogodkov alternativne scene Maribora iz osemdesetih let je bila velika prireditev 'Altera pars', ki se je odvijala na Štuku. Dogodek, ki je potekal 28. maja 1991, je organiziralo uredništvo revije *Katedra* v sodelovanju s forumom Front Rock, Radiem Maribor in radiem MARŠ.⁷⁷

Poskus nadzora oblasti nad študentsko revijo *Katedra*

Kot središče študentskega alternativnega delovanja je veljala slovenska metropola Ljubljana, vendar Maribor, kot je razbrati s prejšnjega poglavja, zanjo ni zaostajal. Še danes ima Maribor svoj študentski medijski prostor, kjer nastajajo novi portali in časopisi (npr. študentki časopis *Spekter* (prej *ŠUC*), *Študentski utrip* (do 2004), Radio MARŠ, obujajo pa se tudi stari časopisi in radijski programi.

Središče pozornosti SDV v Mariboru v okviru alternativnih gibanj pa je bil mariborski slovenski študentski časopis *Katedra*. Izhajal je od leta 1961, ko se je prvo uredništvo nahajalo na Gregorčičevi ulici v Mariboru, in vse do 1994 pod okriljem Univerze v Mariboru (oz. sprva Združenja visokošolskih zavodov Maribor). Nastal je kot odgovor ljubljanski *Tribuni* in ker kljub "poplavi časopisov" v šestdesetih, mariborska študentska in dijaška populacija še ni imela svojega glasila. Tako so se na 5. redni seji Odbora Zveze študentov Jugoslavije na mariborskih višjih šolah odločili za izdajo *Katedre*.⁷⁸ Prva številka je izšla 3. marca 1961.

Sprva je izhajala kot štirinajstdnevnik, nato mesečno: izhajala je enkrat ali

⁷⁵ Fanzin je alternativni medij, ki je nastajal zunaj uveljavljenih medijskih institucij in mrež in jih praviloma ne ustvarjajo profesionalni novinarji, ampak angažirani posamezniki ali skupine, družbeni aktivisti ipd. brez namena za zaslužek. Fanzini so načeloma namenjeni določeni tematiki, npr. *Pankzija* avtorja Danila Celana lahko označimo za punk fanzin, namenjen punk subkulturni glasbeni sceni (Petra Kolmančič, *Fanzini. Komunikacijski medij subkultur* (Maribor, 2001), str. 53 (dalje: Kolmančič, *Fanzini*)).

⁷⁶ Kolmančič, *Fanzini*, str. 52–53.

⁷⁷ "Napovedujemo Open Air Maribor 1991", *Katedra*, junij 1991 št. 8/9, str. 23; "Slovenija kot 'vsota provinc'?", *Delo*, 30. maj 1991, št. 124, str. 6. Hkrati so vir zlasti tudi posnetki festivala 'Altera Pars' iz maja 1991, objavljeni na spletni strani *YouTube*, kjer je pod posnetki zabeleženo naslednje: "Altera Pars Festival, 28. maja 1991, nastopila vsa rokerska in alternativna srenja tistega obdobja, na dvorišču Štuk-a, organizacija Katedra in Front rock".

⁷⁸ "Namesto uvoda", *Katedra*, marec 1961, št. 1, str. 1.

Prve številke *Katedre* so se ukvarjale predvsem s težavami študentov in študentsko problematiko. Prav tako se je v sklopu *Katedre* 17. aprila leta 1962 realiziral tudi prvi slovenski festival zabavne glasbe ter četrti tovrstni festival takratne Jugoslavije: festival Vesela jesen (tako se je poimenovala šele leta 1969), ki je sprva predstavljal le mariborske avtorice in avtorje, sčasoma pa privabil priznane domače kulturnike. Leto poprej, se je zgodila že poligonska neuradna in netekmovalna prireditev Vesele jeseni, ki je dala pobudo in temelje za uradni začetek dotičnega glasbenega festivala.⁷⁹ Sprva je bila *Katedra* torej namenjena širjenju informacij, vezanih na študij oz. obštudijsko dejavnost, v osemdesetih pa je alternativna kultura prodrla tudi v *Katedro* in članki so postajali vedno bolj svobodomiselni in kritični. Aprila leta 1987 je *Katedra* dobila posebno, Ščukovo priznanje za razbijanje tabujev (pisali so o homoseksualcih), ki ji ga je podelila komisija v zasedbi Draga Ahačič, Milan Apih, Manca Košir, Marjan Rožanc, Darko Štrajn, Veno Taufer in Vinko Vasle.⁸⁰ Tako so bile številke nemalokrat zaplenjene in prepovedane predvsem zaradi kritike sistema, uredništvo pa se je moralo soočiti s pritiski in pogajanjem s politiko in policijo – da so številke sploh lahko izšle.⁸¹

Višek "zaplenjanja" študentskih kritičnih revij na Slovenskem sta predstavljali leti 1987 in 1988. Tako je prvega julija 1987 Temeljno javno tožilstvo v Mariboru s sklepom začasno prepovedalo 12. številko *Katedre* zaradi "sramotitve" predstavnika organov SFRJ. 12. številka *Katedre* je na sami naslovnici nosila odprto pismo Hamdiji Pozderacu⁸², članu predsedstva SFRJ, ki ga je napisal Vojislav Šešelj. V pismu je Šešelj Pozderaca označil za kradljivca in kriminalca ter ga pozival, naj odstopi s funkcije člana Predsedništva SFRJ. Šlo je namreč za t. i. finančno afero Agrokomerc iz leta 1987. Podjetje Agrokomerc je namreč izdajalo zadolžnice brez kritja. Fikret Abdić, Hamdija Pozderac, Ibrahim Mujić in drugi so bili aretirani in obtoženi protirevolucionarne dejavnosti po 114. členu Kazenskega zakonika SFRJ. Na 11. strani *Katedrine* številke je bil objavljen članek avtorja Dejana Pušenjaka, ki je trdil, da v Mariboru "načrtno proizvajajo razmere in razmerja, v katerih uspeva le neumnost", na 3. strani pa je Samo Resnik objavil članek z naslovom "Konec dober, vse slabo", kjer je zatrjeval, da je "Policija, ki se boji kulturne družbe, ki naj bi jo varovala, in je pripravljena sprejeti

⁷⁹ Dušan Tomažič (ur.), *Festival Vesela jesen: 1962–1997* (Maribor, 1997).

⁸⁰ "Kopija priznanja", *Katedra*, maj 1987, št. 10/11, str. 2.

⁸¹ Tanja Milakovič, "Od uredništva Katedre do Resnikovega okna", *Večer*, 3. 10. 2014, št. 230, str. 25.

⁸² Hamdija Pozderac je bil jugoslovanski politik iz Bosne in Hercegovine. Bil je četrti predsednik Ljudske skupščine SR Bosne in Hercegovine od julija 1971 do maja 1974. Od 15. maja 1986 do 15. septembra 1987 je bil 3. član predsedstva Jugoslavije za SR Bosno in Hercegovino in 1. predsednik predsedstvo Centralnega komiteja Zveze komunistov Bosne in Hercegovine od 23. maja 1982 do 28. maja 1984. Septembra 1987 je bil prisiljen odstopiti od politike ("Pozderac, Hamdija", *Hrvatska enciklopedija*, dostopno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49877>, pridobljeno: 15. 3. 2023).

samo posladkano vodico brez jajc, je policija diktature", podobno je zapisala tudi tedanja novinarka *Dela* in predsednica časopisnega sveta *Katedre*, Dragica Korade, v prispevku "To je bila javno izrečena smrtna obsodba".⁸³ Kot zapisano, je Temeljno javno tožilstvo v Mariboru 1. julija 1987 na pobudo mariborskega javnega tožilca Jožeta Kalingerja izdalo sklep o začasni prepovedi *Katedre* zaradi petih objavljenih člankov, ki bi (po določilih 98. člena zakona o javnem obveščanju SRS) naj zaradi sramotitve organov SFRJ in razširjanja neresničnih novic povzročali hujše vznemirjanje občanov in hudo žalili moralo.⁸⁴ Javno tožilstvo je predlagalo, da se navedena številka *Katedre* trajno prepove. *Katedro* je kot predstavnik UK ZSMS na obravnavi pred Temeljnimi sodiščem v Mariboru zastopal Drago Demšar.⁸⁵

Jože Kalinger, mariborski javni tožilec je tako izdal sklep o začasni prepovedi lista zaradi petih člankov, sodišče pa je na prvi obravnavi menilo, da so sporni štirje zapisi. Katedrarji so posebej opozorili na način, kako je tožilec zaplenil številko, češ, da je bil izveden neprimeren postopek. Do sklepa o začasni prepovedi bi *Katedro* ob zakonitem načinu dela namreč morali pustiti razpečevati, vendar pa so natiskane izvode miličniki zastražili že devet ur in pol prej. Kot je poročal *Večer*, naj bi Jože Kalinger je razložil, da je tiskarjem večer pred izdajo sklepa poslal pisno obvestilo, da bo številko začasno prepovedal. S tiskarno naj bi imel dogovor, da mu po tiskanju ob kateremkoli času dostavijo izvode nekaterih časopisov, za *Katedro* pa naj bi "v zadnjem času tako imel sklepe o prepovedi že večkrat pripravljene na svoji mizici".⁸⁶

Senat mariborskega sodišča je na koncu 12. številko *Katedre* prepovedal, ker naj bi omenjeni pisci v svojih člankih žalili in sramotili člana predsedstva SFRJ Hamdijo Pozderca, mesto Maribor, UNZ, Zvezo komunistov in neresnično in zaničljivo prikazovali družbene razmere v Mariboru.

Kljub trajni prepovedi 12. številke *Katedre* je del pisma Vojislava Šešlja ter del besedila Sama Resnika objavila študentska revija *Mladina* v svoji 26–27. številki istega z dne 31. julija 1987,⁸⁷ ki je bila zaradi ponovne objave besedil ter objavljenega pisma Cirila Žebota in intervjuja z Dragom Demšarjem z naslovom "Katedra za rešetkami" in drugih besedil, ki bi lahko povzročile "hujše vznemirjenje občanov", začasno prepovedana.⁸⁸

⁸³ ARS, SI AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, Mapa 1, Začasna prepoved "Katedre", str. 231–233.

⁸⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, "Informacija", Ljubljana, 2. 7. 1987, str. 1.

⁸⁵ Alenka Košorok Humar, "Pogovor: Mag. Drago Demšar (1942–2017): Nikoli nisem nikogar kazensko preganjal", *Odvetnik*, št. 79 (2017), str. 38–44.

⁸⁶ Bojan Tomažič, "Natiskane izvode bodo uničili", *Večer*, 3. 7. 1987, št. 153, str. 3

⁸⁷ ARS, SI AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, Mapa 1, "Prepoved razširjanja 26–27. številke 'Mladine'", str. 234.

⁸⁸ ARS, SI AS 1931, t. e. 2341, RTZ 857, Mapa 1, Odločba o začasni prepovedi 26. in 27. številke Mladine, str. 235–237; Milan Predan, "Katedre pa ne!", *Dolenjski list*, 30. 7. 1981, št. 30, str. 2.

Na zaplembo številke se je ostro odzvala Univerzitetna konferenca ZSMS Ljubljana. Pismo ljubljanske študentske organizacije o mariborskem sojenju so objavili v oktobrski številki *Katedre*:

Sojenje Katedri je bilo bolj s političnimi kot s pravnimi razlogi utemeljen proces svobodi javnega izražanja v Sloveniji izven Ljubljane (ironično Šešljevo pismo gospodu Hamdiji Pozdercu je bilo junija prebrano na ljubljanskem Radiu Študent, informacije iz članka Dragice Korade, ki bi bojda lahko povzročile hujše nerazpoloženje pri občanih Maribora, poleg tega pa žalijo dobro ime Uprave za notranje zadeve, pa je avtorica povzela po Teleksu) in bojimo se, da pomeni odločitev tov. Marjete Kebrič, magistra Dušana Dougana in tov. Branka Reimana sramoto za slovensko pravosodje.⁸⁹

Na zaplembo 12. številke *Katedre* so odgovorili tudi v samem časopisu v 12. številki v naslednjem letu, ko so med drugim zapisali:

Kako začeti, oziroma, kako končati? Kako začeti tekst za zadnjo številko *Katedre* v tem šolskem letu? Lanska zadnja, to je 12. številka časopisa mariborskih študentov, je pomenila prelomnico v nas, ki smo časopis soustvarjali, kot tudi prelomnico v odnosu sodstva do izražanja mnenj v časopisih. Bila je zaplenjena, nato pa... Jeza mariborskih organov pregona je očitno kulminirala v prvi jesenski (oktobrski) številki, kjer smo bili udeleženci akcije 'vsakemu uredniku, oziroma piscu, svojega tožnika'.⁹⁰

Naslednja obtožba je sledila v oktobru istega leta, ko je Temeljno javno tožilstvo v Mariboru obsodila Petra Tomaža Dobrilo, člana uredništva *Katedre*. Dobrila je v oktobrski 1. številki *Katedre* (letnik 28) v svojem članku z naslovom "Dan potem..." zapisal kritiški pogled na zaplembo 12. številke *Katedre*, tedanje politično vodstvo in na JLA in ga je podpisal s psevdonimom "PEC" (*slika 5*).

Obtožen je bil, da je sramotil Tita, nekdanjega predsednika predsedstva SFRJ torej nekdanjega predstavnika najvišjega organa SFRJ, ko je o njem v 7. odstavku o njem napisal, da "največje koncentracijsko taborišče (op. Goli otok" samoupravnega socializma leži neposredno na duši človeka, ki se je zavzemal za človeške pravice in mir, dom pa zanemarjal ob vsem tem pa mora njegov lik ostati neokrnjen". Hkrati je bil Dobrila obtožen še zaradi sramotitve oborožene sile SFRJ, saj je kritiziral JLA in jo označil za "kaos organizacijo". Obe obtožbi sta

⁸⁹ "Izjava ljubljanske študentske organizacije o mariborskem sojenju", *Katedra*, oktober 1987, št. 1, str. 2.

⁹⁰ "Epitaf", *Katedra*, junij 1988, št. 12, str. 6.

DAN POTE...

Vsem prav lep pozdrav na začetku nove sezone, po tej veliki pauzi, ko smo izgubili velike deli antologijskega razpisa, zaradi predpovestne številke Šestdeseto pismo o Hamaju Pooderici. Ta zaplemba in avgustovski in septembrski dogodki so skupaj jasno razkili neko funkcionerija naše-

ga režima, ki na žalost s svojimi zakoni štóhi kriminalce, kar pa ni popolnoma nič čudnega, saj so ti ljudje nekje pred časom le zakoni tudi rojavali sebe v prid.

Če poleg tega paralelo med odstopi in mariborskim pretekašmi dogodki je zramota še večja. Lenti se nekateri iz šepahajo okrog, drugače pa so kazni bile dolge nekaj mesecev. Sploh težje je to primerjal s verbalnim deliktom, kjer je nekaj let kratka doba.

Za naše (bivše?) politike pa sistem predvideva najhujo od vseh kazni: izgubljen iz ZKD! To domnevo taršačno potrjuje kopica člankov, ki se za nekaj tednov vrstijo v rednem časopisu. Vendar še to je v primeru, da živa ni zaklešana, oziroma prevlečena. Pravniki imajo pri vsaj stvari čedno marionetno vlogico in niso krivi, saj delajo po zakonih, pa tudi prihodnjih dogajani ne morajo prevladati. V Rusiji, s katero nas na zapadu mečejo v podoben kot, je Gorbaciov zelo v redu rešil te probleme s streljanjem knivcev

za gospodarski kriminal. Pri nas bi lahko še dodali nekaj mučenja, da bi zvedeli za ostalo mafijo, ker ta očitno **uradno** ni poznana (forumi pa pristajajo le na to), čeprav o njej čvka že vsak vrabec. Vendar vesti dnevku, ki je nima, ne moreš dati, saj so že vsi skupaj pristali in pronašeni enakega obdobja. Sedaj popolnoma brez slabe vesti razpravljajo o ne vem za kakšen letolajnem poveljanju državnega proračuna, medtem ko dlanici veči nimajo za življenjski minimum. Tudi potrebno se je okrepiti, potrebno je pojačati sLA, še sploh po zadnjih par računskih dogodkih, ki so dejansko izrazili in polnili v javnosti vsa nepravilnosti in kaos. Ki vlada v »najorganiziranejši« tvorbi pri nas, zadani s manipulacijo. Kdor je bil v vojski, tenju je vse, o čemer govornim, še preveč jasno. Vsem ostalim pa upam, da niso ušli prešabni komentari o nezgubljem ugledu naše armade, ki so jih v agoriji izjavljali predstavniki le-te za dnevno časopisje in sploh niso imeli nobene zveze z

dejanskimi dogodki. Pet ljudi je mrtvih, resnica pa je šta za vedno ni v grob, sedaj pa nastopajo krojači, ki krojijo, šivajo in jo prodajajo javnosti. Se lahko ob tem spominam na preletanje Bojana Pluša? Z vojsko ni šale, ker skleno, njena najmočnejša krava močnica, mora ostati nedotaknjena. V nasprotnem primeru lahko pride do nepotrebnih in neugodnih pogovornih, ki se preveč razlikujejo od vojaške retorike in vedno uporabljenih paroli, zato lahko za nekatera pomenijo krhanje ugleda naše Armade.

Tudi zadnja razčlebovanja v partijskem vodstvu Srbije in neznani, že historični spori okrog nacionalizma in menacionalizma pripravajo k trenutni (sic!) sliki SFRJ, ki nam kaže izredno stanje. Da, v Jugoslaviji vlada izredno stanje, ki čemur daje ljudsko vojna odnosa vlada z nesmetnimi izrednimi ukrepi, za nameček pa se s spremembami ustave (ki tako ali tako od vseh teh ukrepah in spremembah nima skoraj nobene vloge več), svoje priznanje

La Slovenija ostala mirna kot nebeška država brez odstopov in pritožb kima vstani, kar se na državnem vrhu spominjo. Spominjo se samo afere okoli štatete (ZMS, hvala!) in sedanjih silnastih akci pri novih ustavi, mar ni že mnogo več kot očitno, da zaradi obratne ruševine naše skupnosti potrebujemo neposredne volitve, zaradi časa, ki vlada v vojski, ko materam pošiljajo domov le žare in oporečnikov vesti (zdi se mi, da jih je kar nekaj tudi iz naše republike, dragi **predstavnik ljudstva**) najbolj nujno potrebujemo civilno sodelanje, zaradi izrednega stanja v naših področjih legalizacijo stavk... Mar boste vse pobli? (kaj pa so olimpiada v Beogradu?)

Velik je dolg, ki ga nam je zapustil dragi tovariš Tito. Ni mišliti tu le na finančni, ampak predvsem na moralno-politične stvari. Zunanji sovražniki so ligo predvideli, da bo po Titovi smrti Jugoslavija trda preda. Po sedmih letih od njegove smrti smo ukrali naj-

večje koncentracije laboriške samoupravnega socializma, ki le-ni neposredno na duši človeka, ki se je zaznamel za človeške pravice in mir, dom pa zamenjal, država ekonomsko in politično ter nacionalno razpada, obnemem pa mora njegov lik ostati neekman.

Prav smešno je, kako so se ušli-ljali vsi lepici ekletni o meščanski desnici, anarho liberalizmu... Srečni smo, da lahko še naprej pljuemo, čopraj letje, ki imajo težo le na enem boku opravlja to zelo slabo. Upamo pa lahko, da če ne bo prišlo do razporeditve težje po celi palubi, bodo vsi tisti, ki so najbolj na skrajnem robu, prvi utonili. Žalostno je le, da bodo v svoj paniki še marališki potepelniki s sabo ali celo pred sabo vrgli v Jadransko morje in pančni žaji, da se bo lahko lažja zmanjala (kot se že dogaja z vsami temi ostajajočimi žrtvenimi kosti). Gre pa čisto za nekaj drugega: tovarilji, gre za pravilno razporeditev!

RSK

Prispevek Petra Tomaža Dobrile v 1. številki (letnik 28) *Katedre*, oktobra 1987, zaradi katerega je bil ovaden s strani namestnika mariborskega javnega tožilca (Pec, "Dan potem...", *Katedra*, oktober 1987, št. 1, str. 3)

bili na podlagi 157. člena KZ SFRJ (žaljenje SFRJ).⁹¹ Takratni namestnik javnega tožilstva, Peter Čibej, je predlagal, da Temeljno sodišče v Mariboru pregleda 1. št. *Katedre*, ki jo lahko uporabi v dokazne namene in spozna storilca, Petra Dobrilo, za krivega kaznivega dejanja po obtožbi in ga obsodi.⁹²

Sledile so že obtožbe zoper prej omenjena avtorja Dragici Korade ter Samu Resniku, ki so se nanašale na pisanje v zaplenjeni 12. številki *Katedre*, saj naj bi po Zakonu o javnem obveščanju v 2. točki 98 člena kot osnovo za prepovedni razlog pri prepovedi razširjanja 12. številke javni tožilec bil dolžan sprožiti tudi javni postopek zoper avtorja. Hkrati je bil Resnik obtožen še kaznivega dejanja obrekovanja. 27. oktobra so izdali še obtožbo proti tedanjem odgovornem uredniku *Katedre*, Igorju Mekini zaradi kaznivega dejanja žalitve obdolžitve v oktobrski številki *Katedre*. Slednji je bil obtožen, ker je v omenjeni številki objavil Izjavo ljubljanske študentske organizacije o mariborskem sojenju, kjer so bili, kot je razvidno s transkripcije besedila, omenjeni oz. glede na javnega tožilca "negativno vrednostno obsojeni in žaljivo obdolženi" sodniki Marjeta Kebrič Dušan Dougan in Branko Reisman. Prav tako je bil ovaden za žaljivost do sodnikov in javnega tožilstva v njegovem prispevku z naslovom "Spoštovani javni tožilec, cenjeni gospodje sodniki...". Vsi trije so bili obtoženi zaradi dejanja razžalitve in žaljive obdolžitve po 114. členu KZ SRS.⁹³

⁹¹ ARS, SI AS 1931, t. e. 2341, RTZ 857, "Deviacija", Mapa 1, "Obtožni predlog zoper Dobrila Petra zaradi članka v štud. časopisu "Katedra", Maribor, 19. 10. 1987, str. 242–243; Informacija o obtožnih predlogih zaradi članka v "Katedre", Maribor, 21. 10. 1987, str. 249–253.

⁹² ARS, SI AS 1931, Deviacija, "Obtožni predlog zoper Dobrila Petra zaradi članka štud. študentskem časopisu "Katedra", Ljubljana, 19. 10. 1987, str. 1–2.

⁹³ SI AS 1931, t. e. 2341, RTZ 587, "Deviacija", Informacija o obtožnih predlogih zaradi člankov v "Katedri", Ljubljana, 27. 10. 1987, str. 244–245; Obtožni predlog zoper Dragico Korade zaradi članka v 12. štev. "Katedre, Maribor, 21. 10. 1987, str. 246–248; Obtožni predlog zoper Mekina Igorja zaradi članka v 1. štev. "Katedre", Maribor, 21. 10. 1987, str. 249–253.

Katedra po interdikciji 12. številke, ki jo je 30. junija 1987 natisnil časopis *Večer*, cenzurirana tudi v Beogradu primarno zaradi svoje kritike tedanjega srbskega predsednika Slobodana Miloševića. Državne institucije so v tem obdobju sistematično obstruirale poskuse *Katedre* za organizacijo javnih tribun o mnogih akutnih problematikah. Člani uredniškega kolegija in predsednica časopisnega sveta, Dragica Korade, so bili konfrontirani s serijo kazenskih obtožb, obremenjujočih jih z domnevno diskreditacijo državnih organov, "oboroženih sil SFRJ", in vključno s figuro "tovariša Tita".⁹⁴

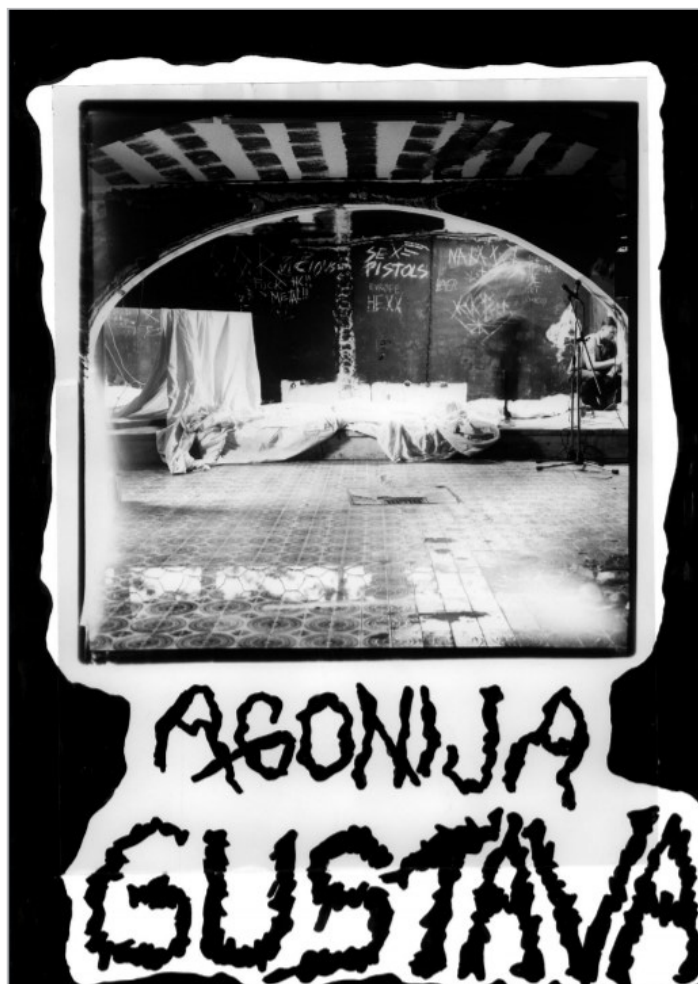
Kot posledica, so v naslednjih letih na sodiščih zagovarjali svojo nedolžnost, do trenutka politične spremembe v letu 1990, ko so prej kriminalizirane zahteve *Katedre* prešle v sfero univerzalno sprejetih družbenih resnic.

Uredniški odbor *Katedre* je bil hkrati prvi po odstavitvi Milovana Djilasa v petdesetih letih 20. stoletja organiziral objavo intervjuja z omenjenim prominentnim jugoslovanskim disidentom in z organizacijo velike javne tribune v mariborskem ŠTUK-u prekinil Djilasovo več kot tri desetletja trajajoče obdobje tišine. Registracija tega dogodka je bila istega dne globalno diseminirana kot medijska senzacija. *Katedra* je javni prostor obogatila tudi s kritičnimi ekspoziti ob omenjenih Dragici Korade in Samu Resniku še članki Darinka Koresa – Jacksa, Silva Zapečnika, Mirana Lesjaka, Dejana Pušenjaka, Vuka Čosiča, Milovana Brkiča, Petra Tomaža Dobrile, kot tudi s teksti in analizami Andreja Fištravca, Mladena Dolarja, Tomaža Mastnaka, Vladimirja Seksa, karikaturami Aleksandra Baljka, prispevki Vuka Čosiča in "Beograjsko prilogo", pod vodstvom Svetlane Vasovič. Kot zapiše tedanji urednik *Katedre* Igor Mekina pa je kljub temu potrebno poudariti, da je kljub neposrednim sodnim pritiskom in občasnim finančnim pritiskom na *Katedro* "tedanja enostrankarska oblast vendarle omogočala financiranje *Katedre* in drugih kritičnih medijev".⁹⁵

Uredniški odbor *Katedre* je bil hkrati prvi po odstavitvi Milovana Djilasa v petdesetih letih 20. stoletja organiziral objavo intervjuja z omenjenim prominentnim jugoslovanskim disidentom in z organizacijo velike javne tribune v mariborskem ŠTUK-u prekinil Djilasovo več kot tri desetletja trajajoče obdobje tišine. Registracija tega dogodka je bila istega dne globalno diseminirana kot medijska senzacija. *Katedra* je javni prostor obogatila tudi s kritičnimi ekspoziti ob omenjenih Dragici Korade in Samu Resniku še članki Darinka Koresa – Jacksa, Silva Zapečnika, Mirana Lesjaka, Dejana Pušenjaka, Vuka Čosiča, Milovana Brkiča, Petra Tomaža Dobrile, kot tudi s teksti in analizami Andreja Fištravca, Mladena Dolarja, Tomaža Mastnaka, Vladimirja Seksa, karikaturami Aleksandra Baljka, prispevki Vuka Čosiča in "Beograjsko prilogo", pod vod-

⁹⁴ Igor Mekina, "Natisnane izvode bodo uničili", *Katedra*, junij/julij 2011, št. 6/7, str. 25.

⁹⁵ Prav tam.

Naslovnica *Pankzije* iz leta 1988 o klubu "Gustav" na Razlagovi v Mariboru (*Pankzija*, oktober 1988)

stvom Svetlane Vasovič. Kot zapiše tedanji urednik *Katedre* Igor Mekina pa je kljub temu potrebno poudariti, da je kljub neposrednim sodnim pritiskom in občasnim finančnim pritiskom na *Katedro* "tedanja enostrankarska oblast vendarle omogočala financiranje *Katedre* in drugih kritičnih medijev".⁹⁶

Z javno kritiko represije v nekdanjem političnem sistemu in nesmiselnim obtožbam proti piscem in urednikom lahko sklenemo, da je mariborski kritiški časopis *Katedra* nedvomno pripadal enemu od znanilcev demokratizacije slovenskega prostora v osemdesetih in pomembno pripomogel k pospešitvi

⁹⁶ Prav tam.

procesa slovenske pomladi, s tem ko je odkrito opozarjal na napake v sistemu, politične afere, neuspešno reševanje politične, nacionalne in gospodarske krize in sodne krivice, ki so bile izvršene po zakonih, pisanih za namene ohranjanja tedanjega političnega sistema in ne za namene varovanja vseh državljanov – zatiranje svobode govora in obdolževanje argumentirane kritike je jasen dokaz za to.

Kot je zapisal Mekina:

Podobne kritike o dogajanju v Mariboru so seveda prisotne tudi danes, toda z eno pomembno razliko – prav zaradi Katedre, ki je širila prostor medijske svobode, je danes v Sloveniji o najrazličnejših dogodkih in tudi o nepravilnostih mogoče razpravljati bistveno bolj svobodno kot nekoč.⁹⁷

Sklepne misli

Svetovna alternativna kulturna gibanja z osrednjimi predstavniki so v osemdesetih letih sestavljala kritični val, ki je povzročil, da je Slovenija v liberalizaciji, demokratizaciji in strpnosti prehitela preostali del države. Brez dvoma je prav nova alternativa s spodbujanjem kritičnega mišljenja in z opozarjanjem na napake tedanjega sistema ter predvsem z iskanjem rešitev za obstoječo krizo pripomogla pri pospeševanju procesa slovenske pomladi in k njenemu cilju, slovenski osamosvojitvi.

SDV, slovenska tajna politična policija, je v novih gibanjih, kot je razvidno iz predstavljenega poročila, videla predvsem razlog za morebitno skrb, saj so gibanja zahtevala spremembo tedanjega obstoječega sistema, SDV pa je predvidevala, da so spodbujana tudi "od zunaj" in pod nadzorom tujih obveščevalnih služb. Tako si je SDV zadala nalogo skrbno spremljati nadaljnje dogajanje alternativnih gibanj.

Slednja so se razširila po vsej Sloveniji in čeprav je njihov epicenter predstavljala Ljubljana, drugo največje slovensko mesto Maribor ni zaostajalo zanjo. Značilnost kulture v Mariboru v osemdesetih letih je bila njen dvojni značaj: po eni strani je šlo za obdobje bogatega umetniškega ustvarjanja in eksperimentiranja, po drugi strani pa so te kulturne prakse potekale v kontekstu družbene in politične represije, ki jo je izvajala tedanja jugoslovanska država. Ta dvojnost se je odražala v načinu, kako so umetniki in intelektualci iz Maribora komunicirali s svojim občinstvom in kako so se odzivali na omejitve in nadzor, ki so bili postavljeni nad njihovim delovanjem.

---

⁹⁷ Prav tam, str. 24.

V osrednjem štajerskem mestu so bili zastopani vsi segmenti neinstitucionalnih oz. alternativnih gibanj, od klasičnih umetniških zvrsti, prek instalacij in *happeningov* do glasbenih dogodkov, hkrati pa se je konstituirala tudi publicistična dejavnost. V okviru slednje je s strani SDV največ pozornosti prejela študentska kritična revija *Katedra*, ki je objavljala prispevke, ki so med drugim kritizirali tedanji politični sistem, v okviru tega pa zlasti Jugoslovansko ljudsko armado in njene odločitve, izražala svoje mnenje glede različnih političnih dogodkov ter tedaj vse pogostejših afer in si s tem prislužila tudi prepoved izdajanja določenih števil. Posebej odmevna je bila tožba *Katedre* zaradi objave pisma Vojislava Šešlja Hamdiji Pozderacu, ki je opozarjalo na finančne nepravilnosti v državi. Obsodbe in prepovedi študentskega tiska, ki je zgolj opozarjal na nepravilnosti in nemalokrat ponujal tudi rešitve za obstoječe težave, nam kažejo, da je še konec osemdesetih let svoboda govora bila nedvomno omejena in pod strogim nadzorom pod krinko "varovanja javnega miru".

Leta 2006 je *Katedra* po dvanajstih letih ponovno pričela ponovno izhajati na pobudo Društva študentov in podiplomcev Slovenije. Ideja o njeni obuditvi je prišla s strani Damirja Mlakarja, novega urednika, zaradi pomanjkanja kritičnega časopisa v Mariboru in nasploh v Sloveniji. Nove izdaje so ohranile kritičnost ter analitično obravnavanje vsebine, ki zahteva razmišljujočega bralca, kar so ohranjali do prenehanja izdajanja revije leta 2011.

Skupaj z vami želimo ustvariti časnik, ki bo spodbujal pluralnost medijskega prostora z vsebinami, ki bodo zanimive tako akademski kot laični javnosti. Verjetno ne bi imelo smisla vleči vzporednice s prejšnjo *Katedro*, kajti časi in problemi so bili takrat drugačne narave. Rdeča nit, ki nas bo vezala z nekdanjo *Katedro*, bo kritičnost.⁹⁸

⁹⁸ Damir Mlakar, "Nam bo uspelo?", *Katedra*, januar 2006, št. 1. str. 3.

Ana Šela

**CULTURE IN MARIBOR IN THE 1980S: ALTERNATIVE
AND THE STATE SECURITY SERVICE (SDV)**

SUMMARY

The article presents and analyses alternative cultural movements, focusing on the 1980s in Maribor. Based on existing scientific literature and archival material, it also demonstrates a case study of monitoring the Maribor youth newspaper *Katedra*. This phenomenon of alternative cultural movements is situated within the broader context of the disintegration of Yugoslavia, providing a unique lens through which the Slovenian experience can be understood.

At the heart of these movements lay a profound critique of the existing political system. This critique was not merely oppositional in nature but was underpinned by a robust advocacy for media freedom, political reforms, and a reformation of the judicial system to ensure fairness and the protection of civil liberties. The movements' endeavours were characterized by a persistent struggle against the suppression of free speech and a system that seemed more intent on preserving its hegemonic power than safeguarding the rights and freedoms of its citizens.

A critical aspect of this period was the role of the Slovenian secret political police, State Security Service (SDV). The SDV perceived these burgeoning movements not merely as cultural phenomena but as potential threats to the political status quo. These movements, with their demands for systemic change, were viewed through a lens of political aggression, representing a shift from a subcultural to an anti-cultural stance in the eyes of the authorities. This perception was pivotal in shaping the state's response to the movements, often leading to a repressive approach aimed at curtailing their influence.

The article also delves into specific events and publications that epitomize the era's tumultuous nature. Additionally, the emergence of student and youth alternative periodicals like *Katedra*, *Mladina* and *Tribuna* is highlighted. These publications not only served as platforms for expressing dissenting views but also played a crucial role in mobilizing public opinion and fostering a culture of critical discourse. The legal challenges faced by these publications, particularly *Katedra*, are examined in detail. The article outlines how these challenges were emblematic of the broader struggle for freedom of expression. The state's attempts to suppress these voices, often under the guise of maintaining public order, are indicative of the broader tensions between the state and emergent civil society movements.

By the late 1980s, the influence of these new social movements began to wane, with a discernible shift from cultural to political spheres. This transition was part of a broader critique of the political system and society, which had evolved into an organized movement. This development was of central importance in the process of the Slovenian Spring, a period that was instrumental in laying the groundwork for the establishment of an independent Slovenia.

In conclusion, the article presents an analysis of the alternative cultural movements in Slovenia during the 1980s through the lenses of Slovenian State Security Service. It underscores their struggle against the political system and their significant contribution to the country's path towards independence and democratic reform. The movements' advocacy for media freedom, political reforms, and judicial fairness, coupled with their resistance to the suppression of free speech, played a crucial role in shaping the socio-political landscape of Slovenia. This period marks a critical juncture in Slovenian history, where cultural movements transcended their traditional boundaries and became key players in the nation's journey towards democracy and self-determination.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS).

Dolenjski list – Novo mesto, letnik 1981.

Delo – Ljubljana, letniki 1986–2013.

Katedra – Maribor, letniki 1961–1994, 2006–2011.

Mladina – Ljubljana, letniki 1983–2017.

Večer – Maribor, letniki 1987–2014.

Repe, Božo, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (1. del: opozicija in oblast)* (Ljubljana, 2002).

.....

Bajc, Gorazd, Osojnik, Janez in Friš, Darko, "Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 217–256.

Čopič, Vesna in Tomc, Gregor (ur.), *Kulturna politika v Sloveniji: simpozij* (Ljubljana, 1998).

Friš, Darko, Jenuš, Gregor in Šela, Ana, "Slovenska politična emigracija skozi oči Službe državne varnosti v šestdesetih letih", *Acta Histriae* 29, št. 4 (2021), str. 1073–1114.

Gabrič, Aleš, "Na zahodu vzhodnega sveta", v: Fischer, Jasna et al. (ur.), *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana, 2006), str. 1158–1165

Gabrič, Aleš, "Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987", *Zgodovinski časopis* 56, št. 1–2 (2002), str. 199–221

Gabrič, Aleš, "Slovenska matica in osamosvajanje Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 405–430.

Gabrič, Aleš, "Zaostrenost mednacionalnih odnosov", v: Fischer, Jasna et al. (ur.), *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (Ljubljana, 2006), str. 1165–1174

Griesser Pečar, Tamara, "Nadškof Alojzij Šuštar in Katoliška cerkev v Sloveniji v osemdesetih letih in v procesu osamosvajanja", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 371–404.

Horvat, Marko, "Prepovedi in zaplembe tiskane besede v Sloveniji 1945–1990", v: Jančar, Drago (ur.), *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji*

- 1945–1990 (Ljubljana, 1998), str. 126–139.
- Jauk, Vesna**, *MKC – Mladinski kulturni center Maribor* (Ljubljana, 1999).
- Jeffs, Nikolai**, "FV in 'tretja scena' 1980–1990", v: Škrjanec, Breda (ur.), *FV: alternativa osemdesetih = alternative scene of the eighties* (Ljubljana, 2008), str. 101–145.
- Kerec, Darja**, "Slovenska družba v vrtincu kulturnih sprememb, novih trendov in tehnologij v 80. in 90. letih", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 583–610.
- Kladnik, Tomaž**, "Maribor in nastanek oboroženih sil samostojne in demokratične Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 503–546.
- Kolmančič, Petra**, *Fanzini: komunikacijski mediji subkultur* (Maribor, 2001).
- Kordiš, Meta**, "Fragmenti vizualnih alternativnih praks osemdesetih let v Mariboru", *Dialogi* 49, št. 10/13 (2013), str. 89–110.
- Kordiš, Meta**, "Konstruiranje dediščine alternativnih praks 80-ih v Mariboru v senci vstaj pozimi 2012/2013", *Argo* 57, št. 2 (2014), str. 18–35.
- Kos Grabar ml., Jože**, "Alternativna scena v Mariboru in okolici v 80. letih 20. stoletja", *Dialogi* 10, št. 13 (2013), str. 55–68.
- Košorok Humar, Alenka**, "Pogovor: Mag. Drago Demšar (1942–2017): Nikoli nisem nikogar kazensko preganjal", *Odvetnik*, št. 79 (2017), str. 38–44.
- Krečič, Jela**, *Plakatna afera 1987* (Ljubljana, 2009).
- Lazarevic, Žarko in Rendla, Marta**, "Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 343–370.
- McGuigan, Jim**, *Neoliberalna kultura* (Maribor, 2015).
- Milosavljevič, Olivera**, "Zloupotreba avtoritete nauka", v: Popov, Nebojša (ur.), *Srpska strana rata* (Beograd, 1996), str. 340–358.
- Muršič, Rajko**, *Center za dehumanizacijo: Etnološki oris rock skupine* (Pesnica, 1995).
- Muršič, Rajko**, *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu* (Ceršak, 2000).
- Ravnjak, Vili**, "Dramski studio in alternativna gledališka gibanja v osemdesetih letih 20. stoletja v Mariboru", *Dialogi* 49, št. 10/13 (2013), str. 37–43.
- Rendla, Marta**, "Alternativna kulturna gibanja in 'konglomerat FV' v osemdesetih letih v Sloveniji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 2 (2018), str. 139–159.
- Repe, Božo** "Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 305–342.
- Repe, Božo in Kerec, Darja**, *Slovenija, moja dežela* (Ljubljana, 2017).
- Repe, Božo**, *Jutri je nov dan* (Ljubljana, 2002).
- Samec, Urška**, *Mladinski kulturni center Maribor: kronološki pregled dogodkov od leta 1966 do leta 1993*. Diplomaska naloga (Maribor, 2002).
- Šela, Ana in Friš, Darko**, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales* 27, št. 4 (2017), str. 807–836.
- Šela, Ana in Hazemali, David**, "Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti", *Studia Historica*

Slovenica 20, št. 3 (2020), str. 879–920.

Šela, Ana in Matjašič Friš, Mateja, "Nadzor Službe državne varnosti nad revijo Zaliv", *Annales* 29, št. 4 (2019), str. 675–688.

Šela, Ana, "Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s under the Screening of the State Security Service", *Annales* 31, št. 4 (2021), str. 601–616.

Šela, Ana, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz (1980–1989)* (Maribor, 2022).

Tomažič, Dušan (ur.), *Festival Vesela jesen: 1962–1997* (Maribor, 1997).

Toš, Niko, "Vrednote v prehodu – dvanajstič: petdeset let projekta Slovensko javno mnenje", v: Toš, Niko (ur.), *Vrednote v prehodu XII. Slovenija v mednarodnih in medčasnih primerjavah ISSP 1994–2018, ESS 2002–2016, EVS/WVS 1992–2017, SJM 2018* (Ljubljana, 2018), str. 11–21.

Toš, Niko, *Dozorevanje slovenske samozavesti*, zbirka Dokumenti SJM (Ljubljana, 1995).

Vurnik, Blaž, *Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)* (Ljubljana, 2005).

Zajc, Marko, "Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020), str. 921–956.

ZPM Maribor, Kajba Gorjup, Nataša in Kaurin, Kornelija, "Dom ustvarjalnosti mladih – središče ustvarjalnih idej in dejavnosti za otroke in mladino", v: Sturc, Majda (ur.), *60 let za dobro otrok (1953–2013)* (Ljubljana, 2013), str. 290–293.

DOI 10.32874/SHS.2023-22

Mladi NEET v Sloveniji: analiza učinkov izbranih intervencijskih odgovorov projekta "PreseNEETi se" na potrebe in značilnosti mladih NEET v severovzhodni Sloveniji

Andrej Naterer

Dr., izredni profesor
e-pošta: andrej.naterer@um.si

David Hazemali

Dr.
e-pošta: david.hazemali@um.si

Mateja Matjašič Friš

Dr. znanstvena sodelavka
e-pošta: mateja.matjasic-fris@um.si

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija

Izvleček:

Prispevek se osredotoča na analizo učinkov intervencijskega projekta "PreseNEETi se" na potrebe in značilnosti mladih NEET (*Not in Education, Employment, or Training*) v Sloveniji. Semi-eksperimentalni projektni pristop je vključeval: 1. pred-test, ki je omogočil detekcijo potreb, značilnosti in želja te populacije, 2. oblikovanje in izvedbo serije intervencijskih aktivnosti, namenjenih ciljnemu naslavljanju potreb populacije, in 3. post-test, katerega namen je bil ocena učinka izvedenih intervencijskih aktivnosti. V končni vzorec je bilo vključenih 33 mladih. Pozitiven učinek projekta je podkrepjen tako s kvalitativnimi rezultati, ki kažejo na prednosti holistične obravnave mladih NEET, kot tudi kvantitativnimi rezultati, ki kažejo na ugodnejše samo-ocene prihodnosti, ki jih je mogoče v veliki meri pripisati intervencijskim vsebinam projekta.

Ključne besede:

mladi NEET (*Not in Education, Employment, or Training*), intervencija za mlade, značilnosti in potrebe mladih, pred-test in post-test, projekt "PreseNeeti se"

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 3, str. 805–840, 20 cit., 11 grafikonov
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

1. Uvod¹

Koncept NEET (angl. *Not in Education, Employment, or Training*) se je razvil v Združenem kraljestvu konec devetdesetih let prejšnjega stoletja in se od takrat uporablja v številnih državah, vključno z Japonsko, Južno Korejo, s Kitajsko, Tajvanom, Srbijo, Kanado in z Združenimi državami Amerike.² Omenjeni konceptualni pristop se nanaša na mlade, ki niso vključeni v izobraževanje, niso zaposleni in se poklicno ne usposablajo. Kategorija NEET vključuje brezposelne mlade, ki zaposlitev iščejo, in posameznike zunaj delovne sile, ki zaposlitve ne iščejo, saj zanje obstaja možnost za reintegracijo v izobraževanje, prekvalifikacijo oziroma druge oblike razvoja spretnosti za socialno aktivacijo. Ta populacija je glede na spol in starost izjemno heterogena in med družbami variira. V Združenem kraljestvu na primer klasifikacija zajema osebe, stare od 16 do 24 let (nekateri 16- in 17-letniki so še vedno šoloobvezni), pri čemer je v središču pozornosti podskupina NEET, ki vključuje mladostnike, stare od 16 do 18 let. Na drugi strani pa na Japonskem klasifikacija zajema osebe, stare od 15 do 34 let. Tukaj gre za mlade, ki niso zaposleni, ne opravljajo gospodinjstkih del, se ne šolajo ali usposablajo za delo in ne iščejo zaposlitve. Na splošno se mladina NEET sooča s težavami, ki so za ta status relativno univerzalne, ne glede na nacionalnost, etnično ozadje in spol mladih, ki se v tem položaju znajdejo. Med te težave sodijo:

1. omejen dostop do izobraževanja, največkrat zaradi v osipništva in slabega učnega uspeha,
2. omejen dostop do trga dela, običajno zaradi neustreznih kvalifikacijskih predispozicij in spretnosti,
3. ekonomske težave, vezane na neurejen socialni status, ki se kažejo v občutkih osebne deprivacije,
4. socialna izolacija, ki je rezultat slabe vključenosti v socialne cirkulacije vezane na šolo, delo in druge oblike socialnih interakcij, in se kaže v obliki občutkov socialne izključenosti in marginalizacije ter nezmožnosti vzpostavljanja trajnih socialnih vezi;

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta št. ATP 190: *PreseNEETi se – Opolnomočenje in vključitev oseb NEET na trg dela in razvoj celostnega programa podpornih storitev za osebe NEET, vključno s pripravo sistemskih rešitev / Empowerment and integration of NEETs into the labour market and development of a comprehensive program of support services for NEETs, including the solutions on systemic level*, ki ga financirata Norveški finančni mehanizem 2014–2021 in slovenska udeležba MKRR, ter raziskovalnih programov št. P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, in št. P6-0372: *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Andy Furlong, "The zone of precarity and discourses of vulnerability: NEET in the UK", *The Journal of Social Sciences and Humanities (Jimbun Gakubo)*, št. 381 (2007), str. 101–121.

5. težave z mentalnim zdravjem, ki se kažejo v različnih oblikah socialnih anksioznosti in depresivnosti, ter
6. slabše fizično zdravje, ki je posledica nezdravega življenjskega sloga in ga velikokrat spremljajo različne oblike zlorabe substanc.³

Evropska unija (EU) je populacijo NEET konceptualizirala tako, da vključuje mlade, ki so stari med 15 in 29 let in niso vključeni v izobraževanje, trg dela in oblike treninga, ki bi jim podeljevale status šolajočega oziroma zaposlenega. Po podatkih Eurostata je bilo leta 2022 11,7 % vseh mladih v vseh evropskih državah takšnih, da bi jih lahko umestili v to kategorijo.⁴ V kontekstu EU ima najnižjo stopnjo mladih v tej kategoriji Nizozemska (4,2 %), najvišjo pa Romunija (19,8 %). Podatki kažejo tudi, da je v tej populaciji nekoliko več deklet kot fantov, državi z največjim razkorakom med obema skupinama pa sta Romunija in Češka. Ta populacija je v EU največkrat razumljena kot rezultat velike recesije 2008–2013 in danes predstavlja eno najbolj ranljivih skupin. V EU-27 je delež NEET dosegel vrhunec 2013 (16,1 %), v naslednjih letih pa se je trend nekoliko izboljšal, predvsem zaradi ukrepov politike, kot je na primer Jamstvo za mlade.⁵ Do leta 2019 je delež tako padel na 12,6 %, kar je najnižja točka v zadnjih 10 letih. So pa leta 2020 pandemija COVID-19 in z njo povezane gospodarske težave prispevale k porastu stopnje NEET na 13,7 %. Med glavnimi težavami teh mladih v post-pandemičnem času na ravni EU so posebej pereče naslednje:

- mlade ženske so izpostavljene nekoliko bolj kot mladi moški;
- mladi so generalno izpostavljeni ekonomskim težavam, ne glede na državo članico;
- mladi so izpostavljeni zaskrbljujočim ravnem slabega duševnega zdravja, zlasti ko gre za občutke osamljenosti in depresije, kjer mladi v primerjavi s starejšo populacijo bolj trpijo zaradi omejenih socialnih interakcij, kar je pandemija še okrepila;

³ Prim: Lauren Mawn et al., "Are we failing young people not in employment, education or training (NEETs)? A systematic review and meta-analysis of re-engagement interventions", *Systematic reviews* 6 (2017), str. 1–17; John McCombie in Maureen Pike, "The Problem of Young People Not in Employment, Education or Training: Is There a 'Neet'Solution?", v: *Microeconomics, Macroeconomics and Economic Policy: Essays in Honour of Malcolm Sawyer* (London, 2011), str. 54–71; Ron Thompson, "Individualisation and social exclusion: The case of young people not in education, employment or training", *Oxford Review of Education* 37, št. 6 (2011), str. 785–802.

⁴ Eurostat Statistics Explained, "Statistics on young people neither in employment nor in education or training", *Europa.eu*, dostopno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Statistics_on_young_people_neither_in_employment_nor_in_education_or_training, pridobljeno: 15. 6. 2023.

⁵ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EUROFOND), "NEETs", *Eurofond.europa.eu*, dostopno na: <https://www.eurofound.europa.eu/en/topic/neets>, pridobljeno: 15. 6. 2023 (dalje: EUROFOND, "NEETs").

- mladi se soočajo z večjo izgubo zaposlitve in negotovostjo glede svoje poklicne in finančne prihodnosti in je pandemija preko omejenih oblik izobraževanja pomembno vplivala prekinitev šolanja, kar predstavlja oviro za oblikovanje spretnosti, hkrati pa je tudi okrepila neenakosti med najbolj privilegiranimi in najbolj ranljivimi.⁶

Ob zgoraj navedenih ugotovitvah pa podatki kažejo tudi, da mladi v EU kljub negativnim učinkom pandemije ostajajo nekoliko bolj optimistični glede svoje prihodnosti v primerjavi z drugimi starostnimi skupinami, ter da:

Mladi še vedno nekoliko bolj zaupajo EU (6,1 od 10) kot nacionalnim vladam (5,0). Kljub temu uvedba novih zapor in omejitev gibanja tvega resne gospodarske in socialne stroške za zaposljivost in dobro počutje mladih. Čeprav predstavljajo odziv na zdravstveno krizo, morajo oblikovalci politik skrbno oceniti in upoštevati tudi njihove širše družbene in gospodarske učinke.⁷

Razumljivo je torej, zakaj Evropska komisija, članice EU ter številne vladne in nevladne organizacije vlagajo tolikšne napore v omejevanje naraščanja mladih v statusu NEET in obvladovanje težav, s katerimi se ti mladi soočajo. Poleg številnih preventivnih ukrepov, ki so vezani na: 1. oblike učne pomoči, svetovalno oskrbo in druge oblike podpore v kontekstu šole, ter na 2. pomoč in podporo v obliki programov do- in prekvalifikacije, so se kot izjemno pomembni pokazali tudi kurativni oziroma intervencijski programi, ki se izvajajo praktično v vseh državah EU. V Sloveniji je eden takšnih na primer program PUMO (projektno učenje mlajših odraslih), ki združuje številne vladne in nevladne institucije in je v svoji osnovi usmerjen v cilj reintegrirati mlade bodisi v šolo bodisi v trg dela.⁸

Kljub relativni uspešnosti pa se na ravni teh programov pojavljata dve težavi. Prva se navezuje na razumevanje težav, s katerimi se mladi soočajo, in potreb, ki jih imajo. Razumevanje teh aspektov je nujno, še posebej, če govorimo o oblikovanju programov in vsebin, ki naj bi mladim pomagali pri reševanju njihovih socialnih in ekonomskih težav, s katerimi se soočajo. Drugi problem predstavlja merjenje učinka programov in vsebin, ki so mladim ponujene v kontekstu reintegracije v izobraževanje oziroma trg dela. Ocena učinka je namreč tisto, kar omogoča selekcijo in potencialno modifikacijo programov in vsebin, da te boljše in učinkoviteje naslavlajo probleme mladih.

---

⁶ EUROFOND, "NEETs".

⁷ Prav tam.

⁸ Neimenovani avtor, "Kaj sploh je PUM-O+?", *Regionalni center za razvoj*, dostopno na: <https://rcr-pro.eu/o-programu/>, pridobljeno: 28. 6. 2023.

Pričujoča analiza temelji na podatkih, zbranih v kontekstu intervencijskega projekta "PreseNEETI se"⁹, ki se osredotoča na opolnomočenje in spodbujanje socialne aktivacije mladih NEET. Projekt vključuje detekcijo značilnosti in potreb posameznikov NEET, pri čemer posveča posebno pozornost prav individualnim in idiosinkratičnim vidikom, s ciljem razumeti osebne značilnosti, kompetence in morebitne ovire mladih NEET, ki vplivajo na njihovo vključevanje v izobraževanje, zaposlitev ali usposabljanje. Analiza temelji na podatkih, ki so bili zbrani v fazi pred-testa in post testa, ter v fazi oblikovanja in izvedbe intervencijskih vsebin v projektu. Analitični pristop, ki temelji na metodi analize vsebine, je usmerjen v raziskovalno vprašanje (RV) kakšne vsebine, pristopi in formati so po oceni udeležencev najprimernejši za reševanje težav mladih NEET.

1.1 Pregled stanja raziskav in mladi NEET v Republiki Sloveniji

Znanstvenoraziskovalna in intervencijska obravnava mladih NEET je z vidika pristopov relativna in zelo raznolika. Na splošno je mogoče literaturo razvrstiti v dve skupini, in sicer v tisto, ki pristopa k fenomenu NEET na konceptualni ravni, in tisto, ki se ukvarja s specifičnimi aspekti, kot so na primer značilnosti in potrebe mladih NEET, dejavniki in trendi, ki vplivajo na to populacijo, intervencije ipd. Glede na to, da projekt "PreseNEETI se" vključuje tako konceptualni kot tudi aplikativno-intervencijski aspekt, je potrebno v pričujočem članku upoštevati obe skupini.

Kot primer študije, ki se osredotoča na konceptualne aspekte fenomena NEET, lahko navedemo študijo Bjørna H. Holteja (2017). Avtor v članku za naslovom "Counting and meeting NEET young people: Methodology, perspective and meaning in research on marginalized youth" obravnava ozadje koncepta NEET in pokaže, kako je problematičen – predvsem zato, ker se omenjeni fenomen razlaga na različne načine. Holte pokaže, da to velja za vse potencialno relevantne sogovornike, tako predstavnike institucij, ki delajo z

⁹ Članek temelji na podatkih, zbranih v kontekstu projekta "PreseNeeti se", ki ga je podprla Služba RS za razvoj in evropsko kohezijsko politiko preko "Javnega razpisa za sofinanciranje projektov v okviru programa Izobraževanje – krepitev človeških virov" v sofinanciranju Norveške s sredstvi Norveškega finančnega mehanizma 2014–2021. Cilj projekta je opolnomočenje in socialna aktivacija oseb NEET, s čimer projekt prispeva k vzpostavljanju podporne strukture za mlade NEET, k izboljššanemu izobraževanju ter socialnemu okolju, ki je usmerjeno v podporo tej skupini mladih. Projekt, ki se izvaja med 1. 6. 2022 in 30. 4. 2024, kot partnerje vključuje Ljudsko univerzo Celje, Univerzo v Mariboru, Mladinski svet Slovenije, Zavod RS za zaposlovanje in norveškega partnerja Veiledernettverket NOSCO / Norwegian Organisation for Supervision and Co-Operation. Podrobnejši opis projektne strukture in aktivnosti, ki je relevanten za pričujočo analizo, je v besedilu članka.

mladimi, kot tudi za mlade, ki so se znašli v statusu NEET.¹⁰ Posebej kritičen je do obstoječih kategorizacij, kot je na primer EUROFOND-ova za leto 2012, za katere meni, da so neuporabne in "/.../ brez prave utemeljenosti v empirični evidenci oziroma virih, iz katerih bi lahko kategorije izpeljali".¹¹ Omenjene težave imajo po njegovih besedah obsežne implikacije, predvsem pa rišejo nejasno sliko mladih, onemogočajo ocenjevanje njihovega števila in oblikovanje učinkovitih intervencijskih programov. Holte predlaga, da je potrebno k mladim pristopiti bolj poglobljeno, ne samo kot k pripadnikom populacije NEET, saj je potrebno pred tem razmisliti o alternativnih kategorijah, kot so "prostovoljci", "mlade matere" ali "trgovci s konopljo", da bi zajeli bolj niansirano razumevanje njihovih izkušenj. Ta pristop namreč vključuje kombiniranje različnih raziskovalnih metod in odprtost za različne strategije reintegracije v izobraževanje ali trg dela oziroma druge alternative. Ob tem Holte izpostavlja, da so NEET statistična kategorija in ne socialna skupina. Konceptualizacija mladih zgolj kot posameznikov NEET lahko v raziskavi oziroma intervencijskem programu privede do simbolnega nasilja in Holte nakaže, da bi lahko raziskovalcem koristilo, če bi popolnoma opustili koncept NEET zaradi epistemoloških, etičnih in praktičnih razlogov. Vseeno pa Holte priznava, da ima koncept NEET utilitarno vrednost za potrebe raziskovanja, in sicer kot predmet analize, manj pa kot teoretični koncept. Na podlagi tega se avtor zavzema za uravnotežen pristop, predvsem z uvedbo kvalitativnih metod. Neposredno srečanje z mladimi NEET lahko namreč zagotovi edinstven pogled v njihova življenja, ponuja perspektive, ki presegajo statistične meritve, in potencialno navdihuje nove načine razumevanja in kategoriziranja njihovih izkušenj.¹²

Razprave, ki se osredotočajo na to raven proučevanja populacije NEET, so pomembne, saj osvetljujejo konceptualne aspekte fenomena, pomagajo razumeti prednosti in slabosti aplikativne metodologije in omogočajo bolj niansirano in ciljno pristopanje k mladim NEET kot raziskovalnim subjektom. V tej luči je torej potrebno razumeti drugo kategorijo študij, kamor spadajo tiste, ki se ukvarjajo z mladimi NEET na aplikativni ravni. Te študije so največkrat zasnovane kot aplikativne, največkrat z namenom izboljšanja položaja mladih NEET. Te študije so izjemno številne in raznorodne, področno specifične in izjemno razpršene. Takšno stanje je v prvi vrsti odraz konceptualnih značilnosti vezanih

---

¹⁰ Bjørn Hallstein Holte, "Counting and Meeting NEET Young People: Methodology, Perspective and Meaning in Research on Marginalized Youth", *YOUNG* 26, št. 1 (2017), str. 1–16 (dalje: Holte, "Counting and Meeting NEET Young People").

¹¹ Holte, "Counting and Meeting NEET Young People", str. 7.

¹² Prav tam, str. 1–16; Bjørn Hallstein Holte, Ignatius Swart in Heikki Hiilamo, "The NEET concept in comparative youth research: the Nordic countries and South Africa", *Journal of Youth Studies* 22, št. 2 (2018), str. 256–272 (dalje: Holte, Swart in Hiilamo, "The NEET concept in comparative youth research").

na mlade NEET, pa tudi kompleksnega, niansiranega in fokusiranega pristopa pri oblikovanju in izvajanju intervencij. Na ravni EU ti pristopi vključujejo: 1. strateško in fleksibilno implementacijo, 2. poseben poudarek na preventivi in zgodnji intervenciji, 3. mapiranju in sledenju mladim NEET in 4. ciljno prikritim strategijam in storitvam za mlade NEET.¹³ S to zavestjo je torej treba specifične programe in projekte, namenjene mladim NEET, razumeti kot poskuse intervencije na specifičnem, relativno omejenem področju, in sicer z željo, da bi se stanje na tem področju izboljšalo, hkrati pa imelo multiplikacijske pozitivne učinke pri reševanju širših problemov mladih NEET.

Kljub resnosti glede prepoznanja problema mladih NEET na ravni EU in številnih projektov in programov, ki se osredotočajo na to populacijo, pa se stanje na tem področju ne izboljšuje. Ena zadnjih študij, ki se je osredotočala na mlade NEET v kontekstu celotne EU, je študija Marie-Luise Assmann in Svena Broschinskega z naslovom "Mapping young NEETs across Europe: Exploring the institutional configurations promoting youth disengagement from education and employment."¹⁴ Avtorja ugotavljata, da je število mladih NEET v EU v zadnjem desetletju naraslo, kar naj bi bilo značilno za vse države, ne glede na njihovo ekonomsko razvitost. Njuna študija se osredotoča na podskupine mladih NEET, ki so pogojene z različnimi institucionalnimi konfiguracijami v 26 evropskih držav. Rezultati so med drugim pokazali, da so visoke stopnje mladih NEET, ki potrebujejo oskrbo, bolj značilne za države s šibkejšimi programi za zagotavljanje oskrbe družin in šibkimi oblikami dolgotrajne oskrbe, kar naj bi bilo najbolj očitno v državah srednje Evrope. Na drugi strani pa so visoke stopnje mladih NEET s posebnimi potrebami (npr. invalidnost) značilne predvsem za države severne Evrope, kjer obstajajo relativno obsežni, a velikokrat neučinkoviti sistemi oskrbe (npr. v obliki invalidnine), ki ne ustvarjajo pobud za integracijo teh podskupin NEET na trg dela. Njuni rezultati so pokazali tudi, da je visok delež mladih NEET bolj očitno v državah, ki jih je gospodarska kriza najbolj prizadela, poleg tega pa imajo visoko nefleksibilnost trga dela, nizko poklicno specifičnost in pomanjkanje aktivnih politik zaposlovanja, kar je najbolj očitno v državah južne, srednje in vzhodne Evrope.

Študij, ki bi se specifično osredotočale na mlade NEET v Sloveniji, ni prav veliko. Med maloštevilnimi je ključnega pomena študija "Preventing and activating NEETs in Slovenia: Assessment and recommendations". V njej je OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) predstavila celo-

¹³ Ruth Santos-Brien, *Effective outreach to NEETs – Expediite from the ground* (Luksemburg, 2018).

¹⁴ Marie-Luise Assmann in Sven Broschinski, "Mapping young NEETs across Europe: Exploring the institutional configurations promoting youth disengagement from education and employment", *Journal of Applied Youth Studies* 4, št. 2 (2021), str. 95–117.

vit pregled glavnih ugotovitev o profilu mladih NEET v Sloveniji,¹⁵ kar pomeni ključen prispevek k razumevanju specifičnih izzivov in priložnosti, s katerimi se soočajo mladi NEET pri nas, to pa ponuja tudi osnovo za učinkovite preventivne in aktivacijske strategije v tej kontekstu.

Po poročilu OECD v Republiki Sloveniji skoraj eden od desetih mladih spada v kategorijo NEET. S približno 29.500 osebami NEET in s stopnjo 9,5 % med mladimi v starosti od 15 do 29 let v letu 2018 se Slovenija uvršča v spodnjo tretjino držav, članic OECD, kjer je povprečje znašalo 12,8 %. Približno 53 % mladih, ki so bili NEET kadar koli v zadnjih štirih letih, je imelo dolga ali ponavljajoča se obdobja neaktivnosti; enak delež (53 %) pa ni bil prijavljen na Zavodu RS za zaposlovanje (15.600 mladih). Kljub razmeroma dobremu položaju na lestvici OECD stopnja NEET v Sloveniji še ni padla pod stopnjo pred krizo, ki je leta 2007 znašala 8,9 %. Na vrhuncu gospodarske krize, okoli leta 2014, je stopnja NEET v Sloveniji dosegla 13,9 %, kar je precejšnja številka, vendar še vedno razmeroma nizka v primerjavi z nekaterimi drugimi državami v regiji, kot sta Italija in Grčija, kjer so bile stopnje NEET dvakrat višje kot v Sloveniji. Pomembno je poudariti, da je delež brezposelnih oseb NEET v skupni stopnji NEET za Slovenijo precej visok: 43,8 % vseh oseb NEET je poročalo, da so bile leta 2018 na voljo za delo in so aktivno iskale zaposlitev, v primerjavi s 37,7 % v vseh državah, članicah OECD. Tako ženske kot starejši mladi so nadpovprečno zastopani med NEET. Približno 56 % slovenskih NEET je žensk, kar je blizu povprečja med državami OECD, ki znaša 58 %, in povprečja EU-28, ki znaša 57 %. Stopnja NEET prav tako narašča s starostjo: tako v Sloveniji kot v povprečju držav OECD je stopnja NEET pri 15–19-letnikih manj kot polovica tiste v starostni skupini 20–24 let in približno tretjina tiste v starostni skupini 25–29 let. Za vse starostne skupine so slovenske stopnje NEET bistveno nižje od povprečja OECD in EU-28, kar ni presenetljivo glede na visok delež mladih, ki se udeležujejo izobraževanja.¹⁶

V Sloveniji je približno polovica vseh mladih NEET v obdobju 2014–2017 ostala v tem statusu eno leto ali več. Ta delež je skoraj enak meddržavnemu povprečju za 18 evropskih držav OECD, za katere so na voljo enake informacije. Vendar se za podobnostmi skrivajo razlike med starostnimi skupinami: delež dolgotrajnih NEET med slovenskimi NEET v starosti 16–19 let in 20–24 let je

¹⁵ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Preventing and activating NEETs in Slovenia: Assessment and recommendations, *OECD Library*, dostopno na: <https://www.oecdilibrary.org/sites/1ea395aeen/index.html?itemId=/content/component/1ea395ae-en>, pridobljeno: 15. 9. 2023.

¹⁶ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *Investing in Youth: Slovenia* (Pariz, 2021), dostopno na: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/60132a0b-en/index.html?itemId=/content/component/60132a0b-en#section-d1e1490>, pridobljeno: 15. 9. 2023 (dalje: OECD, *Investing in Youth: Slovenia*).

pod povprečjem med državami, medtem ko je med 25–29-letniki nad povprečjem. Približno trije od petih dolgotrajnih NEET v Sloveniji so stari od 25 do 29 let, medtem ko je v 18 evropskih državah OECD v povprečju le eden od dveh. V primerjavi z obdobjem 2010–2013 se je delež dolgotrajnih NEET v Sloveniji zmanjšal v starostni skupini od 16 do 19 let, v drugih dveh pa se je povečal. Ta premik je bil najbolj drastičen med 25- do 29-letniki. V tej starostni skupini se je delež dolgotrajnih NEET med NEET povečal za 20 odstotnih točk.¹⁷

Mladi v vzhodni Sloveniji so pogosteje NEET kot v zahodni Sloveniji. Po podatkih registra iz leta 2018 je skoraj petina mladih v severovzhodni pomurski statistični regiji spadala v kategorijo NEET. Nasprotno je bil v severozahodni (gorenjski) regiji le eden od desetih NEET, v osrednjeslovenski regiji pa je stopnja NEET le nekoliko višja. Razvoj stopenj NEET v obdobju 2011–2018 je po regijah razmeroma primerljiv.¹⁸

Podatki OECD prav tako kažejo, da so bili mladi NEET pogosteje rojeni v tujini ali so imeli enega od staršev rojenega v tujini. Med letoma 2011 in 2018 se je razlika v stopnji NEET med priseljenci prve generacije in mladimi Slovenci brez priseljskega ozadja povečala z 8,3 na 13,7 odstotne točke, razlika med priseljenci druge generacije in Slovenci brez priseljskega ozadja pa s 5,6 na 6,3 odstotne točke. Padajoče stopnje NEET med Slovenci, rojenimi v Sloveniji, bolj prispevajo k naraščajoči razliki v stopnjah kot naraščajoče stopnje NEET med priseljenci prve generacije. Med samimi priseljenci prve generacije so stopnje NEET najvišje med tistimi, ki izvirajo iz ene od 15 držav, ki so bile članice Evropske unije pred letom 2004, sledijo "druge" države, druge države EU in balkanske države. Ker pa je veliko večji delež priseljencev, starih od 15 do 29 let, rojen na Balkanu, tri četrtine priseljencev NEET izvira iz balkanskih držav.¹⁹

Pregled stanja raziskav v zadnjem obdobju prinaša pomembne ugotovitve, ki oblikujejo naše razumevanje mladih, ki niso vključeni v izobraževanje, zaposlitev ali poklicno usposabljanje. Hkrati pa opozarja na določene pomanjkljivosti v stroki, ki se kažejo predvsem v problematičnosti definicije NEET, pomanjkljivem natančnem določanju obsega te populacije ter izzivih pri izvajanju političnih intervencij. Te pomanjkljivosti odpirajo vrata za nadaljnje raziskave in pristope, ki bodo omogočili boljše oblikovanje politik ter intervencij za mlade, ki so izven izobraževanja, zaposlitve ali usposabljanja.

¹⁷ OECD, *Investing in Youth: Slovenia*

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam.

2. Projekt "PreseNEETi se"

"PreseNEETi se" je projekt, ki ga v kontekstu financiranja Norveškega finančnega mehanizma izvajajo konzorcij partnerjev, ki vključuje Ljudsko univerzo Celje (LUC), Filozofsko fakulteto Univerze v Mariboru (FF UM), Mladinski svet Slovenije (MSS) in Norveško organizacijo za supervizijo in kooperacijo (NOSCO). Glavni cilj projekta je opolnomočenje in socialna aktivacija oseb NEET, s čimer projekt prispeva k vzpostavljanju podpornih storitev za osebe NEET. Projekt je zasnovan kot kombinacija znanstvenoraziskovalnega in testno-intervencijskega pristopa in se osredotoča na dve glavni področji, to sta: (1) značilnosti in (2) potrebe oseb NEET na treh ravneh, in sicer na mikro ravni (individualni, idi-osinkratični), mezo ravni (programi, organizacije, skupnosti) in makro ravni (nacionalni in ravni EU). Semi-eksperimentalni pristop je temeljil na naslednji sekvenci korakov:

1. *Pred-test*, katerega namen je sondiranje začetnega stanja med mladimi NEET. Poseben poudarek je bil na detekciji njihovih problemov, značilnosti in potreb, zbrani podatki pa so bili uporabljeni za oblikovanje intervencijskega dela projekta.
2. *Oblikovanje in eksekucija vsebin in intervencijskih aktivnosti*, ki so bile zasnovane na podlagi pregleda relevantne literature, nacionalnih in mednarodnih primerov dobrih in slabih praks ter podatkov zbranih v pred-testu. Glavni cilj intervencijskih vsebin je opolnomočenje in socialna aktivacija mladih NEET.
3. *Post-test*, katerega glavni cilj je evalvacija učinka intervencijskih aktivnosti glede na stanje zabeleženo v pred-testu.

Najprej bi veljalo opraviti analizo značilnosti in potreb na mikro ravni. Glede na značilnosti ugotavljamo, da so v skupini oseb NEET pogosteje zastopane ženske kot moški, kar je v Sloveniji stalnica že 20 let. Ker pa ni povsem jasno, zakaj prihaja do takšne razlike med spoloma, je smiselno ugotoviti dvoje: 1. kako ženske dojemajo svoj položaj – torej kakšne so njihove ovire pri vstopu na trg dela in 2. kakšne so njihove potrebe – oz. kako jim lahko pomagamo te ovire premagati. Ugotavljamo tudi, da so osebe NEET najpogosteje stare med 25 in 29 let. Tudi glede tega ni povsem jasno, kakšne so njihove potrebe. Zato je prvi korak prepoznavanje teh potreb.

Posebno tveganje, kar zadeva zdrje v status osebe NEET, obstaja pri mladih, ki niso rojeni v Sloveniji, in pri tisti s končano srednješolsko izobrazbo ali manj. Prav tako to velja za mlade iz socioekonomsko ogroženih družin in za tiste s težavami duševnega zdravja (depresija, anksioznost) ter tiste s slabšim fizičnim zdravjem. Kar zadeva duševno zdravje, ni jasno, ali le-to napoveduje status osebe NEET ali pa status osebe NEET vpliva na duševno zdravje. Kaže tudi, da so

osebe NEET nekoliko socialno izolirane oziroma imajo slabše odnose z družino in s prijatelji, prav tako so tudi bolj pesimistične glede svoje prihodnosti ter bolj nezaupljive do ustanov in ljudi, hkrati pa so tudi manj družbeno in politično aktivne. V Sloveniji približno 50 % oseb NEET ostaja v tem statusu dolgoročno, torej vsaj 12 mesecev. Zato je pomembno, da se zavzamemo za potrebe oseb NEET čim prej, saj se zdi, da kratkoročni status osebe NEET pomembno vpliva na dolgoročnega. Povedano drugače, verjamemo, da je zgodnje prepoznavanje potreb ključno za uspešen prehod oz. prenehanje statusa osebe NEET.

Po pregledu mikro ravni ugotavljamo, da so lastnosti razmeroma dobro poznane, vendar pa obstaja precejšnje pomanjkanje znanja pri prepoznavanju potreb. Po pregledu literature smo našli le eno študijo, ki je kvalitativno raziskala, kaj osebe NEET v Sloveniji razumejo kot svoje potrebe. V njej so osebe NEET izražale svoje cilje in potrebo po tem, kako jih doseči. Kar zadeva motiviranost, so osebe NEET poudarjale potrebo po varnem okolju, kjer bi lahko sklepale nova prijateljstva – gre torej za potrebo po socialnem kapitalu. Izpostavljene so bile tudi potrebe, povezane z delom s svetovalci ipd., kjer zaupanje in zanesljivost igrata veliko vlogo.

Nekatere od ugotovljenih potreb na mikro ravni so tako skladne z ugotovljenimi značilnostmi in zato sklepamo naslednje:

- a. Potreba po doseganju ciljev je lahko povezana s pesimističnim pogledom na prihodnost. Možno je, da osebe NEET zaradi lastnega pesimističnega dojemanja prihodnosti potrebujejo pomoč pri oblikovanju lastne poti.
- b. Potreba po srečnem življenju tako zasebno (srečno družinsko življenje, stabilni odnosi) kot tudi poklicno. Tudi ta potreba je lahko povezana s pesimističnim pogledom na prihodnost in morda nižjim socialnim kapitalom (slabi odnosi z družino in s prijatelji).
- c. Potreba po zaupanju in spoštovanju. Ta potreba je lahko povezana z značilnostmi manjšega zaupanja v ustanove in ljudi.

Glede na prepletanje značilnosti in potreb na mikro ravni lahko sklepamo, da gre za prekrivanje, vendar je potrebno poudariti, da je glede potreb za Slovenijo na voljo le ena študija in da nekatere značilnosti povzemamo iz tuje literature, kjer so se mednacionalno sicer pokazale vzporednice, vendar za Slovenijo podatkov ni bilo na voljo. Zato ugotavljamo, da je pri razvoju intervencij in razumevanju potreb oseb NEET nujno dodatno raziskati značilnosti mladih in dodatno raziskati tudi njihove potrebe.

Zanimalo nas je tudi medsebojno delovanje med 1. mezzo in mikro ravno, med 2. makro in mikro ravno ter med 3. mezzo in makro ravno. Najprej sledijo ugotovitve za medsebojno delovanje med mikro in mezzo ravno.

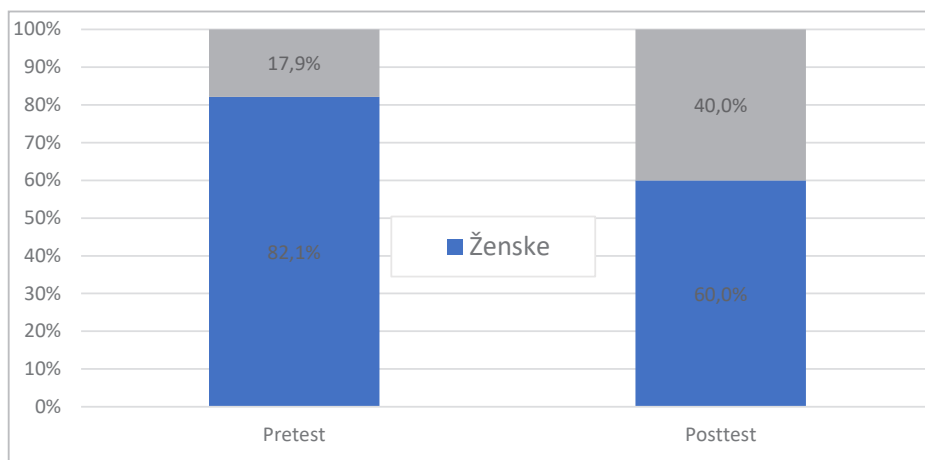
2.1 Metoda in vzorec

Pred-test in post-test sta bila zasnovana kot kombinacija kvalitativnega in kvantitativnega pristopa. Prvi del pred-testa je predstavljal spletni vprašalnik s 123 vprašanji, ki se osredotočajo na dejavnosti iskanja zaposlitve, izogibanje brezposelnosti, samoocenjene spretnosti in spletne dejavnosti, čemur je sledila serija fokusnih skupin, v katerih so udeleženci v vodeni diskusiji obravnavali področja (1) zgodovine lastnega statusa NEET, (2,3) glavne težave in prednosti statusa in (4) njihova pričakovanja od projektne aktivnosti. V pred-testu je skupaj sodelovalo 28 mladih NEET iz različnih slovenskih krajev, z različnimi socio-ekonomskimi značilnostmi in različno individualno zgodovino tega statusa.

Post-test je bil izveden na podlagi istega vprašalnika, izpolnilo pa ga je 25 mladih NEET, ki so predhodno sodelovali v kateri od projektne dejavnosti, namenjenih njihovem opolnomočenju. Kot se je izkazalo, so skoraj vsi udeleženci pred-testa (z eno izjemo) med projektom odpadli. Razlogi za to so različni, običajno pa so udeleženci status NEET prekinili zaradi zaposlitve, ponovne vključitve v izobraževanje ali pa se niso odzvali na prošnje za sodelovanje v post-testu. Z metodološkega vidika je pomembno upoštevati dejstvo, da je bil post-test izveden na drugačnem vzorcu kot pred-test, prav tako pa je pomembno tudi dejstvo, da so vsi udeleženci post-testa sodelovali v vsaj eni od podpornih dejavnosti v okviru projekta (npr. delavnice ali individualno svetovanje), kar dela testiranje relativno validno, saj lahko razlike med pred-testno in post-testno skupino vsaj delno pripišemo intervencijam v zvezi s post-testno skupino.

Prvi del post-testa je predstavljal spletni vprašalnik s 83 vprašanji, ki se osredotočajo na že omenjene aspekte življenja mladih NEET, s posebnim poudarkom na aktivnostih in vsebinah, ki so jih absolvirali v zadnjem letu dni in ki bi lahko vplivale na njihov status. Vprašalniku je sledila serija fokusnih skupin, v katerih so udeleženci skozi vodeno diskusijo ocenili svoje trenutno stanje v primerjavi s stanjem pred začetkom projektne aktivnosti ter vpliv projekta na njihovo dobrobit v psihološki, socialni in kulturni sferi.

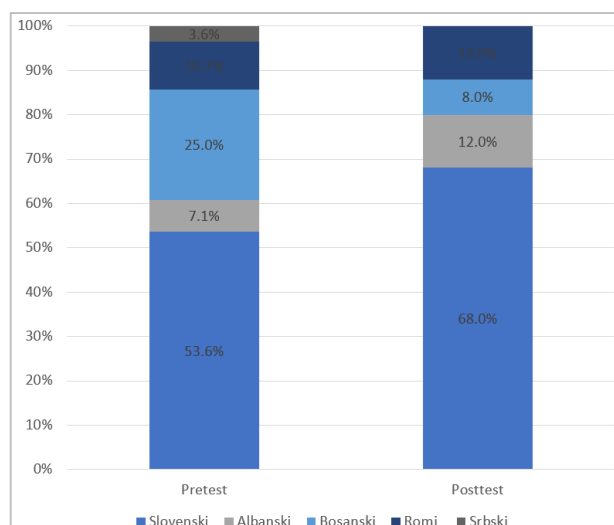
Grafikon 1 prikazuje odstotno porazdelitev vzorcev v pred-testu in post-testu, pri čemer je videti, da je bila struktura skupine po opravljenem testu glede na spol veliko bolj uravnotežena, čeprav so v obeh skupinah prevladovali ženske, in sicer 82,1 % v pred-testu in 60 % v post-testu.

Grafikon 1: Sestava vzorca glede na spol, pred-test in post-test (%)

Tudi povprečna starost udeležencev se je med obema skupinama precej razlikovala. V pred-testni skupini je bila 25,54 leta (SD = 3,24), v post-testni pa 20,84 leta (SD = 3,13). Tudi povprečna starost udeležencev se je med obema skupinama precej razlikovala in je v pred-testni skupini bila 25,54 leta (SD = 3,24), v post-testni pa 20,84 leta (SD = 3,13).

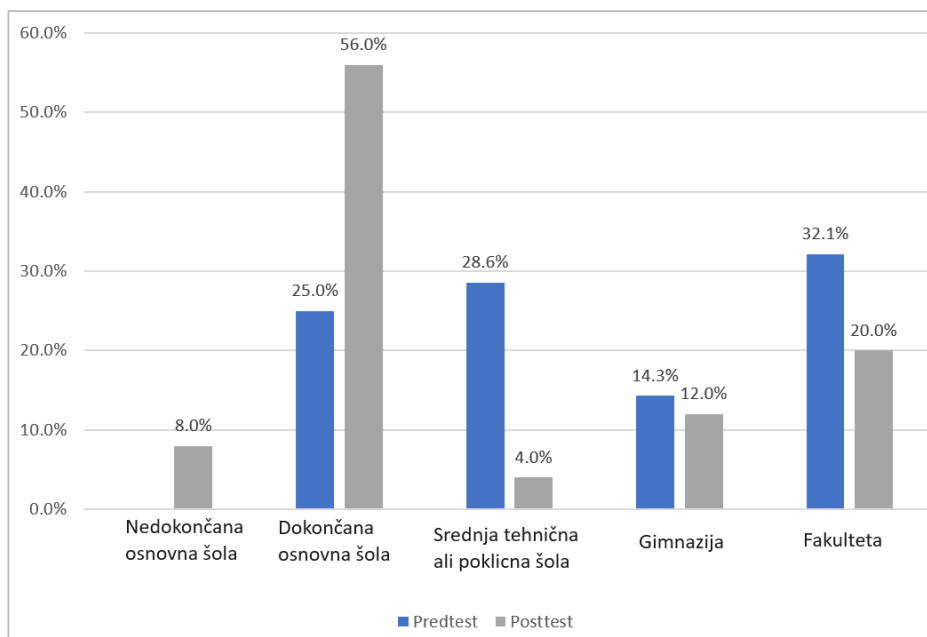
Zraven tega vzorec izkazuje tudi relativno visoko etnično razgibanost, kar je za razumevanje mladih NEET izjemno pomembno (glej *grafikon 2*):

Grafikon 2: Sestava vzorca glede na narodnost, pred-test in post-test (%)

Večina udeležencev prihaja iz mestnega oziroma pretežno mestnega okolja (67,9 % v skupini pred testom in 96 % v skupini po testu), izkazujejo pa tudi druge pomembne karakteristike. Na primer rezultati glede ekonomskega položaja kažejo, da ga mladi ocenjujejo kot solidnega, s pomembnim deležem takšnih, ki si lahko privoščijo tudi dražje stvari (pred test 17,4 %, post-test 16,7 %) in dober življenjski slog (pred-test 30,4 %, post-test 16,7 %) in sorazmerno nizkim deležem tistih, ki imajo le dovolj za osnovne račune ali pa niti tega ne, pa je bil 17,4 % (v primerjavi z 0 % v post-testni skupini).

Na tej točki gre izpostaviti tudi karakteristike, ki so vezane na izobrazbo udeležencev (glej *grafikon 3*):

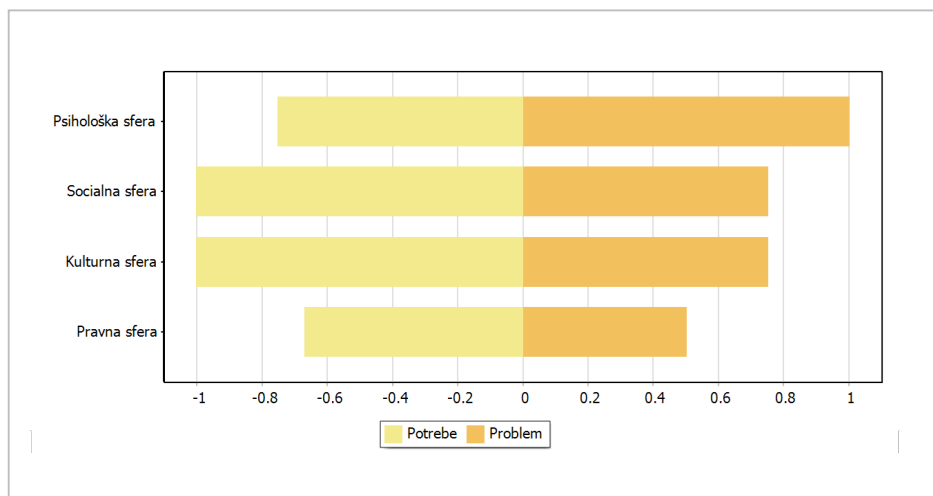

Grafikon 3: Stopnja izobrazbe anketirancev pred testom in po njem (v %)

V pred-testni skupini ima večina anketirancev diplomo (32,1 %), sledi jim dokončana srednješolska izobrazba, 28,6 % jih ima končano tehnično šolo, 14,3 % pa srednjo šolo. V post-testni skupini pa je imelo po drugi strani le 20 % anketirancev dodiplomsko izobrazbo, medtem ko jih je imelo kar 64 % končano osnovno šolo ali manj. Te razlike lahko v veliki meri pripišemo dejstvu, da so bili anketiranci v post-testni skupini bistveno mlajši od anketirancev v pred-testni skupini.

2.2 Rezultati pred-testa

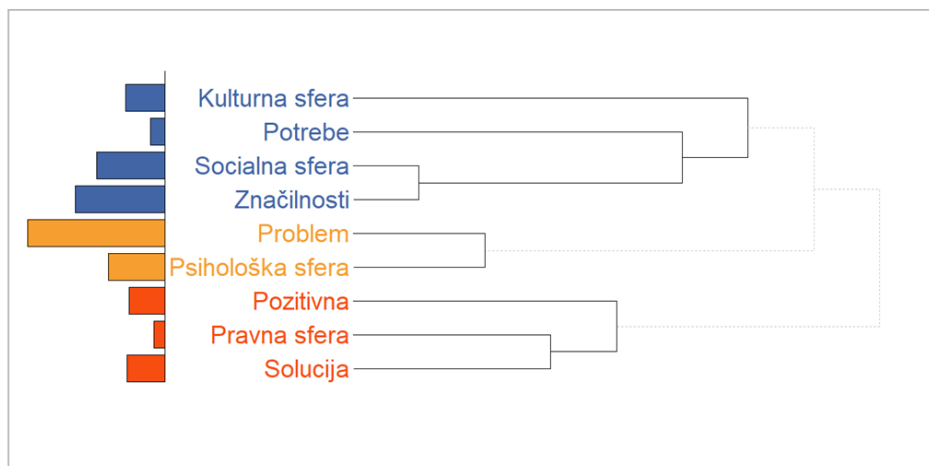
Pričujoče poglavje je namenjeno predstavitvi kvalitativnih podatkov pred-testa. Poseben poudarek je na detekciji potreb, značilnosti in željah, o katerih so poročali udeleženci fokusnih skupin. Uvodna detekcija je bila opravljena s pomočjo analize kodov, vezanih na *potrebe*, *želje* in *probleme*, ter kodov, vezanih na življenjske sfere. Za lažjo vizualizacijo smo oblikovali *proximity plot*:

Grafikon 4: Proximity plot percipiranih potreb in problemov v psihološki, socialni, kulturni in pravni sferi

Grafikon 4 prikazuje kompozitno sestavo psihološke, socialne, kulturne in pravne sfere z vidika samodetektiranih potreb in problemov. Kategorija *potreb* v grafikonu predstavlja kodirane segmente, v katerih so mladi poročali o tistih stvareh, ki jih sami razumejo kot svoje fundamentalne potrebe v statusu NEET in katere do določene mere lahko tudi sami realizirajo. Kot primer lahko navedemo potrebo po socialnih stikih z vrstniki (socialna sfera) oziroma psihološki sprostivni in razbremenitvi (psihološka sfera), za katere mladi menijo, da jih sami relativno samostojno in dobro zadovoljujejo. Na drugi strani pa so *problemi* v statusu NEET, za katere mladi ocenjujejo, da jih sami niso sposobni rešiti in za katere menijo, da je potrebna zunanja intervencija. Kot primer lahko navedemo narative o socialni izolaciji (socialna in kulturna sfera), občutkih depresije in anksioznosti (socialna in psihološka sfera) ter nezmožnosti reševanja pravnega statusa (pravna in kulturna sfera). Prav tukaj se je že v fazi pred-testa pokazalo, da ti predstavljajo osnovo za potencialni nabor aktivnosti in vsebin, preko katerih lahko projekt "PreseNEETI se" zagotovi pozitivni prispevek.

Za potrebe podrobnejšega razumevanja povezovanja omenjenih kodov smo v naslednjem koraku smo izvedli klustersko analizo:

Grafikon 5: Klusterska analiza percipiranih potreb, značilnosti, problemov in potencialnih rešitev v kulturni, socialni, psihološki in pravni sferi

Grafikon 5 prikazuje frekvenčno distribucijo kodov (levi del grafikona) in aglomeracijski red, ki temelji na faktorjih sopojavnosti med kodi (desni del grafikona). Analiza nakazuje na obstoj treh distinktivnih klastrov. Prvi klaster je *klaster percipiranih potreb in značilnosti* (obarvan modro) in ima v jedru samodetekrirane značilnosti mladih kot članov populacije NEET v tesni povezavi s socialno sfero. Na to jedro se v drugem redu navezujejo samodetekrirane potrebe te populacije, v tretjem redu pa elementi kulturne sfere. V tem kontekstu mladi omenjajo elemente, ki niso nujno neposredno problematični, vseeno pa kontekstualne značilnosti mladih v statusu NEET in onemogočajo integracijo v trg dela oziroma izobraževanje. Te značilnosti so običajno vezane na omejitve v socialni sferi njihovega življenja:

Ja, zdaj ne morem hodit na predavanja, ker ima otroke doma pa nimam noben, da jih čuva. **[udeleženka #3/FG 1]**

Ja, jaz tut, zdaj ko sem doma (v statusu NEET) mi je dosadno. Ne morem pospravljat, ne vem ka še vse, to mi je tak nelagodno. Mami mi reče, da morm jaz pospravljat, si mislim ka? Mlada morm delat, ti stara boš pa sedela ne pa gledala ne. Saj ji pomagam rada, ampak ne morem jaz vseeno vsega ne, samo zato ker sem doma (in ne v službo/šoli). Ne morem pospravljat, pa skrbet za sestro, pa dobimo kdaj obisk, pa morm še za otroke skrbet, pa ne morem jaz skakat od enega konca do drugega. **[udeleženka #5/FG 1]**

Omenjene težave so še nekoliko bolj izražene v primerih, ko mladi prihajajo iz drugih socio-kulturnih okolij. Ti poročajo največkrat poročajo o tem, kako jim slaba integracija v novo okolje potencira težave v socialni sferi:

Tu sam preveč zatvorena. Dole (v Bosni in Hercegovini) sam konstantno bila med ljudima in komunicirala i sve. Ovako ako uspem, evo, sad tu (v Sloveniji) manje više sam sama sa djecom. Imam nekoliko prijateljev ali ima vsak ima neko svojo rutino. Pa tudi jezik je drugi. Vse mi je novo in za mene je to baš ono... preveč mi je to, zatvorim se u sebe i promjenila sem se nekako kad sem došla iz Bosne. **[udeleženska #4/FG 2]**

Jaz sem končala univerzo v Makedoniju. I tam nisem mogla do službo. Moj ati dela tu v Sloveniji jaz sem državljan Slovenije ampak ne znam, dobro jezik. **[udeleženska #3/FG 2]**

V nekaterih primerih posebno težavo predstavlja tudi specifika socialne in kulturne sfere na ravni družine. Ta občasno pripelje do kolizije med nivojem družine, iz katere mladostnik prihaja in družbe, v katero se želi intergrirati:

Pa tudi je problem, ker te, stare generacije zelo težko pustijo otrok oziroma mladim, da se osamosvojijo, ne. In denar mora priti domov in glava družina morala razpolagat z njim, ne. In glavni razlog je pa to tudi, da mladim (dekletom) ne dovolijo delat, ker na nek način bi se osamosvojile in ta vzorec življenja, ki ga (starejše generacije) dejansko terajo dalje, ne bi več zdržal. Ne, ker bi vsak hotel imeti svojo družino med oziroma želi živeti s svojimi otroki in svojim možem, ne pa da bi dalje živel pod isto streho s taščo. Večja svoboda je glede na pač te kulturne razlike govorim. **[udeleženska #6/FG 2]**

Pravi, da na Kosovu moramo vedno vprašati za dovoljenje, če lahko gre kam, razen v šolo pač te pošljejo starši. Ampak, da bi pa šla kam recimo, da bi se družila s kom ali pa ne vem, na kakšno aktivnost, al pa karkoli drugega, moraš vedno vprašati za dovoljenje domače, bodisi starše, bodisi moža ali pa taščo." **[prevajalka po odgovoru udeleženke #2/FG4]**

Drugač pa res, v albanski kulturi je tako kot je rekla udeleženska #2 [anonimizirano]. Je razlika v kulturi, ne, pač dejansko /.../ nekateri Albanci so konzerviral to svojo kulturo in svojo tradicijo, ne glede na to, da živijo dalj časa v Sloveniji. Pač še vedno ohranjajo te svoje tradicije, ker se med sabo potem na nek način obsojajo ali pa obrekujejo, ne, hčerka od onega pa od tistega pa je hodila sama po parku, nobenega ni bilo zraven, ne. **[udeleženska #5/FG4]**

Drugi klaster je *klaster percipiranih problemov* (obarvan oranžno). Ko je govora o percipiranih problemih, je treba podariti, da vse tukaj omenjene sfere predstavljajo posebne serije problemov, med vsemi pa pomembno izstopa prav

psihološko stanje mladih. Mladi poročajo, da težave v statusu NEET izhajajo iz samega statusa in vključujejo porušene in neredne urnike, neproduktivne in škodljive dnevne rutine in rezultirajo v občutkih stigmatiziranosti, marginaliziranosti, anksioznosti in depresivnosti:

Priznam, pač meni je delovni čas, mislim, včasih problem. Hočem imeti neko stalnico nimam rada, da pač skačem oziroma to ko imaš ponekde 1 dan delaš 6 ur nekje pa delaš 12 ur pol drug dan alpa kej? Zatorej ker pač jaz imam zdravstvene težave, že zelo dolg, od otroštva se bojujem z depresijo. In to vpliva na mene take stvari in pol enostavno pride do tega kar pride. **[udeleženka #4/FG 2]**

/.../ imam neke od negativnih rezultata... imam tračenje vremena, socialna izolacija, depresivne misli. **[udeleženka #5/FG 1]**

Veliko mladih ljudi se odzame život zaradi tega, ker nimajo službe. **[udeleženka #6/FG 3]**

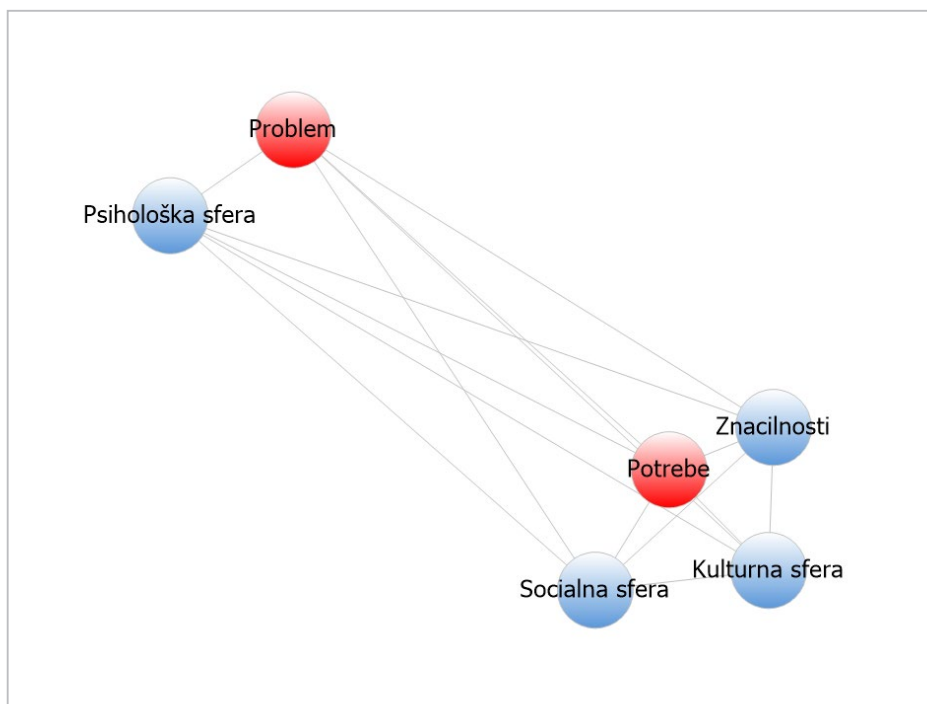
Tretji klaster je *klaster percipiranih rešitev* (obarvan rdeče) in je vezan na pravno sfero, ki jo običajno udeleženci razumejo kot področje, kjer se nahaja večina rešitev za njihove težave, vezane na status NEET. Ko mladi govorijo o percipiranih rešitvah težav, vezanih na status NEET, sicer omenjajo aspekte kulturne kompetentnosti, kot sta na primer učenje jezika in poklicna dokvalifikacija, vendar je najmočnejša navezava teh percepcij na pravno sfero. Tisto, kar je običajno razumljeno kot neposredna rešitev, je največkrat vezano na ustrezno urejanje pravnega statusa, zakonske omejitve in druge aspekte pravne sfere:

Imam že končan faks in moram notificirat to diplomo [pridobljeno v Severni Makedoniji]. **[udeleženka #7/FG 1]**

A socialne pomoči še nimam, ker nimam stalnega bivanja v Sloveniji in to [integracija v trg dela ali izobraževanje] je vezano na to. **[udeleženka #6/FG 4]**

Problem je, da ne morem delati, ker sem prišla preko združitve družine in imam ta problem, da se ne morem prijaviti na zavodu. Zdaj, če bi se zaposlila in bi dobila pogodbo, recimo na eno leto, potem mi pa ne velja več ta viza, ki jo imam za združitve družine in bi morala iti nazaj v Bosno... **[udeleženka #7/FG 4]**

Za validacijo omenjenih sklepov iz pred-testa smo opravili analizo s pomočjo večdimenzionalnega skaliranja. V analizo so bile skladno s prioriteta projekta vključene potrebe, značilnosti in problemi mladih NEET ter socialna, kulturna in psihološka sfera njihovega življenja:

Grafikon 6: Analiza povezav med percipiranimi problemi in potrebami ter socialno, kulturno in psihološko sfero

Analiza povezav (*link analysis*) skozi večdimenzionalno skaliranje je potrdila zgoraj navedene ugotovitve in je pokazala na obstoj dveh pomembnih sidrišč (glej *grafikon 6*). Prvo sidrišče predstavljajo detekrirani problemi, ki so tesno vezani na psihološko stanje posameznikov. Drugo osišče predstavljajo percipirane potrebe, ki so tesno povezane s socialno in kulturno sfero, zraven tega pa tudi na tisto, kar mladi razumejo kot osnovne značilnosti svojega statusa NEET.

2.3 Zasnova intervencijskih aspektov izobraževanja, svetovanja in mentoriranja

Na podlagi pregleda ter rezultatov pred-testa je bila v skladu z zasnovo projekta oblikovana serija aktivnosti in vsebin, katerih glavna namena sta bila opolnomočenje in socialna aktivacija mladih NEET za trg dela. Za potrebe pričujoče analize se bomo izmed vseh oblikovanih vsebin in aktivnosti tukaj osredotočali zgolj na dva projektna aspekta, in sicer na:

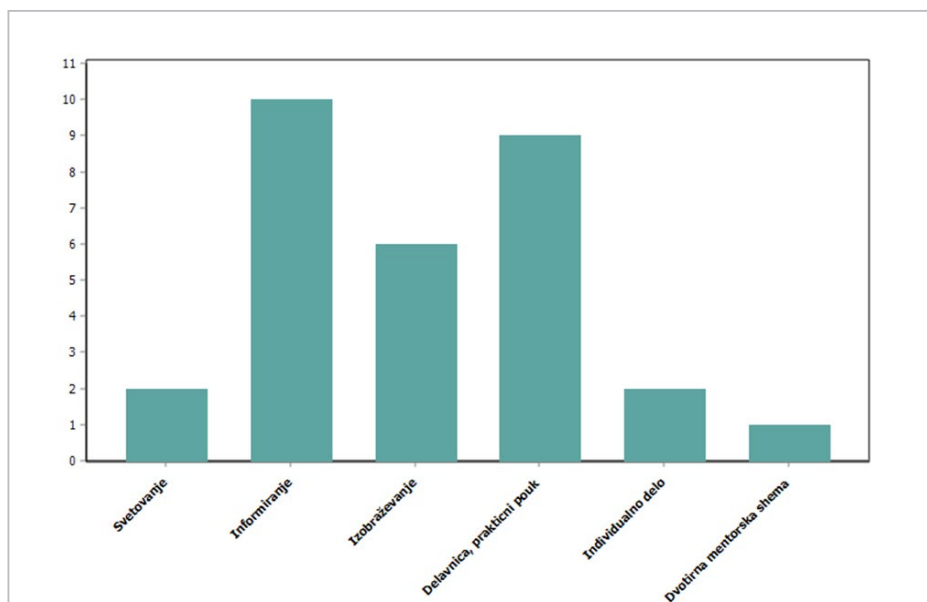
1. program izobraževalnih modulov za celostno opolnomočenje in aktivacije oseb NEET, ki je bil strukturiran v šest vsebinskih izobraževalnih

modulov, s petimi delavnicami mehkih veščin, tremi motivacijskimi delavnicami ter izbirnima moduloma poslovne nemščine in slovenščine za tujce, ki sta bila oblikovana na podlagi specifičnih potreb posameznih udeležencev, in na

2. karierno in psihosocialno svetovanje ter mentoriranje, ki je potekalo skozi serijo individualnih svetovanj, pogovorov in sestankov in se je osredotočalo predvsem na osebne težave, ki mladim onemogočajo aktivacijo na trg dela in izobraževanje ter širšo socialno in kulturno integracijo.

V prvem koraku smo opravili analizo formatov in pristopov v kontekstu izobraževanja:

Grafikon 7: Analiza formatov in pristopov

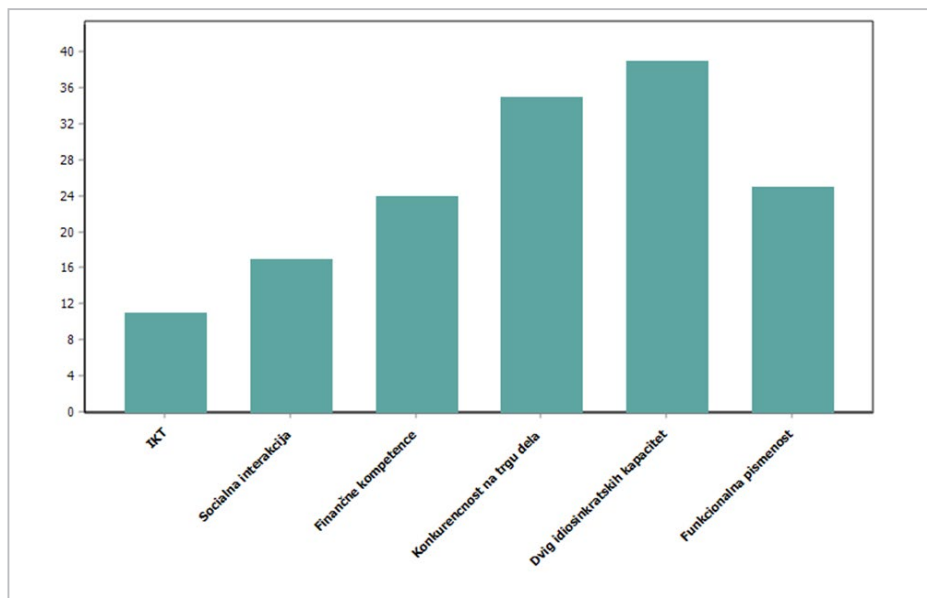
Evalvacija načrtovanega pristopa je pokazala, da med formati oziroma pristopi prevladujeta informiranje in oblike, ki temeljijo na delavnicah in praktičnem pouku, sledi pa izobraževanje v smislu klasičnega pristopa *ex-catedra*. Ta trojica predstavlja jedro načrtovanega pristopa in je v veliki meri skladna tako z željami in potrebami mladih NEET, kot tudi z vsebinami, ki takšen način dela omogočajo oziroma zahtevajo. Svetovanje in individualno delo predstavljajo drugi nivo načrtovanega pristopa, med najmanj zastopanimi pristopi pa so tisti, ki temeljijo na dvotirni mentorski shemi.

Takšno strukturo je mogoče razložiti skozi dva dejavnika, in sicer skozi (1) detektirane potrebe in želje udeležencev in (2) projektni kontekst, ki je na eni strani definiran s strani projektne zasnove, na drugi pa omejen z resursi, ki so bili na voljo v času trajanja projekta. V tem smislu predstavljajo informiranja, specifične delavnice in praktični oblike pouka tiste pristope, ki lahko ob najučinkovitejši rabi resursov realizirajo največ projektnih ciljev in nagovorijo največje število udeležencev. Na drugi strani pa dvotirna mentorska shema predstavlja najbolj intenzivno, poglobljeno in individualizirano obliko reševanja specifičnih, idiosinkratskih težav, zraven tega pa terja sodelovanje najmanj dveh mentorjev. Ta pristop je sicer izjemno učinkovit, hkrati s tem pa tudi izjemno potraten glede virov, predvsem časa, financ in dostopnih kadrov, zato je bil v projektu apliciran v omejenem obsegu. Podrobnejša analiza je pokazala tudi, da kljub zapisanemu celoten ponudek, vezan na dvotirno mentorsko shemo, ni bil izkoriščen, težava pa se je pojavila na dveh nivojih. Kot prvo je potrebno izpostaviti, da se vsi udeleženci, ki jim je bila ponujena ta platforma, aktivnosti niso udeležili. Iz poročil o izvajanju mentorske sheme je namreč mogoče razbrati, da je med nekaterimi udeleženci upadel interes prav zaradi intenzivnosti oblike dela, ki je negativno vplivala na motivacijo udeležencev. Podobna težava pa se je pojavila tudi pri nekaterih izvajalcih mentorske sheme, predvsem tistih, ki so se sodelovanja lotili kot prostovoljci. Iz poročil je mogoče razbrati, da je v teh primerih prišlo do relativnega neskladja med pričakovanji prostovoljcev in dejanskimi zahtevami za izvajanje mentorske sheme. V teh primerih je intenzivnost mentorske sheme ena od tistih značilnosti pristopa, ki zahtevajo posebno poglobljenost, visoko stopnjo zavzetosti in motiviranosti na strani izvajalcev, in je povzročila osip med mentorji.

Ob analizi pristopov smo opravili tudi analizo strukture ponujenih vsebin:

Iz *grafikona 8* je razvidno, da se največ vsebin nanaša na dvig večšin, ki so vezane na idiosinkratske potrebe in značilnosti posameznika, večšin za dvig konkurenčnosti na trgu dela, ter dvig finančne in funkcionalne pismenosti. Glede na to, da večina neposredno izraženih potreb mladih NEET in pregled literature omenjata prav te elemente kot ključne, lahko sklenemo, da je bil izbor targetiranih večšin ustrezen. Veščine socialne integracije in IKT (informacijsko-komunikacijske tehnologije) so se sicer pokazale kot sekundarne, vendar je to ugotovitev potrebno umestiti v kontekst. Kot prvo, IKT večšine so glede na stopnjo digitaliziranosti mladih v Sloveniji visoke²⁰ in glede na to, da mladi ta prostor obvladujejo, je v kontekst projekta neracionalno naslavljanje večšine, za katere mladi ocenjujejo, da jih že imajo. Podrobnejši pregled je pokazal, da so

²⁰ Miran Lavrič in Tomaž Deželan (ur.), *Mladina 2020 : položaj mladih v Sloveniji*. 1. izd. (Maribor–Ljubljana, 2021).

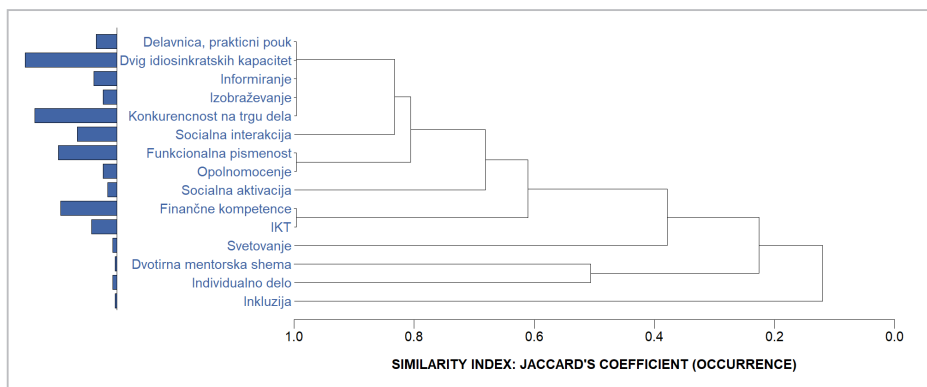

Grafikon 8: Analiza ponujene vsebine

kljub temu bile vključene tiste vsebine, ki ciljno odgovarjajo na izražene potrebe, ki so specifične in ne generalne. Vsebine, kot sta na primer filtriranje podatkov in uporaba statističnih orodij, so bile uvedene na podlagi detektirane želje mladih. Njihovo nizko frekvenco je treba razumeti ločeno od učinka. Pri teh vsebinah je nizka frekvenca odraz nizke potrebe po generalnih IKT vsebinah, medtem ko je učinek, ki je relativno visok, treba razumeti v luči izražene potrebe po specialističnih orodjih, za katera mladi menijo, da jim bodo prišla prav na trgu dela.

Kot drugo, večšine dobre socialne interakcije sicer predstavljajo eno od temeljnih potreb mladih, so pa izjemno široke in vseobsegajoče, vse niso relevantne za integracijo v izobraževanja oziroma trg dela. Zraven tega stopnja spretnosti socialne interakcije med mladimi NEET ni enotna in glede na to, da imajo eni visoke spretnosti, drugi pa nekoliko nižje, je razumljivo, da so vsebine za razvoj teh spretnosti udeležencem ponujene, ob tem pa se večina vsebin nameni področjem, kjer je deficit veščin univerzalen in očiten, kot je na primer področje vsebin, vezanih na konkurenčnost na trgu dela, ali pa finančna in funkcionalna pismenost.

Da bi ocenili vsebine z vidika načrtovanega učinka, smo opravili klustersko analizo, ki je poleg načrtovanih vsebin in pristopov, zajemala tudi usmeritev v temeljne zelene učinke projekta, torej: 1. opolnomočenje, 2. socialno aktivacijo in 3. inkluzijo:

Grafikon 9: Klasterska analiza elementov ponujene vsebine

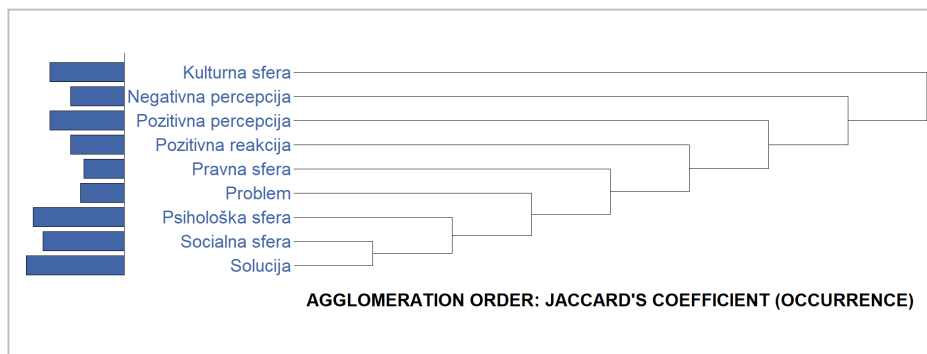
Klasterska analiza je pokazala, da so načrtovani učinki, vezani na opolnomočenje v prvi vrsti navezani na vsebine, ki so namenjene dvigovanju funkcionalne pismenosti, te pa so tesno povezane z izobraževanjem in informiranjem, namenjenima dvigu konkurenčnih kompetenc na trgu dela. Takšno aglomeracijo je mogoče razložiti na podlagi zasnove izobraževanj. Izobraževanja so namreč zasnovana kot serija aktivnosti, ki ciljno in direktno naslavljajo omenjene aspekte. Nekoliko drugače pa je s socialno aktivacijo, ki jo je le delno mogoče naslavljati direktno, delno pa se pojavlja kot rezultat aktivnosti. Socialna aktivacija nastopa v aglomeracijskem redu na naslednji točki, kjer se navezuje na opisani klaster pred vsebine, ki dvigujejo finančne in IKT kompetence. Kot zadnja se v aglomeracijskem redu pojavlja inkluzija, kar je popolnoma razumljivo, saj je to element, ki se v skladu s svojo naravo pojavlja kot rezultat prej omenjenih elementov.

2.4 Rezultati post-testa

Končani intervencijski fazi je sledila faza post-testa. Kljub temu da je bilo testiranje opravljeno s pomočjo kombinacije kvalitativnega in kvantitativnega pristopa, bomo v tem razdelku predstavili zgolj kvalitativne podatke, ki se nanašajo na učinek projektne intervencije. Glede na to, da se pričujoči članek osredotoča na probleme in potrebe mladih NEET v psihološki, socialni, kulturni in pravni sferi, smo tudi vse strukturne nivoje, torej pred-test, intervencijo in post-test ciljno osredinili na omenjena področja. Prvi korak v analizi kvalitativnih podatkov iz post-testa je klasterska analiza, v katero so poleg psihološke, socialne, kulturne in pravne sfere vključeni tudi:

1. kodi, povezani s percepcijami (*pozitivna, nevtralna in negativna percepcija*), ki so indikator percepcije vsebinskih in strukturnih elementov pristopa s strani udeležencev,

2. kodi, povezani z oceno reakcije (*pozitivna, neutralna in negativna reakcija*), ki so indikator percepcije reakcije udeležencev vsebinskih in strukturnih elementov pristopa,
3. kodi, povezani z rešitvami, ki jih je po mnenju udeležencev doprinesel projekt k predhodno obstoječim problemom (*solucija*), in problemi (*problemi*), ki so kljub projektni intervenciji ostali.

Grafikon 10: Aglomeracijski red izbranih elementov iz post-testa

Grafikon 10 prikazuje frekvenčno distribucijo kodov (levi del grafikona) in aglomeracijski red, ki temelji na faktorjih sopoajavnosti med kodi (desni del grafikona). Najprej je potrebno poudariti, da je ta klasterijska analiza opravljena na podatkih, zbranih v fokusnih skupinah, ki so osredotočale na rešitve, kar razlaga tako vsebinske, kot tudi strukturne značilnosti grafikona. Visoka pojavnost elementov, ki nakazujejo na pozitivne učinke projekta (levi del grafikona) je torej potrebno razumeti v luči strukture instrumenta, torej fokusne skupine, ki ima za nalogo zbrati prispevek projekta k rešitvi problema. Takšna zasnova pa vpliva tudi na strukturo, pri kateri se rešitve (*solucije*) pojavljajo v središču aglomeracijskega reda.

Je pa ob tem pomembno poudariti tudi druge aspekte, ki so bistveno bolj vsebinsko povedni in predstavljajo del odgovora na naše izhodiščno raziskovalno vprašanje, ki se osredotoča na učinke projekta. Iz grafikona 10 je razvidno, da se v samem jedru aglomeracijskega reda, tesno ob solucijah pojavlja *Socialna sfera*. To nakazuje na ugotovitev, da se večina projektnih učinkov, ki jih udeleženci razumejo kot rešitve predhodno obstoječih problemov, nanaša v prvi vrsti na socialno sfero njihovega življenja. Ko so udeleženci govorili o teh aspektih, so največkrat omenjali pozitivne učinke projekta na socialne situacije, ki so pred projektom predstavljale problem, zdaj pa te situacije prav zaradi projekta niso več problematične:

Tisto, kar je bilo pri celem projektu najpomembnejše, je bilo to, da smo stvari delali skupaj, v skupini takšnih, ki imamo enake probleme. Da smo morali sodelovati, se zmeniti, da smo morali shajati drugi z drugim... [udeleženka 3, FS 1]

Meni osebno so najbolj pomagale delavnice komunikacije. [udeleženka 2, FS 1]

Rešitve v socialni sferi po besedah udeležencev sežejo daleč preko nabiranja znanja o komunikaciji in nabiranja socialnih veščin in pomenijo neposredno socialno integracijo:

V bistvu mi, da smo kar biznis naredle, a? Ja zdaj se spoznala tukaj (na projektih delavnicah), jaz sem jo (vrstnico na delavnici) kar takoj zahaklala. Jaz sem v društvu kjer kvačkamo in sem se kar na hitro odločila, da bom to (poznanstvo) porabila za to, da bi kvačkali (in prodajali) darilca. [udeleženka 4, FS 2]

Ja, se strinjam, najprej sva postali prijateljici, zdaj pa bova še (poslovni) partnerici, ha, ha, ha. [udeleženka 2, FS 2]

Na vsebinah, ki so vezane na socialno sfero, so udeleženci kot najboljšo metodo razumeli delavniško obliko pouka, v kateri so dobili možnost sodelovanja z udeleženci, ki se soočajo s podobnimi težavami, kot najbolj primeren pedagoški pristop pa je bilo izpostavljeno mentoriranje.

Na omenjenih rezultatih temelji tudi naslednja nepresenetljiva ugotovitev, in sicer da takšne rešitve pomenijo tudi pozitiven vpliv na psihološko stanje udeležencev. Iz *grafikona 10* je razvidno, da se v naslednji točki na omenjeno jedro takoj navezuje *Psihološka sfera*, iz česar sklepamo, da rešitve v socialni sferi predstavljajo tudi rešitve, vezane na psihološko-emocionalne probleme, o katerih je bilo govora v pred-testu. Ko so udeleženci govorili o tovrstnih pozitivnih učinkih, so običajno omenjali lažanje psiholoških stisk v obliki manjših socialnih anksioznosti in večje samozavesti, pa tudi lažje vzpostavitev socialnih stikov in rutin, ki rezultirajo v višji motiviranosti, aktivaciji in socialni integraciji:

In pol počasi počasi, nekako prideš spet nazaj v neki normalni ritem vsakodnevnega življenja. To delajo obveznosti in stik z ljudmi. In to mi je dalo zagon, da sem spet začela dosti pisat prošnje in da sem spet iskala zaposlitev. [udeleženka 1, FS 1]

Ja, nekak' boljše se počutim, no. Bolj sem samozavestna. [udeleženka 3, FS 1]

Mislím, da bom imela več samozavesti. Bom naredila izpit za samostojno računovodkinjo. In, mislim, da bom začela delati za sebe, okej? [udeleženka 2, FS 3]

V bistvu gledam sebe... Nekako sem odkrila določene težave, ki se jih sploh nisem zavedala in jih lahko zdaj saniram, kar dosti pomaga pri mojem nadaljnjem razvoju. [udeleženka 3, FS 3]

Na vsebinah, ki so vezane na psihološko sfero, so udeleženci kot najboljšo metodo razumeli svetovanje, v katerem sta sodelovala tako mentor kot tudi svetovalec. Udeleženci so povedali, da je mentorsko delo velikokrat vključevalo elemente psihološkega svetovanja, kar je bilo sprejeto izjemno pozitivno, sploh v primerih, ko so bile težave vezane na socialne interakcije v kolektivih. Ob tem so kot pozitivno izpostavili tudi psihološko svetovanje, ki je relativno uspešno odpravilo številne psihološke izzive, s katerimi so se udeleženci dolgo in neuspešno spopadali sami in kar je imelo negativen vpliv na njihovo integracijo v izobraževanje in trg dela.

Iz *grafikona 7* razberemo tudi, da se številni problemi, na katere projektne aktivnosti niso imele vpliva, nanašajo prav na področje socialne in psihološke sfere življenja udeležencev. Ko je govora o problemih, ki vztrajajo v socialni sferi, mladi največkrat omenjajo težave v družinskem okolju. V odgovor na vprašanje, zakaj te težave vztrajajo, so mladi povedali, da so to bodisi stvari, ki predstavljajo permanentne značilnosti njihove družine, kot sta na primer disfunkcionalna družina oziroma slabi družinski odnosi, oziroma so rešitve izven dosega projekta, kot je na primer slaba ekonomska situacija. Podobno je tudi glede psihološke sfere. Problemi, ki so vezani na psihološke težave in vztrajajo, zahtevajo specialistično znanje in medicinski pristop, kar pomeni, da so zunaj dometa projekta.

Pravna sfera je naslednja v aglomeracijskem redu, ki še spada med elemente, ki so percipirani kot pozitivni. Glede te sfere je potrebno povedati, da je v pred-testu predstavljala kategorijo, ki so jo udeleženci razumeli kot ključ do rešitve večine problemov v statusu NEET in jo zato tudi preferirali (glej *grafikon 2*). Ob poglobljenem raziskovanju perifernega statusa teh vsebin v post-testu se je pokazalo, da so bile ponujene vsebine velikokrat pretežke in prekompleksne za razumevanje in preslabo osmišljene, velikokrat pa so bila tudi pričakovanja vezana na te vsebine previsoka:

Je bolj [mi] jasno. Vem kje je problem, vem kaj moram narediti. /.../ Vidim cilj, ki ga prej nisem imela. Pa tudi to, da zdaj vem kakšni so pravni okvirji in da enih stvari ne moreš rešiti z odvetniki ampak z lasnim delom. [**udeleženka 3, FS 4**]

Na periferiji aglomeracijskega reda se pojavlja *Kulturna sfera*, pri čemer je potrebno upoštevati dejavnika. Prvi se nanaša na metodo zbiranja podatkov, torej fokusno skupino, v kateri udeleženci kljub centralnemu fokusu moderatorja na kulturni sferi niso znali povezati projektnih vsebin z rezultati oziroma učinkom ponujenih vsebin na kulturno sfero. Odgovori so bili velikokrat nesmiselni in vsebinsko prazni, zato je potrebno to kategorijo v grafikonu razumeti v vsebinsko relativno praznem smislu. Vseeno pa so nekateri udeleženci razumeli povezavo med projektnimi vsebinami in učinkom v kulturni sferi

in tukaj se skriva drugi razlog za periferno mesto kategorije. Ti udeleženci so namreč povedali, da so različne projektne vsebine sicer generalno dobro vplivale tudi na kulturno sfero, vendar so ti učinki zanemarljivi, saj tovrstne težave terjajo več časa in različne pristope, preden bo opaziti pozitivne spremembe. Na tej točki je potrebno poudariti tudi, da so to udeleženci, ki prihajajo iz drugih socio-kulturnih okolij, običajno Albanije in Kosova, pri čemer jim težave predstavlja predvsem integracija v slovensko kulturno okolje:

Tu smo skoraj 5 let, pa potem sem dobila otroka, pa sva [z otrokom] bila zaprta doma vedno, pa take stvari. Potem sem se prijavila za jezik /.../ ampak spet se nisem počutila dobro, ker so vsi drugi boljše znali jezik, ne. Potem je, potem sem dobila priložnost, da grem na psihoterapijo in to je res pomagalo svetovanje. Tudi potem sem dobila skupino, to je delavnica za prostovoljstvo, ja, tako da to mi je res pomagalo. Zdaj spet bom začela z jezikom, da to boljše naučim in tako... bo pa še malo trajalo [da se bolje integrira v slovensko okolje]. **[udeleženka 1, FS 4]**

V zadnjem koraku smo analizo usmerili na evalvacijo učinka vsebinskih sklopov in pristopov, ki so bili uporabljeni za njihovo posredovanje. Rezultati so pokazali, da se vsebine in znanja, ki so bila s strani udeležencev najbolj sprejeta, nanašajo na sklop, ki je usmerjen v dvig sposobnosti socialne interakcije, delno pa tudi IKT. Delavnice socialnih veščin, še posebno tiste, v katere so bile vključene komunikacijske veščine in vsebine vezane na čustveno inteligenco, so bile same po sebi ocenjene kot najboljše in najučinkovitejše. Na drugi strani pa IKT vsebine same po sebi niso bile ocenjene kot najboljše, so pa bile prepoznane kot ključne v kombinaciji z drugimi vsebinskimi sklopi, predvsem sklopom vsebin drugih sklopov, predvsem Finančnih kompetenc in Konkurenčnosti na trgu dela. Ko so bile IKT vsebine osmišljene v teh kontekstih, so naenkrat dvignile vrednost vseh povezanih področij:

Zdaj se mi zdi, da so excelove tabele super. Jaz že vem, da če grem kamorkoli [npr. na razgovor za službo], je to tisto, kar posebej omenjam. Pa [zaradi tega] znam tudi varčevati. Seveda je to vse [IKT spretnosti]. **[udeleženka 3, FS 3]**

S tega zornega kota predstavlja kombinacija vsebin s področja socialnih kompetenc in IKT tudi ključ do ostalih področij, ki jih naslavlja projekt, predvsem pa je videti, da je to kombinacija vsebin, z največjim pozitivnim vplivom na opolnomočenje in socialno aktivacijo. Udeleženci so povedali, da je v tem kontekstu odigral najpomembnejšo vlogo format, ki je bil uporabljen za posredovanje vsebin. Veliko teh vsebin je bilo posredovanih v obliki delavnic in mentoriranja, kar je rezultiralo v tem, da so bile te vsebine posredovane na prilagojen, aplikativen in individualno osmišljen način. Mladi so povedali, da sami sebe

ocenjujejo kot socialno in IKT spretni, in kljub temu da so veliko teh vsebin že poznali, jim je prav mentorska in delavniška oblika te vsebine prikazala v novi luči.

Vsebine, za katere se je pokazalo, da so pri mladih sprejeti z mešanimi občutki, so vsebine, ki se osredotočajo na dvig idiosinkratskih kapacitet. Razlog za to je mogoče najti v podatkih iz pred-testa, ki kažejo na visoko stopnjo diferenciacije in diverzifikacije idiosinkratskih značilnosti in potreb mladih, kar je tudi razlog, da je nemogoče oblikovati nabor vsebin, ki bi univerzalno navorjal vse udeležence. Vsebine, ki so bile za ene udeležence relevantne, so bile razumljivo ocenjene kot pozitivne, medtem ko so jih drugi ocenili kot nepomembne in redundantne. Mladi te vsebine sprejemajo z nevtralno percepcijo, kar pomeni, da jih sicer ne cenijo pretirano, jih pa tudi ne zavračajo. Prepoznali so, da je dobro, da so do neke mere o njih informirani, da pa zaenkrat ni posebne potrebe, da bi se vanje poglobljali. Veliko teh vsebin je bilo posredovanih v obliki klasičnega, *ex-katedra* informiranja, ki je kot format ocenjen s strani udeležencev kot ustrezen, vendar zgolj za posredovanje informacij in generalnega znanja. Omejitve tega formata udeleženci vidijo predvsem v tem, da onemogoča individualiziran pristop, zraven tega pa ga udeleženci pogosto povezujejo tudi z negativnimi izkušnjami iz šole.

Kot najslabše ocenjene vsebine se pojavljajo vsebine, ki se navezujejo na funkcionalno pismenost in pravno pomoč. Za te vsebine so udeleženci povedali, da so jih razumeli kot nesmiselne, saj jih niso znali povezati s svojimi dejanskimi problemi in potrebami. Pomembno pa je tudi to, da jih niti povezava z IKT vsebino in individualnim mentoriranjem ni uspela približati mladim:

Meni se zdi, da ne [da funkcionalna pismenost ni pomembna]. Glede na to, da sem pač prošnjé že pisala in so zdaj pričakovali, da sem zraven [na izobraževanju]. Jaz sem nekako že znala, ampak sem vseeno obnovila.... [predavatelj] veliko več je razjasnil, kot sem znala, ne, in je bilo pol uporabno, čeprav nisem [novega znanja] nič uporabljala. Sem vesela, da znam, čeprav še ne uporabljam. **[udeleženka 6, FG1]**

Najslabše bi ocenila delavnice zakonodaje in pravne pomoči. To je bilo kar nekaj... prekomplicirano in sploh na vem, kaj naj s temi informacijami. **[udeleženka 4, FG1]**

V kontekstu vsebin, vezanih na *Pravno sfero*, je treba omeniti, da so bile te vpeljane prav zaradi želje, izražene s strani udeležencev v pred-testu. Takrat so razumeli svojo situacijo na način, ki ga je mogoče obvladati s pravnimi sredstvi, zato so predlagali nabor vsebin, ki bi jih opremil z informacijami, znanji in spretnosti s področja prava in zakonodaje. Po izvedenih vsebinah se je v post-testu pokazalo, da so pričakovanja in predstave temeljili na napačnih percepcijah

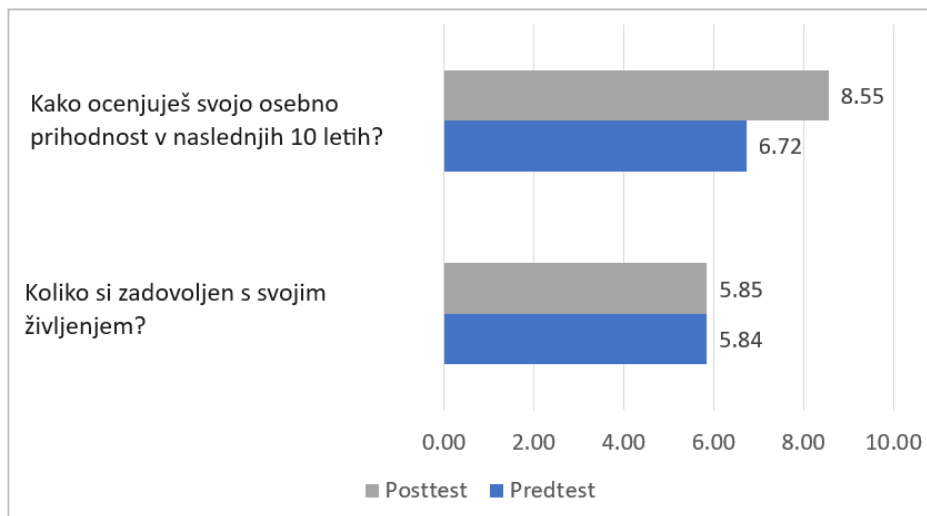
situacije, delno pa so bile tudi slabo utemeljene. V fokusnih skupinah so mladi v zvezi s tem povedali, da so jih delavnice sicer opremile z nekaterimi informacijami in znanji, ki pa jih po večini ne razumejo in jih ne znajo uporabiti. Kljub temu pa je pri nekaterih udeležencih izpostavljenost tem vsebinam pripeljala do pozitivnih učinkov:

/.../ ja, zdaj vem, da se vsega ne da rešiti [na silo] z odvetnikom. Za ene stvari se moraš pač potruditi in jih rešiti sam [govori o dobrih odnosih na delovnem mestu, predvsem med delavcem in delodajalcem]. [udeleženec 2, FS4]

Sumarično je potrebno upoštevati, da izpeljanih vsebin in pristopov ni mogoče razumeti kot ločene entitete, ampak kot integralne dele celotnega projekta, kar pomni, da je njihov učinek treba obravnavati na kumulativni ravni. S tega zornega so praktično vsi udeleženci ocenili učinke vsebini in pristopov kot pozitivne ter projekt kot dober in koristen za premagovanje izzivov mladih v statusu NEET:

Se mi zdi, da je bilo vse dobro. Skoraj vsem najbolj pomaga to, da smo imeli nek človeški pristop. Le nismo neki pač, kot izmečki... ko pač nisi povezan s socialno, da si zanič, ampak okej si, človek, ki si pač na slabi točki v svojem življenju. Kako ti tukaj lahko pomagamo? Da pač prideš nazaj v skupnosti. /.../ človeški pristop se mi zdi, da je najbolj pomagalo vsem. [udeleženka 3, FS1]

Potrditev celostnega pozitivnega učinka projektnih vsebin in pristopov je mogoče najti tudi v kvantitativnih rezultatih, še posebej v delu, ki se je osredotočal na ocene lastne prihodnosti. V enem od vprašanj nas je zanimalo, kako zadovoljni so NEET s svojim življenjem na splošno in kako optimistični so glede svoje prihodnosti. Anketiranci so svoje odgovore navedli na lestvici od 0 (popolnoma nezadovoljen / veliko slabši kot zdaj) do 10 (popolnoma zadovoljen / veliko boljši kot zdaj):

Grafikon 11: Zadovoljstvo z življenjem in osebni optimizem, pred-test in post-test.

Rezultati v *grafikonu 11* kažejo, da v zadovoljstvu z življenjem med skupino pred testom in skupino po testu ni bilo skoraj nobenih razlik, vendar pa je glede osebnega optimizma skupina v pred-testu dosegla veliko višje povprečje. Glede na t-test je tudi ta razlika statistično pomembna ($t(43) = -2,76, p < 0,01$) in korelacija ostaja robustna in zelo močna tudi po nadzoru spola starosti, izobrazbe in finančnega stanja ($r = 0,654, p < 0,01$). Ta ugotovitev kaže na to, da so mladi iz skupine po opravljenem testu veliko bolj optimistični glede svoje osebne prihodnosti, kar gre po ob upoštevanju omenjenih kvalitativnih rezultatov v pomembnem deležu pripisati projektni intervenciji.

Sklep

Ključne izsledke pričujočega prispevka je mogoče povzeti v naslednjih točkah:

1. Kvalitativni rezultati iz pred-testa so pokazali, da mladi: 1. svoje specifične potrebe in značilnosti kot pripadniki mladih NEET razumejo kot tesno vezane na specifične v socialni in kulturni sferi in da 2. svoje probleme tesno povezujejo s psihološko sfero in potencialne rešitve vidijo v pravni sferi.
2. Analiza intervencijskih pristopov je pokazala, da je bilo v intervencijski fazi največ poudarka na informiranju in izobraževanju ter delavniških oblikah pouka, pri čemer so med ponujenimi vsebinami prednjačile vsebine za dvig osebnostnih kapacitet, konkurenčnosti na trgu dela, finančnih kompetenc in funkcionalne pismenosti, nekoliko manj pa razvijanju socialnih in IKT veščin.

3. Rezultati post-testa so pokazali, da je bilo največ zaznanega pozitivna učinka, realiziranega skozi vsebine, ki naslavlja socialno in psihološko sfero, nekoliko manj pravno sfero in najmanj kulturno sfero. Kot najboljše so bile ocenjene vsebine, ki razvijajo socialne in IKT veščine, med pristopi pa pozitivno izstopata psihološko svetovanje in mentoriranje, še posebno v povezavi z delavniškim formatom poučevanja. Udeleženci so kot posebej primerne metode dela z mladimi NEET izpostavili svetovanje in mentoriranje
4. Pozitiven učinek projekta je podkrepjen tako s kvalitativnimi rezultati, ki kažejo na prednosti holistične obravnave mladih NEET, kot tudi kvantitativnimi, ki kažejo na ugodnejše samoocene prihodnosti, ki jih je mogoče v veliki meri pripisati intervencijskim vsebinam projekta.

Prispevek poleg omenjenih izsledkov prinaša tudi inovativen način analize učinka intervencijskih vsebin in pristopov, ki temelji na semi-eksperimentalni zasnovi projekta. Sekvenčna poravnana struktura faz projekta namreč omogoča: 1. ciljno detekcijo specifičnih potreb in značilnosti mladih NEET, 2. oblikovanje izbranih usmerjenih intervencij, ki ciljno in selektivno naslavlja detektirane značilnosti in potrebe, ter 3. ciljno in relativno zanesljivo merjenje učinka specifičnih in generalnih učinkov intervencijskih vsebin in pristopov.

Ob tem je treba upoštevati tudi nekatere omejitve pričujoče študije. Kot prvo je potrebno izpostaviti omejitve vzorca. Zraven tega, da je vzorec relativno majhen, je tudi nestabilen. Stabilnost oziroma konstantnost je namreč eden od najhujših predpogojev za uspešno izvedbo zastavljenega projektnega modela, ker pa je populacija mladih NEET po svoji naravi heterogena in nestabilna, to predstavlja potencialno nevarnost tako za izvedbo metode, kot tudi za validnost rezultatov. V kontekstu projekta "PreseNeeti se" je glavna težava v zvezi z vzorcem povezana z nizko stopnjo prekrivanja med populacijo v pred-testu in post-testu. Ta je bila največkrat rezultat: 1. terminacije statusa NEET zaradi zaposlitve oziroma vključitve v izobraževanje in 2. neodzivnosti in nepripravljenosti mladih NEET za sodelovanje v projektnih aktivnostih in post-testu. Da bi omili negativne učinke, smo v post-test vključili zgolj tiste mlade, ki so se udeležili vsaj ene od intervencijskih aktivnosti, ob čemer smo predvidevali, da se njihove potrebe in značilnost, detektirane v pred-testu, ne razlikujejo bistveno od mladih NEET, ki so sodelovali v pred-testu. Validnost rezultatov je torej potrebno razumeti kot relativno poravnano *značilnosti/potrebe-intervencijske vsebine-projektni učinek*.

Omejitev, ki je vezana na vzorec, se nanaša tudi na velikost vzorca. Glede na to, da je vzorec zajemal 33 posameznikov, gre izsledke razumeti kot značilnosti in potrebe te dotične populacije, in učinke kot nekaj, kar je vezano na to populacijo. Čeprav je te posameznike mogoče razumeti kot relativno tipične

predstavnike mladih NEET, rezultatov analize ne gre generalizirati na celotno populacijo mladih NEET. Namesto tega je rezultate potrebno razumeti kot primere dobrih in slabih praks oziroma kot vodila za prihodnje intervencije.

Onkraj odgovorov na vprašanja, na katera smo uspešno odgovorili, pa obstajajo tudi takšna, ki jih zaradi omejitev pričujoče razprave nismo uspeli nasloviti. Med vsemi bo v prihodnje potrebno nasloviti predvsem vprašanja incentivizacije mladih za status NEET, s katerimi sta se ukvarjala Assmann in Broschinski (2021). Slovenija namreč sodi v regijo jugovzhodne Evrope, kjer sta tako zadnja gospodarska kriza 2008 kot tudi pandemija COVID-19 pomembno vplivali na dinamiko trenda mladih NEET. Zraven tega ima Slovenija relativno močne mehanizme socialne države, ki imajo potencial, da nehote oziroma nenačrtovano incentivizirajo mlade, da ostanejo zunaj izobraževanja in zunaj trga dela, enostavno zato, ker je v statusu NEET ugodneje in enostavneje. Ker je namige na tovrstne motive ohranjanja statusa NEET mogoče zaslediti tudi v naši podatkovni bazi, bomo v prihodnje nedvomno usmerili nekaj pozornosti v razumevanje teh dejavnikov. Tisto, kar bi bilo v prihodnje potrebno obdelati, je tudi vprašanje celostnosti in integriranosti sistema, ki je v Sloveniji oblikovan za potrebe populacije NEET. Kot ugotavlja Santos-Brien (2018), je pristop na ravni EU zastavljen holistično in izjemno ambiciozno, kar pri prevajanju na aplikativno raven na ravni držav članic nedvomno predstavlja serijo težav. V kontekstu Slovenije smo v pregledu literature prepoznali, da sta *strateška in fleksibilna implementacija* in *ciljno prirojene strategije in storitve za mlade* relativno dobro razdelani področji dela z mladimi NEET. Ob tem pa je jasno, da so težave vezane predvsem na področji *preventive in zgodnjih intervencij*, kjer je očiten predvsem manko preventivnih programov, ter programe *mapiranja in sledenja mladim NEET*. Tudi na teh področjih bo v prihodnje potrebnih veliko naporov, predvsem za oblikovanje predlogov: 1. ciljnih in niansiranih preventivnih ukrepov ter 2. metodoloških modelov, ki bodo omogočali sledenje mladim v tej populaciji.

**YOUNG NEETS IN SLOVENIA:
ANALYSIS OF THE EFFECTS OF SELECTED INTERVENTION
RESPONSES OF THE PROJECT "PreseNEETi se"
ON THE NEEDS AND CHARACTERISTICS
OF YOUNG NEETS IN NORTHEASTERN SLOVENIA**

SUMMARY

The article focuses on the analysis of the effects of the "PreseNEETi se" project on the needs and characteristics of young NEETs in Slovenia. The semi-experimental project approach included: 1.) a pre-test, which enabled the detection of the needs, characteristics and wishes of this population, 2.) the design and implementation of a series of intervention activities aimed at targeting the needs of the population, and 3.) a post-test, the purpose of which was an assessment of the effect of the implemented intervention activities. 33 young people were included in the final sample. Qualitative results from the pre-test showed that young people: 1.) understand their specific needs and characteristics as closely related to specifics in the social and cultural sphere, 2.) understand their problems as closely related to the psychological sphere, and that 3.) potential solutions they see in the legal sphere. The analysis of the intervention approaches showed that the greatest emphasis was placed on information and education, as well as workshop-based forms of instruction, with content for increasing personal capacities, competitiveness on the labor market, financial competence and functional literacy leading among the content offered, and slightly less on the development of social and ICT skills. The results of the post-test showed that the most perceived positive effect was realized in the social and psychological sphere, somewhat less in the legal sphere and the least in the cultural sphere. Content that develops social and ICT skills was evaluated as the best, while psychological counseling and mentoring stood out positively among the approaches, especially in connection with the workshop teaching format. The positive effect of the project is reinforced by both qualitative results, which show the advantages of holistic treatment of young NEETs, as well as quantitative ones, which show more favorable self-assessments of the future, which can be largely attributed to the intervention content of the project.

VIRI IN LITERATURA

- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EUROFOND), "NEETs", *Eurofond.europa.eu*, dostopno na: <https://www.eurofound.europa.eu/en/topic/neets>, pridobljeno: 15. 6. 2023.
- Eurostat Statistics Explained, "Statistics on young people neither in employment nor in education or training", *Europa.eu*, dostopno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Statistics_on_young_people_neither_in_employment_nor_in_education_or_training, pridobljeno: 15. 6. 2023.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), "Youth not in employment, education or training (NEET)", *OECD Data*, dostopno na: <https://data.oecd.org/youthinac/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.htm>, pridobljeno: 15. 9. 2023.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *Investing in Youth: Slovenia* (Pariz, 2021), dostopno na: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/60132a0b-en/index.html?itemId=/content/component/60132a0b-en#section-d1e1490>, pridobljeno: 15. 9. 2023.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Preventing and activating NEETs in Slovenia: Assessment and recommendations, *OECD Library*, dostopno na: <https://www.oecdilibrary.org/sites/1ea395aeeen/index.html?itemId=/content/component/1ea395ae-en>, pridobljeno: 15. 9. 2023.

.....

- Assmann, Marie-Luise in Broschinski, Sven.** "Mapping young NEETs across Europe: Exploring the institutional configurations promoting youth disengagement from education and employment", *Journal of Applied Youth Studies* 4, št. 2 (2021), str. 95–117.
- Furlong, Andy,** "The zone of precarity and discourses of vulnerability: NEET in the UK", *The Journal of Social Sciences and Humanities (Jinbun Gakubo)*, št. 381 (2007), str. 101–121.
- Holte, Hallstein Bjørn,** "Counting and Meeting NEET Young People: Methodology, Perspective and Meaning in Research on Marginalized Youth", *YOUNG* 26, št. 1 (2017), str. 1–16.
- Holte, Hallstein Bjørn, Swart, Ignatius in Hiilamo, Heikki,** "The NEET concept in comparative youth research: the Nordic countries and South Africa", *Journal of Youth Studies* 22, št. 2 (2018), str. 256–272.
- Lavrič, Miran in Deželan, Tomaž (ur.),** *Mladina 2020 : položaj mladib v Sloveniji*. 1. izd. (Maribor–Ljubljana, 2021).
- Maguire, Sue,** "NEET, unemployed, inactive or unknown – why does it matter?". *Edu-*

-
- ational Research* 57, št. 2 (2015), str. 121–132.
- Mawn, Lauren et al.**, "Are we failing young people not in employment, education or training (NEETs)? A systematic review and meta-analysis of re-engagement interventions", *Systematic reviews* 6 (2017), str. 1–17.
- Mccombie, John in Pike, Maureen**, "The Problem of Young People Not in Employment, Education or Training: Is There a 'Neet'Solution?", v: *Microeconomics, Macroeconomics and Economic Policy: Essays in Honour of Malcolm Sawyer* (London, 2011), str. 54–71.
- Neimenovani avtor**, "Kaj sploh je PUM-O+?", *Regionalni center za razvoj*, dostopno na: <https://rcr-pro.eu/o-programu/>, pridobljeno: 28. 6. 2023.
- Pemberton, Simon**, "Tackling the NEET Generation and the Ability of Policy to Generate a 'NEET' Solution—Evidence from the UK", *Environment and Planning C: Government and Policy* 26, št. 1 (2008), str. 243–259.
- Reiter, Herwig in Schlimbach, Tabea**, "NEET in disguise? Rival narratives in troubled youth transitions", *Educational Research* 57 št. 2 (2015), str. 133–150.
- Santos-Brien, Ruth**, *Effective outreach to NEETs -Experience from the ground* (Luxemburg, 2018).
- Thompson, Ron**, "Individualisation and social exclusion: The case of young people not in education, employment or training", *Oxford Review of Education* 37, št. 6 (2011), str. 785–802.
-

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki /
Author's Abstracts

*Studia
Historica
Slovenica*

Author: **RAVNIKAR Tone**

Ph.D., Assistant Professor

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History

Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, Slovenia

Title: **MARIBOR IN THE 13TH CENTURY**

Subtitle: **Part 3: The City and Its Citizens**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 3, pp. 611–638, 108 notes, 3 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: middle ages, 13th century, Maribor, city, citizenry, administration

Abstract: In the third part of the treatise on the city of Maribor in the first century of its existence, the author focuses on its citizens. Its first part he devotes to their mentioning in the documentation. After that, he focuses on the emergence and activity of the city's administrative bodies and consequently the development of the elite part of the citizenry. In the last part of the treatise, he discusses artisans and merchants, which are able to be identified from the preserved documentation.

Avtor: **UDOVIČ Boštjan**

Dr., profesor

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za mednarodne odnose
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenija

Soavtor: **ŽIGON Tanja**

Dr., profesorica

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo
Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija

Soavtor: **KRAMBERGER Petra**

Dr., docentka

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko, nederlandistiko in skandinavistiko
Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija

Naslov: **DIPLOMATSKI CEREMONIALNI DOGODKI NA LJUBLJANSKEM KONGRESU LETA 1821**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, letnik 23 (2023), št. 3, str. 639–668, 100 cit., 5 slik, 3 diagrami

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: Ljubljanski kongres, ceremonial, politika prestiža, glasba, gledališče

Izveček: Članek se osredinja na ceremonialne dogodke na pogosto (raziskovalno) zapostavljenem Ljubljanskem kongresu leta 1821, na medijska poročila, povezana s kongresom, ter na vpliv teh ceremonialnih dogodkov na potek kongresa. Analiza prinaša dve glavni ugotovitvi. Prvič, ceremonialni dogodki na Ljubljanskem kongresu leta 1821 so bili pomemben del kongresa, o njih so obširno poročali tudi takratni relevantni mediji. Drugič, cilj avstrijske politične elite pri organizaciji ceremonialnih dogodkov, ki so spremljali Ljubljanski kongres, ni bil le *podmazati* kolesja diplomatskih pogovorov, temveč tudi voditi politiko lastnega prestiža, med drugim z vzpostavljanjem *esprit de corps* glavnih političnih voditeljev tistega časa.

Author: **ČASAR Sindi**

M.A. in History and M.A. in Ethnology and Cultural Anthropology, Assistant, Young Researcher
University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **FEMALE KINDERGARTEN TEACHERS IN THE FIRST KINDERGARTENS IN PREKMURJE
(1886–1920)**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 23 (2023), No. 3, pp. 669–702, 172 notes, 5 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Hungarian teachers, kindergartens, Hungarianization, Murska Sobota, Lendava, transition to a new country

Abstract: The article deals with the presentation of the Hungarianisation of education in the Hungarian part of the monarchy. The focus is on the duality of private and state initiatives to regulate preschool education and the legalization of the compulsory Hungarian language. Particular attention is paid to the development of kindergartens in Prekmurje and the origin and role of female teachers. The latter come from different parts of Hungary and, by working in the border area, become the agents of the Hungarianisation of children “from a very young age”. Their integration into the established Hungarian kindergarten system and their links with Budapest involve them in various social roles in the local environment that promote and disseminate the Hungarian language. The First World War and the annexation of Prekmurje to the new state have an impact on their destinies.

Author: **BAJC Gorazd Bajc**

Ph.D., Full Professor

Co-Author: **HERCEG Ane-Marie**

B.A. of History and B.A. of Slovene Language and Literature

Co-Author: **MUJDRICA Kaja**

M.A. of of Pedagogics, M.A. of History, Young Researcher

University of Maribor, Faculty of Arts, department of History

Koroška cesta 160, SI –2000 Maribor, Slovenia

Title: **BAZOVICA, GLASILO JUGOSLOVANSKEGA ODBORA IZ ITALIJE, IN NJEN ODNOS DO
JUGOSLOVANSKE KRALJEVINE, 1941–1944**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 3, pp. 703–738, 181 notes, 6 pictures

Key words: Yugoslav Committee from Italy, *Bazovica*, Ivan Rudolf, Ivan Marija Čok, Kingdom of Yugoslavia, Karadordević dynasty, Peter II, emigration, Chetniks, Partisans, Yugoslav-Italian border, propaganda, rhetoric

Abstract: Based on the analysis of the journal “Bazovica,” the publication of the Yugoslav Committee in Italy, edited by Ivan Rudolf in Cairo from September 30 1941 to November 19 1944, this article presents its attitude towards the Kingdom of Yugoslavia. The authors take up three aspects of the attitude: towards the Karadordević royal dynasty, the Yugoslav refugee governments and the Yugoslav state structure; and the perspective on military formations engaged in occupied Yugoslavia, particularly the Chetnik and Partisan units and their leadership. The analysis takes into account the rhetoric used, reflecting the needs of the so-called wartime propaganda during that period.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors

*Studia
Historica
Slovenica*

Uredniška navodila avtorjem

1. **Studia Historica Slovenica (SHS)** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja izvirne znanstvene članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. Revija **Studia Historica Slovenica** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.
3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: s **povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter s **prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.
8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).

a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;

primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer – **članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostopno na: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

nato pa se **v naslednjih opombah z isto referenco uporablja smiselna okrajšava**

(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)

(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

- b.** Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati abecedni seznam VIROV in LITERATURE (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: <http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

S H S

Studia Historica Slovenica

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.), *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani; recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.
11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvo **v roku treh dni**; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes original scientific historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.
2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.
3. **An article** (edited in Microsoft *Word for Windows*) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

The article must be sent **by e-mail:**

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.
5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source.**

S H S

tudia
Historica
Slovenica

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research techniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

- a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;

Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO;

Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, p. FROM–TO;

Example – **miscellany**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO;

S H S

Studia Historica Slovenica

Example – **website**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used

(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, p. FROM–TO).

(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", p. FROM–TO).

- b.** While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

- 8.** An **alphabetical list of SOURCES and LITERATURE** should be added **at the end of the article** (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, years 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

9. Articles are reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.
10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.
11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The Editorial Board reserves its right to further edit the articles. The Editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it **in three days**; enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the Editorial Board.

Editorial board of SHS

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica, letnik 23 (2023)

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: Srebrni jubilej Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru.....587

V spomin / In Memoriam

ALEŠ MAVER: Poslovil se je izr. prof. dr. Janez Marolt.....595

ANDREJ HOZJAN: Zaslužni profesor Univerze v Mariboru dr. Jože Koropec (1923–2004): ob stoletnici rojstva 599

Članki in razprave / Papers and Essays

JULIJANA VIŠOČNIK: Nov miljnik s Koroške v kontekstu že znanih miljnikov z območja Celeje in njenega agra..... 11
A New Milestone from Carinthia in the Context of the Already Known Milestones from Celeia and Its Ager

JERNEJA FERLEŽ in ALJA LIPAVIC OŠTIR: Vzroki za smrt in načini prebivanja med Kozjakom, Pohorjem in Halozami konec 19. stoletja 47
Causes of Death and Dwelling Patterns Between Kozjak, Pohorje and Haloze at the End of the 19th Century

S *Studia* **H** *Historica* **S** *Slovenica*

BARBARA VODOPIVEC: O vlogi in pomenu avstrijskih uradnikov v okupirani Bosni in Hercegovini na primeru življenja in dela sodnika Augustina Oblaka (1867–1935).....	105
<i>On the Role and Significance of Austrian Officials in Occupied Bosnia and Herzegovina: The Life and Work of Judge Augustin Oblak (1867–1935)</i>	
IRENA SELIŠNIK: 1920 kot leto intenzivnih prizadevanj za volilno pravico žensk.....	145
<i>1920 as the Year of Intensive Efforts for Women's Right to Vote</i>	
MATIC BATIČ in TOMAŽ IVEŠIČ: Idejnopolitični profil Antona Korošca v tridesetih letih 20. stoletja.....	169
<i>Ideological and Political Profile of Anton Korošec in the 1930s</i>	
META REMEC: Traitors, Cowards, Martyrs, Heroes: Youth Suicide as a Socio-Historical Phenomenon in 1960s Slovenia.....	203
<i>Izdajalci, strabopetci, mučenci, heroji: samomor med mladimi kot socialnozgodovinski fenomen v Sloveniji v 60. letih 20. stoletja</i>	
KLEMENTINA P. JURANČIČ and BERNHARD KETTEMANN: Some Phonotactic Statements about the Slovene Pronunciation of English Consonant Clusters from the Perspective of MDH and Optimality Theory.....	239
<i>Nekaj fonotaktičnih ugotovitev v zvezi z izgovorjavo angleških soglasniških sklopov pri slovenskih govorcih z vidika teorije zaznamovanosti MDH in Optimalnostne teorije</i>	
MARIJAN PREMOVIČ: The Medieval Tradition in the Ideology of the Karadorđević Dynasty.....	293
<i>Srednjeveška tradicija in ideologija Karadorđeviĉev</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Karadorđeviĉi in slovenske politične stranke 1918–1941.....	313
<i>The Karadorđeviĉs and Slovenian Political Parties, 1918–1941</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Slovenska katoliška cerkev in Karadorđeviĉi.....	361
<i>Slovenian Catholic Church and the Karadorđeviĉ Dynasty</i>	
ANDREJ RAHTEN: Zunanjepolitični koncept kneza Pavla.....	397
<i>Foreign Policy Concept of Prince Paul Karadorđeviĉ</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

DARJA KERIC: K aradorđevići in Prekmurje.....	427
<i>Karadjordjevićs and Prekmurje</i>	
MIRA MILADINOVIČ ZALAZNIK: S srbskim patriarhom Gavrilom pri Windisch-Graetzih o Jugoslaviji pod žezlom Karadorđevićev.....	459
<i>The Serbian Patriarch Gavrilo at Windisch-Graetz Family Discusses Yugoslavia Under Karadordević's Scepter</i>	
IVAN SMILJANIČ in PETER MIKŠA: "Bronasti lik Največjega Jugoslovena": javni spomeniki Karadorđevićem na Slovenskem.....	489
<i>"Bronze Figure of the Greatest Yugoslav": Public Monuments to the Karadordević Dynasty in Slovenia</i>	
BOŽO REPE: K aradorđevići in vladarska ideologija pri Slovencih.....	529
<i>The Karadordevićs and the Ruler's Ideology Among Slovenes</i>	
TONE RAVNIKAR: M aribor v 13. stoletju. 3. del: mesto in njegovi meščani.....	611
<i>Maribor in the 13th Century. Part 3: The City and Its Citizens</i>	
BOŠTJAN UDOVIČ, TANJA ŽIGON and PETRA KRAMBERGER: D iplomatic Ceremonial Events at the 1821 Congress of Ljubljana.....	639
<i>Diplomatski ceremonialni dogodki na Ljubljanskem kongresu leta 1821</i>	
SINDI ČASAR: V zgojiteljice v prvih prekmurskih vrtcih (1886–1920).....	669
<i>Female Kindergarten Teachers in the First Kindergartens in Prekmurje (1886–1920)</i>	
GORAZD BAJC, ANE MARIE HERCEG in KAJA MUJDRICA: B azovica, glasilo Jugoslovanskega odbora iz Italije, in njen odnos do jugoslovanske kraljevine, 1941–1944.....	703
<i>Bazovica, the Newspaper of the Committee of the Yugoslavs of Italy, and Its Attitude Towards the Kingdom of Yugoslavia, 1941–1944</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

- RENATO PODBERSIČ: Četniki na Primorskem. Poskus ustanovitve četniške enote v Panovcu pri Gorici leta 1944.....739
Chetniks in Primorska Region. Attempt to Establish a Chetnik Unit in Panovec Near Gorica in 1944
- ANA ŠELA: Alternativna gibanja pod nadzorom Službe državne varnosti: mariborska kulturna scena v osemdesetih letih.....771
Culture in Maribor in the 1980s: Alternative and the State Security Service (SDV)
- ANDREJ NATERER, DAVID HAZEMALI in MATEJA MATJAŠIČ FRIŠ:
Mladi NEET v Sloveniji: analiza učinkov izbranih intervencijskih odgovorov projekta "PreseNEETi se" na potrebe in značilnosti mladih NEET v severovzhodni Sloveniji.....805
Young NEETs in Slovenia: Analysis of the Effects of Selected Intervention Responses of the Project "PreseNEETi se" on the Needs and Characteristics of Young NEETs in Northeastern Slovenia

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts

Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
Historica
Slovenica*